

T. C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

SÜNNET’TE “EĞİTİMDE BİREYSEL FARKLILIKLAR İLKESİ”
ÖRNEKLERİ
YÜKSEK LİSANS TEZİ

Servet YILMAZ

Danışman
Doç. Dr. Kadir PAKSOY

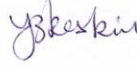
ŞANLIURFA - 2014

T. C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Enstitünüz Temel İslami Bilimler Anabilim Dalı 115202004 numaralı Servet YILMAZ'ın hazırladığı "Sünnet'te "Eğitimde Bireysel Farklılıklar İlkesi" Örnekleri" konulu tezli yüksek lisans tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 28/03/2014 tarihinde, saat 14.00'te yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABUL (başarılı) olduğuna oybirliği ile karar verilmiştir.

28/03/ 2014

(Sınav Komisyonu Başkanı)
Prof. Dr. Yusuf Ziya KESKİN

(Danışmanı ve Üye)
Doç. Dr. Kadir PAKSOY

Üye
Doç. Dr. Celil ABUZAR

Bu tezin Temel İslami Bilimler Anabilim Dalında Yapıldığını ve Enstitümüz Kurallarına Göre Düzenlendiğini Onaylıyorum.

25/3 /2014

Prof. Dr. Recep ÇİĞDEM
Enstitü Müdürü

Not: Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan alıntıların, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

T.C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Enstitünüz Temel İslami Bilimler Anabilim Dalına bağlı Hadis Bilim Dalı 115202004 no'lu yüksek lisans öğrencisiyim. Hazırlamış olduğum “**Sünnet’te “Eğitimde Bireysel Farklılıklar İlkesi” Örnekleri**” konulu tezdeki bütün bilgilerin, akademik kurallara uygun olarak toplanıp sunulduğunu, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı, blok şeklinde alıntılar yapmadığımı vetüm alıntıların bilimsel atıf kuralları çerçevesinde kaynağını gösterdiğimi beyan ederim.

Yükseköğretim kurulu bilimsel araştırma ve yayın etiği yönergesi ile Harran Üniversitesi bilimsel araştırma ve yayın etiği yönergesinin 8. maddesinde yer alan etik ihlallerden her hangi birisinin bu tezde yer almadığını, etik ihlal tespiti halinde, Enstitü yönetim kurulunca, bu tezin ve diplomamın iptal edilmesini kabul ediyorum.

(13/06/2014)

Servet YILMAZ

İLETİŞİM ADRESİ :

Mehmet Sanlı Bulvarı Erdoğan Bayraktar Cad.
TOKİ Konutları G-1 Blok No:7

KİLİS

Tlf.: (0 536) 435 04 12

e-mail : a.servetyilmaz@hotmail.com

ÖNSÖZ

Peygamberler, Allah'ın kullar arasında seçtiği ve insanlara rehber olarak gönderdiği en mümtaz kimselerdir. Onlar, Allah'tan aldıkları vahyi, insanlara ulaştırmakla görevlidirler. Peygamberlerin sonuncusu ise Hz. Muhammed (s)'dir. O, Allah tarafından kendisine risâlet vazifesi verilmiş ve ilâhî bir terbiyeye mazhâr olmuştur. Bu terbiyenin sonucu O (s), toplumda her bir ferde karşı ideal bir eğitimci olarak, mükemmel bir toplum inşâ etmiştir. O'nun eğitici ve öğretici yönünü tanıtan çalışmalar bulunmakla birlikte bu çalışmaların daha detaylı ve çok yönlü olmasının gerektiği kanaatindeyiz. Nitekim bazı eğitimci ve öğreticiler, O'nu sadece tarihi bir kişilik ve ibadet eden bir ruhban olarak bizlere tanıtmaktadırlar. Ayrıca O'nun eğitim ve öğretim şeklinde çok bir ayrıntının bulunmadığını ifade etmektedirler. Bu itibarla Hz. Peygamber'in özelliklerini ve faaliyetlerini daha detaylı inceleyen araştırmalara ihtiyaç vardır.

Bu çalışmamızdaki amaç, Hz. Muhammed (s)'in, tebliğ, davet, irşâd, eğitim ve öğretiminde; bireyler arasındaki farklılıklara yönelik uygulamalarını, örnekleriyle ortaya koymaktır. Çünkü fertler arası ayrılıkları dikkate almak ve bunu esas alan uygulamalar ortaya koymak, büyük bir eğitimci ve öğretici kişiliği gerektirmektedir. Ferdi farklılıkları dikkate almaya dönük birçok uygulamanın Hz. Peygamber (s)'in hayatında çokça uygulandığı vâkidir.

Çalışmamımıza başlarken temel hadis kaynaklarını referans almayı ki Kütüb-i Sitte'deki örnekleri esas aldık. Yine bu çalışmamızda "Eğitimde Bireysel Farklılıklar İlkesi"ni tarif ve tavih eden eğitim ve öğretim alanındaki bazı eğitim çalışmalarını inceledik. Ayrıca Kütüb-i Sitte hadislerini şerh sadedinde hazırlanan kıymetli bazı çalışmalar ile konumuzu tamamlamaya çalıştık.

Bu çerçevede tezimiz giriş ve iki bölüm ve bir sonuçtan oluşmaktadır. Giriş kısmında, konuya yönelik temel kavramları inceledik. Birinci bölümde, Kur'an ve sünnet'e göre insanın, maddî – manevî ve müsbet – menfi yönlerini inceledik. İkinci bölümde ise "Eğitimde Bireysel Farklılıklar İlkesi" konusunu, ortaya çıkışını ve farklı kuramların değerlendirme şeklini inceledik. Ayrıca bu ilkeye dönük Hz. Peygamber (s)'in örnek uygulamalarını inceledik. Sonuç kısmında ise Hz. Peygamber (s)'in ortaya koyduğu uygulamaların bu konuyla benzerlik oluşturduğuna, O'nun eğitici ve öğretici kimliğinde zengin bir yaklaşım olduğuna dair bulgulara ulaştık.

Fertler arası farklılıklara dair Hz. Muhammed (s)'in örnek uygulamalarını ortaya koymak, O'nun ne derece titiz bir eğitimci ve öğretici olduğunu görme imkânı olacaktır. Ayrıca günümüz eğitimci ve öğretmenleri, insan için en ideal terbiyeyi ortaya koymaya dair büyük bir arayış ve araştırma içerisindedirler. Bu çalışmamızın, bu tür arayış ve araştırmalara bir yön tayin etme fırsatı sunabileceği umudundayız.

Bu çalışmayı ortaya koymamız sürecinde, bir takım eğitim metod, yaklaşım ve ilkelerin, hadislerle beraber değerlendirilmesi icap etmiştir. Ayrıca konunun genişliği ve örneklerin çokluğu, hadisleri seçme ve değerlendirmede bir zorluk oluşturmuştur. Yine günümüz eğitim yaklaşımlarına dair batıda ortaya çıkan bu ilkelerin, Hz. Muhammed (s)'in örnek uygulamalarıyla karşılaştırılması, büyük hassasiyet gerektirmesi ise ayrı bir zorluk teşkil etmiştir.

Bu vesile ile çalışmamızın başından sonuna kadar bizlere yol gösteren ve yön veren Danışman Hocam, Doç. Dr. Kadir PAKSOY'a teşekkür ederim.

Çalışma ve çaba bizden, kabul ve netice Allah Teâlâ'dandır.

Servet YILMAZ

Mayıs 2014

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	I
İÇİNDEKİLER	III
KISALTMALAR	VII
ÖZET.....	VIII
ABSTRACT	IX
GİRİŞ	1
ARAŞTIRMANIN KONUSU.....	1
ARAŞTIRMANIN AMACI:	1
ARAŞTIRMANIN HEDEFİ:	1
ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ:	1
ARAŞTIRMANIN METODU.....	1
1. HADİS VE SÜNNET KAVRAMLARI.....	2
1.1. Hadis Kelimesinin Sözlük ve Terim Anlamı.....	2
1.2. Sünnet Kelimesinin Sözlük ve Terim Anlamı.....	3

BİRİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN VE SÜNNETE GÖRE İNSAN

1. YARATILIŞ ÖZELLİKLERİ BAKIMINDAN İNSAN.....	5
1.1. İnsan	5
1.1.1. İnsanın Maddî Yönü.....	9
1.1.2. İnsanın Mânevî Yönü.....	10
1.1.2.1. Ruh	11
1.1.2.2. Akıl.....	13
1.1.2.3. Kalp	14
1.1.2.4. Nefis	15
1.1.3. İnsanın Müsbet Yönü	17
1.1.3.1. İnsanın Hayırhah Olması	18
1.1.3.2. İnsanın Adâleti Tesis Etmesi.....	20
1.1.3.3. İnsanın Merhamet ve Vicdan Sahibi Olması	22
1.1.3.4. İnsanın Sabır ve Teslimiyet Sahibi Olması.....	23
1.1.3.5. İnsanın Yeryüzüne Halife (Vekîl) Olarak Gönderilmiş Olması	25

1.1.3.6. İnsanın İffet ve Hayâ Sahibi Olması	26
1.1.3.7. İnsanın Cömert ve Paylaşımçı Olması	28
1.1.1.8. İnsanın Hamd (Tahmîd) ve Şükür Ehli Olması.....	29
1.1.1.9. İnsanın Zulüm ve Haksızlığa Karşı Cihâd Etmesi	31
1.1.4. İnsanın Menfî Yönü	32
1.1.4.1. İnsanın Yaratılıştan Cahil Olması	33
1.1.4.2. İnsanın Taklitçi Olması	35
1.1.4.3. İnsanın İstikrarsız Oluşu	36
1.1.4.4. İnsanın Maddeye Karşı Hırslı Olması.....	37
1.1.4.5. İnsanın Münakaşacı Olması	38
1.1.4.6. İnsanın Unutkan Olması.....	38
1.1.4.7. İnsanın Nankör Olması	40
1.1.4.8. İnsanın Zâlim Olması.....	41
1.1.4.9. İnsanın Aceleci Olması	42

İKİNCİ BÖLÜM

EĞİTİMDE BİREYSEL FARKLILIKLAR İLKESİ VE HZ. PEYGAMBER (S)'İN SÜNNETİNDE EĞİTİMDE BİREYSEL FARKLILIKLAR İLKESİ ÖRNEKLERİ

1. EĞİTİM KAVRAMI VE BİREYSEL FARKLILIKLAR İLKESİ	44
1.1. Eğitim (Terbiye)	44
1.2. Bireysel Farklılıklar İlkesi.....	46
1.2.1. Bireyin Tanımı	48
1.2.2. “Bireysel Farklılıklar” Kavramının Tanımı	49
1.1.1. Bireysel Farklılıkların Nedenleri?.....	51
1.1.4.1. Kalıtım - Soya Çekim	54
1.1.4.2. Çevre	58
1.1.4.3. Aile.....	59
1.1.4.4. Sosyal Sınıf Faktörü.....	60
1.1.4.5. Coğrafi ve Fiziki Faktörler.....	61
1.1.4.6. Kalıtım ve Çevre	62
1.3. Bireysel Farklılık Alanları.....	63

1.4. Bireysel Farklılıklar İlkesini Esas Alan Kuram ve Yaklaşımlar	64
1.4.1. Birey (Öğrenci) Merkezli Tasarımlar.....	64
1.4.2. Çoklu Zekâ Kuramı.....	65
1.4.2.1. Zekâ.....	65
1.4.2.2. Çoklu Zekâ Alanları Nelerdir?.....	66
1.4.2.3. Çoklu Zekâ Alanlarının Gelişimini Etkileyen Faktörler Nelerdir?.....	67
1.4.2.4. Çoklu Zekâ Kuramının İlkeleri	67
1.4.3. Çocuğa Görelik İlkesi	68
1.4.4. Bireysel Çalışma Yöntemi	69
1.4.4.1. Bireysel Çalışmayı Kılavuzlayan İlkeler	69
1.4.4.2. Bireysel Çalışma Çeşitleri.....	70
1.4.5. Bireyselleştirilmiş Öğretim (Keller Planı)	70
2. HZ. PEYGAMBER (S)’İN EĞİTİMCİ KİMLİĞİ VE İSLÂMÎ	
KAYNAKLARDA BİREYSEL FARKLILIKLAR İLKESİ	72
2.1. Kur’ân-ı Kerim ve Sünnet’e Göre Tüm İnsanların Eşit Olması	73
2.2. Kur’ân-ı Kerim ve Sünnet’e Göre İnsanlararası Bireysel Farklılıklar	77
2.3. Kur’ân-ı Kerim ve Sünnet’e Göre İnsanların Eşit ve Farklı Olmalarının	
Sentezi... ..	84
2.4. Hz. Peygamber (s)’in Eğitimci Kimliği	86
2.5. Kur’ân ve Sünnet’e Göre “Bireysel Farklılık” Alanları ve Örnekleri.....	87
2.5.1. Beden ve Fizik Farklılığı.....	87
2.5.1.1. Beden ve Fizikî Farklılıklara Yönelik Uygulamalar.....	88
2.5.2. Yükümlülük ve Sorumluluk Farklılığı.....	90
2.5.2.1. Bireyin Yükümlülük ve Sorumluluk Farklılığına Yönelik Uygulamalar	91
2.5.3. Cinsiyet Farklılığı	96
2.5.3.1. Cinsiyet Farklılığına Yönelik Uygulamalar	98
2.5.4. Ekonomik ve İktisadî İmkân Farklılığı	102
2.5.4.1. Ekonomik İmkân Farklılığına Yönelik Uygulamalar.....	103
2.5.5. İnanç ve Düşünce Farklılığı	108
2.5.5.1. İnanç ve Düşünce Farklılığına Yönelik Uygulamalar.....	110
2.5.6. İlgi ve Kabiliyet Farklılığı.....	113
2.5.6.1. İlgi ve Kâbiliyet Farklılığına Yönelik Uygulamalar	115

2.5.7. İslamdaki Durum ve Seviye Farklılığı	123
2.5.7.1. İslâmdaki Durum ve Seviye Farklılığına Yönelik Uygulamalar.....	125
2.5.8. İstek ve Beklenti Farklılığı.....	132
2.5.8.1. İstek ve Beklenti Farklılığına Yönelik Uygulamalar	133
2.5.9. Kültür ve Örf Farklılığı.....	135
2.5.9.1. Kültür ve Örf Farklılığına Yönelik Uygulamalar.....	137
2.5.10. Meslek ve İş Alanı Farklılığı.....	141
2.5.10.1. Meslek ve İş Alanlarının Farklılığına Yönelik Uygulamalar.....	142
2.5.11. Mizaç ve Karakter Farklılığı	143
2.5.11.1. Mizaç ve Karakter Farklılığına Yönelik Uygulamalar.....	145
2.5.12. Neseb (Soy) Farklılığı.....	152
2.5.12.1. Neseb (Soy) Farklılığına Yönelik Uygulamalar.....	154
2.5.13. Sağlık ve Fiziki Engellilik Farklılığı.....	157
2.5.13.1. Sağlık Ve Fizikî Engellilik Farklılığına Yönelik Uygulamalar	159
2.5.14. Siyasal ve Toplumsal Rol Farklılığı.....	163
2.5.14.1. Siyasal ve Toplumsal Konum Farklılığına Yönelik Uygulamalar	164
2.5.15. Yaş (Ömür) Farklılığı.....	172
2.5.15.1. Yaş Farklılığı Hususuna Yönelik Uygulamalar	173
2.5.16. Zekâ ve Bilgi Farklılığı	179
2.5.16.1. Zekâ ve Bilgi Seviyeleri Farklılığı Hususuna Yönelik Uygulamalar	182
SONUÇ.....	191
BİBLİYOGRAFYA	193

KISALTMALAR

a.s.	: Aleyhisselam
b.	: Bin, İbn
Bas.	: Baskı, Basım.
by.	: Baskı Yeri Yok.
bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
c.c.	: Celle Celéluh
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
EKEV	: Erzurum Kültür ve Eğitim Vakfı
h.	: Hicrî
H.z.	: Hazreti
İFAV Yay.	: İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
Md.	: Maddesi
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
nşr.	: Neşreden, Neşre Hazırlayan
s.	: Sayfa
(s)	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TDK	: Türk Dil Kurumu
thk.	: Tahkik eden
trc.	: Tercüme eden
ts.:	: Tarihsiz, baskı tarihi yok
r.a.	: Radıyallahu anh
v.	: Vefat tarihi
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğerleri; ve devamı
vs.	: vesaire.
Yay.	: Yayınları, yayınevi
yy.	: Yayın yeri yok

ÖZET

SÜNNET’TE “EĞİTİMDE BİREYSEL FARKLILIKLAR” İLKESİ ÖRNEKLERİ

Hz. Peygamber (s), kendi asrındaki insanları eğitmiş, terbiye etmiş ve onları insanlık ufkunun en üst noktasına çıkarmıştır. O, bu eğitimi gerçekleştirirken; insanlar arasındaki yaratılış, kabiliyet, imkân, zekâ, anlayış, bilgi vb. farklılık arz eden hususları göz önünde tutmuş ve değerlendirmeye katmıştır. Günümüzde de bireylerin farklılık arz eden özelliklerini esas alan bir eğitim anlayışı ön plana çıkmaktadır. Bu duruma ise “Eğitimde Bireysel Farklılıklar İlkesi” denilmektedir. Burada, Hz. Peygamber’in bu ilkeyle benzerlik arz eden örnek uygulamaları ele alınmaktadır.

Bu çalışmada, Hz. Peygamber’in örnek uygulamaları, “Eğitimde Bireysel Farklılıklar İlkesi” konusuyla irtibatlı olarak araştırıldı. Özellikle hadislerde, insan unsurunun çok yönlü değerlendirilmesine dair zengin örnekler olduğu görüldü. Hz. Peygamber’in o günkü sosyal cemiyetteki insan çeşitliliğine yönelik, farklı bireylere karşı –müspet dairede- farklı yaklaşımlar ortaya koymasındaki ilke ve metotlar incelendi. Günümüz eğitim metotlarına ve eğitimcilerine katkı sağlayacak değerlere dair sünnette, (hadislerde) bolca misalin olduğu gözlemlendi. Neticede Hz. Peygamber’in farklı bireylere karşı ortaya koyduğu tutum ve davranışların, bir yaklaşım zenginliği ve bilinçli bir eğitimci tutumu olduğu görüldü.

Günümüzde, eğitimde birey merkezli yaklaşım ve ilkeler ön plana çıkmaktadır. Bu yaklaşımlara kaynaklık edecek malzeme ve birikim, İslam’ın dışındaki kaynaklardan temin edilmektedir. Hâlbuki İslam dininin öğreticisi olan Hz. Peygamber’in hayatında bu yaklaşım ve ilkelere kaynaklık edecek birçok örnek uygulama bulunmaktadır. Dolayısıyla bunların kaynaklarıyla ortaya konulması gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hz. Peygamber (s), Hadis, Sünnet, İnsan, Eğitim, İlke, Bireysel Farklılıklar.

ABSTRACT

THE EXAMPLES OF THE PRINCIPLE OF “INDIVIDUAL DIFFERENCES IN EDUCATION” IN THE SUNNAH

The Prophet (pbuh) educated, trained and elevated people of his time to the highest levels of humanity. While doing so, he kept in view and took into consideration vicissitudes among individuals in terms of creation, capability, opportunity, wit, understanding, knowledge and so and so forth. Today, an understanding of education that takes differing individual characteristics as fundamental comes to the forefront. This is so called the “Principle of Individual Differences in Education”. Here, the exemplary applications of the Prophet bearing similarity to this principle are studied.

In this study, the exemplary applications of the Prophet were researched in relation to the “Principle of Individual Differences in Education.” It was observed that there is a rich array of examples, particularly in the Hadith, with regard to multidimensional evaluation of the human factor. The methods and principles of the Prophet’s different treatment-in the positive sense- of different individuals vis-a-vis the variety of people in that social community of his time. An abundance of samples in the Sunnah (Hadith) that can contribute to today’s education methods and educators were detected. Consequently, it was shown that the Prophet’s approach and manner in treatment of different people proves to be a vigorous approach and a manner of a knowing educator.

Today, individual-centred approach and principles in education prevail. Substance and experience that will feed these approaches are provided from resources outside Islam. However, in the life of the Prophet, the educator of Islam, there is a good deal of exemplary applications that can provide these approaches and principles with resource. Therefore, they need to be presented with their references in the Sunnah.

Key Words: the Prophet (pbuh), the Hadith, the Sunnah, Humanbeing, Education, Principle, Individual Differences.

GİRİŞ

ARAŞTIRMANIN KONUSU: “*Bireysel Farklılıklar İlkesi*” ve buna dair Hz. Peygamber (s)’in hadislerindeki örnekler.

ARAŞTIRMANIN AMACI:“*Bireysel Farklılıklar İlkesi*” kapsamında Hz. Peygamber’in hadislerinde ortaya koyduğu örnekleri tespit etmek ve değerlendirmek.

ARAŞTIRMANIN HEDEFİ: Bu araştırmanın hedefi, Hz. Peygamber (s)’in “*Bireysel Farklılıklar İlkesi*” çerçevesinde birey ve toplum inşasındaki hassas eğitimci ve öğretici kimliğini ortaya koymaktır.

ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ: İslâm, eğitim ve öğretime çok önem vermektedir. Bu önemi hem ilk ortaya çıktığı zamandaki uygulamalarda hem de sonraki temsilcilerinde görebilmekteyiz. İslâm’ın insanlar tarafından geçmişte yanlış veya eksik anlaşıldığı gibi bugün de buna dair çevremizde örnekler görülmektedir. Esasen İslâm, medenî bireyler yetiştiren ve temiz toplumlar inşa eden, hayatı dünya ve ahiret dengesinde ele alan ilâhî nizam ve prensiplerin menşesidir. Hayatın her sahasını kapsayan düşünce ve uygulamaların kaynağıdır. Bugün İslâm’ın ilâhî menşeli olduğu, kapsayıcılığı, yeterliliği, mükemmelliği ve dünya için tek kurtuluş olduğunun bilinmesi ve belirtilmesi gibi hususlarda aydınlatıcı çalışmalara büyük bir ihtiyaç vardır. Özellikle insanların bir arayış içerisinde olduğu ve çözüm arayışlarını ilâhî ve nebevî hakikatten uzak başka adreslerde bulmaya çalıştığı günümüzde, Hz. Peygamber (s)’in eğitim-öğretim prensipleri ve uygulamaları daha ziyade önem arz etmektedir. Dolayısıyla bu çalışmamız, İslâm’ın eğitim ve öğretiminin ilk uygulayıcısı olan Hz. Peygamber (s)’in bu sahadaki örneklerini ortaya koyması bakımından önem arz etmekte bazı eksik ve yanlışları tashih etmeye matuf bilgiler ihtiva etmektedir.

ARAŞTIRMANIN METODU: Bu çalışmamızda, İslâm eğitim ilkelerinin ilk ve temel kaynağı olan Kur’ân-ı Kerim’e müracaat ettik. Sonra Kur’ân’ı, bizzat yaşayarak ve temsil ederek ortaya koyan Hz. Peygamber (s)’in sünnetinden/hadislerinden örnekler verdik. Bu konuda daha ziyade *Kütüb-i Sitte* ve bazen *Kütüb-i Tis’a* gibi temel hadis kaynaklarında geçen hadislere müracaat ettik. Bunun yanında hadis ve siyer alanında yapılan geçmiş ve günümüze ait gerekli bazı çalışmalara başvurduk. Bu arada, bizi bu çalışmaya sevk eden hocalarımızın bir kısım tespit ve tavsiyelerine de yer verdik.

1. HADİS VE SÜNNET KAVRAMLARI

Muhaddislerce - bilhassa müteahhirin muhaddislerince - hadis ve sünnetin, biri diğzerinin yerinde kullanılan iki kelime olduğu kabul edilmiştir. Hadis ve sünnet ifâdelerinden, bir sözün, bir hareketin, bir takririn veya bir sıfatın Resul-i Ekrem'e izâfesi anlaşılmaktadır. Yalnız bu iki lafzın tarihi asıllarına inilince, lügat ve ıstılah bakımlarından aralarında bir takım ince farkların bulunduğu göze çarpmaktadır.¹

1.1.Hadis Kelimesinin Sözlük ve Terim Anlamı

Hadis (حدیث) sözlükte “*hadese* (حدث)“ fiilinden türemiş bir kelime olup eskinin zıddı yeni, önceleri yokken sonradan olan, yeniden meydana gelen manalarına gelir. Nitekim yeni elbise anlamına gelen “*sevbun hadîsun*” ifadesindeki hadis lafzı, “*sevbun cedîdun*” demektir. Bu kelime günümüz Arapçasında “*modern*” anlamında da kullanılmaktadır. Hadis kelimesinin çoğulu kırık cemi olarak “*ehâdîs*” şeklinde gelir.²

Hadis, lügatte kadîm'in zıddı cedîd (yeni) manâsına geldiği gibi, haber manâsına da gelir ve bu kelimedden türeyen bazı fiiller, haber vermek ve nakletmek gibi manâlarda kullanılır. Kur'ân-ı Kerîm'in “*Demek onlar, bu söze inanmazlarsa, arkalarından üzülererek kendini helak edeceksin.*”³ meâlindeki âyetinde geçen hadîs kelimesi, söz veya haber manasında kullanılmış olup bu kelime ile Kur'ân kastedilmiştir.

Nihâyetinde ise hadîs lafzı, Hz. Peygamber (s)'in sözlerine ıtlak olunmuş ve onunla ilgili bütün haberlere hadis denilmiştir. Ebû Hureyre tarafından sorulan bir soruya Hz. Peygamber (s)'in verdiği cevapta bu kelime, bizzat Hz. Peygamber (s) tarafından bu manâda kullanılmıştır.⁴

Kendi sözleri hakkında hadis kelimesini ilk defa Resûl-i Ekrem (s) kullanmıştır.⁵

Hadîsin terim anlamı ise, söz, fiil, takrîr (onay), ahlakî ve fizikî vasıf olarak

¹ Subhî es-Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*, (Trc.: M. Yaşar Kandemir), İstanbul, M.Ü. İFAV Yay., 1997, s. 3.

² Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, Ankara, TDV Yay., 1992, s. 109.

³ Kehf, 18/6.

⁴ Bkz.: Buhârî, İlm 34, Rikak 50; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2/373.

⁵ M. Yaşar Kandemir, “Hadis”, *DİA*, İstanbul, Güzel Sanatlar Matbaası, 1998, c. XV, s. 27.

Hız. Peygamber (s)'e izâfe edilen her şey(in yazılı metinleri)dir. Çok özel ve dar anlamda “*Peygamber Sözü*”ne de “*hadis*” denir.⁶

Başka bir ifade de ise hadise, Hız. Peygamber (s)'in söz, fiil ve takrirlerine ait haberlerdir veya Hız. Peygamber (s)'in sözlerinin, fiil ve takrirlerinin, onu görenler tarafından tespit edilip ifadelendirilmesidir, manası verilmiştir.⁷

Bu genel tespitin yanısıra dînî literatürde hadis kavramı öncelikle Hız. Peygamber (s)'in sözü için, daha sonra da onun söz, fiil ve takrirleri için kullanılmıştır. Hatta sahâbe ve tâbiûnun söz ve fiillerine de -mevkûf ve maktu' kayıtlarıyla da olsa- hadis denilmektedir.⁸

1.2.Sünnet Kelimesinin Sözlük ve Terim Anlamı

Sünnet (سنة) sözlükte; yol, usûl, âdet, iyi ve kötü bir kimsenin gidişâtı, alışkanlık hâline getirdiği davranışları manasındadır. Kelimenin alındığı “senne – سَنَّ” kök fiili, esas îtibariyle bir çağır açmak, iyi veya kötü bir yol tutmak anlamını verir. Câhiliye Arapları bununla bilhassa babalarından intikal eden ve kendileri için örnek davranış olan çeşitli örf ve âdetleri kastederlerdi. Kur'ân-ı Kerîm'de ise sünnet kelimesi, Allah'ın değışmez âdeti, anlamında Sünnetullah⁹, sünnetü'l-evvelin¹⁰ vb. şekillerde kullanılmıştır. Sünnet kelimesinin çoğulu sünen (سُنُنٌ) gelir.¹¹

Sünnet kelimesi, İslâm'ın bidâyetinden îtibaren özel bir manâ kazanmış, yine tarîk (yol) ve sîret (gidiş) manâlarını muhafaza etmiş olmakla beraber, bu manâlar, sadece Hız. Peygamber (s)'in tarîk ve sîretine tahsis olunmuştur. Ancak Hız. Peygamber (s)'in tarîk ve sîretinin, Allah'ın tebliğine memur ettiği “*dîn*” ile ilgili olması dolayısıyla, kelimenin lügatte görülen “*kötü*” veya “*mezmûm yol*” manâsı, ıstilahta kaldırılmıştır. Çünkü Hız. Peygamber (s)'in sünneti söz konusu olduğu zaman, bu sünnetin zemme lâyıık yol ve gidiş olması mümkün değildir; aksine bu yol ve gidiş, övülmeye ve örnek alınmaya lâyııktır. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan bazı âyetlerde sünnetin bu manâsını açık bir şekilde görmek mümkündür: “*Sizin için, Allah'ı ve âhiret gününü arzu eden ve Allah'ı çok zikreden kimseler için, Allah'ın*

⁶ İsmail Lütfi Çakan, *Hadis Usûlü*, İstanbul, İFAV Yay., 2008, s. 15.

⁷ Selman Başaran, M. Ali Sönmez, *Hadis Tarihi ve Usûlü*, Bursa, Esra Fakülte Kitabevi, 1998. s. 2.

⁸ Çakan, *Hadis Usûlü*, s. 25.

⁹ Ahzâb 33/38, 62; Fâtır 35/43; Mü'min 40/85; Fetih 48/23.

¹⁰ Enfâl 8/38; Hicr 15/13; Kehf 55; Fâtır 35/43.

¹¹ Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, s. 367.

*Rasûlünde güzel bir örnek vardır.*¹²

*"Şüphesiz sen, insanları dosdoğru yola, Allah'ın yoluna iletirsin".*¹³

Aynı mana, Hz. Peygamber (s)'in şu hadisinde de görülebilir: *"Size benim sünnetime sarılmanızı tavsiye ederim."*¹⁴

Terim (ıstılah) olarak sünnet, Hz. Peygamber (s)'in hayatında izlediği yol, hareket tarzları ve yaşayış halleridir. Hz. Peygamber (s)'in bundan önce hadis olarak tanımladığımız sözlerine *"sözlü sünnet"*, davranışlarına ve hareket tarzlarına *"fiili sünnet"*, kendi huzurunda başkaları tarafından söylenen sözleri, duyduğu veya yapılan işleri, gördüğü ya da bundan haber aldığı halde ses çıkarmayarak tasvip etmesine *"takrîri sünnet"* denilmiştir.¹⁵

Sünnet kelimesi başlangıçta *"Hz. Peygamber (s)'in fiili"* anlamında, hadis de *"Hz. Peygamber (s)'in sözü"* anlamında kullanılmışsa da sonraları sünnet, Hz. Peygamber (s)'in sözle veya fiille açıktan, gördüğü ya da duyduğu olayları susarak onaylamak suretiyle zımnen yaptığı açıklamaların tamamını anlatan terim olmuştur. Sünnet'in bu anlamı usulcülere göre gerçek tarifini vermektedir.

Kısaca sünneti *"Hz. Peygamber (s)'in ihtiyar ettiği ve Allah'ın ahkâmıyla âmil olarak gittiği yol"* diye tarif edebiliriz. Sünnet'e Hz. Peygamber (s) tarafından öğretilmiş ve vazedilmiş kaidelerin bütünü anlamını vermek de mümkündür.¹⁶

¹² Ahzâb, 33/21.

¹³ Şûra, 42/52, 53.

¹⁴ İbn Mâce, Mukaddime, 42.

¹⁵ Başaran; Sönmez, *Hadis Tarihi ve Usûlü*, s. 3.

¹⁶ Çakan, *Hadis Usûlü*, s. 26

BİRİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN VE SÜNNETE GÖRE İNSAN

1. YARATILIŞ ÖZELLİKLERİ BAKIMINDAN İNSAN

İnsan, tarih boyunca bütün dinlerin, bilimlerin ve felsefî sistemlerin temel konusu olmuştur. Bundan dolayı insanın tanımı konusunda değişik görüşler bulunmaktadır. Her din, sistem veya bilim kendi açısından insanı değerlendirmiş ve ilgi sahasına göre bir tanım yapmıştır.

İslâm'ın dışındaki insanla ilgili bütün yaklaşımlar parçacı olup, insanı bir veya birkaç açıdan değerlendirmiştir. İslâmiyet ise, insanı bir bütün olarak ele almış ve onu yaratılış hususiyetleri, yaratılış gâyesi, aklî, ruhî ve kalbî vs. yönlerden değerlendirmiş ve bize en doğru, en kapsamlı ve objektif bilgileri vermiştir.

1.1.İnsan

“İnsan”, Arapça “*ins*” kelimesinden türemiştir. “*Beşer, insan topluluğu*” anlamına gelen “*ins*”, daha ziyâde insan türünü ifâde etmekte olup bu türün erkek ve dişi her ferdine “*insi/enesi*” yahut “*insan*” denilmektedir. Kelimenin aslının “*unutmak*” manasındaki “*nesy*”den “*insiyan*” olduğu da ileri sürülmüştür. Böyle düşünenler İbn Abbas’a nisbet edilen, “*İnsan ahdini unutması sebebiyle bu ismi almıştır*” şeklindeki rivâyete dayanırlar.¹⁷

Diğer bir görüşe göre “*insan*” kelimesi “*üns*” masdarı ile irtibatlandırılmıştır. “*Alışmak, uyum sağlamak*” anlamına gelen “*üns*”, Türkçe’de ünsiyet olarak kullanılmaktadır. “*Teennüs*”, “*insan olmak*” manasına gelirken “*isti’nas*” “*cana yakın olma, vahşî hayvanın evcilleşmesi*” anlamını taşımaktadır. Nitekim “*enes*” kelimesi de vahşetin karşıtıdır.¹⁸

Ülfet ve ünsiyet, Türkçe’de eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. İnsan, ülfet ve ünsiyete sahiptir. Bu nedenle en parlak şeyler bile, insanın nazarında zamanla

¹⁷ İlhan Kutluer, “İnsan”, *DİA*, c. XXII, s. 320-321.

¹⁸ Kutluer, “İnsan”, *DİA*, c. XXII, s. 321.

parlaklığını kaybedip matlaşabilir. Dolayısıyla ülfet ve ünsiyet, neticesi itibariyle unutmaya yakın bir durumdur.

Kur'ân-ı Kerim, ülfet ve ünsiyetle ilgili, İsrailoğulları'nın durumunu örnek gösterir. Kendilerine gönderilen kudret helvası ve bıldırcından bıkan İsrailoğulları, Hz. Musa'dan soğan, sarımsak ve mercimek gibi şeyler istemişlerdir.¹⁹ Bu durum ise, insan fitratıyla yakından ilgilidir.

Bir diğer açıdan, “*üns*” kelimesi, insanın yaratılışıyla ilgili önemli bir yönünü de belirtmektedir. İnsan sosyal bir varlıktır ve yalnız yaşayamaz. Dolayısıyla insana bu ismin verilmesi, hemcinsleriyle birlikte uyum hâlinde yaşayabilmesiyle ilgilidir; insanın “yaratılışı itibâriyle sosyal bir varlık” (medeniyyun bi't-tab') olarak tanımlanması da bundan ötürüdür.²⁰

Şunu da belirtmeliyiz ki, “insan” kelimesi kök itibâriyle hangi kelimedenden türemiş olursa olsun “*beşer*” manasında kullanılmıştır.²¹ İslâm geleneğinde insan kelimesinin kökeni ve tanımıyla ilgili söylenenler genellikle bu çerçevede kalmaktadır. Bunların dışında insan, “*konuşan canlı*” olarak da târif edilmiştir.²²

İnsan kelimesinin farklı manalarının yanında, insanın yaratılışı hakkında da ilâhî ve beşerî bilgi kaynakları birtakım bilgiler sunmaktadır. İlâhî kaynaklar temelde ikiye ayrılmaktadır ki; bu kaynakların birincisi Kur'ân-ı Kerim, ikincisi ise hadislerdir.

İlahî kaynaklar, insanın yaratıldığı maddeler ve yaratılış süreci hakkında, doğru ve net bilgi elde etmede büyük olanak sağlamaktadır.

Yaşadığımız dünya ilahî bir plan ve sistemin ürünüdür. Bu hakikat Kur'ân-ı Kerim'de “*O, gökleri ve yeri hak (ve hikmet) ile yaratandır. "Ol!" dediği gün her şey oluverir...*”²³ âyetiyle beyan edilmiştir.

Âlemin yaratılışı, âlemdeki birtakım maddeler ve onlara takdir edilen güçler

¹⁹ Bkz.: Bakara, 2/61

²⁰ Bkz.: Ebu'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal Râgıb el-İsfehânî, *Müfredât: Kur'ân Kavramları Sözlüğü*, (Trc.:Abdülbaki Güneş; Mehmet Yolcu), İstanbul, Çıra Yay., 2010, s. 104.

²¹ Ebu'n-Nasr İsmail b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh Tâcu'l-lüğa ve Sihâhi'l-arabiyye*, Beyrut, Daru'l-ilm li'l-melâyin, 1979, c. III, s. 904; Ebu'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed İbn Mükerrrem İbn Manzur el-İfrikî el-Mısırî, *Lisânu'l-arab*, Beyrut, Daru Sader, c. VI, s. 12-13.

²² Bkz.:Ali b. Muhammed eş-Şerif el-Cürcânî, *Kitâbu't-Ta'rifât*, Beyrut, Mektebetu Lübnan, 1985, s. 39.

²³ En'âm, 6/73.

hakkında Enes (r.a.)'in rivâyet ettiği bir hadis ise şöyledir: "Rasûlullah (s) buyurdular ki: *"Allah arzı yarattığı zaman, arz sallanmaya (tıpkı bir hurma ağacı gibi sağa sola) yalpalar yapmaya başladı, bunun üzerine dağlarla onu sabitleştirdi ve böylece arz istikrârını buldu. Melekler dağların şiddetine hayrette kaldılar. "Ey Rabbimiz, dediler, dağlardan daha şiddetli bir mahlûk yarattın mı?" "Evet, buyurdu. Demiri yarattım."*

"Demirden daha şiddetli bir şey yarattın mı?" dediler. Allah: "Evet, dedi. Ateşi yarattım."

"Ateşten daha ağır bir şey yarattın mı?" diye yine sordular. Allah: "Evet, dedi, suyu yarattım!"

"Sudan daha şiddetli bir şey yarattın mı?" dediler. Allah tekrar cevap verdi: "Evet, rüzgârı yarattım."

"Rüzgârdan daha şiddetli bir şey yarattın mı?" diye yine sordular. Allah: "Evet, insanoğlunu yarattım" dedi ve devam etti: "Eğer o, sağ eliyle sadaka verirken sol eli görmeyecek kadar gizlerse (daha şiddetlidir)."²⁴

Varlığın en son mahlûku olan insanın yaratılışı, Kur'ân-ı Kerim'de "O, sizi bir tek nefisten (Âdem'den) yaratandır."²⁵ âyetiyle anlatılmakta; bir nefisten, bir eş yaratılması ve ikisinden de nesiller yaratılması da, "Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan ve ikisinden birçok erkekler ve kadınlar üretilen Rabbinizden..."²⁶ âyetiyle açıklanmaktadır.

İnsanın anne karnında başlayan yaratılma süreci ve varlık âlemine gelişi ise İbn Mes'ud (r.a.)'den rivâyet edilen bir hadiste şöyle anlatılmaktadır: "Sadık ve Masduk olan Rasûlullah (s) buyurdular ki: *"Sizden birinin yaratılışı, annesinin karnında kırk günde cem olur. Sonra bu kadar müddette "alaka" olur. Sonra bu kadar müddette "mudga" olur. Sonra Allah bir meleği dört kelimeyle gönderir: (Bu melek) rızkını, ecelini, amelini, şaki veya said olacağını yazar, sonra ona ruh üflenir."*²⁷

Bu hadiste anlatılan yaratılış evrelerinde olduğu gibi insanın yaratılması, birdenbire değil bir süreç içerisinde vuku' bulmuştur. Bu durum ise, insanın beden ve

²⁴ Tirmizî, Tefsiru's-sure, Muavvizeteyn, 2.

²⁵ En'âm, 6/98.

²⁶ Nisâ, 4/1.

²⁷ Buhârî, Kader 1, Tevhid 28; Müslim, Kader 1.

ruhtan yaratılması, mülk ve melekût âlemlerini kendisinde cem etmesiyle yakından alakalıdır.²⁸

İnsanın yaratılışındaki önemli bir husus ise her bir insanın tek olması ve diğer insanlardan farklı olmasıdır. Buna dair Ebu Hureyre (r.a.)’den rivâyet edilen bir hadiste, Hz. Peygamber (s): "*Her doğan (çocuk) fitrat üzerine doğar. Sonrasında anne ve babası onu Yahudileştirir veya Hıristiyanlaştırır veya Mecusileştirir. Tıpkı hayvan doğurunca, azaları tam olarak doğurması gibi. Siz kesmezden önce, kulağı kesik olarak doğmuş hayvana rastlar mısınız?*"²⁹ buyurmuşlardır.

Kelime anlamı olarak “fitrat” yarmak, yarıp çatlatmak, mühürlemek, îcat etmek, bir şeyi açmak ve onu ortaya çıkarmak gibi anlamları ihtiva eden³⁰ ‘fe-ta-ra’ kökünden mastar isim olup genel olarak yaratılış, belli yetenek ve yatkınlığa sahip oluş,³¹ ilk yaratılışta bütün mevcudatın kendisiyle muttasıf olduğu sıfat³² anlamlarına gelmektedir. İslam açısından bakıldığında kısaca “Allah’ın yoktan yaratışı, O’nun insana bahşettiği program, değişmeyen bir kanun”dur.³³

İnsan olmak anlamında yani tür bakımından genel benzerliklerimiz, Kur’an tarafından genel olarak “fitrat” kavramı altında ifade edilmekle birlikte, belirtmek gerekir ki bu ifadenin kendi içinde kategorilere ayrılması da söz konusudur. Buna göre fitrat kavramı varlık türü olarak insan için kullanıldığı gibi insanın genel özellikleri ve aynı zamanda, bizim de konumuzu teşkil eden insanlar arasındaki ferdi farklılıklara işaret için de kullanılmaktadır.³⁴

Bu hadis bize göstermektedir ki, her insan birçok meziyet, kâbiliyet, donanım, yetenek ve özelliklerle donatılarak yaratılmıştır. Ancak kişinin, doğduğu, yetiştiği çevrenin ve ailesinin inancı, yaşam tarzı, kültürü, ahlâkı, eğitim şekli ve seviyesine göre kişinin meziyetleri, kâbiliyetleri, donanımları, yetenekleri ve diğer özellikleri bozulup değişikliğe uğrayabilmektedir.

²⁸ Ömer Mahir Alper, *Varlık ve İnsan*, İstanbul, Klasik Yay., 2010. s. 110.

²⁹ Buhârî, Cenâiz 80, 93; Müslim, Kader 22.

³⁰ el-Cevherî, *es-Sihâh Tâcu’l-lüğa ve Sihâhi’l-arabiyye*, Beyrut, Daru’l-ilm li’l-melâyin, 1979, c. II, s.781.

³¹ Ebü’l-Fazl Cemaleddin Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzur el-İfriki el-Mısri, *Lisanu’l-Arab*, Beyrut, Dâr’u Sâdir, 2008, c. XI, s. 197.

³² Ebü’l-Bekâ el-Kefevî, *Külliyâtü Ebi’l-Bekâ*, Bulak, Matbaa-i Amidi, 1870, s.504.

³³ Bayraktar Bayraklı, *Mukayeseli Eğitim Felsefesi Sistemleri*, İstanbul, M.Ü. İFAV., 1999, s. 209.

³⁴ Şeyma Arslan, *Fitrat Kavramı Çerçevesinde Eğitim’de ‘İnsanın Neliği’ Sorusu*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2006, s. 46-50.

1.1.1. İnsanın Maddî Yönü

İnsan, zâhir olarak gözle görülen bir varlıktır. Beden ve cisim özelliği olup, şekil olarak en güzel kıvamda yaratılmıştır.³⁵ İnsanın maddî boyutu ile kastedilen; insanın iki kolu, başı, gövdesi, ayakları ve iç organlarıdır. İnsanın en güzel şekilde yaratıldığını beyan eden Kur'ân-ı Kerîm, değişik âyetleriyle insanın maddî yapısının oluşum safhalarına dikkat çeker. Ana hatlarıyla bunları su şekilde sıralamak mümkündür:

a) Turab (toprak): “Allah Adem’i topraktan yarattı.”³⁶

b) Tîn (çamur/balçık): “O Allah ki, sizi çamurdan yaratmıştır.”³⁷

c) Sülaletün min tîn (süzülmüş çamur/balçık): “Kasem olsun, Biz insanı süzölmüş bir çamurdan yarattık.”³⁸

d) Tîn-i lâzib (yapışkan çamur): “Biz onları yapışkan bir çamurdan yaratmışızdır”³⁹

e) Hame-i mesnûn (cıvık balçık): “...Biz insanı şekillenmiş cıvık bir balçıktan yarattık.”⁴⁰

f) Salsâl (kuru çamur): “Andolsun biz insanı kuru bir çamurdan/balçıktan yarattık.”⁴¹

g) *İnsan şekline koyma ve ruh verme*; “Onu (Adem’i) düzenleyip insan şekline koyduğum zaman ona ruhumdan üfledim.”⁴²

Başka âyetlerde de insanın cismanî safhaları şöyle anlatılmaktadır: “*Andolsun biz insanı, çamurdan (süzölüp çıkarılmış) bir özden yarattık. Sonra onu sağlam bir karargâhta nutfе hâline getirdik. Sonra nutfeyi alaka (aşılanmış yumurta) yaptık. Peşinden, alakayı, bir parçacık et hâline soktuk; bu bir parçacık eti kemiklere (iskelete) çevirdik; bu kemiklere et giydirdik. Sonra onu başka bir yaratışla insan hâline getirdik...*”⁴³

İnsanın yaratılışının oluşum safhaları başka bir ayette ise şöyle ifade

³⁵ Tîn, 95/4.

³⁶ Âl-i İmrân, 3/59.

³⁷ En’âm, 6/2.

³⁸ Mü’minûn, 23/12.

³⁹ Sâffât, 37/11.

⁴⁰ Hicr, 15/26.

⁴¹ Hicr, 15/26.

⁴² Hicr, 15/29.

⁴³ Mü’minûn, 40/12-14.

buyurulur; “O, (döl yatağına) akıtılan meninin içinden bir nutfe değil miydi? Sonra bu, alaka (aşılanmış yumurta) halindeyken, Allah onu (insan biçiminde) yaratıp şekillendirmiştir.”⁴⁴

Bu ve benzeri âyetler, insanın yaratılış safhalarını anlatmaktadır. Bütün bu aşamalardan geçen insana Allah ruh üflemiş ve onun yaratılışını tamamlamıştır. Bu durum Kur’an’da şu şekilde ifade edilmektedir: “(Rabbin), Ben onu düzenleyip insan şekline koyduğum ve ona ruhumdan üflediğim zaman, derhal onun için secdeye kapanın, (diye meleklerle emretti).”⁴⁵ Bu âyetten de anlaşıldığı üzere, insanın yaratılışı ruhun üflenmesiyle tamamlanmış ve insan bu şekliyle “ahsen-i takvim” sırrına mazhar olmuştur.⁴⁶

1.1.2. İnsanın Mânevî Yönü

İnsan, sadece maddî bir varlık değildir. Ona rûh üflenmiştir.⁴⁷ Rûh dediğimiz şey, soyut yani manevî bir nefhâ-i ilahîdir.⁴⁸ Bu manevî oluşum ve kudret, içerisinde birçok kanun ve esas ihtiva eden bir nefhâdır. Yani insanın maddî oluşumu sona erdikten sonra, ilahî nefhâ ona üflenmiş ve insan hayat bulmuştur. Hayatın oluşması ile insanda; hisler, duyular, duygular, latifeler, düşünceler ve idrâkler işlemeye başlamıştır. Bunların işlerlik kazanması, bu nefhânın içerdiği soyut içerik ve güce işaret etmektedir. Bugün insanın gözlemleyemediğimiz birçok özelliği bulunmaktadır. Yani insanda mevcut birçok mânevî özellik mevcuttur. Örneğin: kıskançlık, sevgi, haset, öfke, beğenilme, hırs, sevgi vb. birçok özellik insanda mevcuttur.

Kur’ân-ı Kerim’deki, “Rabbin meleklerle demişti ki; ben çamurdan bir insan yaratacağım. Onu biçimlendirip ona ruhumdan üflediğim zaman derhal ona secde edin.”⁴⁹ ayetinde bu hususa dikkat çekilmektedir ki bu iki asıl unsur, beden ve ruhtur.

Ruh ve beden bir araya gelmesi ile canlı varlık olan insan ortaya çıkar. Bu ikisi ile hayat tamam olur. Bunların dışında cüzler bulunmakla beraber denilebilir ki,

⁴⁴ Kıyâmet, 75/ 37, 38.

⁴⁵ Hicr, 15/29.

⁴⁶ Tîn, 95/4

⁴⁷ Hicr, 15/29.

⁴⁸ İsrâ, 17/85

⁴⁹ Sâd, 38/71-72.

diğer cüzler bu iki genelin içerisindeki muhteviyatlarıdır. İnsanın varlığını meydana getiren iki unsurdan birisi ölümlü olan unsur yani beden, diğeri ölümsüz olan yani ruhtur.

İmam Gazâlî (v. 505/1111), bu konuda şunu ifade etmektedir; “... *Bu anlamda insanı tanımak, bilmek istersen, iki şeyden yaratılmış olduğunu bilmelisin. Biri zâhirî kalıp ki buna beden derler. Göz ile görülebilir. Bu durum onun iki boyutlu bir özellikte olduğudur. Beden dediğimiz somut varlığın bir takım âzâ ve cevarihleri vardır. Âlemdeki acayip şeyleri tanımak, ona hisler [duygular] yoluyla gelir. Bu hisler ise, beden ile kaimdir.*”⁵⁰

İnsanın manevî yönü ile onun bedenî ve zâhirî özelliklerinden ayrı tutulan diğer özellikleri kastedilmektedir. İnsan manevî özellikleri ile değer kazanır. Çünkü insanın cismanî özellikleri, diğer birçok canlıda bulunan özelliklerle benzerlik arz eder. Bu özellikler gözle görülemeyen özelliklerdir. Bu özelliklerin varlığı ancak insanın ortaya koyduğu davranışlar ve alâmetlerle bilinmektedir.

Zihinsel engelli fertlerde görülen cismanî yeterliliğe rağmen onların ruhî ve manevî yönden eksikliklerinin olması, bu manevî özelliklerin ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

İmam Gazâlî, insanın ruhi asliyetini meleklerin cevheriyle irtibatlandırır.⁵¹ Zira Allah, insanın ne kadar yüksek bir konumda olduğunu Kur’an-ı Kerîm’de; “*Biz insanı en güzel biçimde yarattık.*”⁵² ve “*Biz, hakikaten insanoğlunu şan ve şeref sahibi kıldık.*”⁵³ ardından da “*O, göklerde ve yerde olanları sizin emrinize musahhar kıldı*”⁵⁴ ayetiyle beyan etmektedir. Bu kapsamda hem maddî hem de manevî açıdan insan, kâmil bir yaratılışa ve kâmil özelliklere sahiptir.

1.1.2.1. Ruh

Ruh; nefes, nefis, insana canlılığı, hayatı kazandıran şey gibi manalara gelir.⁵⁵ Kur’an’a göre ruh, Allah’ın ilminde ve iradesinde olan, ancak insanların hakkında

⁵⁰ Ebu Hâmid Muhammed el-Gazâlî, *Kimyâ-yı Saâdet*, (Trc.: A. Faruk Meyan), İstanbul, Bedir Yay., 1981, c. I, s, 18-20.

⁵¹ Bkz. el-Gazâlî, *Kimyâ-yı Saâdet*, c. I, s. 26.

⁵² Tîn, 95/4.

⁵³ İsrâ, 17/70.

⁵⁴ Câsiye, 45/13

⁵⁵ el-İsfehânî, *el-Müfredât fî garibi'l-Kur’ân*, İstanbul, 1986, s. 299.

pek bilgi sahibi olmadıkları latif bir varlıktır.⁵⁶

İslâm, ruhu, insanı Allah'a yaklaştıran, Allah'la irtibatını gerçekleştiren bir vasıta olması açısından çok önem atfetmektedir.⁵⁷

Rûhun mâhiyetiyle ilgili İslâmî kaynaklarda çok çeşitli yorumlar bulunmaktadır. Bu yorumların hemen hemen bütününde ruha şu üç açıdan bakılmaktadır:

Birinci olarak ruh, hareket, hayat ve idrâk sebebi olarak değerlendirilmiştir. Bazıları, ruhun varlıkları harekete geçirici şey olduğunu ileri sürerek, ruhsuz hareket olamayacağını belirtmişler ve ruhu "*hareket ettirici kuvvet*"le özdeş saymışlardır. İkinci olarak ruh, bir hayat kaynağı olarak tasavvur edilmiştir ki, bu birinciden daha özel bir anlayıştır.⁵⁸

Râgıb el-İsfehânî, (v. 502/1108) bu iki özelliği birleştiren bir tanım yaparak "Ruh; hayatın, hareketin, menfaatleri elde etmenin ve zararları defetmenin kendisiyle meydana geldiği cüz'üne verilen isimdir," demiştir.⁵⁹

Üçüncü olarak ruh, gerek cüz'î, gerek küllî bir idrâk mebdei (noktası) olarak kabul edilmiştir ki, bu da ikinci görüşten daha özeldir. Zîra hayat idrâkin şartlarından biridir. Daha doğrusu idrâk dediğimiz şey, algılama derecelerine göre hayatın bir eseridir.⁶⁰

Demek ki, idrâk sahibi her ruh canlıdır ve her canlı kendi kendine hareket etme güç ve kâbiliyetine sahiptir. Bununla beraber her hareket edenin veya hareket ettirenin bu anlamda canlı olması lazım gelmeyeceği gibi, her canlının da idrâk sahibi olması göz önünde bulundurulacak bir noktadır. Bu suretle ruh veya canlı denildiği zaman şuurun ilk mertebesinde akla ve kudsî kuvvete varıncaya kadar derece derece farklı mertebeleri yüklenebilen ve vücudun aslî ve zıllî ikiliğini içine alan şuur ve idrâk kaynağı kastedilir ki, bazılarına göre irâde ve kendi kendine hareket etmek gibi hususlar bunun teferruatından sayılır.⁶¹

Ayrıca ruh ile ilgili Hz. Peygamber (s)'in hadisleri incelendiğinde, ruhun

⁵⁶ İsrâ, 17/85; İbn Manzûr, *Lisânu'l-arab*, c. VI, s. 256.

⁵⁷ Bkz.; Muhammed Kutub, *İslâm Terbiye Metodu ve Ahlâk Sistemi*, (Trc.: Ali Özek), İstanbul, Hisar Yay. 1975, s. 60.

⁵⁸ Bkz.; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul, Erkam Matbaacılık, c. I, s. 338.

⁵⁹ el-İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 446.

⁶⁰ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. I, s. 338-339.

⁶¹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. I, s. 338-339.

bedene sonradan nefhedildiği,⁶² zamanı gelince geri kabzedileceği,⁶³ ruhsuz cesedin insan olma özelliğini kaybettiği ve hissizleştiği,⁶⁴ ruh cesedden ayrılınca cesedin fonksiyonunun bittiği, buna karşılık ruhun yok olmadığı⁶⁵ gibi hususlar açıkça anlaşılmaktadır.

1.1.2.2. Akıl

Lügatte; “anlamak, idrâk etmek, bâliğ olmak, engellemek ve bağlamak”⁶⁶ gibi manalara gelen “akıl” kelimesi, ayrıca cehâletin ve ahmaklığın zıddı (ilim),⁶⁷ sığınak; diyet, kalp, bir çeşit kumaş, tarak, bağ,⁶⁸ iyiliği kötülükten ayırma kâbiliyeti, idrâk merkezi ve hâfıza anlamlarında da kullanılmaktadır.⁶⁹

Diğer bir tarifte ise akıl, şu iki manada kullanılmıştır: Birincisi, eşyanın hakikatini bilme; ikincisi, mahsus olmayan şeyleri idrâk eden, bununla ruh ve dimağla bağlantılı olan mânevî bir nurdur.⁷⁰

Hüccetullâhi'l-bâliğa müellifi ed-Dehlevî, (v. 1180/1766) aklın, insanın duyular vasıtasıyla algılayamadıklarını idrâk etmesini sağlayan şeyin adı olduğunu ifâde eder.⁷¹

Şemseddin Sâmî (v. 1904) ise aklın günlük hayattaki kullanımlarını da dikkate alarak akıl kelimesine şu anlamları verir:

1. Düşünme ve anlama hâssası: Bu kişiden kişiye değişkenlik gösterir. “*Bu çocuk çok akıllıdır*” örneğinde olduğu gibi.
2. Anlama, idrâk ve zekâ: “*Onun böyle şeylere akli ermez*” misâlinde olduğu gibi.
3. Mülâhaza ve fikir: “*Bunu akledemedim*” örneğinde olduğu gibi.
4. Hâfıza: “*O olay hala aklımdadır*” cümlesinde olduğu gibi.
5. Rey ve tedbir: “*Bana bir akıl ver*”, “*Bu akli sana kim öğretti*” misallerinde

⁶² Bkz. Buhârî, Enbiya, 1, 3.

⁶³ Bkz. Buhârî, Enbiya, 50; Müslim, Fiten, 110.

⁶⁴ Bkz. Buhârî, Meğazi, 8.

⁶⁵ İbn Mâce, Cihâd, 16.

⁶⁶ Bkz. Tâhir Ahmed ez-Zâvî, *Tertîbu'l-kâmusi'l-muhît ale tarîkati'l-misbehi'l-munîr ve esâsi'l-belâğa*, by., Daru'l-Fikr, ts., c. III, s. 277.

⁶⁷ Halil b. Ahmed b. Abdurrahman, *Kitâbu'l-ayn*, Tahran, İntişaratun Usve, 1993 c. I, s. 159.

⁶⁸ İbn Manzur, *Lisânu'l-arab*, c. X, s. 233-236.

⁶⁹ Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türki*, İstanbul, Enderun Yay., 1989, s. 943.

⁷⁰ Selçuk Coşkun, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Peygamberin İnsan Anlayışı*, Erzurum, EKEV Yay. 1996, s. 80.

⁷¹ Şah Veliyyullah b. Abdurrahim ed-Dehlevî, *Hüccetullâhi'l-bâliğa (İslâm Düşüncesinin İlkeleri)*, (Trc.: Mehmet Erdoğan), İstanbul, İz Yayıncılık, 2001, c. II, s. 272.

olduğu gibi.⁷²

Akıl kelimesi ıstılahta ise sahibini uygun olmayan davranışlardan alıkoyan ilim,⁷³ güzellik-çirkinlik, kemal-noksan ve iki şeyin hayırlısını ya da şerlisini bilme veya güzelle çirkin arasında kendisiyle ayırım yapılan kuvvet, nazarî veya zarûrî ilimleri idrâk eden bir nur ya da eşyanın hakîkati kendisiyle anlaşılan veya gâibâtı (müşâhede edilmeyen) vâsıtalarla, mahsûsatı müşâhede ile idrâk eden mücerret bir cevher⁷⁴ gibi anlamlarda kullanılmaktadır.

Görüldüğü gibi gerek lügatte gerekse ıstılahta, biri temyiz edici diğeri de ilim olmak üzere, akıl kavramının iki farklı boyutuna dikkat çekilmektedir.⁷⁵ Nitekim Râgıb el-İsfehânî de, akıl kavramının hem ilmi kabule hazır kuvvet hem de bu kuvvetle elde edilen bilgi için kullanıldığını belirtmektedir.⁷⁶

1.1.2.3. Kalp

“*Kalp*”, yürek ve gönül manalarına gelir, yani “*kalp*” iki manada kullanılır; Birincisi, maddi göğsün sol tarafında, sol memenin altında doğru konulmuş bir çeşit çam kozalağı şeklinde ve bedendeki etlerin hiç birine benzemeyen, hem sinir ve hem kas dokularının esaslarını toplayan belli bir et parçasıdır ki, atar ve toplar bütün damarların köküdür.

İkincisi, ruhânî, ilâhî bir lütuf olan ve bütün şuur, vicdan, duygu ve sezgilerimizin, düşünme kuvvetimizin kaynağı yani mânevî âlemimizin merkezi bulunan, yeri belli olmayan kalptir ki, “insan ruhu” da denilir. İnsanın asıl gerçeği bu kalptir.⁷⁷

Dinî ve insanî hayatın merkezinin kalp olduğu Kur’ân ve hadislerde açıkça ifâde edilmiştir. Kur’ân-ı Kerim’de ifâde edilen şekliyle;

“*Kalpleri var ama onunla bir şey anlamıyorlar.*”⁷⁸

“*Akletmek için onlarda kalp yok mu?*”⁷⁹

⁷² Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, s. 943.

⁷³ Ebu'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal Râgıb el-İsfehânî, *ez-Zerîa ilâ mekârimi's-şerîa*, Kâhîre, Daru's-selam, 2006, s. 82.

⁷⁴ Ali b. Muhammed eş-Şerîf Cürçânî, *Kitâbu't-Târîfât*, Beyrut, Mektebetu Lübnan, 1985, s. 156-158.

⁷⁵ Yavuz Ünal, *Hadisleri Tespitte Yöntem Sorunu*, Samsun, Etüt Yay., 1999, s. 33.

⁷⁶ Bkz. el-İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 511.

⁷⁷ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, c. I, s. 209-210.

⁷⁸ A'râf, 7/179.

⁷⁹ Hac, 22/46.

“Kalbi olanlar için bunda öğüt vardır.”⁸⁰ meâlindeki âyetler kalbin idrâk, ilim, mârifet ve düşünme aracı olduğunu ortaya koymaktadır.⁸¹

Bir hadiste şöyle buyrulmuştur: “...*Haberiniz olsun, bedende bir et parçası vardır ki, eğer o sağlıklı olursa bedenin tamamı sağlıklı olur, eğer o bozulursa, bedenin tamamı bozulur. Haberiniz olsun ki o, kalptir.*”⁸² Bu hadiste insanın maddî ve mânevî anlamda asıl kuvvetinin kalpten hâsıl olduğu ifâde edilmektedir.

Başka bir hadiste ise “*Îman ve hased, bir kulun kalbinde bir araya gelmez*”⁸³ buyurulmuş; böylece iyi ve kötü vasıfların aynı kalpte birarada bulunmasının îman bakımından uygun olmayacağına dikkat çekilmiştir.

Diğer bir hadiste ise “*Allah sizin suretlerinize değil, sizin kalplerinize ve amellerinize bakar*”⁸⁴ buyrulmaktadır. Bu hadis de insanın özünün, kıymetinin ve hakikatinin kalp olduğuna işaret etmektedir.

Şah Velîyyullah ed-Dehlevî kalbi, “*İnsanın kendisiyle, sevdiği, buğzettiği, seçtiği ve azmettiği şeydir*”⁸⁵ diye tarif etmiştir. Buna göre kalp değişken bir yapıdadır. Kalp, değişken bir yapıya sahip olduğu için,⁸⁶ mü'minlerin kalplerini kontrol etmeleri, kalplerinin temizliği ve duruluğu önemli görülmüştür. Kalbin önemine binaen Hz. Peygamber (s) önce kalplere hitap etmiş, kalpleri fethetmiş böylelikle Allah ve Peygamber sevgisini kalplere yerleştirmiştir.⁸⁷

1.1.2.4. Nefis

İnsanın kendisiyle yemek, içmek ve evlenmek gibi zevk aldığı şeyleri arzu eden “şey” diye ifâde edilen nefis,⁸⁸ kelime anlamı itibariyle bir şeyin zâtı ve kendisi demektir. Nefis, ruh ve kalp manasına da gelir. Şeriat örfünde, şehvet ve gazap duygusunun başlangıcı olan nefsânî kuvveye de denilir.⁸⁹

ed-Dehlevî, nefsi, insanın yemek, içmek ve cinsel konularla ilgili haz ve

⁸⁰ Kâf, 50/37.

⁸¹ Süleyman Uludağ, “Kalb”, *DİA*, c. 24, s. 230.

⁸² Buhârî, İman 39, Buyû' 2; Müslim, Müsakât 107.

⁸³ Nesâî, Cihâd 8.

⁸⁴ İbn Mâce, Zühd 9.

⁸⁵ ed-Dehlevî, *Huccetullâhi'l-bâliğa*, c. II, s. 272.

⁸⁶ Bkz. Buhârî, Tevhid 11; Müslim, Kader 17

⁸⁷ Bkz. Buhârî, İmân 8, 13

⁸⁸ ed-Dehlevî, *Huccetullâhi'l-bâliğa*, c. II, s. 88.

⁸⁹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. I, s. 203.

lezzetleri arzulamasını sağlayan şey olarak⁹⁰ târif eder.

Gazâlî nefse iki mana verir:

Birincisi: Nefisten, insanoğlundaki şehvet ve öfke kuvvesini derleyici mâna kastedilir. Tasavvuf ehli genellikle bunu kasteder. Çünkü tasavvuf ehli nefisten, insanoğlunun kötü sıfatlarını derleyen asıl ve esası kasteder.

İkincisi: İnsanın hakîkati olan latîfedir. Bu latîfe insanın nefsi ve zâtıdır. Fakat bu latîfe aynı zamanda hallerin değişmesi sebebiyle çeşitli sıfatlarla vasıflanır. Mesela, emir ve irâde altına girip şehvetlere karşı koyabilmesi sayesinde sükûna kavuştuğu zaman ona “*nefs-i mutmainne*” denir.⁹¹

Hadislerde ise nefsin değişik manalarda kullanıldığı görülür. Bir kısım hadislerde, nefsin, bir şeyin zâtı ve canı kastedilmektedir: “...*canın (nefsin) diyeti yüz devedir...*”⁹²

Diğer bir rivayette ise Rasûlullah (s)’in yanından bir cenaze geçtiğinde ayağa kalktığı, kendisine onun bir yahûdinin cenâzesi olduğu söylenince “*O da bir nefis değil miydi?*” cevabını verdiği⁹³ bildirilmiştir ki bu hadiste de, nefis kelimesi, can ve zat anlamında kullanılmıştır.

Hadislerde nefis, şehvet ve gazabın merkezi olan bir latîfe olarak da kullanılır. Nefis kelimesinin bu anlamda kullanımına şu hadisleri örnek verebiliriz:

“...*Nefislerimizin şerrinden Allah’a sığınırız...*”⁹⁴

“*Rabbim! Faydasız ilimden, ürpermeyen kalpten ve doymayan nefisten sana sığınırım!*”⁹⁵

Diğer bir hadiste ise nefis kelimesi, “*Allahım! Göz açıp kapanıncaya kadar olsun beni nefsimle (benimle) baş başa bırakma!*”⁹⁶ şeklinde zikredilmiş ve benlik manasında kullanılmıştır.

Anlaşıldığı üzere “*nefs*” kelimesi hadislerde farklı anlamlarda kullanılmakla beraber günümüzde, nefis denince daha ziyade şehvet ve gıdaların merkezi olan latîfe

⁹⁰ ed-Dehlevî, *Huccetullâhi'l-bâliğa*, c. II, s. 273.

⁹¹ Ebu Hâmid Muhammed el-Gazâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn*, (Trc.: Ahmet Serdaroğlu), İstanbul, Huzur Yay., ts., c. III, s. 10-11

⁹² Nesâî, Kasâme 46.

⁹³ Buhârî, Cenâiz 50; Müslim, Cenâiz 81.

⁹⁴ Nesâî, Cum'a 24; İbn Mâce, Nikâh 19.

⁹⁵ Müslim, Zikr 73; İbn Mâce, Duâ 2.

⁹⁶ Ebû Dâvûd, Cihâd 35; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 5, 288.

anlaşılmaktadır.⁹⁷

1.1.3. İnsanın Müsbet Yönü

İnsan, medeniyeti ortaya çıkaran üç esastan -insan, hayat ve kâinat- en önemlisidir. İnsan, bu hayatta kâinat imarının merkezini oluşturur. Kâinatın imarındaki esas hedef odur. Onun dışında kalan her şey emellerine kavuşmak ve görevini yerine getirmek konusunda kullanmak ve yararlanmak üzere önünü görebilmesi için sağa sola yayılmış, elde edilmesi kolay araç ve sebeplerdir.⁹⁸

Biraz düşününce, Kur'ân'ın, insana kendi gerçeğini, çeşitli özelliklerini ve dünyadaki görevlerini, insanın yapısı üzerinde birbirine girmiş, görünüşte birbirine zıt görünen iki gerçek ile göstermiştir.

Birinci gerçek: İnsan değersiz bir varlıktır. Başlangıcı topraktır, nesli kıymetsiz bir sudur. Hayatı uzarsa ömrün rezilliklerine düşer ve hiçbir şey bilemez olur. Bununla birlikte burnunu diker, zilletine rağmen kibirlenir, düşmanlık eder, inatlaşır, mücadele eder ve böbürlenir.⁹⁹

İkinci gerçek: Kur'ân'a göre insan kimliğinin öteki yönünü oluşturan ikinci gerçek ise, insanın öteki varlıklar arasında saygıdeğer olmasıdır. İnsanlığın babası olan Hz. Âdem (a.s.)'in şahsında Allah'ın, meleklerine ona secde etmelerini emretmesiyle ve onu, adalet ve hükmünü göstermek için bir görev vermek istediğinde yeryüzünde hilafet ile şereflendirmesiyle şanını yücelttiği varlığıdır. Ve O, Allah'ın akıl, fikir ve işleri yönetme becerisiyle donattığı tek canlıdır.¹⁰⁰

Ne var ki Allah (c.c.) onu yeryüzünün imarı için seçip kendine kulluk disiplini altında duracak insan ailesi oluşturmakla sorumlu tuttuğu ve yeryüzünde Allah'ın adalet ve hükmünü ortaya çıkarabilmek için, hayatını Rabbanî metot üzere sürdürmesini istediği zaman, onu pek nadir yeteneklerle donatılmış, bütün canlıları ve varlıkları emrine vermiş, onun varlığına kendini beğenme, sahip olma sevgisi ve mal edinme sevgisi vermiş ve insanı bir takım güç ve kuvvetlerle donatmıştır.

Öyleyse insan zatî varlığı itibarıyla Allah'ın bir kulu ve malıdır. Başlangıcı itibarıyla zayıf olarak yaratılmış, sonunda da yine zayıflayacaktır. Fakat yüklendiği

⁹⁷ Bkz. Coşkun, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Peygamberin İnsan Anlayışı*, s. 88.

⁹⁸ Muhammed Saîd Ramazan el-Butî, *Kur'ân'da İnsan ve Medeniyet*, (Trc.: Resul Tosun), İstanbul, Risâle Yay., 2007, s. 33.

⁹⁹ el-Butî, *Kur'ân'da İnsan ve Medeniyet*, s. 34.

¹⁰⁰ el-Butî, *Kur'ân'da İnsan ve Medeniyet*, s. 35.

sorumluluk itibarıyla Allah'ın kendisine pek nadir sıfatlarla donattığı kıymetli bir canlıdır. Allah, verdiği bu sıfatlarla onu –bu sıfatlar gereği gibi kullanırsa- yücelmeye ve asalete ehil kılmıştır. Allah'ın insana verdiği bu sıfatlar onun yücelmesi ve şereflenmesine bağlı sıfatlardır.¹⁰¹

Yukarıdaki konuya paralel olarak Allah Teâlâ “*Biz, gerçekten insanı en güzel bir kıvamda yarattık. Sonra onu, aşağıların aşağısına indirdik.*”¹⁰² âyetiyle, insanın ilk yaratılışındaki mükemmelliğe dikkatleri çekmiş, sonrasında ise bu kıvamı koruyamamasından dolayı bozulup aşağı derecelere düşebileceğini bildirmiştir. Diğer bir âyette aynı meyanda , “*Onu (nefsini) arındırıp temizleyen gerçekten felah bulmuştur. Ve onu (isyanla, günahla, bozulmalarla) örtüp saran da elbette yıkıma uğramıştır.*”¹⁰³ buyurarak insanın ilk yaratılışındaki mükemmelliğin onun bir yönü olduğunu ve daha sonra kendi kendini yıkıma uğratmasının da diğer bir yönü olduğunu vurgulayarak, insandaki iki farklı cenaha işâret etmiştir.

Bu konuda Bedüzzaman, “Ey insan! Sende iki cihet var. Birisi: îcâd ve vücûd ve hayır ve müsbet ve fiil cihetidir. Diğeri; tahrîb, adem, şer, nefy, infîl cihetidir.”¹⁰⁴ diye insanın iki zıt yönünü beyan etmiştir.

Kur'ân'da Yüce Allah “*Nefsini yücelten iflah olmuştur.*”¹⁰⁵ ve “*Onu alçaltan da ziyana uğramıştır.*”¹⁰⁶ buyurarak, insandaki hayır ve şer cihetinin nasıl ortaya çıkacağını bizlere bildirmiştir.

Burada bizler, insanın hayır yönü üzerinde yani müsbet yönü üzerinde bazı değerlendirmelerde bulunacağız.

1.1.3.1.İnsanın Hayırhah Olması

Bir şeyi diğerine tercih etmek, hayırlı olmak, hayırda birine üstün gelmek, birine hayırlı olan şeyi vermek anlamındaki “h-y-r” (خير) kökünden türeyen “hayr” isim olarak; insanların rağbet ettiği, sevip arzu ettiği ve hayırlı olan şeylere denir. İsm-i tafdîl olarak daha hayırlı, en iyi, en faydalı demektir.

¹⁰¹ el-Butî, *Kur'ân'da İnsan ve Medeniyet*, s. 37..

¹⁰² Tîn, 95/4-5

¹⁰³ Şems, 91/9-10

¹⁰⁴ Bedüzzaman Saîd Nursî, *Sözler*, İstanbul, Zehra Yay., 2005, s. 339.

¹⁰⁵ Şems, 91/9

¹⁰⁶ Şems, 91/10

Hayr kelimesi Kur'ân'da îman,¹⁰⁷ İslâm,¹⁰⁸ Kur'ân,¹⁰⁹ çok mal,¹¹⁰ sıhhat, afiyet,¹¹¹ ücret, mükâfat,¹¹² en iyi, en üstün,¹¹³ gibi manalara gelmektedir.¹¹⁴

İnsanları yaratan Allah, insanların cevherine hayra meyletmeyi koymuştur.¹¹⁵ Yüce Allah, "*Öyleyse hayırlarda yarışınız.*"¹¹⁶ buyurarak, bizden bu cevheri ve vasfî harekete geçirmemizi talep etmiştir. Yüce Allah, insanları sınıflandırırken Müslüman olmuş insanlara, "*Siz, insanlar için çıkarılmış hayırlı bir ümmetsiniz; ma'ruf (iyi ve İslam'a uygun) olanı emreder, münker olandan sakındırır ve Allah'a iman edersiniz.*"¹¹⁷ buyurmuştur. Bu ümmetin sıfatlarını yani ümmetin hayrının ne olduğunu da, "*Yine onlar, Rablerinin rızasını isteyerek sabreden, namazı dosdoğru kılan, kendilerine verdiğimiz rızıklardan gizli ve açık olarak (Allah yolunda) harcayan ve kötülüğü iyilikle savan kimselerdir. İşte onlar var ya, dünya yurdunun (güzel) sonu sadece onlarındır.*"¹¹⁸ âyetiyle beyan etmiştir.

Hz. Peygamber (s), sahâbeyi eğitirken, onlara; "Kim...? , En iyi kim?, En efdaliniz., En üstün olanınız..."¹¹⁹ gibi sorular yönelterek, onları, hayır cihetlerini en ideal düzeyde ortaya koymaya sevk etmiştir.

Bir hadiste, Ebu Said el-Hudrî (r.a.), Resulullah (s)'den naklederek şöyle anlatıyor: "*Âdemoğlu sabaha erdi mi, bütün azaları, dile temenna edip: "Bizim hakkımızda Allah'tan kork. Zira biz sana tabiyiz. Sen istikamette olursan biz de istikamette oluruz, sen sapıtırsan biz de sapıtırız!" derler.*"¹²⁰

Hadiste insanın özündeki iyiliğin varlığı zımnen bildirilmekle beraber, bu iyiliğin harekete geçmesi için bir uzvun amirliğine vurgu yapılmaktadır. Bu hadisten de anlaşıldığı gibi insan, bütünüyle şer ve kötü değil; aynı zamanda muhteviyatında hayır ve iyilik olan bir varlıktır.

¹⁰⁷ Enfal, 8/70.

¹⁰⁸ Kalem, 68/12.

¹⁰⁹ Bakara, 2/105.

¹¹⁰ Bakara, 2/180, 205.

¹¹¹ En'am, 6/17.

¹¹² Hac, 22/36.

¹¹³ Mü'minûn, 23/118.

¹¹⁴ İsmail Karagöz vd., *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, Ankara, DİB Yay., 2010, s. 248.

¹¹⁵ Bkz.: Zilzâl, 99/7.

¹¹⁶ Bakara, 2/148.

¹¹⁷ Âl-i İmrân, 3/110.

¹¹⁸ Ra'd, 13/22

¹¹⁹ Bkz.: Buhârî, Vekâlet 6; Buhârî, Rikak 33; *Muvatta'*, Cihâd 4; Müslim, İman 63; Müslim, İman 65.

¹²⁰ Tirmizî, Zühd 61.

Hız. Peygamber (s)'in diliyle iyilik ve hayır tavsiye edilmiş, bu tavsiye de farklı hadislerle bizlere bildirmiştir. Ebu Zerr (r.a.)'den gelen bir rivayette, o şöyle anlatıyor: "*Resulullah (s) buyurdular ki: "Her nerede olursan ol Allah'tan ittikâ et ve kötülüğün arkasından iyilik yap, bu onu yok eder. İnsanlara iyi ahlâkla muâmele et."*"¹²¹ buyurdular.

İbn Mâce'de (v. 273/886) geçen bir hadiste, "İnsanlardan öylesi var ki, hayrın anahtarı, şerrin kilididir. Öylesi de var ki, şerrin anahtarı, hayrın kilididir. Eline Allah tarafından hayır anahtarları verilene müjdeler olsun! Eline şer anahtarları verilene de yazıklar olsun!"¹²² diye buyrulmakta.

Tirmizî'de (v. 320/932) geçen bir hadiste, "İnsanların en hayırlısı, iyiliği beklenen, kötülük etmesinden korkulmayan kimsedir."¹²³ diye buyrulmakta.

Müslim'de (v. 261/875) geçen bir hadiste, "Mü'minin işi tuhaftır, her işi hayırdır. Bu, yalnız mü'mine özgüdür. Sevindirici bir işle karşılaşsa şükreder, o iş kendisi hakkında hayırlı olur. Üzücü bir işle karşılaşsa sabreder, kendisi için hayırlı olur."¹²⁴ diye buyrulmakta.

Bunlar ve benzer hadisler, insanın özünde ve fitratında, hayır cihetinin olduğunu, insanın hayra meyil özelliğini aktifleştirmek, onu ortaya çıkarmak ve yaratılış amacına uygun olan yapmak gibi gâyelerle zikredilmiştir, denilebilir. Şüphesiz, insanı yaratan Allah, onun bütün özelliğini ve neler yapabileceğini bilmektedir. Bunun neticesi olarak, ona hayır ve iyilik yapmayı tavsiye etmiştir.

1.1.3.2.İnsanın Adâleti Tesis Etmesi

Adil olmak, insaflı olmak, işi doğru olmak; yoldan sapmak, meyletmek, dönmek, eşit davranmak, düzeltmek, doğrultmak, doğru dürüst olmak, şirk koşmak ve zulmetmek anlamlarındaki "a-d-l" عدل kökünden türeyen bir isim olup adalet, âdil, güvenilir, doğruluk, benzer, nazîr, eş, nafîle, fidiye demektir.¹²⁵

Sorumluluk ve hilâfet vazifesi verilen bir varlık olan insan,¹²⁶ bu vazifesini

¹²¹ Tirmizî, Birr 55.

¹²² İbn Mâce, Mukaddime 237.

¹²³ Tirmizî, Fiten 76.

¹²⁴ Müslim, Zühd 64.

¹²⁵ Karagöz vd., *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, s. 8.

¹²⁶ Bkz.: Kıyamet, 75/36; Müddessir, 74/38; Tahrim, 66/6; Bakara, 2/30.

fertler ve canlılar arasında adâleti tesis etmekle îfa edebilir. Yani insandaki mevcut fitrat ve imkânlar, adaleti tesis ve ikâme edecek yeterliliktedir. Ayrıca Kur'ân-ı Kerim'de adalet vurgusu değişik birçok yerde yapılmaktadır.¹²⁷ Bu meyanda, “*Yarattıklarımızdan, hakka yöneltip-iletten ve onunla adâleti kılan (uygulayan) bir ümmet vardır.*”¹²⁸ buyurularak, bu görev bilincine ve şuura sahip, her çağda bir ümmetin varlığı haber verilmektedir.

Madem âyette böyle bir ümmet haber verilmiştir, o halde, insanların bu vazifeyi îfa edecek özellikte olmaları gerekir. Yani, insanlara yapmaları gereken işleri emreden ve insanlardan bunu yapmalarını isteyen bir kudret, insanların hangi işleri yapabileceklerini en iyi bilendir.

İnsanlık tarihine baktığımızda görmekteyiz ki, geçmişten bugüne değin adâleti tesis eden şahsiyetlerin tablolarını görmekteyiz. Bu da bize, adâletli olmanın, insandaki müsbet bir vasıf olduğunu ve onun ortaya çıkması ile hayatın düzene girdiğini gösterir.

Başka bir âyette, “Şüphesiz Allah, size emanetleri ehline (sahiplerine) teslim etmenizi ve insanlar arasında hükmettiğinizde adâletle hükmetmenizi emrediyor. Bununla Allah, size ne güzel öğüt veriyor!.. Doğrusu Allah, işitendir, görendir.”¹²⁹ buyrulmaktadır.

Adâletin te'sis edilmesi noktasında en bâriz tezâhür, Hz. Peygamber (s)'de olmuştur. Konuya irtibatlı olarak, Ebu Firas'ın Hz. Ömer (r.a.)'dan gelen naklinde, o şöyle naklediyor: “*Resulullah (s)'ı gördüm, (başkasının lehine olarak) kendi nefesine kısas uyguluyordu.*”¹³⁰

Ebu İshak'dan (v. 127/744) gelen bir haberde, o şöyle anlatıyor: “Hz. Ali (r.a.) , oğlu Hasan (r.anhuma)'ya baktı ve: “Bu oğlum, Resulullah (s)'ın tesmiye buyurduğu üzere Seyyid'dir. Bunun sulbünden peygamberinizin adını taşıyan biri çıkacak. Ahlâkı yönüyle peygamberinize benzeyecek; yaratılışı yönüyle ona benzemeyecek” dedi ve sonra da yeryüzünü adâletle dolduracağına dair gelen kıssayı anlattı.”¹³¹ Hadisin esasında, adâletin Hz. Peygamber (s)'in torunlarından birisi

¹²⁷ Bkz.: Mâide, 5/8,42,106; Â'raf, 7/29; Nahl, 16/90.

¹²⁸ En'âm, 7/181.

¹²⁹ Nisâ, 4/58.

¹³⁰ Nesâi, Kasâme 23.

¹³¹ Ebu Dâvud, Mehdî 1.

tarafından ikâmesinin olacağı bildirilerek, yine adâletli olmanın insanî bir meziyet olduğu ilan edilmiştir.

Kur'ân, insana medeniyet kurma sorumluluğu yüklemiştir. Belki biri kalkıp şöyle sorabilir: Medeniyetle, medeniyetin problem ve mototlarıyla Kur'ân'ın ne ilgisi var? O sadece insanlara Rableri karşısında ibadet ve görevlerini hatırlatan bir din ve ibadet kitabıdır.

Cevap: Kur'ân, insanlara medeniyet kurma sorumluluğunu yüklemeyen bir din ve ibadet kitabı değildir, olmamıştır.

Bu cevabın açıklamasına gelince, Allah'ın, kullarına ibadet ve emirlerini yerine getirmeler de dâhil olmak üzere emrettiği şeylerin ağırlık noktası, sadece insanın ruhuna bulaşmış olan kirlere ve pisliklerden temizlenmesidir.¹³²

İnsanın ruhuna bulaşmış kirlere temizlenmesi ve nefisini arındırması, insanın sadakat ve ciddiyetle medeniyet sorumluluğunu yüklenmesinin temel şartından başka şey değildir. Nefis bulanık arzu ve uyuşukluklardan temizlendiği oranda sahibini, üstlenmesi gereken sorumluluklar konusunda kurtarmış olur. Nefis, taşıdığı kir ve uyuşukluk oranında sahibinin yeryüzünde yalnız karışıklığın aracı ve toplumun problem ferdi olmasına sebep olur. Dış görünüşünü ne kadar üstün ahlak ve vasıflarla donatmış olursa olsun, kişisel menfaat ve arzuları için yeryüzünü karıştıran bir araç şekline sokar.

Demek ki Kur'ân'ın insana yüklediği görev, aslında kapsamlı ve genel manasıyla yeryüzünü imar etmektir. Bu görev, içeriği itibarıyla, sağlam bir insan toplumu meydana getirmeyi, kapsamlı bir insan medeniyet kurmayı içine alır ki insan böylece zor kullanarak değil öğreterek ve severek yeryüzünde Allah'ın adaletini ve hükmünü gösterebilir.¹³³

1.1.3.3. İnsanın Merhamet ve Vicdan Sahibi Olması

Merhamet ve rahmet kelimeleri; acımak, esirgemek, korumak, affetmek, bağışlamak, nimet vermek, ikamet etmek ve kadının rahminden şikâyet etmesi anlamına gelen “r-h-m” رَحْم كۆكۆnden türemiştir.¹³⁴

Vicdan, sözlükte “bulma, bir şeyi bir halde görme, duygu ve kalp ile

¹³² Bkz.: Â'la, 14; Nâziat, 18-19; Fâtır, 18.

¹³³ el-Buuf, s. 18-19.

¹³⁴ Karagöz vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s.426.

hissetme” gibi manalara gelen bu kelime, terim olarak, insanın kalbine doğan gizli bir his olup iyilik işlemekten hoşlanan, kötülük etmekten huzursuz olan, iyiyi kötüden ayıran seçici bir yapıya sahip olan duygudur.¹³⁵ Yüce Allah insanın yaratılışına, iyi ile kötüyü, güzel ile çirkini ve yararlı ile zararlıyı birbirinden ayıracak bir meleke vermiştir.¹³⁶

Vicdan ve merhamet, insana verilen önemli bir haslettir. İnsan bu haslete sahip olması nispetinde, huzurlu ve mutlu olmaktadır. Vicdan, insan fitratındaki bir hayır cihetidir. Bu cihet her insanda olmakla beraber, her insandaki etki ve tesiri aynı oranda değildir. Vicdan genel olarak herhangi bir iş ve eylemde, içten gelen bir uyarılma, ses ve kontrol merkezidir. İnsan fiilleri ve davranışlarının olumlu ya da olumsuz olmasında rolü vardır. Bu özelliğin insanda olması, onu, ölçülü, dengeli ve merhametli yapmaya yöneltir. Ayrıca bu vasıf ile Allah’ın rahmeti celb olunur.

Kur’ân-ı Kerim’de, “Bunun üzerine kendi vicdanlarına dönerek "Gerçek şu ki, asıl zalim olanlar sizlersiniz (yani bizmişiz)” dediler.”¹³⁷ ve “Vicdanları kabul ettiği halde, zulüm ve büyülenme dolayısıyla bunları inkâr ettiler. Artık sen, bozguncuların nasıl bir sona uğratıldıklarına bir bak.”¹³⁸ buyurularak, vicdanın varlığına açıklık getirilmiştir. Yani şerrin ve zulmün icrâsı durumunda, insanda ortaya çıkan engelleyici etken olan vicdanın varlığı teyit edilmiştir.

Vicdanın varlığıyla ilgili olarak Münâvî (v. 871/1467) der ki: "*Nefsin, âkıbeti iyi veya kötü olan şeyi hissedecek bir şuuru vardır.*" Yani bir bakıma, tamamen tefessüh etmedikçe, fitratı tamamen bozulmadıkça, iyiyi ve kötüyü hissedip iyiye iyi, kötüye körü diyebilecek bir cihazın her vicdanda bulunduğu kabul edilmektedir.¹³⁹

1.1.3.4. İnsanın Sabır ve Teslimiyet Sahibi Olması

Sözlükte “dayanma, dayanıklılık” gibi anlamlara gelen sabır, ahlaki bir kavram olarak, başa gelen musibetlerden dolayı Allah’tan başka kimseye şikâyetçi olmamak, yakınmamak, sızlanmamak; nefse ağır gelen ve hoşla gitmeyen şeyler karşısında dünya ahiret yararını düşünerek, rûhî dengeyi bozmamak için insanın

¹³⁵ Karagöz vd., *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, s.693.

¹³⁶ Şems, 91/8.

¹³⁷ Enbiyâ, 21/64

¹³⁸ Neml, 27/14

¹³⁹ Canan, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, c. X, s. 13.

kalbinde bulunmakta olan sükûnet ve dayanma gücü demektir.¹⁴⁰

Peygamberler çevresindekilere daima sabrı tavsiye etmişlerdir.¹⁴¹ Ayrıca Cenab-ı Hak, başına gelen belalara sabırla katlandığı için Hz. Eyyub'u, "*O ne güzel kul.*"¹⁴² buyurarak övmüştür.

Sabır ve teslimiyet, insanda olan önemli erdemlerden ve faziletlerdendir. Bu vasıflar ve özellikler de yine insanın programına yerleştirilen müspet hasletlerdir. Bu vasıflardaki kişiler, ilâhi kitapta mükerreren övülmüşlerdir.¹⁴³

Bu meyanda sabır ve teslimiyet göstermeye, Hz. İbrahim (a.s.) ve oğlu Hz. İsmail (a.s.) arasında geçen, "*Kurban adağını yerine getirme ve ona teslimiyet gösterme*" örneği önemli bir misal olarak görülmektedir.¹⁴⁴

Hız. Peygamber (s) de müminlere başlarına gelen bela ve musibetlere karşı sabırlı olmaları tavsiyesinde bulunmuş, kendisi de "*Sabret ve senin sabrın ancak Allah'ın yardımıyladır.*"¹⁴⁵ ilâhî buyruğuna uyarak hayatı boyunca sabır konusunda ümmetine örneklik etmiştir.

Hadislerde, bu konuda Hz. Enes (r.a.)'dan gelen bir rivâyette, o şöyle anlatıyor: "Resûlullah (s), (ölen) çocuğu için ağlamakta olan bir kadına rastlamıştı: "*Allah'tan kork ve sabret!*" buyurdu. Kadın (ızdırâbından kendisine hitap edenin kim olduğuna bile bakmadan): "*Benim başıma gelenden sana ne?*" dedi. Resûlullah (s) uzaklaşınca, kadına: "*Bu Resûlullah idi!*" denildi. Bunun üzerine, kadın çocuğun ölümü kadar da söylediği sözden dolayı (utanıp) üzüldü. (Özür dilemek için) doğru Peygamber (s)'in kapısına koştu. Ama kapıda bekleyen kapıcılar görmedi, doğrudan huzuruna çıktı ve: "*Ey Allah'ın Resulü, (o yakışsız sözünü) sizi tanımadan sarfettim (bağışlayın!)*" dedi. Peygamber (s): "*Makbul sabır, musibetle karşılaştığın ilk andakidir*" buyurdu.¹⁴⁶

Bu hadiste de sıkıntı ve musîbete mâruz kalmış bir kadına, Hz. Peygamber (s), sabır ve teslimiyet tavsiye etmektedir. Bir cihetle, ondaki menfî özelliğın değil de müspet özelliğın hayata geçirilmesini temennî edilmektedir.

¹⁴⁰ Karagöz vd., *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, s.567.

¹⁴¹ Â'raf, 7/28.

¹⁴² Sâd, 28/44.

¹⁴³ Konuyla ilgili olarak bkz.: Bakara, 2/155, 157; Â'l-i İmrân, 3/146; Nahl, 16/96.

¹⁴⁴ Bkz.: Sâffât, 37/102-103.

¹⁴⁵ Nahl, 16/127.

¹⁴⁶ Buhârî, Cenâiz 43, 7, 32, Ahkâm 11; Müslim, Cenâiz 14.

1.1.3.5. İnsanın Yeryüzüne Halife (Vekîl) Olarak Gönderilmiş Olması

Sözlükte “arkada olmak, birinin arkasında gelmek, yerine geçmek” anlamlarına gelen “h-l-f “ (خَلَفَ) kökünden türemiş olan halife, (çoğulu hulefa, halâif), birinin yerine geçerek onun adına iş yapan demektir.

Dini literatürde halife denilince daha çok devlet başkanı, en yüksek yönetici anlamına gelmektedir.¹⁴⁷

İnsanın Allah’a olan intisabı,¹⁴⁸ insanın mahlûkat arasındaki yeri¹⁴⁹ ve insanın mesuliyeti,¹⁵⁰ onun hilafet ve sorumluluklarına delalet eder. İnsan, ilahi vahyin haber vermesine göre diğer varlıklardan farklı ve üstündür. Kâinatın içerisinde fâil rolü verilen ve fiillerinden sorumlu olan ikinci bir varlıktır.¹⁵¹ Bütün eşya ve varlığın emrine verildiği yegâne idarecidir.¹⁵²

İnsanın halife (vekil) olması, şu âyette beyan buyrulmaktadır: “*Hatırla ki Rabbin meleklere: Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım, dedi.*”¹⁵³

Bir diğer âyette, “Ey Dâvud! Biz seni yeryüzünde halife yaptık. O halde insanlar arasında hak ve adaletle hükmet.”¹⁵⁴

Ayetten de anlaşıldığı gibi burada “halife”, hüküm veren; yöneten anlamında kullanılmıştır. Bu nedenle insanlar arasında hak ve adaletle hükmetmesi Hz. Davud (a.s.)’dan istenmektedir. Yani ey Davud, seni hükümdar yaptık ki iyiliği emredesin ve kötülükten sakındırasın. Böylece senden önceki peygamber ve sâlih önderlere halef olasın. “*Sonra da, sizin nasıl davranacağınızı görmek için onların ardından sizi yeryüzünde halifeler kıldık.*”¹⁵⁵ Yani onların yerine artık siz hükmedeceksiniz. Halife kelimesiyle, nesil nesil birbirini takip edecek ve nesillerden her birinin diğerine halef olacağı bir canlı türü kastedilmiştir. Yine Hz. Nuh ve kavmi için de şöyle buyrulur: “*Onları (yeryüzünde) halifeler kıldık; ayetlerimizi yalanlayanları da*

¹⁴⁷ Karagöz vd., *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, s.226.

¹⁴⁸ Bkz.: A’lak, 96/1-2; İnsan, 76/2.

¹⁴⁹ Bkz.: Nahl, 16/12-14.

¹⁵⁰ Bkz.: Bakara, 2/286.

¹⁵¹ Bkz.: Ahzab, 33/72.

¹⁵² Bkz.: Bakara, 2/29.

¹⁵³ Bakara, 2/30

¹⁵⁴ Sâd, 38/26

¹⁵⁵ Yûnus, 10/14.

(denizde) boğduk.”¹⁵⁶

İnsan eşya ve varlıklar içerisinde halife olarak bir sorumluluk üstlenmiştir. Yine insanlar içerisinde de insanlar adına halife olan kişiler olmuştur. Bunun en güzel örneği, bütün insanlar, cinler ve diğer canlılar adına bir halife olarak Hz. Peygamber (s)’in; Mirac gecesi, gökler ötesi âlemlere, ilâhi huzura, bütün hayat sahibi varlıklara temsilci ve sorumlu olarak yükseltilmesidir.¹⁵⁷

İnsanın sorumluluk sahibi olmasını ihtiva eden, İbn Ömer (r.anhümâ)’dan gelen bir rivayette, o şöyle anlatmaktadır:

"Resûlullah (s) buyurdular ki: *"Hepiniz çobansınız ve hepiniz raiyetinizden sorumlusunuz. İmam (idareci) bir çobandır ve teb'asından sorumludur. Erkek, ailesinin bir çobandır ve aile fertlerinden sorumludur. Kadın, kocasının evinde bir çobandır, o da elinin altındaki şeylerden sorumludur. Hizmetçi, efendisinin malından sorumludur ve sürüsünden mes'ûldür."* İbn Ömer (r) der ki: "Bunları Resûlullah (s)'den işitmişim. Zannediyorum ki şöyle de demişti: *"Kişi babasının malında çobandır, o da sürüsünden mes'ûldür."*¹⁵⁸

İnsanın üstlendiği halifelik sorumluluğu, tarih boyunca değişik örneklerle en güzel bir şekilde kendini ortaya koymuştur. İnsanın bu görev ve sorumluluğu ikâme etmede hassasiyet gösterdiği dönemlerde, kâinat bir nizam ve intizama bürünmüştür. Yani insanın fitratındaki ve muhteviyatındaki idarecilik ve yöneticilik imkânını kullanabildiğinde, her şey bir düzene kavuşmaktadır. Kısaca insanın sorumlulukları hakkında denilebilir ki: Öncelikle insan, Yaratıcısına karşı sorumludur. Yine kendisine karşı sorumludur. Diğer insanlara ve diğer varlıklara karşı da sorumludur.

1.1.3.6.İnsanın İffet ve Hayâ Sahibi Olması

Sözlükte “haramdan uzak durmak, helâl ve güzel olmayan söz ve davranışlardan sakınmak” anlamına gelen iffet, ahlâkî bir terim olarak, kişiyi bedenî ve maddî hazlara aşırı düşkünlükten koruyan erdem demektir.¹⁵⁹

Sözlükte “utanma, çekinme, tövbe, vazgeçme” gibi anlamlara gelen hayâ, bir ahlâkî kavram olarak, kınanma endişesiyle kurallara aykırı davranmaktan kaçınma ve

¹⁵⁶ Yûnus,10/73.

¹⁵⁷ Konuyla ilgili bkz.:Bedüzzaman Saîd Nursî, *Şuâlar*, İstanbul, Zehra Yayıncılık, 2005, s. 94-96.

¹⁵⁸ Buhârî, Ahkâm 1, Cum'a 11, İstikrâz 20, Itk 17, 19, Vesâya 9, Nikâh 81, 90; Müslim, İmâret 20.

¹⁵⁹ Karagöz vd., *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, s.295.

bunu sağlayan duygu demektir.¹⁶⁰ Kur'ân'da hayâ kelimesinin türevleri üç yerde geçmektedir.¹⁶¹

Hz. Peygamber (s), "*Hayâ bütünüyle hayırdır.*"¹⁶² ve "*Hayâ sadece iyilik getirir.*"¹⁶³ ve "*Dört haslet peygamberlerin sünnetindedir. Hayâ, güzel koku sürünmek, misvak kullanmak ve evlenmek*" ve "*Her dinin bir ahlakı vardır; İslâm'ın ahlakı da hayâdır.*"¹⁶⁴ gibi hadislerle hayâyâ vurgu yapmışlardır.

Kur'ân-ı Kerim'de, "*(Resûlüm!) Mümin erkeklere, gözlerini (harama karşı) kısımlarını (bakmamalarını) ve ırzlarını korumalarını söyle. Çünkü bu, kendileri için daha temiz bir davranıştır. Şüphesiz Allah, onların yapmakta olduklarından haberdardır. Mümin kadınlara da*"¹⁶⁵ buyurularak, bu vasfın beşerde hayat bulmasını ve tezahür etmesini bildiriyor.

Fıtrî duygulardan biri hayâdır. Hz. Peygamber (s), "*İnsanların nübüvvet kelamından elde ettiği şeyden biri de "Utanmadığın zaman dilediğini yap"*(sözüdür)¹⁶⁶ buyurarak, hayânın insanların fıtrî özelliklerinden biri olduğunu ve insanın ilk yaratılışından beri var olduğunu ihsas etmiştir. Çünkü nebiler insan fıtratına uygun hareket ederler.¹⁶⁷

İman, fıtrî bir haldir. Hayâ da imanın bir gereğidir. Bu konuda Ebu Hureyre (r.a.)'ın naklettiği bir hadiste Hz. Peygamber (s) şöyle buyurur: "*İman, yetmiş küsur - bir rivâyette de altmış küsur- şûbedir. Hayâ da imandan bir şûbedir.*"¹⁶⁸

Hadisi şerh eden kimi âlimler, bu konuda şu bilgiye yer verirler: "Hayâ fitrattan gelen bir huydur, nasıl olur da imanın bir şûbesi olur?" dersin, cevâben deriz ki: Hayâ bazen fıtrî yani yaratılıştan, bazen de sonradan kazanılan bir huydur. Ancak dinin isteğine uygun olarak kullanılması iktisâba, bilgiye ve niyete muhtaçtır. Böylece hayânın niyet ve gayretle kullanılması, ibadet ve taate sevkedici, günah işlemekten men edici olması, onu imandan bir parça kılar. Bu itibarla "*Hayâ, hakkı söylemekten veya hayır işlemekten insanı alıkoyar*" denilemez. Zira böylesi bir hayâ

¹⁶⁰ Karagöz vd., *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, s.246.

¹⁶¹ Bkz.: Bakara, 2/26; Kasas, 28/25; Ahzâb, 33/35.

¹⁶² Müslim, İman 61;

¹⁶³ Buhârî, Edeb 77; Müslim, İman 60.

¹⁶⁴ İbn Mâce, Zühd 17; *Muvatta'*, Hüsnü'l-Huluk 9.

¹⁶⁵ Nur, 24/30-31.

¹⁶⁶ Buhârî, Enbiyâ 54; İbn Mâce, Zühd 17.

¹⁶⁷ Coşkun, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Peygamberin İnsan Anlayışı*, s. 279.

¹⁶⁸ Buhârî, İman 3; Müslim, İman 57-58.

anlayışı dinin ruhuna uygun değildir."¹⁶⁹

Hayâ vasfının peygamberlerde değişik örnekleri bulunmaktadır. Hz. Peygamber (s)'in hayâsı¹⁷⁰ ve Hz. Musa (a.s.)'in hayâsı¹⁷¹ buna örnek verilebilir.

Hz. Enes (r.a.)'dan gelen bir hadiste şöyle anlatılmaktadır: "Resûlullah (s) buyurdular ki: *"Edebsizlik ve çirkin söz girdiği şeyi çirkinleştirir. Hayâ ise girdiği şeyi güzelleştirir."*¹⁷² Bu hadiste hayâ ve edepsizliğin, insanda bulunan iki tohum gibi inkişaf ve tezahürleri nispetinde, kişide şekli bir durum ortaya çıkaracakları bildirilmiştir.

1.1.3.7.İnsanın Cömert ve Paylaşımçı Olması

Farsça cevân-merd sözcüğünden Türkçeleştirilmiştir. Cömertlik İslâm ahlak literatüründe genellikle sehâ, sehâvet ve cûd kavramlarıyla ifade olunmaktadır. Bir kavram olarak cömertlik, eldeki imkânları meşru ölçüler içinde, hiçbir karşılık beklemeden gönüllü olarak başkalarının yararına sunma eğilimi demektir.

İslâm, cömertliği bir erdem olarak yüceltmekle kalmamış, onu bencil duyguların aracı olmaktan çıkararak Allah rızası için insan sevgisinden oluşan bir muhtevaya kavuşturmuştur.¹⁷³

Paylaşmak, olgunluk ve yüceliğin bir eseridir. İnsan, kanaatkâr olunca, cömert olmayı ve paylaşmayı ister. Paylaşmak ve cömertlik, hırs ve açgözlülüğün karşıtıdır. Paylaşma davranışı insanın temeline yerleştirilmiş bir hazinedir. Onu açığa çıkarmak için Allah, sürekli bizlere emretmektedir. Örneğin, *"Ey iman edenler! Kazandıklarınızın iyilerinden ve rızık olarak yerden size çıkardıklarımızdan hayra harcayın. Size verilse, gözünüzü yummadan alamayacağınız kötü malı, hayır olarak vermeye kalkışmayın. Biliniz ki Allah (her şeyden) müstağnidir ve (her türlü) övgüye lâyıktır."*¹⁷⁴

Cömertlik, israf ve cimrilik diye adlandırılan iki aşırılığın ortasıdır. Kur'an'da müminleri her iki aşırılıktan da sakınarak harcamalarında ölçülü olmaları

¹⁶⁹ Canan, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, c. VI, s. 334.

¹⁷⁰ Bkz.:Buhârî, Edeb 77, Menâkıb 23; Müslim, Fedâilu'n-Nebi 67.

¹⁷¹ Bkz.:Buhârî, Gusl 20, Enbiya 27, Tefsir, Ahzâb 11, Müslim, Hayz 75, Fedâil 55.

¹⁷² Tirmizî, Birr 47; İbn Mâce, Zühd 17.

¹⁷³ Karagöz vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s.105.

¹⁷⁴ Bakara, 2/267

emredilmiştir.¹⁷⁵ Ayrıca Hz. Peygamber (s)'in de insanların en cömerdi olduğu¹⁷⁶ bize kadar gelen haberlerde görmekteyiz.

Tarihte cömertlik ve paylaşma örneğini sergileyen nice güzel tablolar vardır. Bunun en güzel örneklerini, ensar-muhacir kardeşliğinde görmekteyiz. Kur'an'da da bu hususa şöyle işaret buyurulmaktadır: *“Daha önceden Medine'yi yurt edinmiş ve gönüllerine imanı yerleştirmiş olan kimseler, kendilerine göç edip gelenleri severler ve onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık hissetmezler. Kendileri zarûret içinde bulunsalar bile din kardeşlerini nefislerine tercih ederler. Kim nefsinin cimriliğinden kendisini arındırırsa, işte onlar gerçek kurtuluşa eren kimselerdir.”*¹⁷⁷

Bu husustaki Hz. Ebû Hureyre (r.a.), şu hadisi rivayet eder: Resulullah (s) buyurdular ki: "Cömert kişi, Allah'a yakındır, insanlara yakındır, cennete yakındır, cehennemden de uzaktır. Cimri ise Allah'tan uzaktır, insanlardan uzaktır, cennetten uzaktır, cehenneme de yakındır. Allah, câhil bile olsa cömert kimseyi, ibadete düşkün cimri kimseden daha çok sever."¹⁷⁸

İnsandaki cevherlerin her birisi; ya hayra kullanılır ya şerre kullanılır ve yahut hiç kullanılmaz, sonucunda da körelir gider. İnsandaki iyi meziyetler (hasletler) de aynı şekildedir; yerinde kullanılır veya kullanılmaz; kullanılmadığında ise körelir ve yok olur.

1.1.1.8. İnsanın Hamd (Tahmîd) ve Şükür Ehli Olması

Övmek, razı olmak, hakkını ödemek ve teşekkür anlamındaki “h-m-d” kökünden gelen tahmîd kavramı sözlükte; tekrar tekrar övmek, “el-hamdü lillah” demek, Allah'ı çok övmek demektir.¹⁷⁹

Sözlükte “karşılığını vermek, yapılan iyiliği dile getirmek ve sahibini övmek” anlamına gelen şükür, ahlak kavramı olarak, yapılan iyiliğin kadir ve kıymetini bilip makbule geçtiğini dile getirmek, iyilik edeni övmek; nankör olmamak demektir. Kul, Allah'ın lütuf ve nimetlerini dile getirir ve O'nu överse şükretmiş olur.¹⁸⁰

¹⁷⁵ Â'raf, 7/31; İsrâ, 17/29; Furkân, 25/67.

¹⁷⁶ Buhârî, Bedü'l-vahy 5, Savm 7, Menâkıb 23; Müslim, Fedâil 56-57.

¹⁷⁷ Haşr, 59/9

¹⁷⁸ Tirmizî, Birr 40.

¹⁷⁹ Karagöz vd., *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, s.627.

¹⁸⁰ Karagöz vd., *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, s.622.

“el-Hamdü lillah”, her türlü övgü Allah’a özgüdür, anlamına gelir. Arap dilinde hamd, medh ve şükür kelimeleri eş anlamlı kelimeler olmakla birlikte aralarında az da olsa fark vardır. Hamd, medhden daha özel, şükürden daha geneldir. Her şükür hamddir. Her hamd medhtir, ancak her medh hamd değildir.

Hamd, bir nimet verilsin verilmesin, övüleni sahip olduğu nitelikleriyle övmek; şükür, verilen nimet sebebiyle şükredilene övmektir.¹⁸¹

Yüce Allah, “*Rabbini hamd ile tesbih et.*”¹⁸² ayetinde insanlara hamd etmeyi emretmektedir. Hz. Peygamber (s), bir şey yiyip içtiği zaman; “*Bizi yediren, içiren ve bizi Müslümanlardan yapan Allah’a hamd olsun.*”¹⁸³ diye dua etmiş. Ve “*Bir şey yiyip içip de o nimet sebebiyle Allah’a hamd eden kuldun Allah razı olur.*”¹⁸⁴ buyurmuştur.

Bu konuda dikkatimizi çeken önemli hususlardan birisi de Kur’ân-ı Kerim’in ilk suresinin ilk âyetinin “*Allah’a hamd*” ile başlamasıdır.¹⁸⁵

Şükredenlere, şükretmesinin çokluğu ve gerçek anlamda yapıldığı oranında nimetlerin arttırılması ve çokça ödüllendirilmesi Allah’ın değişmez yasalarındandır.

Bir âyette, “*Andolsun, eğer şükrederseniz, gerçekten size (nimetimi) arttıracam ve eğer nankörlük ederseniz hiç şüphesiz azabım çok şiddetlidir.*”¹⁸⁶ buyurarak yüce Allah, şükürün insani bir meziyet olduğu ve inkişafının neleri netice vereceğini bizlere bildirmektedir.

Zeyd b. Halid (r.a.)’ın naklettiği bir rivayette, Resulullah (s) Hudeybiye’de geceleyin yağan yağmurun peşinden bize sabah namazını kıldırmıştı. Namazı bitirince cemaatin önüne geçti ve: “*Rabbiniz ne dedi biliyor musunuz?*” buyurdu. Cemaat: “*Allah ve Resülü bilir!*” dediler.

“*Allah Teâlâ hazretleri: “Kullarımdan bir kısmı bana mü’min, bir kısmı da kâfir olarak sabahladı. “Allah’ın fazlı ve rahmetiyle bize yağmur yağdırıldı” diyen bana iman etmiş olarak, yıldızları da inkâr etmiş olarak sabahladı.”*”

Kim de: “Falanca falanca yıldız sayesinde bize yağmur yağdırıldı” dediyse o

¹⁸¹ Karagöz vd., *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, s.627.

¹⁸² Hicr, 15/98.

¹⁸³ Tirmizî, Deavat 56.

¹⁸⁴ Müslim, Zikir 89.

¹⁸⁵ Bkz.: Fâtiha, 1/1.

¹⁸⁶ İbrahim, 14/7.

da bana karşı küfranda bulunmuş, yıldıza da iman etmiş bir kimse olarak sabaha erdi" dedi!" buyurdular."¹⁸⁷

Bu ifadeleriyle Resulullah (s) insanların nimetler karşısında şükür, hamd ve imanla irtibatlı hususlarda dikkatli olmalarına çağrıda bulunmuştur.

1.1.1.9. İnsanın Zulüm ve Haksızlığa Karşı Cihâd Etmesi

Sözlükte “Bir şeyi kendine mahsus yerinden başka bir yere koymak, noksan yapmak, sınırı aşmak, doğru yoldan sapmak, meyletmek, hakkını eksiltmek, hakkını vermemek, men etmek ve yapılması gereken bir davranışta bulunmak” anlamlarına gelir.

Zulüm kavramı, Kur’ân öncesi Arap toplumunda insanî ilişkilerde her türlü olumsuz söz, fiil ve davranışları ifâde etmekte kullanılmıştır.¹⁸⁸

İnsan zulmü ya başkalarına karşı ya da nefesine karşı işler. Zulüm üç kısımdır:

Birincisi; İnsan ile Allah arasında vuku bulan zulüm. Bu şirk, küfür, nifak ve isyandır.

İkincisi; Kişi ile insanlar arasındaki zulüm. Haksızlık, hırsızlık, öldürme, iftira vb. günahlar.

Üçüncüsü; Kişi ile nefsi arasında zulüm. Bu, Allah’a karşı görevlerini yapmayan ve insanlara zulmeden kimsenin neticede nefesine zulmetmemiş olmasıdır.¹⁸⁹

Sözlükte “gayret etmek, bir işi yapabilmek için bütün imkânları kullanmak” anlamına gelen “cihâd” kavramı; Kur’ân ve hadislerde; Allah yolunda savaşmak anlamını ifâde ettiği gibi dini öğrenmeyi, dinin emir ve yasaklarına uymayı, haram ve günahlara karşı nefis ile mücadele etmeyi, İslâm’ın bilinmesi, tanınması, yaşanması ve yücelmesi için çalışmayı da ifâde eder.¹⁹⁰

Zulüm ve haksızlık, beşeri kimliğini menfî cihetindeki bir hadisedir. Buna karşılık, insan cihâd ederek, zulüm ve haksızlığın önünü almaya ve yeryüzünden bu hadiseleri ortadan kaldırmaya gayret etmektedir.

İnsandaki cihâd ve mücadele özelliğini bilen Allah, bu özelliğin

¹⁸⁷ Buhârî, Ezan 156, İstiska 28, Megâzi 35, Tevhîd 35; Müslim, İman 125.

¹⁸⁸ Karagöz vd., *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, s.627.

¹⁸⁹ Karagöz vd., *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, s.628.

¹⁹⁰ Karagöz vd., *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, s.100.

kullanılmasını ve harekete geçirilmesini emir buyurmaktadır. Buna dair Allah, “(Yeryüzünde) Fitne kalmayıncaya kadar onlarla savaşın. Eğer vazgeçerlerse, artık zulüm yapanlardan başkasına karşı düşmanlık yoktur.”¹⁹¹ diye buyurmaktadır. Yine Allah, insanların nasıl cihâd ettikleri ve cihadlarının mükâfatını bir âyette şöyle buyurmaktadır. “İman edenler hicret edenler ve Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla cihad edenlerin Allah katında büyük dereceleri vardır. İşte ‘kurtuluşa ve mutluluğa’ erenler bunlardır.”¹⁹²

İnsanın mücadele ve mücahededini örneklendirmesi açısından Muhârik’ten gelen bir rivayette o şöyle anlatıyor; Resulullah (s)’a bir adam gelerek: “Ey Allah’ın Resülü! Bir adam gelip malımı almaya kalkarsa (ne yapayım)?” dedi. “Ona Allah’ı hatırlat!” cevabını verdi. Adam tekrar: “Hatırlamazsa! Ne yapayım?” dedi. Resulullah (s): “Etrafındaki Müslümanlardan yardım talep et!” buyurdu. Adam: “Etrafımda hiç Müslüman yoksa ne yapayım?” dedi. “Öyleyse sultandan yardım iste!” buyurdu. Adam: “Sultan benden uzaksa?” dedi. Resulullah (s): “Bir ahiret şehidi oluncaya veya malını koruyuncaya kadar malın için mücadele et!” buyurdular.”¹⁹³

Bu hadis insana, haksızlığa uğrama durumunda mücadele etmesini ve bu mücadelesinde mağlup olsa bile bir kazanca ulaşacağı bildirilmektedir.

1.1.4. İnsanın Menfî Yönü

Yeryüzü asla herhangi bir tabiat olayıyla fesada uğramış değildir. Aynı şekilde hayvanların ve vahşilerin saldırılarıyla yeryüzüne bir kötülük gelmiş de değildir. Fesat ancak insanoğlu kimliğini ve insani özelliklerinin gerçeğini kaybettiği gün yeryüzünde büyümüş ve yayılmıştır. Güçlüler ilahlaşmış, zayıflar ezilmiştir. Böylece her iki sınıf da insani özelliklerinden çıkmışlardır. Birisi yükselmek ve yeryüzünde zorbalığa doğru, öteki ise zillet ve aşağılığı kabule doğru insanlıktan çıkmışlardır. İki sınıf arasındaki insanlık bağları dağılmış, aralarında kin, nefret ve düşmanlık faktörleri harekete geçerek çatışma ve savaş hastalığı yayılmıştır. Böylece

¹⁹¹ Bakara, 2/193.

¹⁹² Tevbe, 9/20.

¹⁹³ Nesâî, Tahrim 21.

yeryüzündeki fesat hikâyesi tamamlanmıştır.¹⁹⁴

Kur'ân-ı Kerim bize mahvolup yıkılmış hiçbir toplumu anlatmaz ki bu yok olmanın sebebini haber vermiş olmasın. Bu sebeple o toplumun kendi zatını ve hakikatini tanıma rüşdünden uzaklaşmasıdır. Çünkü bu durum tedrici olarak toplumun iki parçaya ayrılmasını gerektirir; zorba ve kibirli azınlık ile aşağılanmış, zayıf ve ezilmiş çoğunluk. Bu noktadan o toplumun parçalanma sebepleri ortaya çıkar ve geri çevrilmesi imkânsız olan Allah'ın hükmü adil bir karar ve uygun bir ceza olarak o topluma iner.

Kur'ân-ı Kerim'de geçen kavimlerin helak sebepleri, insandaki menfi yönlerin işlerlik elde etmesinden ileri gelmektedir. Nuh (a.s.)'ın kavminin azgınlığı ve söz dinlemeyişi,¹⁹⁵ Lut (a.s.)'ın kavminin şehvetperestliği,¹⁹⁶ Firavun kıssasında Firavunun kibri ve büyüklük taslaması,¹⁹⁷ Karun'un mal sevgisi,¹⁹⁸ ve Allah, "Onlara, kendilerinden öncekilerin; Nuh, Ad, Semud kavminin, İbrahim kavminin, Medyen ahalsinin ve yerle bir olan şehirlerin haberi gelmedi mi? Onlara resulleri apaçık deliller getirmişlerdi. Demek ki Allah, onlara zulmediyor değildi, ama onlar kendi nefislerine zulmediyorlardı."¹⁹⁹ buyurarak bu menfiliğin misallerini fert ve toplum yönünden örneklendirmiştir.

1.1.4.1. İnsanın Yaratılıştan Cahil Olması

Câhil: İlmi, bilgisi ve marifeti olmayan, kaba, sert davranışlı, inanç, söz ve fiilleri kötü olan kimseye denir.²⁰⁰ Kur'ân-ı Kerim'de kâfirler,²⁰¹ müşrikler²⁰² ve günahkârlar²⁰³ câhil vasfı ile nitelenmiştir.

Câhil: ilmin karşıtıdır.²⁰⁴ İlm ise Allah'ın sıfatlarından bir sıfattır. Eşyayı ve varlığı zaman ve mekân cihetini kapsar bir şekilde bilmek ve hususiyetine vakıf

¹⁹⁴ el-Butî, *Kur'ân'da İnsan ve Medeniyet*, s. 39.

¹⁹⁵ Â'raf, 7/59-64.

¹⁹⁶ Â'raf, 7/80-84.

¹⁹⁷ Â'raf, 7/106-127.

¹⁹⁸ Kasas, 28/76-83

¹⁹⁹ Tevbe, 9/70.

²⁰⁰ Karagöz vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s.79.

²⁰¹ Zümer, 39/64.

²⁰² Â'raf, 7/199.

²⁰³ Yûsuf, 12/33.

²⁰⁴ İbn Manzur, *Lisânu'l-arab*, c. III, s. 228.

olmak, hakikatini inceden inceye bilmektir.²⁰⁵

Kur'an'da bu konuda şöyle buyrulur: “Allah sizi analarınızın karınlarından, kendiniz hiçbir şey bilmezken çıkardı. Size şükredesiniz diye kulaklar, gözler, kalpler verdi.”²⁰⁶

Bu ayette, insanın doğuştan cahil (bilgisiz) olduğu ve kendilerine verilen duyu organlarıyla bilgi sahibi olabileceği bildirilmektedir. Yani, kişi, kulak ve göz yoluyla dış âlemden bilgi alır. Kalp bu bilgiye işleyip zenginleştirir ve hâfıza yoluyla kişiye mal eder.²⁰⁷

Bilindiği üzere insan dünyaya diğer canlılara nispetle güçsüz ve âciz bir varlık olarak gelir.²⁰⁸ İnsanın bu âcizliği hem bedenî hem de bilgi yönüne şâmîldir. İnsanın doğumdan hemen sonra süt emmesi, tabîî sevk olarak nitelendirilmektedir.²⁰⁹ Bu durum, öğrenilen hareketler cinsinden sayılmamaktadır. Hiçbir konuda her hangi bir bilgisi olmayan bu insanın, hayatını idame ettirebilmesi için öğrenmesi gereken çok şey vardır. Organizmasını ve davranışlarını kontrol eden ve kritik eden, bu ihtiyacı en ileri derecede duyan, organizmasının ve organlarının kendine yetmediğini kabul ve idrâk eden, bu özellikleri tamamlamak için çırpınan bir canlı olarak insan, gerçekten her canlıdan daha çok öğrenmeye muhtaçtır ve müthiş bir bilgi açlığı içindedir.²¹⁰

Bir hadiste, “Her çocuk fitrat üzere doğar. Bu hal onda dil açılıncaya (konuşmaya başlayıncaya) kadar devam eder. Bundan sonra onu annesi babası Yahudi veya Hıristiyan veya Mecûsî yapar...”²¹¹

Burada “fitrat” saf yaratılış demektir. Çocuğun fitrat üzere yaratılması, onların müşterek bir evsaf üzere olmasını ifâde eder. Yani, sağlıklı olarak dünyaya gelen bütün çocuklar aynı evsaf üzeredirler.²¹²

Başka bir yerde fitrat, “bir şeyi yarmak, bir işi ilk defa îcat etmek; orucu bozmak, açmak anlamlarındaki “f-t-r” kökünden türemiş olup, yaratılış ve yaratmak”

²⁰⁵ İbn Manzur, *Lisânu'l-arab*, c. X, s. 263.

²⁰⁶ Nahl, 15/21.

²⁰⁷ İbrahim Canan, *Peygamberimizin Tebliğ Metotları 1*, İstanbul, Nesil Yayınları, 1998, s. 33.

²⁰⁸ Aysel Ekşi, *Çocuk Genç Ana Babalar*, İstanbul, Bilgi Yay., 1990, s. 23.

²⁰⁹ Ziya Talat Çağır, *Çocuk ve Genç Ruh*, İstanbul, Resimli Ay Matbaası, 1939, s. 23.

²¹⁰ Ahmed Arvasî, *Kendini Arayan İnsan*, Ankara, Akçağ Yay., 1972, s. 101.

²¹¹ Buhârî, Kader 1, Hayz 17, Enbiyâ 1; Müslim, Kader 22-24.

²¹² Canan, *Peygamberimizin Tebliğ Metotları 1*, s. 34.

demektir.²¹³

Binâenaleyh, fitrat daha sonraki bazı etkenlerle dejenerasyona uğramaktadır. Ancak hadislerde fitrat, sonradan herhangi bir bozulmaya uğramadığı müddetçe, devamlı iyiyi ve doğruyu gösteren bir yapı olarak ifâde edilmektedir. Başka bir ifâdeyle, harici bir tesir olmadığı müddetçe, insan davranışlarında etki eden bir amil durumundadır. Etkisi ise, müsbet bir etkidir. Bunun için biz fitratı, insan üzerinde etkili olan müessislerden biri olarak kabul etmekteyiz.²¹⁴

1.1.4.2. İnsanın Taklitçi Olması

Taklîd, bir şeyi, meselâ gerdanlığı boyna takmak, bir şeyi meselâ kılıcı omzuna asmak anlamına gelen taklîd, fıkıh usulünde, “hüccetsiz ve delilsiz olarak başkasının sözünü kabul etmek.”, “sözü hüccet olmayanın sözüne göre, delilsiz olarak amel etmek” demektir.²¹⁵

İnsan, gördüğü ve müşahede ettiği şeyleri taklit etme kabiliyetine sahiptir. Bu husus, gerek davranış gerekse inanç yönünden olabilmektedir. Nitekim bir ayette, inanç yönünden insanların taklidi yönüne şöyle temas edilmektedir: “*Onlara, "Allah'ın indirdiğine tabi olunuz" denildiği zaman, "Hayır, biz babalarımızı üzerinde bulduğumuz şeye tabi olmaktayız" derler. Velew ki Şeytan, onları, cehennem azabına çağırıyor olsa da mı?*”²¹⁶

Taklidin genelde iyi ve kötü olarak iki yönü vardır. Bunlar, hayrı ve güzeli taklit; şer ve çirkini taklit şeklinde ifade edilebilir. İnsan, her iki yöne de eğilimli bir varlıktır. Zira insanın öğrenmesi de genellikle taklit yoluylaadır. Yani gördüğü bir davranışı olumlu veya olumsuz muhakeme etmeksizin icra etmektedir. Buna dair bir âyette, “*Onlara (müşriklere): Allah'ın indirdiğine uyun, denildiği zaman onlar, "Hayır! Biz atalarımızı üzerinde bulduğumuz yola uyarız" dediler. Ya ataları bir şey anlamamış, doğruyu da bulamamış idiysele de mi?*”²¹⁷ buyrulmaktadır. Bu âyette görüldüğü üzere yeni bir düşünce ve fikir red edilerek, önceki toplumlardan gördüklerini doğru ve yapılması lazım gelenler olarak görmekteler.

Ubâde b. es-Sâmit (r.a.)’den gelen bir rivayete göre, Resûlullah (s) cenazeyi

²¹³ Karagöz vd., *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, s.186.

²¹⁴ Coşkun, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Peygamberin İnsan Anlayışı*, s. 230.

²¹⁵ Karagöz vd., *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, s.630.

²¹⁶ Lokman, 31/21.

²¹⁷ Bakara, 2/170.

takip ettiği vakit, cenaze mezara konuncaya kadar oturmazdı. Bir Yahudi âlimi (bir gün) karşısına çıktı ve *"Ey Muhammed, biz de böyle yaparız!"* dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s) bize, *"Siz onlara muhalefet edin! Oturun!"* buyurdular.²¹⁸

İslâm dini esas itibariyle, tamamen taklide karşı değildir. Bununla beraber için (meselenin) esasının ve özünün araştırılmasını ve tetkik edilmesini tavsiye eder.

Resulullah (s) de insandaki taklitçilik hâkimiyetinin nasıl bir güce sahip olduğunun şuurunda olarak, Müslümanlara, en güzel örneği, taklit edilecek yegâne rehberi kendi hayatıyla ortaya koyacak ve kendi sünnetinin taklidini imanın bir parçası ve gereği yapacaktır.²¹⁹

1.1.4.3. İnsanın İstikrarsız Oluşu

Kur'ân-ı Kerim'e göre, insanın diğer çarpıcı bir vasfı istikrarsızlıktır. İnsanın sudan yaratılmış olma özelliği²²⁰ ile beraber vücudunda $\frac{3}{4}$ oranında su mesabesinde olan kanın bulunması, istikrarsızlığın bir işaretidir. Yani sıvı ve akışkan bir maddenin içerisinde bulunduğu kabın şeklini alıyor olması, suyun ve sıvının bir kanunudur. Bu kanun bir yönüyle sıvı bir canlı olan insan içinde geçerlidir, denilebilir.

Bir âyette, "İnsana bir zarar dokunduğu zaman Rabbine yönelerek O'na yalvarır. Sonra kendi tarafından ona bir nimet verdiği zaman daha önce O'na yalvardığını unuttur ve Allah'ın yolundan saptırmak için O'na eşler koşar."²²¹ buyrulur insanın istikrarsız bir varlık olduğu bildirilmiştir.

Hz. Enes (r.a.)'dan gelen bir rivayette, o şöyle anlatıyor: "Resûlullah (s) şu duayı çok yapardı: *"Ey kalpleri eviren-çeviren Allahım! Kalbimi dinin üzerine sâbit kıl!"*

Ben (bir gün kendisine): "Ey Allah'ın resulü! Biz sana ve senin getirdiklerine inandık. Sen bizim hakkımızda korkuyor musun?" dedim. Bana şöyle cevap verdi: *"Evet! Kalpler, Rahmân'ın iki parmağı arasındadır. Onları istediği gibi çevirir."*²²² Hadisin esastan anladığımız, insanın iyi ve kötü olarak süreklilik arz etmeyeceği ve bunun her an değişim gösterebileceğidir.

²¹⁸ Ebu Dâvud, Cenâiz, 47; Tirmizî, Cenâiz, 35.

²¹⁹ Canan, *Peygamberimizin* Tebliğ Metotları 1, s. 37.

²²⁰ Bkz.: Enbiyâ, 21/30.

²²¹ Zümer, 39/8.

²²² Tirmizî, Kader 7.

Ebu Musa (r.a.)’dan gelen bir rivayette ise o şöyle anlatıyor: "Resûlullah (s) buyurdular ki: *"Kıyamet kopmadan önce gecenin karanlığı gibi fitneler olacaktır. Kişi o fitnelerde mü'min olarak sabaha erer, akşama kâfir olur; mü'min olarak akşama erer, sabaha kâfir çıkar. O fitnede oturan, ayakta durandan hayırlıdır. Yürüyen koşandan hayırlıdır. Öyleyse yaylarınızı kırın, kirişlerinizi parçalayın, kılıçlarınızı da taşa vurun. Sizden birinin evine girerlerse, Hz. Âdem'in iki oğlundan hayırlısı gibi olmaya baksın (öldüren değil, ölen taraf olsun)"*²²³

Bu hadiste, vuku bulan olaylar ve fitneler karşısında insanların etkileneceğine temas edilmektedir. Bu itibarla insandaki hayır ve şer kabiliyetlerin kontrol altında tutulması, gaflete dalınmaması, istikrarlı ve tutarlı bir yol takip etmesi tavsiye edilmektedir.

1.1.4.4. İnsanın Maddeye Karşı Hırslı Olması

İnsan, menfaatine düşkündür ve maddeye karşı hırslıdır. Nitekim bir âyette insanın mala karşı hırslı olduğu şöyle buyrulmaktadır. *"Doğrusu siz (insanlar) malı çok fazla seversiniz..."*²²⁴

Burada mal ile kastedilen sadece para değil, hayat ve hayatın maddî zinetleridir. Başka bir âyette, *"Kadınlara, oğullara, kantar kantar altın ve gümüşe, nişanlı atlar ve develere, ekinlere karşı aşırı sevgi beslemek insanlara güzel gösterilmiştir. Bunlar dünya hayatının metaıdır (nimetleridir). Oysa gidilecek yerin güzeli Allah katındadır."*²²⁵ buyrulur, insanın maddi şeylere karşı düşkünlüğüne dikkat çekilmiştir.

Hırs konusunda Abdullah b. eş-Şihhîr (r.a.)’in naklettiği bir rivayet şöyledir: Ben, Resûlullah (s)’ın yanına geldiğimde Tekâsür sûresini okumaktaydım. Sonra bize yöneldi ve şöyle buyurdu: *"İnsanoğlu 'Malım, malım!' der. Hâlbuki âdemoğlunun yiyip tükettiği, giyip eskittiği ve sağlığında tasadduk edip gönderdiğinden başka kendisinin olan neyi var ki?"*²²⁶

Bu konudaki bir başka hadisi Enes b. Malik (r.a.) şöyle rivayet eder: Resûlullah (s) buyurdular ki: *"Âdemoğlu ihtiyarlar ama onda iki şey genç kalır.*

²²³ Ebu Dâvud, Fiten 2; Tirmizî, Fiten 33.

²²⁴ Fecr, 89/20

²²⁵ Âl-i İmrân, 3/14

²²⁶ Müslim, Zühd 3, 4; Nesâî, Vesâya 1; Tirmizî, Tefsîr, Tekâsür, 3351.

*Bunlar, mala karşı hırs ve hayata (çok yaşamaya) dair hırstır."*²²⁷

Ka'b b. Mâlik (r.a.)'den gelen bir hadiste ise "Resulûlullah (s) buyurmuştur: *"Bir sürüye salınan iki aç kurdun sürüye verdiği zarar, kişinin mal ve şeref hırsıyla dinine verdiği zarardan daha fazla değildir."*²²⁸

Bu hadislerden de anlaşıldığı üzere, insan, mala, hayata ve dünyaya karşı hırslıdır.

1.1.4.5. İnsanın Münakaşacı Olması

İnsanın bir diğer vasfı münakaşacı olmasıdır. Kur'ân-ı Kerim'de insanın bu vasfına şöyle dikkat çekilmektedir: *"Doğrusu insan, çok fazla cedel sahibidir (pek münakaşacıdır)."*²²⁹

İnsan, tabiatı itibarıyla konuşmayı, münâkaşa etmeyi, delil getirip cedelleşmeyi sever. Bu konu ile alakadar olarak, *"Ey Muhammed! Rabbinin yoluna hikmetle, güzel öğütle çağır, onlarla en güzel şekilde tartış..."*²³⁰ diye buyrularak insanların ikna ve teslim olmalarının kolay olmadığı, tartışmaya rağbet ve teveccühleri ifâde buyurulmuştur.

Bu konuda Ebu Ümâme (r.a.)'den gelen bir rivayette "Resûlullah (s) buyurdular ki: *"Bir topluluk, şayet içinde bulunduğu hidayet yolundan sapmış ise, bu, mutlaka onların cedelleri sebebiyle olmuştur."* [Resûlullah (s) bunu söyledikten sonra, delil olarak] şu âyeti okudu: *"Onlar (müşrikler): "Bizim tanrılarımız mı yoksa Allah mı üstündür?" dediler. Bunu sırf münakaşa olsun diye sana misal verdiler. Onlar çok kavgacı (münakaşacı) bir topluluktur."*²³¹ ...²³²

Burada şirke düşen bir topluluğun vaziyeti ifade edilirken, cedel yani münakaşa ehli oldukları, tartışmacı ve muhalif bir vaziyet takındıkları ifade edilmektedir.

1.1.4.6. İnsanın Unutkan Olması

Kur'ân-ı Kerim, insanın unutkan olduğunu muhtelif ayetlerinde bizlere

²²⁷ Buhârî, Rikâk 5; Müslim, Zekât 115; Tirmizî, Zühd 28; İbnu Mâce, Zühd 27.

²²⁸ Tirmizî, Zühd, 43.

²²⁹ Kehf, 18/54.

²³⁰ Nahl, 15/125.

²³¹ Zuhruf, 43/58.

²³² Tirmizî, Tefsir, Zuhruf, 3250; İbnu Mâce, Mukaddime 7.

hatırlatır. İlk insan Hz. Âdem (a.s.) ile başlayan unutma halini bizlere nakleder.²³³ Ayrıca pek çok topluluğun Allah'a ve peygamberlere karşı sorumluluklarını unutmaları ve muhalefet etmelerini misal verir.²³⁴

Bir ayette, "Unuttuğun anda derhal Rabbini hatırla (zikret)!"²³⁵ buyrulurak insanın gaflete düşmemesi emredilmektedir.

İnsanın unutkanlık özelliğine bir hadiste şöyle temas edilir: "Elinizden geldiğince Kur'an'a itina gösterin. Nefsim kudret elinde olan Allah'a yemin olsun ki, Kur'an'ın sizin hızınızdan gitmesi, bağlı develerin kösteklerinden boşanıp gitmesinden daha zordur."²³⁶

Bu konuda Ebu Hureyre (r.a.)'ın naklettiği bir rivayette, Resûlullah (s) şöyle buyurmuştur: "Allah, Hz. Âdem (a.s.)'i yarattığı ve ona ruh üflediği zaman, Âdem hapşırды ve elhamdülillah diyerek Allah'a hamdetti. Allah ona: "Ey Âdem, yerhamukallah (Allah sana rahmet etsin), (mukarreb) meleklerden şu oturan gruba git ve "Esselâmu aleyküm" de!" dedi. (Hz. Âdem öyle yaptı. Hitab ettiği melekler): "Ve aleyke'sselamu ve rahmetullahi ve berekâtuhu!" diye karşılık verdiler. Sonra Âdem (a.s.) Rabbine döndü. Rabbi ona: "Bu cümle senin ve evlâtlarının aralarındaki selâmlaşmadır" buyurdu. Allah Teâla hazretleri, elleri kapalı olduğu halde Âdem'e: "Dilediğini seç!" dedi. Hz. Âdem: "Rabbimin sağ elini seçtim! Rabbimin iki eli de sağdır, mübarektir" dedi. Sonra Allah, sağ elini açtı. İçinde Hz. Âdem ve onun zürriyeti(nin emsâlleri) vardı. Hz. Âdem (a.s.): "Ay Rabbim, bunlar nedir?" dedi. Rabb Teâlâ: "Bunlar senin zürriyetindir" dedi. Her insanın iki gözünün arasında ömrü yazılıydı. Aralarında biri hepsinden daha parlak, daha nurlu idi. Hz. Âdem: "Ey Rabbim! Bu kimdir?" dedi. Rabb Telâla hazretleri: "Bu senin oğlun Dâvud'dur. Ben ona kırk yıllık ömür takdir ettim" dedi. Âdem (a.s.): "Ey Rabbim onun ömrünü uzat!" talebinde bulundu. Rabb Teâlâ: "Bu ona takdir edilmiş olandır!" deyince, Âdem: "Ey Rabbim, ben ona kendi ömrümden altmış senesini verdim" diye ısrar etti. Bunun üzerine Rabb Teâlâ: "Sen ve bu (talebin berabersiniz)." buyurdu. Sonra Âdem cennete yerleştirildi. Allah'ın dilediği kadar orada kaldı. Sonra cennetten (arza) indirildi. Âdem burada kendi ecelini her yıl sayıp hesaplıyordu. Derken ölüm meleği

²³³ Bkz.:Tâhâ, 20/115.

²³⁴ En'âm, 6/42-44.

²³⁵ Kehf, 18/24.

²³⁶ Buhârî, Fedâilu'l-Kur'an, 23.

geldi. Hz. Âdem (a.s.) ona: "Acele ettin, erken geldin. Bana bin yıl ömür takdir edilmişti!" dedi. Melek: "İyi ama sen oğlun Dâvud'a altmış senesini verdin" dedi. Ne var ki O bunu inkâr etti, zürriyeti de inkâr etti; o unuttu, zürriyeti de unuttu." Resûlullah (s) ilâve etti: "O günden itibaren yazma ve şahitlik emredildi."²³⁷

Hadiste, ilk insan ve insanlığın atası Hz. Âdem (a.s.)'ın unutkan olmasına ve bütünüyle insanlığın bu zafiyetine dikkat çekilmektedir.

1.1.4.7. İnsanın Nankör Olması

İnsandaki menfi huylardan biri de nankörlüktür. Nankörlükten murat, nimetin kıymetini takdir etmemek, gerekli şükürü yerine getirmemektir. Bu hususu "*Andolsun ki insan, Rabbi'ne karşı çok nankördür.*"²³⁸ âyeti güzel bir şekilde ifade etmektedir.

İnsan, Allah tarafından pek çok nimetle donatılmış olmasına rağmen, çoğu zaman bu nimetlere karşı gafilce davranır ve şükür vazifesini yerine getirmez. Hatta o, şükredeceği halde, halinden şikâyet ederek nankörlüğünü açıkça ortaya koyar.²³⁹

Ebu Hureyre (r.a.)'ın naklettiği bir hadiste, "Resulullah (s) şöyle buyurmuştur: *"İsrailoğullarından üç kişi vardı. Bunlardan biri alaca tenli, biri kel, biri de kör idi. Allah bunları imtihan etmek için (insan suretinde) bir melek gönderdi. Melek önce alaca tenliye geldi ve: "En çok neyi seversin?" dedi. Adam: "Güzel bir ten, güzel bir cild, insanları benden tiksindiren halin gitmesini isterim" dedi. Melek onun bedenini meshetti ve çirkinlik onun üzerinden gitti. Güzel bir ten ve güzel bir cild sahibi oldu. Melek ona tekrar sordu: "Hangi mala kavuşmayı seversin?" O da: "Deveye!" dedi. Hemen ona on aylık hamile bir deve verildi. Melek: "Allah bunları sana mübarek kılsın!" deyip (kayboldu) ve kel şahsın yanına geldi. "En ziyade istediğin şey nedir?" dedi. Adam: "Güzel bir saç ve halkı tiksindiren şu halin benden gitmesi" dedi. Melek, kel şahsa eliyle meshetti ve adamın kelliği gitti. Yerine güzel bir saç verildi. Melek tekrar ona "En çok hangi malı seversin?" diye sordu. Adam: "Sığırı!" dedi. Hemen kendisine hamile bir inek verildi. Melek, "Allah bu sığırı sana mübarek kılsın!" diye dua etti ve kör şahsın yanına gitti. Ona da: "En çok neyi seversin?" diye sordu. Adam: "Allah'ın bana gözümü vermesini ve insanları*

²³⁷ Tirmizî, Tefsiru'l Kur'an, Bab; 95/3368.

²³⁸ Â'diyat, 100/6.

²³⁹ Hasan Yenibaş, *Sünnette İnsan Unsurunun Değerlendirilmesi*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005, s. 41.

görmeyi!" dedi. Melek ona meshetti ve Allah gözlerini ona iade etti. Melek bu şahsa da "En çok hangi malı seversin?" diye sordu. Adam: "Koyun!" dedi. Derhal ona doğurgan bir koyun verildi. Derken sığır ve deve yavruladı, koyun da kuzuladı. Çok geçmeden birinin bir vadi dolusu devesi, diğerinin bir vadi dolusu sığırı, öbürünün de bir vadi dolusu koyunları oldu. Sonra melek, alaca tenliye, onun eski hali ve heyetine bürünmüş olarak geldi ve: "Ben fakir bir kimseyim, yola devam etme imkânım yok. Şu anda Allah ve senden başka bana yardım edecek kimse yok. Sana şu güzel rengi, şu güzel cildi ve şu malı veren Allah aşkına bana bir deve vermeni talep ediyorum. Ta ki onunla yoluma devam edebileyim!" dedi. Adam: "(Olmaz öyle şey, onda nicelerinin) hakları var!" dedi ve yardım talebini reddetti. Melek de: "Sanki seni tanıyor gibiyim! Sen alatenli, herkesin ikrah ettiği, fakir birisi değil miydin? Allah sana (sıhhat ve mal) verdi" dedi. Ama adam: "(Çok konuştun!) Ben bu malı büyüklerimden tevarüs ettim!" diyerek onu tersledi. Melek de: "Eğer yalancı isen Allah seni eski haline çevirsin!" dedi ve onu bırakarak kel'in yanına geldi. Buna da onun eski halinde kel birisi olarak görüldü. Ona da öbürüne söylediklerini söyleyerek yardım talep etti. Bu da önceki gibi talebi reddetti. Melek buna da: "Eğer yalancıysan Allah seni eski haline çevirsin!" deyip, âmâyâ uğradı. Buna da onun eski hali heyeti üzere (yani bir âmâ olarak) görüldü. Buna da: "Ben fakir bir adamım, yolcuym, yola devam etme imkânı kalmadı. Bugün, evvel Allah sonra senden başka bana yardım edecek yok! Sana gözünü iade eden Allah aşkına senden bir koyun istiyorum; ta ki yolculuğuma devam edebileyim!" dedi. Âmâ cevaben: "Ben de âmâ idim. Allah gözümü iade etti, fakirdim (mal verip) zengin etti. İsteddiğini al, istediğini bırak! Vallahi, bugün Allah adına her ne alırsan, sana zorluk çıkarmayacağım!" dedi. Melek de: "Malın hep senin olsun! Sizler imtihan olundunuz. Senden memnun kalındı ama diğer iki arkadaşına gazap edildi" dedi (ve gözden kayboldu).²⁴⁰

Hadisin konusu, insanların nimete ulaştıktan sonra eski durumlarını ve hallerini unutarak, verilen nimete ve nimetin sahibine karşı nankörlük etmeleridir.

1.1.4.8. İnsanın Zâlim Olması

Kelime manası itibariyle "karanlık" ve "bir şeyi kendi yerinden başka bir

²⁴⁰ Buhârî, Enbiya 50, Müslim, Zühd 10.

yere koymak” anlamına gelen zulüm,²⁴¹ Kur’an’da oldukça sık kullanılan kelimelerden biridir. Bu kelime dilimize en geniş şekliyle “haksızlık” kelimesi ile karşılanmaktadır. Kur’ân-ı Kerîm, pek çok âyette geçen bu kelimeyi sadece iki yerde doğrudan insan için “zâlim” ifadesiyle kullanmaktadır. “*Ve size her istediğinizden verdi. Eğer Allah’ın nimetlerini saymak isterseniz sayamazsınız. (Buna rağmen) yine de insan çok zalimdir (çok haksızlık edendir), çok nankördür.*”²⁴²

“Biz emaneti, göklere, yere ve dağlara sunduk; onu yüklenmekten kaçındılar, on(un sorumluluğun)dan korktular; onu insan yükledi; çünkü o çok zalim ve çok cahildir.”²⁴³

Kur’an, genel olarak insanın üç şekilde zulüm içerisinde olduğunu belirtir. Birincisi, insanın Allah’ın hukukuna karşı zulmü ki, “*Lokman oğluna öğüt vererek şöyle demişti: Evladım, Allah’a ortak koşma. Çünkü şirk şüphesiz büyük bir zulümdür.*”²⁴⁴ âyeti bu şekildeki zulmü ifade eder.

İkincisi ise, insanın diğer insanlara yaptığı zulümdür ki, “Onlar zulüm işlemektelerken ülkeleri (veya nesilleri) yakaladığı zaman... Rabbinin yakalaması işte böyledir. Gerçekten O’nun yakalaması pek acı pek şiddetlidir.”²⁴⁵ âyeti buna misal teşkil eder.

Üçüncüsü ise, kişinin kendine zulmetmesidir. Kur’an, “... *Kim ki, Allah’ın hudutlarını aşarsa hakikaten kendine zulmetmiş olur.*”²⁴⁶ âyetiyle bunu anlatır.²⁴⁷

Çeşitli hadislerde zulmün daha değişik şekillerinden haber verilmiştir. Kimi yerde şirk bir zulüm olarak zikredilmiş,²⁴⁸ kimi yerde değişik ahlaki problemler zulüm olarak bildirilmiştir.²⁴⁹

1.1.4.9. İnsanın Aceleci Olması

İnsan, fitraten aceleci bir varlıktır. Kur’ân-ı Kerîm’de, “*İnsan pek*

²⁴¹ Ebu’l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyya, *Mu’cemu’l-mekâyisi’l-lüğa*, Beyrut, yy., 1991, c. III, s. 468.

²⁴² İbrahim, 14/34.

²⁴³ Ahzâb, 33/72.

²⁴⁴ Lokman, 31/13.

²⁴⁵ Hûd, 11/102.

²⁴⁶ Talak, 65/1.

²⁴⁷ Yenibaş, *Sünnette İnsan Unsurunun Değerlendirilmesi*, s. 42-43.

²⁴⁸ Bkz.: Buhârî, İman 23; Enbiya 8, 41; Tefsir, En’âm 3; Tefsir, Lokman 1; İstîbâe 1, 9; Müslim, İmân 197; Tirmizî, Tefsir, En’âm, 3029.

²⁴⁹ Bkz.: Müslim, Birr 56.

acelecidir”²⁵⁰ ayeti ve “İnsan, aceleci (bir tabiatta) yaratılmıştır. (Durun) Size âyetlerimi göstereceğim; benden acele istemeyin.”²⁵¹ şeklinde geçen ve insanın fitraten aceleci bir huya sahip olduğunu belirten âyetler, zaman zaman yeri gelince ashab tarafından da birbirleriyle olan münasebetlerinde kullanılmıştır.²⁵²

Kur’ân-ı Kerim’de, insanlar için bir huy olarak zikredilen bu hususa, Hz. Peygamber (s)’de zaman zaman dikkat çekmiştir.²⁵³

Acelecilik vasfı, insanların hem dünya işlerinde hem de ahiret işlerinde bâriz bir şekilde kendini gösterebilmektedir. İnsan olarak bazen ileri tarihe ertelenen büyük bir ücrete mukabil, yakın tarihte verilecek düşük bir ücret, daha çok tercih edilebilir.

Yine insanların aceleci olduğuna dair, “*Eğer Allah insanlara, hayrı çarçabuk istedikleri gibi şerri de acele verseydi, elbette onların ecelleri bitirilmiş olurdu.*”²⁵⁴ ve “*İnsan hayrı istediği kadar şerri de ister. İnsan pek acelecidir!*”²⁵⁵ buyurulmuştur.

Acelecilik konusunda Ebû Hüreyre (r.a.)’ın naklettiği bir hadiste, Resûlullah (s) şöyle buyurur:

"Acele etmediği müddetçe her birinizin duasına icâbet edilir. "Ben Rabbime dua ettim de duamı kabul etmedi." diyen kimse, duada aceleci davranmıştır."²⁵⁶

Resûlullah (s), bu hadislerinde dua eden insanların acelecilik zaaflarına dikkat çekmektedir ki, yani duanın hemen karşılığını görme arzusunda olmasıdır. Müslim’in kaydettiği bir rivâyette, “*Ya Rasulallah, duada acelecilik nedir?*” diye Peygamberimiz’e (s) sorulduğunda, “*Dua ettim, ettim de hiçbir neticesini görmedim*” diyerek bir kimsenin dua etmeyi terk etmesini haber verir.²⁵⁷

²⁵⁰ İsrâ, 17/11

²⁵¹ Enbiyâ, 21/37.

²⁵² Bkz.: Buhârî, Tevhîd 36; Müslim, İman 326.

²⁵³ Bkz.:Ebû Dâvud, Cihâd 97.

²⁵⁴ Yunus, 10/11.

²⁵⁵ İsrâ, 17/11.

²⁵⁶ Buhârî, Daavât 22; Müslim, Zikr 92.

²⁵⁷ Canan, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, c. VI. s. 546.

İKİNCİ BÖLÜM

EĞİTİMDE BİREYSEL FARKLILIKLAR İLKESİ VE HZ. PEYGAMBER (S)'İN SÜNNETİNDE EĞİTİMDE BİREYSEL FARKLILIKLAR İLKESİ ÖRNEKLERİ

1. EĞİTİM KAVRAMI VE BİREYSEL FARKLILIKLAR İLKESİ

İslâm kültüründe genellikle öğretimin karşılığı olarak ta'lîm, eğitimin karşılığı olarak terbiye kullanılmaktadır. Ayrıca öğrenim için tahsil ve daha çok eğitimi ifâde etmek üzere tedris, te'dib, tehzib, siyaset, tezkiye, irşad gibi kelimelere yer verilmektedir.²⁵⁸ Konunun kapsamı dâhilinde, eğitim ve öğretim (talim-terbiye) kavramlarını kısaca ele alacağız.

1.1.Eğitim (Terbiye)

Eğitim Türkçe'de "eğmek" masdarından veya "eğ" emir kipinden türetilmiş bir terimdir. Eğitim, şekil, biçim verme, yön ve istikamet gösterme, zarifleştirme demektir. Atasözlerimizdeki "Ağaç yaş iken eğilir", "Olgun başak baş eğer" sözleri de bu manayı ifâde eder. Daha önceleri bu kelimenin yerine "terbiye" kelimesi kullanılmaktaydı.²⁵⁹

"Terbiye" kelimesinin iki kökü vardır. Birincisi, Arapça'daki "*reba-yerbu*" fiilindedir. Bu kelime "*bir şeyin artması, nema bulması, yükselmesi manasına gelir.*"²⁶⁰ İkincisi ise "*Korumak, ıslah etmek, gözetmek, yükseltmek*" anlamındaki روى / r-b-v kökünden türeyen fiildir. Ayrıca terbiye kelimesine "*çocuğu veya ekini besleyip büyütme, geliştirmek*" manası verilir.²⁶¹ Râgıb el-İsfehânî, terbiyeyi "*bir şeyi en mükemmel derecesine ulaşıncaya kadar adım adım inşa etmek*" diye tanımlar.²⁶²

²⁵⁸ Ziya Kazıcı; Halis Ayhan, "Ta'lîm ve Terbiye", *DİA*, c. XXXIX, s. 515.

²⁵⁹ Osman Sezgin, *Üçüncü Neslin Eğitimi*, Ankara, TDV Yay., 1991. s. 6.

²⁶⁰ İbn Manzûr, *Lisânu'l-arab*, c. III, s. 1549; Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Faris, *Mu'cemu mekâyisi'l-lüğâ*, nşr. Abdusselam Mahmud Harun, Kâhire, Matbaatu Mustafa el-Babî el-Halebî 1972, 2. 483.

²⁶¹ Muhammed b. Yakub Firuzâbadî, *el-Kâmusu'l-Muhît*, Beyrut, Müessesetü'r-risale, 2005, s. 41, 87, 1286.

²⁶² el-İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 412.

Yetiştirme ve gelişme bütün canlılarda görülürse de terbiye daha çok insan hakkında kullanılan, onun bedenî, zihnî, ahlâkî gelişmesini ve olgunlaşmasını sağlamayı ifade eden bir terim hâline gelmiştir. Bu faaliyetin önemi, ilkeleri, metotları, etkileri ve hedefleri gibi konulardan bahseden disipline de terbiye ilmi veya kısaca terbiye denilmiştir.²⁶³

Terbiye kelimesi aslında geniş muhtevalı bir tabirdir. Her çeşit bilgi aktarma, hatayı düzeltme, güzel alışkanlıklar kazandırma, nasihat etme, meslek öğretme... gibi pek çok faaliyet bu tabirle ifade edilir.²⁶⁴

Kur'ân, eğitimi, "rabb" kelimesiyle ifade etmektedir. Elmalılı M. Hamdi Yazır, "rabbé" kelimesinin "terbiye" manasına geldiğini belirtmektedir.²⁶⁵

Kur'ân'da terbiye kelimesi geçmemekle birlikte "rabv" kökünden türeyen başka kelimeler "arzın kabarmak bitkilerin büyümesine elverişli hale gelmesi (rabet)",²⁶⁶ "malın artması (yerbî)",²⁶⁷ "berekettendirme (yurbî)",²⁶⁸ "daha çok olma (erbâ)",²⁶⁹ "güçlü, şiddetli (râbiyeten)",²⁷⁰ "yükselen, kabaran (râbiyen)",²⁷¹ gibi kiplerde gelmiştir. Bazı âyetlerde terbiye masdarından fiiller "himâye etmek, büyütme"²⁷² manasında geçmektedir. Hadislerde de benzer kullanımlar görülür. Ebu Hureyre (r.a.)'dan nakledilen bir hadiste Rasûlullah (s) buyurdular ki: "Ebu Hureyre (r.a.) anlatıyor: "Resulullah (s) buyurdular ki: "Temiz şeylerinden kim ne tasadduk ederse -ki Allah sadece temizi kabul eder- Rahmân onu sağ eliyle alır -ki O'nun her iki eli de sağdır- bu sadaka bir tek hurma bile olsa, O, Rahmân'ın avucunda dağdan daha iri oluncaya kadar büyür, tıpkı sizin bir tayı veya bir boduğu büyütmeniz gibi (O da sadakanızı büyütür)."²⁷³

Eğitim, bireye olumlu davranışlar kazandırmak, bir mesleğin bilgi, beceri ve

²⁶³ Kazıcı; Ayhan, *DİA*, c. XXXIX, s. 515.

²⁶⁴ İbrahim Canan, *Aile Reisi ve Baba Olarak Hz. Peygamber*, İstanbul, Rağbet Yayınları, 2005, . 51-52.

²⁶⁵ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, c. X, s. 76.

²⁶⁶ Bkz.: Hac, 22/5; Fussilet, 41/39.

²⁶⁷ Bkz. Rum, 30/39.

²⁶⁸ Bkz.: Bakara, 2/276.

²⁶⁹ Bkz.: Nahl, 16/92.

²⁷⁰ Bkz.: Hakka, 69/10.

²⁷¹ Bkz.: Ra'd, 13/17.

²⁷² Bkz.: İsrâ, 17/24; Şuara, 26/28.

²⁷³ Buhârî, Zekât 8; Müslim, Zekât 63; *Muvatta'*, Sadakât 1; Tirmizî, Zekât 28; Nesâî, Zekât 48; İbnu Mâce, 28.

tekniklerini öğrenmek, bireyi üretken kılmaktır.²⁷⁴ Eğitim, bireyin davranışında yaşantı yoluyla ve kasıtlı olarak iradî değişme meydana getirme sürecidir.²⁷⁵

Eğitim, bir plan ve hedefe göre insanın yetiştirilmesi, rûh ve beden sağlığını koruyarak geliştirilmesi için yapılan bütün çalışmalardır.²⁷⁶

Eğitim hakkında çok çeşitli tarifler ve görüşler vardır. Her ilmin kendi görüş seviyesi açısından eğitime bakması, bu çeşitliliği arttıran bir sebeptir. Eğitim hakkında yapılan çok çeşitli tarifler ve görüşler, birbirini nakzetmek yerine birbirini tamamlamaktadır. Zira bu çeşitliliğin bir sebebi de insanın çok girift bir yapıya sahip olmasıdır. Dolayısıyla yapılan her tarif insanın bir yönünü ele alıyor. Bu demektir ki eğitim hakkındaki tarifler birleştirilip tek bir tarif haline getirilse, ortaya aynı zamanda güzel bir insan tarifi de çıkacaktır. Eğitim hakkındaki çok çeşitli tarif ve görüşlerin bulunmasının bir sebebi de eğitim işinin bizatihi kendi zorluğundan olsa gerek.²⁷⁷

1.2. Bireysel Farklılıklar İlkesi

İnsanlık tarihi, bir tek insan ile başlamıştır.²⁷⁸ Daha sonra, ilk insanın yanına ikinci bir insanın verilmesi ile bu süreç bugüne değin süregelmiştir.²⁷⁹

İnsanların özellikleri, asılda (fıtratta) benzerlik göstermekle beraber; istidatlar, kâbiliyetler, imkânlar, fizikî ve ruhî özellikler gibi birçok bakımdan farklılıklar arz etmektedir. İnsanların birçok açıdan farklı olması, ona yönelik yaklaşımlarda da farklılık olmasını gerektirmektedir.

Kur'ân-ı Kerim de, insanların yaratılıştan bazı farklılıklara sahip olduğuna işaret etmekte ve “*Sizin işleriniz çeşit çeşittir*”²⁸⁰ buyurmaktadır.

Seyyid Kutub (v. 1966) bu âyetle ilgili olarak şu yorumu yapmaktadır: “*Gerçekten sizin uğraşlarınız değişik değişikdir. Gerçek yapısı açısından birbirinden ayrıdır. Nedenleri, yönleri ve sonuçları da değişikdir... Yeryüzünde insanların*

²⁷⁴ Adil Türkoğlu, *99 Soruda Eğitim Bilimine Giriş*, İzmir, Memleket Gazetecilik ve Matbaacılık, 1997, s. 2.

²⁷⁵ Türkoğlu, *99 Soruda Eğitim Bilimine Giriş*, s. 3.

²⁷⁶ Sezgin, *Üçüncü Neslin Eğitimi*, s. 5.

²⁷⁷ Sezgin, *Üçüncü Neslin Eğitimi*, s. 6.

²⁷⁸ Bkz.: En'âm, 6/98; Enfâl, 7/189.

²⁷⁹ Bkz.: Enfâl, 7/189.

²⁸⁰ Leyl, 92/4.

*karakterleri ve huyları değişik değişiktir. Eğilim ve arzuları, düşünce yapıları, değer verdikleri şeyler hep ayrı ayrıdır. Hatta insanların her biri husûsî, bir gezegende yaşayan apayrı bir âlemdir sanki...*²⁸¹

Hz. Peygamber (s) de “*Amel edin, herkes ne için yaratılmışsa, kendisine o yönde bir kolaylık vardır.*”²⁸² buyurmuş ve bu hadisle insan hangi kâbiliyet üzere yaratılırsa, o işin o insana istidâdı doğrultusunda kolaylaştırılmış olduğu anlatılmıştır.²⁸³

Dolayısıyla Kur’ân’da ve hadislerde, fertler arasında onları özgün ve tek kılabacak farklılıklar olduğu açıkça beyan edilmiştir.

İnsanlar pek çok bakımdan birbirlerinden farklıdırlar. Bu farklılıkların nedenleri, birey ve toplum açısından bu farklılıkları oluşturan sebepler, her zaman ilgi çeken konuların başında gelmektedir. Varlık âlemindeki en gelişmiş sistemlerden biri olan insanı ve onun davranışlarını çözümlenmeye çalışmak, aslında oldukça zor ve karmaşık bir iştir. Bireyler arasındaki farklılıklardan, çoğu zaman ilk dikkat çeken, fizikî farklılıklardır. Bireyler yalnızca fizikî açıdan değil, zihnî, psikolojik, içtimâî ve kültürel açıdan da birbirlerinden farklılık göstermektedir.²⁸⁴

İnsanların parmak izleri ne kadar taklitten uzak bir orijinallik arz ediyorsa, onların yüzleri ve ruhî kimlikleri olan şahsiyetleri de o kadar orjinaldir. İnsan, bu benzer ve farklı tarafları ile sosyal çevrede şahsiyetini ortaya koyar. Bu durum onun verasetle getirdiği özelliklere olduğu kadar, aile çevresinde, okulda ve içinde bulunduğu toplumda yaşadığı tecrübelerle de bağlıdır. İnsanlar birbirinden farklıdır, bu fark onların derece derece zekâlarında, duygu ve heyecanlarında, özel kâbiliyetlerinde vs. kendini gösterir. Aynı durum ve şartlar altında farklı duyuş, düşünüş ve davranış içinde bulunabilirler.

Bireysel farklılık kavramı ve bireysel farklılıklar ilkesini açıklamak ve anlamak için öncelikle birey kelimesinin anlamları üzerinde durmayı yerinde bulmaktayız.

²⁸¹ Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur’ân*, (Trc.: Salih Uçan vd.), İstanbul, Dünya Yayıncılık, 1991, c. X, s. 498.

²⁸² Müslim, Kader, 9.

²⁸³ Canan, *Peygamberimizin Tebliğ Metotları 1*, s. 46.

²⁸⁴ Yıldız Kuzgun vd. *Eğitimde Bireysel Farklılıklar*, Ankara, Nobel Yayınları, 2006, s. 1.

1.2.1. Bireyin Tanımı

Birey sözcüğü, “fert”, “kişi” “tek”, “eşsiz”, “yegâne”, “bölünmeyen”, “parçalanmayan bütün”, “nevi şahsına münhasır”, “biricik” anlamlarına gelmektedir.²⁸⁵ Birey sözcüğünün Türkçe lügatlerdeki anlamları şöyledir:

- Kendine özgü nitelikleri yitirmeden bölünemeyen tek varlık, fert.
- Doğa bilgisinde türü oluşturan tek varlıklardan her biri.
- Bir türün kapsamı içine giren somut varlık.
- İnsan topluluklarını oluşturan, insanların benzer yanlarını kendinde taşımakla birlikte, kendine özgü ayırıcı özellikleri de bulunan tek can, fert.
- Topluları oluşturan ve fikir, his, irâdeyle ilgili nitelikleri toplum içinde belirlenen insanların her biri, fert.²⁸⁶

Bireye “canlı”, “insan”, “kültürleşmiş bir kişi” olarak bakıldığında, bireylerin incelenmesinde, insana, biyolojik ve fizyolojik nitelikleri olan bir canlı, canlı varlıklar içinde, kendi sınıfına özgü belirgin özellikleri olan kişi, farklı kültürlerde yetişmiş belirli değerlere sahip bir birey olarak incelenmesi ve değerlendirilmesi gerekir.²⁸⁷

Nitekim “birey”, “kişi”, “şahıs”, “insan”, “fert” gibi kelimeler çoğu zaman eş anlamlı olarak kullanılabilir.²⁸⁸

Şahsiyet kavramı; kişilik, belirgin özellik olarak ifade edilmektedir.²⁸⁹ Birey ve şahsiyet kavramlarını bağdaştıracak olursak birey, varlığın salt durumunu; şahsiyet ise iç dinamiklerini ifade etmektedir. Bu anlamlarsa bir bütünlük ifade etmektedir. Bu çerçevede şahsiyeti meydana getiren unsurları bilmemiz, konumuzla alakalı bir yaklaşım getirmemize olanak sağlayacaktır. Şahsiyeti meydana getiren unsurlardan bazılarını şöyle sıralayabiliriz:

Zekâ: Hafıza, öğrenme, intibak gücü,

Mîzac: Hareketlilik, durgunluk, mahâret, uzuvların istidatları,

Duygu ve Heyecanlar: Heyecanlarda sıklık ve genişlik,

²⁸⁵ Recep Yaparel, (*Birey: Özgür ve Sorumlu Varlık*) *İslâma Giriş Ana Konulara Yeni Yaklaşımlar*, Ankara, DİB Yay., 2007, s. 348.

²⁸⁶ Şükrü Hâluk Akalın vd., “Birey”, *Türkçe Sözlük*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2010, s. 354-355.

²⁸⁷ İbrahim Ethem Özgüven, *Bireyi Tanıma Teknikleri*, Ankara, Pdrem Yay., 2007, s. 1.

²⁸⁸ Yaparel, *İslâma Giriş Ana Konulara Yeni Yaklaşımlar*, s. 348.

²⁸⁹ Akalın vd., “Şahsiyet”, *Türkçe Sözlük*, s. 2197.

Kendini İfâde: Telâfi, sağduyu, tahakküm, uysallık, içe-dışa dönüklük,

Sosyal Durum: Sosyal girişkenlik, karakter,

Beden Yapısı: Cüsse, kuvvet, güzellik.²⁹⁰

İnsanı oluşturan bu temel vasıflar, kişiden kişiye değişkenlik gösteren vasıflardır. Bunlarla ilgili olarak insanda:

1. Değişmeyen benzerlikler; bireyde zaman içinde çok fazla değişmeyen, bireyler arasında da genellikle benzer olan özelliklerdir. Örneğin; genel sağlık durumu ve yaşı birbirine yakın bireylerin duyu organlarının çeşitli uyarıcıları algılama kapasitesi ile insan beyninin bilgi işleme kapasitesinin yakın sınırlar içinde olması gibi.

2. Değişmeyen farklılıklar; bireyde zaman içinde değişmeyen, ancak bir toplumdaki bireyler arasında değişkenlik gösteren özelliklerdir. Örneğin; bireylerin zekâ bölümleri (IQ), zihnî yeterlilikleri, psiko-sosyal özellikleri ve irkî kökenleri gibi.

3. Değişen benzerlikler; bireyde zaman içinde değişebilen, ancak bir toplumdaki bireylerin çoğunda genellikle benzer bir seyir izleyen özellikleridir. Örneğin; bireylerde zihnî (fikrî) gelişim, dil gelişimi, psiko-sosyal gelişim ve ahlaki gelişim süreçlerinin işleyiş mekanizması gibi.

4. Değişen farklılıklar; hem bireyde zaman içinde değişebilen, hem de bir toplumdaki bireyler arasında değişkenlik gösteren özellikleridir. Örneğin; bireylerin zihinsel gelişim düzeyleri, dil gelişimi düzeyleri, psiko-sosyal gelişim düzeyleri, ahlaki gelişim düzeyleri ve önbilgi düzeyleri gibi.”²⁹¹

Fertler arası değişkenlikler, ferdi tek ve özgün kılmaya matuf hususlardır. Ferdin bir fert olması, onun diğer fertlerden ayrı ve özgün olması ile mümkündür.

1.2.2. “Bireysel Farklılıklar” Kavramının Tanımı

İslâm, hareket ve hamle dinidir. Bu açıdan Müslüman canlı ve aktif insandır. Bir hareket ve hamle sorumluluk duygusuyla disipline edilirse verimli ve müspet neticeli olur. Aksi durumda ise, her hareket ve hamle, anarşi sebebi olabilir.²⁹²

İnsan değişik kabiliyetlerle donatan Allah, onu başıboş bırakmamış ve her

²⁹⁰ Hasan Mahmud Çamdibi, *Şahsiyet Terbiyesi ve Gazâlî*, İstanbul, Han Yayınları, 1983, s. 22.

²⁹¹ Kuzgun; Deryakulu, *Eğitimde Bireysel Farklılıklar*, s. 8.

²⁹² Yenibaş, *Sünnette İnsan Unsurunun Değerlendirilmesi*, s. 58.

hareketinden sorumlu tutmuştur. Bu husus Kur’ân-ı Kerim’de şu şekilde ifade edilmektedir: “Bizim sizi boş yere yarattığımızı ve bize döndürülmeyeceğinizi mi zannediyorsunuz?”²⁹³

Bedenî ve ruhî yapı, kişiden kişiye değişir ve farklı özellikler gösterir. İnsanlar tek anne babadan (Hz. Âdem ile Hz. Havva’dan) türemiş olmakla birlikte, her birinin taşıdığı beden ve ruh, kendine ait vasıflar ve karakterler farklıdır. İnsanlar arasında dış görünüşleri, fizyolojik yapıları, zekâları, tavırları, mizaçları, duyguları, istidatları, değer sistemleri ve diğer kişilik özellikleri bakımından sayısız ayrılıklar vardır. İnsan, bazı vasıfları bakımından hiç kimseye benzemez. Öyle ki, tek yumurta ikizlerinin bile bedenî güç ve enerji benzerliği ancak bir noktaya kadardır.²⁹⁴ İşte bu tür farklılıklar, ferdî (bireysel) farklılıklar olarak isimlendirilmiştir.

Başkaca bir tanımlama ile insanların bedenî ve ruhî yapıları, fizyolojik yapıları, zekâları, tavırları, duyguları, istidatları, değer yargıları ve diğer kişilik vasıfları yönünden birbirlerinden farklı olmalarına “ferdî (bireysel) farklılıklar” denir.²⁹⁵

“Ferdî (Bireysel) Farklılıklar”, insanları başkalarından farklı kılan özellikler²⁹⁶ olarak da tanımlanabilir.

Konuyla ilgili olarak İbn Sîna (v. 427/1037) “insanlık” kelimesinin manasından hareketle insanlık kavramından anlaşılan şeyin tek ve bütün insanlarda ortak olduğunu vurgulamaktadır. Tüm insanlar insanlık kavramı itibarıyla aynı özelliklere sahiptirler. Yani insanlık kavramı kendi başına ele alındığında mahiyet özelliği taşımakla birlikte, bir bedenle ele alındığında değişik şekillere girmektedir. Zîra insanlık kavramı mâhiyet itibarıyla tüm insanlar için aynı olmasına karşın, cisimleştiği yani bir beden içinde ele alındığı zaman, bedenle olan nicelik, nitelik, yer ve konum ilişkisinin farklılaşması sebebiyle bireyden bireye farklılıklar göstermeye başlar. Ferdi farklılıkların fiilen ortaya çıkışı da bu aşamada başlamaktadır.²⁹⁷

Farabî’ye (v. 339/950) göre “insan tabiatı bütün fertlerde aynı değildir ve

²⁹³ Mü’minûn, 23/115.

²⁹⁴ Feriha Baymur, *Genel Psikoloji*, İstanbul, İnkılâp Kitabevi, 1985, s. 229-230.

²⁹⁵ Zeki Yıldırım, “İhtilafın Menşei Konusu ve Çeşitleri”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 15, (Erzurum-2001), s. 245.

²⁹⁶ Selçuk Budak, *Psikoloji Sözlüğü*, Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları, 2009, s. 136.

²⁹⁷ Abdurrahman Dodurgalı, *İbn-i Sina Felsefesinde Eğitim*, İstanbul, M.Ü. İFAV Yay, 1995, s. 22.

onlar zihnî ve ruhî özellikleriyle birbirlerinden farklıdırlar. Bazıları ilk anlatılanları kolaylıkla anlamaya yatkınken, diğerleri onları doğrudan doğruya anlayamazlar. Diğer bir kısmı da bu anlatılanları anlamaya yaratılıştan yatkındır. Çünkü her insan, yaratılışı gereği, eşit olmayan güçler ve farklı ön hazırlıklara sahiptirler. Onun içindir ki, bazıları ilk makulelerin hiçbirini anlayamaz, bazıları da anlaşılması gerekenden başka türlü anlar; diğerleri de onları oldukları gibi anlarlar. Üçüncü grup noksanlıktan uzaktır. Onların tabiatı birbirine benzer. Onlar için müşterek olan düşünce, iş ve davranışlara müşterek olan fitratlarıyla yönelirler.”²⁹⁸

Daha önce değindiğimiz gibi her insan tek fitratta yaratılmıştır ve özde aynıdır. Sözelimi her insanın bedenindeki organlar aynıdır fakat hiçbir insan görüntü itibariyle başkalarına tıpatıp benzemez. Aynı şekilde ruhî özellikler, karakter ve mizaç açısından da böyledir. Her insan belli miktarda sevgi, nefret, öfke, kıskançlık, hırs, inat, cesaret, korku vb. hislere, duygulara ve benzer mizaca sahiptir. Ancak beden olarak herkesten farklı olan insan, bu mizaç, huy ve karakterler bakımından, kendisine verilen kâbiliyetler açısından ve dahası sahip olduğu her türlü özellik açısından özel farklılıklar taşımaktadır. Bir nevi insanlar, genel olan benzer özellikleri içinde, özel olan farklı özellikler bulunduran varlıklardır. Bu durum ise “*Bireysel Farklılık*” kavramının ortaya çıkmasına neden olmuştur.

1.1.3. Bireysel Farklılıkların Nedenleri?

Her insan, her biri hem kalıtımın hem de çevrenin tesirlerine maruz kalmış olan birçok doğal (tabiî) vasıf (nitelik) ve eğilimlerin birbirleriyle gayet hassas bir karışımlarını temsil eden bir varlıktır.²⁹⁹

Her birey, başkalarına benzeyen birtakım özelliklere sahip olduğu gibi, diğer insanlara benzemeyen bir takım özelliklere de sahiptir. Diğer bir deyişle, insanlar hem beden özellikleri hem psikolojik nitelikleri bakımından birbirinden farklıdır. Hiçbir birey birbirinin aynı değildir. Her birey özgündür.³⁰⁰

İnsanların farklı kâbiliyet ve potansiyellerle yaratılmış olmasının Farabî’ye

²⁹⁸ Bayraktar Bayraklı, *Mukayeseli Eğitim Felsefesi Sistemleri*, İstanbul, Bayraklı Yayınları, 1999, s. 203.

²⁹⁹ Sezgin, *Üçüncü Neslin Eğitimi*, s. 35.

³⁰⁰ İbrahim Ethem Başaran, *Eğitim Psikolojisi (Eğitimin Psikolojik Temelleri)*, Ankara, Gül Yayınevi, 1997, s. 95

göre sebepleri vardır: “Bu farklı yaratılışlar, insanlara doğal olarak yatkın oldukları şeyi kolayca yapabilmeleri için verilmiştir. Bir insan kendi isteğine bırakılır ve dışarıdan bir itici güç onu harekete geçirmezse, kendisinin yatkın olduğu şeye yönelir. Dış güç, onu yatkınlığının zıddı olan bir işe doğru harekete geçirirse, bu sefer de ona doğru hareket eder; fakat bu işi zorlama ve güçlkle yapar. Zamanla kazanacağı alışkanlık, ona bu işi kolaylaştırır. Belli bir yatkınlıkla yaratılmış insanlar, bu durumlarını çok zor değiştirir, hatta bazıları için imkânsız olur.”³⁰¹ Dolayısıyla Farabî, her insanın hayatta belli bir rolü olduğunu, bu role uygun bir potansiyelle dünyaya geldiğini vurgulayarak, insanın eğitim imkânını bu çerçevede ele almaktadır.

Bireysel farklılıkları doğuran ilk sebep, yaratılıştaki bireysel farklardır ve bunlar geniş ölçüde soya çekime bağlı ayrılıklardır. Ayrıca insanlar, yetişme tarzları ve geçmiş yaşantıları, görgüleri, tecrübeleri, bilgileri, hayatını büyük ölçüde yönlendiren alışkanlıkları, yakın çevrelerinden kazandıkları değer yargıları cihetinden de birbirinden farklıdırlar.³⁰²

Bu farklılıklardan biri olan kişilik yapısı, irsiyet yoluyla gelen ve öğrenilen özelliklerin tamamını ifâde eder. Kişiliğin şekillenmesine katkıda bulunan iki temel unsurdan birisi, doğuştan gelen ve belli ölçüde genetik yapıda saklı olan hammadde mesabesindeki potansiyel yatkınlıklardır ki, bu “mizaç” olarak tanımlanır. Diğeri de dış çevreyle karşılıklı münâsebetler neticesi şekillenen öğrenilmiş kişilik özellikleridir ki, bu da “karakter” olarak tanımlanmaktadır.³⁰³

Mizaç ve karakterdeki farklılıkları doğuran sebeplerin başında soyaçekim, insanların yetişme tarzları, geçmiş yaşantıları, görgü ve tecrübeleri, bilgileri, hayatını büyük ölçüde yönlendiren alışkanlıkları, yakın çevrelerinden kazandıkları değer yargıları gelmektedir.³⁰⁴

İnsandaki tabiat farklılıklarını değişik bir yaklaşımla belirten Gazâlî şu şekilde bir te’sirden bahsetmektedir: Tabiatların çeşitli oluşunun iki sebebi vardır.

a. Fıtratta bulunan kuvvet ve bu kuvvet var oldukça devam etmesidir. Zîra şehvet,

³⁰¹ Fârâbî, *Siyase*, s. 46’den naklen bkz. Bayraklı, *Mukayeseli Eğitim Felsefesi Sistemleri*, s. 204.

³⁰² Hayati Hökelekli, “İnanç ve Mezhep Farklılıklarının Psikolojik ve Kültürel Temelleri”, *Diyanet Dergisi*, S. 3, (Ankara-1984), s. 25.

³⁰³ Selim Aydın, “İnsan Tabiatına Farklı Bir Yaklaşım”, *Sızıntı Dergisi*, S. 321, (İzmir-2005)

³⁰⁴ Zeki Yıldırım, “İhtilafın Menşei, Konusu ve Çeşitleri”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 15, (Erzurum-2001), s. 245.

öfke, gururun kuvveti insanoğlunda mevcuttur. Fakat bunların en zor ve en geç terbiye olanı şehvet kuvvetidir.

Zîra şehvet kuvveti, bütün kuvvetlerden daha önce var olan bir kuvvettir. Zîra çocuğun yaratılışının başlangıcında şehvet yaratılır, sonra yedi yaşından itibaren de öfke kendisi için yaratılır. Bundan sonra temyiz ve ayırt etmek kuvveti kendisinde yaratılır.

b. İnsan kendisinde bulunan bir huyunu beğenir ve ona uygun davranışlarda bulunur ve bunlara devam ederse, o huy kendisinde iyice yerleşir ve onu söküp atmak zor olur. İnsanlar bu hususta dört mertebeye ayrılır:

Birinci Mertebe: Gaflette olan insandır ki hak ile batılı, güzel ile çirkini fark etmez. Hatta yaratıldığı gibi kalmış, bütün inançlardan boş, lezzetlere tâbi olup şehveti de tamamlanmamıştır. Böyle bir kimse tedaviyi çabuk kabul eder. Bu sadece bir muallime, mürşide ve nefsinden onu hayra iteleyici bir kuvvete muhtaçtır ki onu müşahedeye sevk etsin, böylece en yakın ve en kısa zamanda ahlâkı güzelleşsin!

İkinci Mertebe: Çirkini bilir fakat sâlih amel yapmayı âdet edinmemiştir. Hatta kötü ameli kendisine süslü gösterilmiştir. Onu alışkanlık hâline getirmiştir. Bütün bunlar şehvetlerine itaat edip, bildiği doğrudan yüz çevirdiği için olmuştur. Bu da şehvetin kendisine galebe çalmasından ileri gelmiştir. Fakat amelinde kusurlu olduğunu bilir. Bu kimsenin durumu, birincisinin durumundan daha zordur. Zîra bunun vazifesi daha fazladır. Buna gereken vazife, önce nefsinde yerleşen fesadı söküp atmaktır. Sonra nefsinde salâh ve takvâ sıfatını yerleştirmektir. Fakat bu kimsenin her durumunda riyâzete tâbi tutulmaya kâbiliyeti vardır. Eğer ciddiyet ve samimiyetle yanaşmak istiyorsa, terbiyeye elverişlidir.

Üçüncü Mertebe: Çirkin ahlâkı hakkında, o ahlâklarla ahlâklaşmanın vacip ve güzel olduğuna inanmak, o ahlâkları hak ve güzel görmek ve onlar üzerinde ilerlemektir. Böyle bir kimse, tedavisi neredeyse mümkün olmayacak bir kimsedir. Bu kimsenin salâh ve takvâyâ yanaşma ihtimali çok zayıftır. Bunun sebebi ise, dalâlet ve sapıklığın sebeplerinin bu adamda birikmesidir.

Dördüncü Mertebe: Fazileti, bozuk düşüncenin temeli üzerinde gelişmekle ve onunla amel etmeye alıştırılmakla beraber, oburluğun çokluğunda ve nefisleri helâk etmesinde görmez. Böbürlenmesinin ve böyle yapmasının kıymetini artırdığını

zanneder.³⁰⁵

Yine, doğuma bağlı dil, din, renk, ırk ve soy farklılıkları yanında genellikle sonradan çalışma ve gayretler neticesinde ortaya çıkan servet, makam ve mevkî sahibi olma-olmama, sağlıklı ve sıhhatli olma-olmama gibi çeşitli farklılıkları da konumuz kapsamına almak mümkündür.

Görüldüğü üzere bireysel farklılıkların birinci ve asıl kaynağı, insan yaratılışında ve tabiatında mevcuttur. İşte bu bireysel farklılıklar, düşünce ve davranışlarda çeşitli ayrılıklar çıkaracak nitelikte olmamakla birlikte, bunların pek çoğu ortak faaliyet alanı içinde geçici olaylar olarak cereyan ederler. Çünkü toplum hayatı, kültür muhtevası ve gruplaşmaların yardımıyla fertlerin birbirlerinden fazla ayrı yolları takip etmeleri önlenmektedir. Fakat yine de bireysel farklar tamamen ortadan kalkmamaktadır.³⁰⁶

En kısa tabiriyle bireyler arasındaki farklılıklar, temelde kalıtım ve çevre diyebileceğimiz iki faktörün tesiriyle oluşmaktadır. Bunları kısaca inceleyelim:

1.1.3.1. Kalıtım - Soya Çekim

Kişiliğin belirlenmesinde, genetik (kalıtımsal) özellikler, önemli bir rol oynar. Aslında, diğer bütün türler gibi insanlar da kendi türlerinin özellikleriyle donatılmış ortak bir kalıtımı paylaşırlar. Ancak, türün içinde yer alan kalıtımsal değişiklikler fertler arası değişikliklere yol açmaktadır. Böylece, her fert, insan türüne özgü kalıtımının yanı sıra, kendi soyuna ve ailesine ait bazı kalıtım özelliklerini de taşımaktadır.³⁰⁷

“Kalıtım”, ana-babanın üreme hücreleri “sperma” ve “yumurta” yoluyla döllenme anında bireye iletilen soyaçekim özellikleridir. Döllenmeden başlayarak doğumdan önce ve doğumdan sonraki canlının gelişim dönemlerinde annenin beslenmesi, beden ve ruh sağlığı çeşitli yaşam koşulları, embriyonun çevresi olarak yeni canlının büyüme ve gelişmesini etkiler. Doğumdan sonraki fizikî, sosyal ve kültürel çevresinin etkileri ile birey, biyolojik bir varlık oluş hâlinde biyolojik,

³⁰⁵ el-Gazâlî, *İhyâu 'ulûmi 'd-dîn*, c.III, s. 130-131.

³⁰⁶ Nihat Nirun, *Sistemantik Sosyoloji Yönünden Sosyal Dinamik Bünye Analizi*, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1991, s. 53.

³⁰⁷ Feyzullah Eroğlu, *Davranış Bilimleri*, İstanbul, BetaYay., 1998, s.140.

sosyal ve kültürel bir varlık hâline dönüşmektedir.³⁰⁸

Davranışlarımızın anlaşılmasında, tahmin ve kontrolünde, iki esas föktörü göz önünde tutmak zorundayız: soyaçekim ve çevre. İhtimal ki bu faktörlerin birincisi, hammaddeyi ve imkânları hazırlamak; ikincisi de bu imkânlara şekil vermektedir. Dışının “yumurta hücresi”, erkeğin cinsiyet hücresi olan “sperm” tarafından aşılandığı zaman bir canlının hayatı başlamış olur. Aşılanmış hücre ikiye, dörde bölünmek suretiyle çoğalmasına devam eder. Böylece bir hücre salkımı meydana gelir. Daha sonra bu hücreler çeşitli fonksiyon ve sistemleri meydana getirmek üzere farklılaşırlar. Organizma bu suretle gelişmesine devam eder. Yeni teşekkül eden fert, bütün ırsî özelliklerini aşılama esnasında kazanmış olur. İşte insanın ırsî bütün özelliklerinin belirlendiği ve insanın karakteristiklerini anlamamıza yardım eden belli başlı verâset (kalıtım) kurallarını şöyle özetleyebiliriz:

Canlılar kendilerine benzeyenleri üretirler. Yani çocuklar birçok bakımdan kendi ana-babalarına benzerler. Bu benzeyiş kromozomların içindeki genler yoluyla olmaktadır.³⁰⁹

Kalıtımın diğer kuralı, bir ana ve babanın evlatlarının birbirinden farklı olmaları durumudur. Çocuklar ana-babalarının bir kopyası değildirler. İnsanlar dünyaya kendilerine hiç benzemeyenleri de getirirler. Bu değişiklik ebeveynin tohum hücrelerinin karakteristiklerinden ileri gelmektedir.

Çocuğun kalıtımla geçen özelliklerinin %50’si anne-babadan, 1/4 ‘ü büyük anne ve büyük babadan, 1/8’i ise büyük anne ve büyük babanın anne ve babalarındandır.³¹⁰ ...³¹¹

Çocukların nihai noktalardan gerileme süresi ile normale doğru gelmeleri durumudur. Olağanüstü kabiliyetteki ana-babaların çocuklarının, ana-babaları kadar olağanüstü olmamak hususundaki eğilimleri bundan ileri gelmektedir. Bu gerileme istisnai olarak bütün çocuklarda kendini göstermeyebilir. Bu durumun başlıca iki sebebi vardır.

³⁰⁸ Özgüven, *Bireyi Tanıma Teknikleri*, s. 20.

³⁰⁹ Sezgin, *Üçüncü Neslin Eğitimi*, s. 36.

³¹⁰ M. Drake Raliegh, *Çocuk Psikolojisi*, (Trc.: İ. Özgür), İstanbul, 1970, s. 23.

³¹¹ Sezgin, *Üçüncü Neslin Eğitimi*, s. 37.

Babanın seçkin vasıfları kendi ana-babasının tohum hücrelerindeki nitelik belirleyici elemanları bir şans eseri olarak, en uygun ve olumlu bir şekilde birleşmiş olmalarının mahsulüdür. Bu takdirde, böyle bir evladın taşımakta olduğu tohum hücreleri, normal olarak babayı meydana getirmiş bulunan en yüksek nitelikteki tohum hücreleri kombinezomundan daha düşük nitelikte olacaktır.

Böyle bir babanın kendisi kadar üstün yaratılışa bir kadınla birleşmiş olması ihtimali pek zayıftır. Böyle olunca da eşi olan kadının kendisi gibi üstün kabiliyette bir insanı meydana getirmiş bulunan tohum hücreleri kadar yüksek nitelikte tohum hücrelerine sahip olamayacağı hemen hemen muhakkaktır.³¹²

Kur'ân-ı Kerim'de, *“Toprağı verimli, güzel bir diyarın bitkisi, Rabbinin izniyle yeşerip çıkar. Çorak, verimsiz olan bir yerin bitkisi ise çıkmaz, çıkan da bir şeye yaramaz. İşte şükredecek kimseler için Biz, âyetleri böyle farklı üsluplarla tekrar tekrar açıklarız.”*³¹³ buyrulmaktadır. Bu âyet-i kerimeyi İsfehânî psikolojik açıdan şöyle yorumlamaktadır: *“Çocuğun meydana gelişinde esas olan, babanın sulbünden intikal eden meni ile ana rahmindeki yumurtanın meydana geldiği maddenin unsurlarının çeşitli olmasıdır. İşte babanın menisi ve ana karnında çocuğu besleyen maddeleri meydana getiren unsurların haram olması da buna etki eder.”*³¹⁴ Anne ve babanın davranışlarında ve her hallerinde, iyilik ve kötülük bakımından durumları farklıdır. İnsan ise maddî yaratılışı itibarıyla, anne babasından renk, sîma gibi bir takım vasıflara irsen sahip olduğu gibi, manevî bakımdan sahip olduğu seciye, izzet ve şerefle iyi ahlâkı ve tabiatı ya da bunların zıddı olan çirkin davranışları da irsiyet yoluyla alır. Bu durumla ilgili Kur'ân-ı Kerim şöyle buyurur: *“O, yetim çocukların babası da iyi bir kimse idi.”*³¹⁵ Bu âyete göre babanın iyi olması, çocukların iyi olmasını etkilemektedir. Burada çocukların iyi olmasının bir nesil arkasına gidilmekte ve babalarının da iyi olduğu ortaya çıkmaktadır.³¹⁶

İslâm dini, insanların bazı hususlarda farklı olduklarını beyan eder. Davranışlardaki bu farklılık Kur'ân-ı Kerim'de *“De ki: “Herkes kendi yapısına*

³¹² Sezgin, *Üçüncü Neslin Eğitimi*, s. 38.

³¹³ A'raf, 7/58.

³¹⁴ Râgıb el-İsfehânî, *Tafsîlü'n-neş'eteyn ve tahsîlü's-seâdeteyn*, Beyrut, yy., 1319 (h.), s. 47- 48.

³¹⁵ Kehf, 18/82.

³¹⁶ Bayraktar Bayraklı, *İslâm'da Eğitim*, İstanbul, Seçil Ofset, 2002, s. 142.

uygun işler görür. Rabbiniz, en doğru yolda olanı daha iyi bilir.”³¹⁷ âyetiyle bildirilmektedir.

Bu konuda İsfehânî de, insanların davranışlarının ve mizaçlarının farklı olmasının sebebini Hz. Âdem’in yaratılışına bağlamaktadır. Zira rivâyet edilen bir haberde bu hususa şöyle işaret edilmiştir. Ebu Mûsa (r.a.) şöyle anlatıyor: "Rasûlullah (s)'i dinledim, şöyle söyledi: "Allah Teâlâ Hazretleri, Âdem'i, yeryüzünün bütün (cüzler)inden almış olduğu bir avuç topraktan yarattı. Âdem'in oğulları da arzın kısımlarına göre vücuda geldi. Bir kısmı beyazdır, bir kısmı kıızıdır, bir kısmı siyahdır. Bunlar arasında orta (renkliler) de var. Ayrıca bir kısmı uysaldır, bir kısmı haşindir, bir kısmı habis (kötü kalbli), bir kısmı iyi kalblidir." ³¹⁸

Buna göre Âdemoğulları, fizikî yönden birçok farklı renge ve kişilik olarak da birçok farklı mizaca sahiplerdir. Âdemoğullarının kimi beyaz kimi kırmızı kimi esmer; kimi yumuşak veya sert mizaçlı; kimi de çok temiz ya da murdar olarak yaratılmışlardır. Dolayısıyla da fitrat yahut kalıtım, ta Hz. Âdem'e kadar özelliklerimizi etkilemektedir.

Bunun yanı sıra ahlâkî değer yargıları, zamanla insanın davranışlarına öylesine tesir etmekte ve kişiliğine yerleşmektedir ki, insanın mayasını dahi etkilemektedir. "İnsanın kazandığı ve kendisine tabiat hâline getirdiği ahlâkî vasıfların hayır veya şer şeklinde tesiri devam eder. Hatta irsî olarak yedi kuşağa kadar sürüp gider"³¹⁹

Bu nedenle İslâm, insanların şahsiyetindeki tohumlar ve yetenekler hususunda dahi irsen birbirlerinden farklı olduklarını şu âyetle belirtir: "Yeryüzünde birbirine komşu kara parçaları, üzüm bağları, ekinler; bir kökten çıkan çok gövdeli ve tek gövdeli hurma ağaçları vardır ki hepsi aynı su ile sulanır. Ama biz ürünleri konusunda bir kısmını bir kısmına üstün kılıyoruz. Şüphesiz bunda aklını kullanan bir kavim için (Allah'ın varlığını gösteren) deliller vardır." ³²⁰

Kalıtımdan kaynaklanan farklılıkları şu alt başlıklara ayırabiliriz:

- Takvim yaşı,

³¹⁷İsrâ, 17/84

³¹⁸ Ebû Dâvud, Sünnet 17.

³¹⁹ Takiyettin Mengüşoğlu, *Felsefi Antropoloji*, İstanbul, İstanbul Üniv. Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1971, s. 43.

³²⁰ Ra'd, 13/4.

- Görünüş: Ağırlık, boy, vb.
- Algısal güçler: Görme, işitme, dokunma, vb.
- Genel sağlık durumu,
- Özel yetenekleri,
- Zekâ: akademik yetenek, üretkenlik, v.b.³²¹

1.1.3.2. Çevre

Çevre, insanın içinde bulunduğu ve yaşadığı tüm fizikî, coğrafi, kültürel ve içtimâî ortamdır. Bu ortamlar, tabiat (coğrafi çevre), aile ve okuldur.

İslâm, insanın kişiliğinin ve şahsiyetinin şekillenmesinde sadece kalıtımı yani irsiyeti esas etken olarak görmez. İrsiyetle gelen özellikler -iyi olduğu halde-, bozuk çevrede yetişirse, kalıtımla gelen iyi davranış ve huyların değişebileceğini de göz önünde bulundurur. Aynı şekilde, anne babanın kötü huya ve davranışa sahip olmasına rağmen çocuğunun eğitimle iyi olabileceğini de öngörür. İslâm çevrenin tabiat, aile ve okuldan meydana geldiğini kabul eder. Çevreyi üç boyutlu bir saha olarak görür. Zîra tabiat, aile ve okul insana farklı etki yapar. Bu etkilerin bir ucunda müsbet, öteki ucunda menfî âlem yer almaktadır. İnsan, çevresinin etkisinde bu iki uç arasında gelip gider.

Çevre kavramı, genetik ve kalıtımsal olanlar dışında, insan davranışlarını etkileyen tüm fizikî, sosyal, kültürel, eğitim ve psikolojik etmenleri içine alır.³²²

Davranışları etkileyen önemli ve kapsamlı bir etmen olarak “çevre” kavramı çok geniş bir çerçeveyi içine alır. Bireyin beslenme şekli, hareket, hava, ışık, ısı gibi gereksinimleri, barındığı yerin fizikî ve içtimâî koşulları, yakınları ve görüştüğü kimselerle olan ilişkileri, bireyin kendisine karşı olan duygu ve davranışları, benlik algısı, okuduğu kitaplar, eğitim, öğrenme, aile ve yaşam ortamı, içinde bulunduğu ortam ve koşullar gibi çok çeşitli durum ve nitelikler bireyin çevresini oluşturur.³²³

Çevre kapsamı içinde, besin, hava, sıcaklık, ışık, atmosfer basıncı, organizmanın fizikî çevresinin önemli öğeleridir. Bireyin etrafındaki insanlar, onların örf ve adetleri, gelenek ve görenekleriyle, yaşam biçimleri, sosyal ve kültürel çevreyi meydana getirir. Bireyin çevreden gelen etkiler altında kendisini rahat hissedip,

³²¹ Başaran, *Eğitim Psikolojisi (Eğitimin Psikolojik Temelleri)*, s. 95

³²² Özgüven, *Bireyi Tanıma Teknikleri*, s. 29.

³²³ Özgüven, *Bireyi Tanıma Teknikleri*, s. 29.

etmeyişi, belli başlı temel psikolojik ihtiyaçlarının karşılanma derecesi, bireye açık olan tercihler ve olanaklar, onun kişiliğinin ve davranışlarının gelişimini ve şekillenmesini etkiler.³²⁴

İnsan davranışlarını belirleyen nitelikler, ne tek başına “çevrenin” ve ne de tek başına “kalıtımın” ürünüdür. Pek çok nitelik ve davranışların oluşmasında çevre ve kalıtım aynı derecede önemli rol oynamakla beraber, çevreye göre kalıtımın veya kalıtıma göre çevrenin daha geniş ölçüde etkin olduğu nitelikler yetenek ve davranışlar da vardır. Genel yetenek, mizaç ve kişiliğe ilişkin çeşitli özellikler çevre ve kalıtımın karşılıklı etkileşimleri sonucu, beden yapısına ilişkin özellikler, geniş ölçüde kalıtımın; tavırlar, değerler, ilgiler çeşitli alışkanlıklar geniş ölçüde ictimâî ve fizikî çevrenin oluşturduğu nitelik ve davranışlardır.³²⁵ Doğuştan potansiyel olarak var olan şahsiyet vasıfları, çevre ve kültür şartlarına göre gelişmektedir.³²⁶ Tüm bu hususlar ve gelişmeler, insana verilecek olan eğitim ve öğretimde, ferdi farklılıkların göz önünde bulundurulması gerektiğine işaret etmektedir.

Çevreden kaynaklanan etmenleri, sonradan kazanılan farklılıkları,

- Dil: Kelime hazinesi, cümle kurma becerisi,
- Duygusal uyum: Mutluluk, kızgınlık, sevme, nefret etme,
- Sosyal davranış: Kendine güvenme, içe kapanma, saldırganlık v.b.,
- Çalışma alışkanlıkları,
- İlgiler,
- Ahlâki ilkeler,
- Psiko-motor beceriler³²⁷ olarak sıralayabiliriz.

1.1.3.3. Aile

Aile normal şartlarda, insanların karşılaştığı ilk sosyal gruptur. Bu bakımdan, fertlerin sosyal-kültürel değerleri ilk öğrenmeye başladıkları yer de aile ortamıdır. Şu halde, ana-baba, toplumsallaşmanın ilk kaynağı ve ilk modelleridir. Çocuklar, hem sosyal-kültürel değerleri ve tutumları hem de özel bazı davranış biçimlerini, ana-babayı örnek alarak öğrenirler. Çocuklar, cinsiyete göre rol benimsemeyi de aileden

³²⁴ Özgüven, *Bireyi Tanıma Teknikleri*, s. 29.

³²⁵ Özgüven, *Bireyi Tanıma Teknikleri*, s. 19.

³²⁶ Çamdibi, *Şahsiyet Terbiyesi ve Gazâlî*, s. 23.

³²⁷ Başaran, *Eğitim Psikolojisi (Eğitimin Psikolojik Temelleri)*, s. 95-96

öğrenirler. Meselâ, bir oğlan çocuğu babasını gözlemleyerek erkek gibi davranmayı; kız çocuğu da annesini gözlemleyerek bir kadın gibi davranmayı öğrenir. Başka bir deyişle, örnek alma sürecinde, erkek” erkek, babadan bıyık burmayı; kız anneden öğrenir sofrayı kurmayı.”³²⁸

Kişiliğin oluşmasında, insanın içinde doğup büyüdüğü aile ve ev ortamının etkileri çok yönlüdür. Anne ve babalar, çocuklarını yetiştirirken, kendileri farkında olsun veya olmasın, çocukları, ana-babanın birçok kişilik özelliklerini, ahlâkî ve kültürel standartlarını taklit ederek öğrenirler. Bunlardan başka, aile içindeki birtakım ilişkilerin çeşidi, seviyesi, yönü ve derecesi de farklı ölçülerde olmak üzere kişilik oluşumunda önemli rol oynamaktadır. İnsan kişiliğinin esas çevresinin oluşmaya başladığı 5-6 yaşlarının ve daha sonrasının aile ortamı içinde geçmesi, anne ile babanın kendi aralarındaki ve çocukla olan sosyal ilişkilerine ayrı bir önem kazandırmaktadır.³²⁹

Kişiliğin oluşmasında, birçok özellikler, bilinerek ya da bilinmeden aile çevresinden kazanılan hususlardır. Bunlar içerisinde birkaçını daha sıralayalım: Kişilerin, diğer insanlardan beklediği şeylerin niteliği, tatmin olma yolları, duygularını ifade etme şekli ve duygusal çatışmaları çözümü usulleri, ideallerin ve çeşitli eğilimlerin nitelik ve coşkunluğu, yasaklama ve suçluluk duygularının yoğunluğu gibi özellikler çoğunlukla aile içi ilişkilerin şekillendirdiği kişilik unsurlarıdır.³³⁰

1.1.3.4. Sosyal Sınıf Faktörü

Kişiliğin oluşmasında, başka bir önemli etken de ferдин mensubu bulunduğu sosyal sınıf durumudur. Ferдин, ait olduğu sosyal sınıf, onun eğitim imkânlarını, yaşama biçimlerini, düşünce ve eğilimlerini, tüketim kalıplarını ve çeşitli kişilik özelliklerini etkileyebilir. Meselâ, üst sınıf içinde doğan çocuk büyük bir ihtimalle geliri, yaşama tarzı, sosyal statüsü oldukça yüksek bir meslek sahibi ve bu konumuna uygun davranışlar içerisinde bulunacak; buna karşılık, bir alt sınıfa mensup kişi ise kendi sınıfına uygun bir konum içerisinde hayatını devam ettirecektir.³³¹

³²⁸ Eroğlu, *Davranış Bilimleri*, s.144-145.

³²⁹ Eroğlu, *Davranış Bilimleri*, s.145.

³³⁰ Eroğlu, *Davranış Bilimleri*, s.146.

³³¹ Eroğlu, *Davranış Bilimleri*, s.146-147.

1.1.3.5.Coğrafi ve Fiziki Faktörler

Kişiliğin oluşmasında, insanın içinde doğup büyüdüğü coğrafi çevrenin de etkisinin olduğu inkâr edilemez. Coğrafi çevre içerisinde iklimin, tabiat ve yaşanan bölgenin fiziki şartlarının fertlerin kişilik özellikleri üzerinde belirgin etkileri vardır. Coğrafi ve fiziki çevrenin doğrudan etkileri yanında belki de en fazla dolaylı etkileri mevcuttur. Çünkü fertlerin kişilik oluşumunda etkili diğer faktörler üzerinde, özellikle de o toplumun kültürü ve antropolojik yapısı üzerinde, coğrafyanın etkisi çok bilinen bir husustur. Meselâ, kıyı kesiminde yaşayan insanlarla, kara bölgesinde, ova yerlerde ya da dağlık yörelerde, sıcak ya da soğuk iklimlerde yaşayanların birbirlerinden diğer faktörlerin etkisi bir yana bırakılsa bile, sadece coğrafi farklılıktan ileri gelen kişilik farklılıkları olmaktadır. Bu bağlamda, soğuk iklim şartlarında yaşayan insanların daha sert ve donuk mizaçlı, buna karşılık sıcak iklim ve kıyı kesimlerin insanların daha çabuk değişen duygusal tutumları ve daha yumuşak, gevşek mizaçları olduğu şeklinde genel bir kanâat vardır.³³²

Toplumların yerleştikleri mekânın konumu, yani enlem ve arz durumu ile denizden yükseltisi (rakımı), daha çok dolaylı olsa bile insanların kişilik yapısında etkili olmaktadır. İliman iklimli ülkelerde mevsimler çok sık değişir (4 mevsim vardır). Buna bağlı olarak da insanların ihtiyaçları, görevleri ve faaliyet çeşitleri değişir. Mevsimlerin değişmesi, insanların birçok özelliklerinde, mevsim değişmelerine paralel olarak değişikliğe gitmelerine imkân verir. Bu durum ise insanları harekete getirir ve bir anlamda ilerlemeye teşvik eder. Sürekli soğuk ya da sürekli sıcak olan yerlerde, mevsim değişmeleri ya hiç olmadığından ya da iki mevsim bulunduğundan fazla bir hareketlilik ve dinamizm pek gözlenmemektedir. Bu yüzden, mevsimleri güçlü bir değişme gösteren ülkelerde yüksek kültürler oluşmuştur.³³³

Sonuçta, coğrafi ve fiziki mekân toplum kültürü aracılığıyla kişilerin kişilik özelliklerine etki de bulunmaktadır. Fakat belirli bir coğrafyada yaşayan fertlerin davranış kalıplarındaki ve kişisel özelliklerindeki farklılıkların, o coğrafyada yaşamaktan değil de o yörede nesiller boyunca oluşmuş ve daha sonraki gruplara

³³² Günsel Koptagel-İlal, *Tıpsal Psikoloji Tıpta Davranış Bilimleri*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Dekanlık Yay., 1982, s. 283.

³³³ Gerhard Kessler, *Sosyolojiye Başlangıç*, (Trc.: Z. Fahri Fındıkoğlu), İstanbul, İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Yay., 1985, s. 217-218.

yansımış davranışsal özellikler olabileceği de hatırdan çıkarılmamalıdır.³³⁴

1.1.3.6. Kalıtım ve Çevre

Ferdin büyümesine ve gelişmesine, daha geniş manasıyla eğitimine tesir eden faktörlerden çevrenin ve verasetin kendi nisbetleri oranında tesirleri vardır. Aşırı görüşü savunanların dediği gibi, ne sadece çevre ne sadece kalıtım önemlidir.³³⁵

Çevrenin ve kalıtımın beraberce önemli olduğunu şu misalle izah etmek kabildir. Herhangi bir tahıldan verimli ürün elde edebilmek için iyi bir tohumla, iyi bir tarlaya ve zamana ihtiyaç vardır. İyi bir tohum, çorak bir tarlaya ekilse, iyi bir mahsul alınamayacağı gibi; verimli bir tarlaya kötü bir tohum ekilse yine iyi bir mahsul alınamaz. Burada tohumdan kasıt kalıtım ve tarladan kasıt ise çevredir.³³⁶

Çevre ve kalıtım konusunda fikirler ve görüşler daha değişik bir şekilde izah edilebilir. Ancak muhakkak olan şudur ki, çevre imkânlarından faydalanabilmek için her ferdin iyi bir kalıtımla (hazır bulunuşluk) dünyaya gelmiş olması şarttır. Aynı zamanda çevrenin de en iyi imkânları hazırlaması lazımdır. Kalıtım ve çevre el ele yürür. Hangisinin daha önemli olduğunu söylemek mümkün değildir. Yumurta ve spermanın birleşmesiyle yeni bir hayat başlayıncaya kadar en önemli faktör kalıtımdır; fakat o andan sonra fiziki ve sosyal şartlar ile eğitim imkânları birinci derecede rol oynamaya başlar. İyi bir kalıtıma sahip olmayan bir çocuk ne kadar iyi bir çevrede bulunursa bulunsun muhakkak ki şu veya bu bakımdan arızalı olacaktır. Fakat iyi bir kalıtımla dünyaya gelen bir çocuk, sosyal müesseselerin dışında yaşadığı zaman kendisi için zihni gelişme gerçekleştiremez.³³⁷

İnsan hem verasetin hem de çevrenin mahsulüdür. Çocuğun bütün fiziki ve ruhî vasıfları organizmasını yapısına olduğu kadar tecrübe, eğitim, sağlık ve çevre faktörlerinin de tesirlerine tabidir.³³⁸

Büyüme ve gelişme faaliyetine tesir eden bu unsurları hemen meydana gelen bir netice olarak değil, birbirlerine karşılıklı tesiri olan ve zaman içinde beliren bir çarpım neticesi olarak düşünmemiz gerekir. Bu hususu şöyle ifade edebiliriz. Verâset, çevre ve zamanın toplamı, büyüme ve gelişmeyi temine muktedir değildir.

³³⁴ Eroğlu, *Davranış Bilimleri*, s.148.

³³⁵ Sezgin, *Üçüncü Neslin Eğitimi*, s. 42.

³³⁶ Sezgin, *Üçüncü Neslin Eğitimi*, s. 42.

³³⁷ Sezgin, *Üçüncü Neslin Eğitimi*, s. 42-43.

³³⁸ Sezgin, *Üçüncü Neslin Eğitimi*, s. 43.

Ancak bunların çarpımı büyüme ve gelişmeyi meydana getirir. Yani bunların formüle edecek olursak $V \square \square Z$ şeklinde ifade etmeliyiz. Çünkü biz bilmekteyiz ki bir çarpım işleminde, çarpanlardan biri sıfır olursa netice de sıfır olur. Yani verâset olsa, çevre olmasa veya çevre olsa verâset olmasa neticede gelişme ve büyüme olmaz.³³⁹

Sonuç olarak gelime ve büyümede bu iki faktör de önemlidir. Her canlının gelişmesi için belirli bir zamana ihtiyaç vardır. Ayrıca diğer canlılara nisbetle büyüme ve gelişme devresi en uzun olan insandır.³⁴⁰

Çevre ve ırsiyetin insanın büyüme ve gelişmesine olan tesirleri öyle anlaşılmalıyıp aşırı görüşlere itibar edilirse o zaman eğitim açısından çok önemli problemler belirir. Aşırı bir çevre görüşü birçok kimselere çekice gelse bile ana, baba ve öğretmenleri başarılması mümkün olmayan ümit ve hayallere sevk edebilir. İyi bir çevrenin normale yakın veya normal bir çocuğu üstün bir zeka seviyesine çıkarabileceği kabul edilerek çocuklara ciddi bir surette zararı dokunacak muameleler yapılabilir. Meselâ, çocuğun zekâsında büyük bir gelişme görülmezse ana ve babaların, öğretmenleri başarısızlıkla itham edebilecekleri gibi öğretmenlerde de bir başarısızlık duygusu belirebilir. Aynı şekilde, aşırı bir verâset görüşü de adeta bir zihin aristokrasisini doğurabilir. Bun anlayış hâkim olduğu takdirde herkese eşit eğitim imkânlarının verilmesi hoş karşılanmaz. Zekânın gelişme ihtimalleri büsbütün ret edilir. Bu görüş, çocuklar arasında yegâne başarı ölçüsünün zekâ olarak anlaşılmasına yol açabilir. Çocuğunu bir bütün halinde kabul edilmesine engel olur.³⁴¹

1.3. Bireysel Farklılık Alanları

İnsanlar arasındaki bireysel (ferdî) farklılıklar kalıtımla (soya çekim) oluşan ve öğrenilerek (çevre) oluşan farklılıklar olmak üzere iki boyutta ele alınabilir.

Kalıtım (soya çekim) kaynaklı farklılıklar:

- Takvim yaşı,
- Görünüş: Ağırlık, cinsiyet, boy, deri rengi, kas yapısı, ırk vs.,

³³⁹ Sezgin, *Üçüncü Neslin Eğitimi*, s. 43.

³⁴⁰ Sezgin, *Üçüncü Neslin Eğitimi*, s. 43.

³⁴¹ Sezgin, *Üçüncü Neslin Eğitimi*, s. 44.

- Duyusal güçler: Görme, işitme, dokunma, tatma, koklama.
- Genel sağlık: Metabolizma, alerjik eğilim, bazı fizikî özürler vs.,
- Özel yetenekler: Gördüklerinde dikkatli olan, atletik, artistik, müzik, sayısal, dil vs.,
- Zekâ: Akademik yetenek, sosyal zekâ, üretkenlik vs.
- Öğrenilmiş (Çevre kaynaklı) farklılıklar:
- Dil: Kelime hazinesi, iletişim kurma becerisi, konuşma vs.,
- Duygusal yapı: Güven, tutku, korkusuzluk, mutluluk, kızgınlık, sevmeye, nefret etme vs.,
- Sosyal duyarlılık ve davranış: İçer çekilme, saldırganlık, kabalık, suçluluk, kendine güvenme, alçak gönüllülük vs.,
- Çalışma alışkanlıkları: Tembel, çalışkan, dıştan denetimli, içten denetimli vs.,
- Ahlâkî davranışlar: Dürüst, sahtekar vb.
- İlgiler: Doğa, sanat, edebiyat, müzik vs.³⁴² olarak belirlenmiştir.

1.4. Bireysel Farklılıklar İlkesini Esas Alan Kuram ve Yaklaşımlar

Bireysel farklılıklar ilkesi, bir kısım kuram ve yaklaşımların esas aldığı bir ilkedir. Bizler bunları şöyle sıralayabiliriz:

1.4.1. Birey (Öğrenci) Merkezli Tasarımlar

Bu yaklaşım ilk kez 18. yüzyılda Rousseau (1712- 1778) tarafından Emile'in eğitiminde kullanılmıştır. Rousseau, bireylerin okul yerine doğal ortamda daha sağlıklı ve daha özgür biçimde yetişeceklerini öne sürerek okulun çocukların yeteneklerini sınırladığını savunmuştur. Bunun için Emile adlı bir çocuğun toplumdaki ve okuldan uzak, tamamen doğal büyümesini sağlamıştır.

Yine Pestalozzi (1746-1827) 19. yüzyılda İsviçre'de ve Dewey (1928-...) ise 20. yüzyılda kendi laboratuvar okulunda çocuk merkezli tasarımlarını uygulamışlardır. Bu yüzyılda ise, daha önce konuları merkeze alan tasarımların çoğunun bireye odaklandıkları görülmektedir. Birey merkezli tasarımlar temel olarak, öğrencilerin ya da hedef kitlede yer alan bireylerin ihtiyaç ve ilgilerini ön plana almaktadır. Bu tür tasarımlar geçmişte çocuk merkezli, yaşantı merkezli ve ilerlemeci eğitim şeklinde

³⁴² Ziya Selçuk, *Eğitim Psikolojisi*, Ankara, Nobel Yayınevi, 2009, s. 24

adlandırılırken, bugün ise daha çok alternatif, açık hümanistik eğitim şeklinde ifade edilmektedirler. Birey merkezli tasarımlarda John Dewey'in düşüncelerinin oldukça etkisi olmuştur.³⁴³

1.4.2. Çoklu Zekâ Kuramı

Gardner'in (1943-...) çoklu zekâ kuramı 1980'li yılların başlarında ortaya atılmıştır. Gardner'e göre bir tek zekâ yerine birçok yetenekten, başka bir ifadeyle zekâ alanından söz edilebilir.³⁴⁴

Çoklu zeka teorisi, insan zihnine açılan adeta bir pencere gibidir ve beynin çeşitli bölümlerinin spesifik fonksiyonlarını açıklar. Diğer bir deyişle, çoklu zekâ teorisi, insan zekâsının dünyadaki içeriğe (örneğin, çeşitli olgulara, olaylara, seslere veya nesnelere) nasıl tepkide bulunduğunu ve bu içeriği nasıl içselleştirip zihinde yorumladığını açıklamaya çalışır. Dolayısıyla, çoklu zekâ teorisi açısından bakıldığında, zekâ, çok yönlü bir kapasitedir, bir potansiyeldir ve bir yetidir. Ayrıca, zeka bir bireyin genetiksel kalıtımıyla olduğu kadar, bu bireyin ekolojik ve kültürel çevresiyle olan tecrübe ve deneyimleriyle şekillenir.³⁴⁵

İnsanların farklı zekâlara, farklı düzeyde sahip olduğunu ortaya koyan çağdaş zekâ araştırmacısı Gardner, yalnızca dil ve matematik zekâsına önem veren anlayışı yıkararak Çoklu Zekâ Kuramı'nı oluşturmuştur.³⁴⁶

1.4.2.1.Zekâ

Zekânın ne olduğu konusunda ortaya atılan belli başlı kuramlar başlıca iki gruba ayrılmaktadır. Bunlardan birincisi zekâyı bir tek çeşidi olan güç açıklayan kuramlar, diğeri birden fazla çeşidi olan yapı olarak gören kuramlardır.³⁴⁷

Sözlükte “anlama, kavrama, akılda tutma, anlayış, kavrayış” gibi mânalara gelen zihin (zihn)³⁴⁸ diye tanımlanmıştır.

Bazı eğitimciler, insanın zihinsel işlevlerini veya performanslarını baz alıp insan zekasını ölçtüğünü varsayan çeşitli IQ (Intelligence Quotient) testleri geliştirerek zekayı kendilerinin hazırladıkları bu “testlerin ölçtüğü nitelik” (yani,

³⁴³ Gürbüz Ocak vd., *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, Ankara, Pegem Akademi Yay., 2008, s. 80.

³⁴⁴ Hasan Bacanlı, *Eğitim Psikolojisi*, Ankara, Pegem Akademi Yay., 2011, s. 160.

³⁴⁵ Ahmet Saban, *Çoklu Zeka Teorisi ve Eğitim*, Ankara, Nobel Yay., 2005, s. 1.

³⁴⁶ F. Dilek Gözütok, *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, Ankara, Ekinoks Yay., 2007, s. 90.

³⁴⁷ Kuzgun; Deryakulu, *Eğitimde Bireysel Farklılıklar*, s. 15.

³⁴⁸ İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, c. VI, s. 50.

zeka düzeyi, zeka seviyesi veya zeka katsayısı) olarak tanımlarken, diğer bazıları da zekayı bir bireyin sahip olduğu “öğrenme gücü” olarak yorumlamışlardır.³⁴⁹

Zekânın özellikleri şunlardır:

1. Her insan, kendi zekâsını artırma ve geliştirme yeteneğine sahiptir.
2. Zekâ, sadece değişmekle kalmaz, aynı zamanda başkalarına da öğretilir.
3. Zekâ, insandaki beyin ve zihin sistemlerinin birbiriyle etkileşimi sonucu ortaya çıkan çok yönlü bir olgudur.
4. Zekâ, çok yönlülük göstermesine rağmen kendi içinde bir bütündür.
5. Her insan, çeşitli zekâ alanlarının tümüne sahiptir.
6. Her insan, çeşitli zekâ alanlarından her birine yeterli düzeyde geliştirebilir.
7. Çeşitli zekâ alanları, genellikle bir arada ve belli bir uyum içinde çalışırlar.
8. Bir insanın her alanda zeki olabilmesinin birçok yolu vardır.³⁵⁰

1.4.2.2.Çoklu Zekâ Alanları Nelerdir?

İnsan zekâsı hakkında ileri sürülen geleneksel yapıdaki görüşün sınırlılığını fark eden Gardner, 1983’te yayımladığı “*Frames of Mind (Zihnin Çerçevesi)*” adlı eserinde bir insanın en az yedi temel zekâ alanları çeşitlemesinden oluşan geniş bir yetenekler yelpazesine sahip olduğunu öne sürmüştür. Ancak, Gardner yedi değişik zekâ alanını tanımlamakla birlikte, aynı zamanda bu sayının insan yeteneklerinin çokluğunu ifade etmekte asla yeterli olmadığını ve her zaman daha fazla zekâ alanlarının olabileceğine de dikkat çekmiştir.

Nitekim Checkley’in (1997) Gardner ile yaptığı bir görüşmede, Gardner sekizinci bir zekâ alanının varlığından söz etmiş ve 1999 yılında yayımladığı “*Intelligence Reframed (Zeka Yeniden Yapılandırıldı)*” adlı eserinde bu yeni zeka alanını da kapsayacak şekilde çoklu zeka teorisini yeniden formüle etmiştir. Gardner’in (1983, 1999) ileri sürdüğü sekiz türdeki zekâ alanları şunlardır:

- Sözel – Dil Zekâsı,
- Mantıksal – Matematiksel Zekâ,
- Görsel – Uzaysal Zekâ,

³⁴⁹ Saban, *Çoklu Zekâ Teorisi ve Eğitim*, s. 3.

³⁵⁰ Saban, *Çoklu Zekâ Teorisi ve Eğitim*, s. 18-20.

- Müziksel – Ritmik Zekâ,
- Bedensel – Kinestetik Zekâ,
- Sosyal Zekâ,
- İçsel Zekâ,
- Doğacı Zekâ.³⁵¹

1.4.2.3.Çoklu Zekâ Alanlarının Gelişimini Etkileyen Faktörler Nelerdir?

Bir insanın çoklu zekâ alanlarının belirlenmesinde ve bu konudaki bireysel farklılıkların tanımlanmasında “güçlü zekâ” ve “zayıf zekâ” gibi kavramların kullanılması oldukça sakıncalıdır; çünkü bir insanın “zayıf zekâsı” eğer onu geliştirme fırsatı tanırorsa, belli bir süre sonra bu kişinin en güçlü zekâsı haline gelebilir.

Ancak bir kişinin belli bir zekâ alanında gelişip gelişmemesi, başlıca dört faktörün birbiriyle olan etkileşimlerin doğasına bağlıdır. Bu faktörler şunlardır:

- Biyolojik Nitelikler,
- Kişisel Hayat Hikâyesi,
- Tarihsel ve Kültürel Özgeçmiş,
- Kristalleştirici veya Felce Uğratici Deneyimler.³⁵²

1.4.2.4.Çoklu Zekâ Kuramının İlkeleri

- İnsanlar çok farklı zekâ türlerine sahiptir.
- Her insan aktif olarak kullandığı zekâları ile özel bir karışıma sahiptir. Her insanın kendine özgü bir zekâ görüntüsü (profil) vardır.
- Zekâların her biri insanda farklı bir gelişim sürecine sahiptir.
- Bütün zekâlar dinamiktir.
- İnsandaki zekâlar tanımlanabilir ve geliştirilebilir.
- Her insan kendi zekâsını geliştirmek ve tanımak fırsatına sahiptir.
- Her bir zekânın gelişimi kendi içinde değerlendirilmelidir.
- Her bir zekâ, hafıza, dikkat, algı ve problem çözme açısından farklı bir sisteme sahiptir.
- Bir zekânın kullanımını esnasında diğer zekâlardan da faydalanılabilir.

³⁵¹ Saban, *Çoklu Zeka Teorisi ve Eğitim*, s. 6-7.

³⁵² Saban, *Çoklu Zeka Teorisi ve Eğitim*, s. 20.

- Kişisel alt yapı, kültür, kalıtım ve inançlar zekâların gelişimi üzerinde etkiye sahiptir.
- Bütün zekâlar, insanı kendini gerçekleştirme yolunda farklı ve özel kaynaklardır.
- İnsan gelişimini değerlendiren tüm bilimsel kavramlar çoklu zekâ kuramını desteklemektedir.
- Şuanda bilinen zekâ türlerinden daha farklı zekâlarda olabilir.
- Hayatta tek bir zekâ bölümü içeren hiçbir etkinlik yoktur. Yaptığımız çok basit işlerde bile farklı zekâ bölümlerini kullanırız.³⁵³

1.4.3. Çocuğa Görelik İlkesi

Bir gün ormandaki hayvanlar bir araya gelip “Eğitim şart” dediler ve okul açmaya karar verdiler. Bir tavşan, bir kuş, bir sincap, bir sincap ve yılanbalığı yönetim kurulunu oluşturdu. Tavşan, eğitim programında koşmanın bulunmasını istedi. Kuş uçmanın dâhil olmasını, balık yüzmenin programa dâhil edilmesini istedi ve sincap da ağaca tırmanmanın ve toprak kazmanın mutlaka zorunlu dersler arasında olması gerektiğini söyledi. Bütün bunları bir araya getirip bir eğitim programı yaptılar ve bütün hayvanların bu dersleri görmesini istediler. Tavşan koşu dersinde A alıyor olmasına rağmen ağaca tırmanmak onun için çok ciddi bir sorundu. Sürekli kafa üstü düşüyordu. Bir süre sonra beyni hasar gördü ve eskisi gibi koşamadı. Artık koşuda A almak yerine C alıyordu ve doğal olarak ağaca tırmanmada ise her zaman zayıf alıyordu. Kuş, uçmada çok başarılıydı ama sıra toprak kazmaya geldiği zaman o kadar başarılı değildi. Sürekli gagasını ve kanatlarını kırıyordu. Bir süre sonra toprak kazma notu hala F olmasına rağmen uçma notu C’ye düşmüştü. O da ağaca tırmanmada çok zorlanıyordu. Balık yüzmede mükemmeldi ama ne ağaca tırmanabiliyor ne de koşabiliyordu. Ne zaman bunları yapmaya kalkışsa ölecek gibi oluyordu. Sonunda yüzgeçleri zarar gördü ve artık yüzmeyi bile yarım yamalak yapar oldu. Sonuçta sınıf birincisi olan hayvan, her şeyi yarım yapabilen yılanbalığı oldu.

Bu öyküde anlatıldığı gibi öğrenenin ilgilerini, gereksinimlerini ve özelliklerini dikkate almayan bir eğitim uygulaması ile ona istenilen özellikleri

³⁵³ M. Zeki Aydın, *Din Öğretiminde Yöntemler*, Ankara, Nobel Yay., 2007, s. 52-53.

kazandırmak mümkün değildir.

Çocuğa görelık, çocuğun düzeyine uygunluk ile tatmin edıcılık gereklerinin birbirini bütünlemesini anlatan bir öğretim ilkesidir. Bu ilkeye göre, çocuğun neleri öğreneceğini onun gereksinimleri ve istekleri belirler. Yani, çocuklar ilgi, gereksinim, özellik ve yeteneklerine uygun bir eğitim programı içinde yetişmelidir. Bu nedenle öğretimde öğrencilerin çeşitli yönleriyle tanınması üzerinde önemle durulması gereken bir konudur.³⁵⁴

Öğretim, istenilen davranışları içerebilmesi bakımından, bazı gerekleri yerine getirmelidir. Yaşantının öğrenci seviyesine uygunluğu ve tatmin ediciliği bu gereklerin başında gelir. Bu ilke, bu iki başlıca gereğin birbirini bütünlemesini anlatan ilkedir.³⁵⁵

1.4.4. Bireysel Çalışma Yöntemi

Bireysel çalışma yöntemi, her öğrencinin kişisel ihtiyaçlarının karşılaştırılması, bir sorunun çözülmesi ya da bir konuyu öğretilmesinde, öğretim gereçlerinin öğrencinin kişisel yetenek ve ilgisine göre hazırlanarak kullanılmasına önem veren bir öğrenme yoludur.

Bireysel çalışma yöntemi, bütün yöntemlerin temelinde olan bir öğretme-öğrenme yoludur. Günümüz öğretim anlayışına göre, öğretmen, öğrencinin karşısında değil, yanında yer almalıdır. Yani öğretmen öğretmeye değil, öğrenci öğrenmeye çalışacaktır. Öğretmenin görevi, öğrenmeye kılavuzluk etmektir. Bunun bir yolu da bireysel çalışmadır.³⁵⁶

1.4.4.1. Bireysel Çalışmayı Kılavuzlayan İlkeler

Bireysel çalışmayı kılavuzlayan belli başlı iki ilke vardır.

Birincisi; Bireysel Ayrılıklar İlkesi: Bu ilkeye göre, her birey diğerinden farklıdır. Bu fark zihni, sosyal, duygusal vb. gelişimde görülür. Aynı aile içinde yetişen iki kardeş bile birbirinin aynı değildir. O halde, her öğrencinin de ayrı bir kişiliği ve dünyası vardır. Herkes kendi gücü oranında çalışacak ve başarılı olacaktır. İşte bu ancak bireysel çalışma ile gerçekleşebilir.

İkincisi; Etkinlik İlkesi: Öğrencinin bir davranışı öğrenebilmesi için onu

³⁵⁴ Mehmet Arslan vd., *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, Ankara, Anı Yay., 2010, s. 30-31.

³⁵⁵ Aydın, *Din Öğretiminde Yöntemler*, s. 14.

³⁵⁶ Aydın, *Din Öğretiminde Yöntemler*, s. 380.

yaşaması ve o konuyla ilgili etkinliklerde bulunması gerekir. Bu da öğrencinin kendi kendine çalışması ile mümkündür.³⁵⁷

1.4.4.2. Bireysel Çalışma Çeşitleri

Bireysel çalışma okulda ve okul dışında yapılabilir.

Okulda: Okulda bireysel çalışma daha çok öğretmen gözetiminde yapılır. Bu da çeşitli şekillerde olabilir. Bu tür çalışmalardan birisi sınıfta yapılıdır. Bunun en güzel örneklerinden birisi problem çözme tekniğidir. Sınıf öğretmeni dersi öğrencilerin karşısında işlemek yerine problemi verir ve öğrencilerin kendi kendilerine çalışmalarını ister. Öğrenciler kendi güçlerine göre o konuyu hazırlamaya çalışırlar. Öğretmen, sürekli öğrencilerin arasında onlara yardım ve rehberlik etmektedir. Bu şekilde öğretmenin yardımı ve yol göstermesi ile öğrenciler konuları öğrenirler. Bir, iki saat bireysel çalışma yapıldıktan sonra, bir grup çalışmasıyla konu toparlanıp tüm sınıfa aktarılır.

Okul dışında: Öğrenci, öğretmen tarafından verilen konuyu okul dışında kendi başına da öğrenebilir. Ev ödevleri bunun en güzel örneklerindedir. Doğal olarak öğrenci okul dışında çalışırken kütüphane vb. yerlerden ve kaynak kişilerden yararlanacaktır.³⁵⁸

1.4.5. Bireyselleştirilmiş Öğretim (Keller Planı)

Aynı yumurta ikizi olan iki kardeşin bile birbirinden farklı kişilik özelliklerinin olduğu bir gerçektir. Bu anlamda her bir birey bir diğerinden farklıdır ve farklı kişilik özelliklerine sahiptir. Bu farklılıklar, kalıtım yoluyla gelenler ve sonradan çevrenin etkisiyle kazanılan özellikler vasıtasıyla oluşmaktadır.

Bir sınıfta ne kadar öğrenci varsa, o kadar farklı öğrenen var demektir. Bu durum, bireysel farklılıkların bir gereğidir. Öğrenciler arasında, öğrenme hızında, öğrenme stilinde, öğrenme biçiminde farklılıkların olması kaçınılmazdır. Ayrıca sınıftaki öğrenci sayısı arttıkça, öğrenciler arasındaki farklılıklar da artacaktır. Bu da bazı öğrenciler için öğrenmeyi zorlaştıracak, hatta olanaksız hale getirecektir. Bu hususta öğretmen de zor durumda kalacak, ya bazı öğrenmeyen öğrencileri gözden çıkaracak, ya da onların seviyesine inerek ders işleyip diğerlerinin sıkılmasına ve

³⁵⁷ Aydın, *Din Öğretiminde Yöntemler*, s. 380.

³⁵⁸ Aydın, *Din Öğretiminde Yöntemler*, s. 380-381.

dersten uzaklaşmalarına neden olacaktır. Bütün bu nedenler, öğretimin bireyselleştirilmesi gerektiğini göstermektedir.³⁵⁹

1964 yılında davranışçı psikolog Fred Keller (1899-1996) tarafından geliştirilen bireyselleştirilmiş öğretim sistemi ya da Keller Planı hiç kuşkusuz bireyselleştirilmiş öğretim modelleri içinde en kapsamlı olanıdır. Ayrıca Keller bu sistemi tek başına geliştirmedeğini iddia etmiştir.³⁶⁰

Keller bu yaklaşımını herkes tarafından kabul görmüş on eğitim ilkesine dayandırmaktadır. Bunlar:

- Aktif çalışma,
- Olumlu koşullar ve sonuçlar,
- Hedeflerin belirlenmesi,
- Materyalin – içeriğin düzenlenmesi,
- İlerlemeden önce konuya hâkim olma,
- Değerlendirme – hedeflerin uygunluğu,
- Sık sık değerlendirme yapma,
- Anında dönüt verme,
- Bireysel hız,
- Kişiselleştirmedir.

Bu ilkeler, daha çok öğretimde öğrenciyi merkeze alan ilkelere aittir. Ayrıca, öğrencilerin kendilerine göre öğrenmesini sağlayan, fakat onları başıboş bırakmayan, belirli bir plan dâhilinde çalışmalarını sağlayan ilkelere aittir.³⁶¹

³⁵⁹ Behçet Oral vd., *Öğrenme Öğretme Kuram ve Yaklaşımları*, Ankara, Pegem Akademi, 2011, s. 359.

³⁶⁰ Oral vd., *Öğrenme Öğretme Kuram ve Yaklaşımları*, s. 359-360.

³⁶¹ Oral vd., *Öğrenme Öğretme Kuram ve Yaklaşımları*, s. 360.

2. HZ. PEYGAMBER (S)'İN EĞİTİMCİ KİMLİĞİ VE İSLÂMÎ KAYNAKLARDA BİREYSEL FARKLILIKLAR İLKESİ

İslâm, eğitim ve öğretim üzerinde hassasiyetle duran bir dindir. Bu açıdan İslâm dini, birey ve toplum eğitim-öğretimini gâye edinmiştir. Çünkü İslam dininin hedeflediği bireyde; bilgi, marifet, ahlak, edeb, kulluk, adalet, ruhî terakkiyat gibi tüm özellikler, eğitim ve öğretimle elde edilebilir.

İslâm, insanı madde ve mana, beden ve ruhtan müteşekkil bir varlık, tüm temâyül ve davranışları ile bir bütün olarak ele alır, her şeyi ile ilgilenir. Gâye, insanı mükemmelliğe ulaştırmaktır. Onu Allah'ın yarattığı fitratla kucaklar, yaratılışında olmayan hiçbir şeyi ona yüklemeyiz.

İnsan sadece bir zihin ve kafadan ibâret değildir; onun bir de kalbi, ruhu, sırrı, hafisi, ahfâsı vardır ve bunların hepsi de tatmin ister, tatmin beklerler. İşte Nebîler, insanları bütün bu yönleriyle ele alır ve mesajlarını takdim ederken de onları bütün havaslarıyla iknâ ve tatmin ederler. İnsana ait hiçbir husûsiyet boş bırakılmadan yapılan böyle bir tebliğin neticesi ise, bütün tereddütleri zâil olarak muhâtabın îmandaki vahdete ulaştırılmasıdır ki, bu da insanın varoluş gayesidir.³⁶²

İslâm dini, gerek bireyi gerek toplumu eğitmek yahut onlara tebliğ etmek için, bir takım ilke ve kâideleri esas almaktadır. Nasıl ki bir binayı yapmada mimarın, topraktan iyi ürün elde etmede ziraatçının, teşhis ve tedavide doktorun bir metodu varsa, insanlara bilgi ve tecrübelerin aktarılmasında da eğitimcinin belli metotları vardır.³⁶³

Duygu ve düşünceleri, ruhî yapısı, zayıf ve güçlü yönleri ile muhtelif bir yapı arz eden insanın, bu hususiyetlerini en iyi bilen, şüphesiz ki yüce Allah'tır. İşte böyle bir varlığı, yine çok karmaşık usuller sistemi olarak bilinen cemiyet hayatına intibak ettirmek hadisesi de, şüphesiz çok karmaşık bir iştir. Bundan dolayı, insanlığın bu karmaşık sorununu çözmek için Kur'ân-ı Kerim, insanların psikolojik yapısına uygun bazı genel prensipler koymuş ve bunları belli yöntemlerle uygulamalarını istemiştir. Kur'ân, eğitimin beraberinde, eğitimin mahiyetine de dikkat çekmiştir.

³⁶² M. Fethullah Gülen, *Sonsuz Nur*, İstanbul, Feza Yayıncılık, 1994, c. I, s. 77.

³⁶³ Abdullah Özbek, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed*, Konya, Selam Yay., 1988, s. 138.

Eğitimin mahiyeti dendiğinde, eğitimle birlikte düşünülmesi gereken özellikler kastedilir. Eğitim olayında şu hususlar, onun ayrılmaz nitelikleri olarak düşünülmektedir.

- 1- Eğitim sosyal hayattaki muhafazakârlık ve yenilenme ilkesine uyar,
- 2- Eğitim ferdi farklılıklara dayanır,
- 3- Eğitim bir sürece ihtiyaç hisseder,
- 4- Eğitim teori-pratik ilişkilerinden etkilenir,
- 5- Eğitimin gücü sınırlıdır,³⁶⁴ gibi bir takım özelliklerdir.

2.1.Kur'ân-ı Kerim ve Sünnet'e Göre Tüm İnsanların Eşit Olması

Kavramlar anlaşılmadan konunun anlaşılması zordur. Bunun için eşitlik kavramını açıklamak konumuzun anlaşılması açısından önemlidir. Sözlükte müsavat; insanları, temel hak ve özgürlüklerde, insanlık değerlerinde denk tutma, aralarında her hangi bir üstünlük, sınıf, zümre farkı gözetmeme. Eşitlik, bütün insanların aynı atadan ve aynı Rab tarafından yaratılmış olmalarının tabii sonucudur. Üstünlük ölçütü renk, ırk, coğrafya gibi insanın elinde olmayan hususlar değildir, sadece ve sadece takvadır, sonradan kazanılmış meziyetlerdir.³⁶⁵

Bütün insanlık, bir ve aynı yaratıcının eseri olduğuna göre, tek bir kaynaktan ortaya çıkmıştır. Allah ilk önce Âdem'i sonra eşi Havva'yı yaratmış olup diğer tüm insanlar onların nesebinden türemişlerdir.³⁶⁶ Bundan anlaşılıyor ki insanlığın ortak tek bir ana babası vardır; bütün insanlar bu ana kaynakta birleşirler. Aynı aile bireyleri olarak temelde bütün insanlar akraba ya da kardeşirler. İnsanlar arasında görülen aile, soy, ırk, renk, cinsiyet, etnik kimlik farklılıklarının yalnızca göreceli, küçük önemde bir değeri vardır. Asıl olan, kökteki bu birlik ve bütünlüktür.³⁶⁷

Bütün insanlar Âdem ve Havva'ya varan yaratılışlarına nisbetle şeref bakımından eşittirler. Onlar ancak dinî işlerde birbirlerinden üstündürler ki bu da, Allah'a itaat ve Rasûlü (s)'ne tâbi olmaktır. Bu sebeptendir ki Allah Teâlâ, gıybet ve insanlann birbirlerini hor görmelerini yasakladıktan sonra onlann beşeriyet

³⁶⁴ Abdurrahman Dodurgalı, *Ailede Çocuğun Din Eğitimi*, İstanbul, M.Ü. İFAV Yay., 1998, s. 42.

³⁶⁵ Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2010, s. 128.

³⁶⁶ Bkz.: İmâdu'd-Din Ebu'l-Fidâ İsmâil İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm (Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri)*, (Çev.: Bekir Karlıağa, Bedrettin Çetiner), İstanbul, Çağrı Yay., 1991, c. XIII, s. 7420.

³⁶⁷ Mehmet Görmez vd., *İslam'a Giriş; Gençliğin İslam Bilgisi*, DİB Yay., İstanbul, 2007, s. 203.

özelliğinde birbirlerine eşit olduklarını tenbîhle şöyle buyurur: “*Ey insanlar; doğrusu Biz, sizi bir erkekle bir dişiden yarattık. Ve birbirinizle tanışasınız diye sizi milletlere ve kabilelere ayırdık.*”³⁶⁸ Böylece aralarında tanışma meydana gelecek ve herkes kendi kabilesine dönecektir.³⁶⁹

Kur’ân-ı Kerîm’de, “*Şüphesiz biz insanoğlunu mükerrem kıldık*” âyetiyle³⁷⁰ yaratılıştaki üstün insanlık değerine türün bütün üyelerinin eşit biçimde sahip kılındığına işaret edilmiştir. Aynı ilkeden dolayı erkek veya diş olmak bir eşitsizlik meydana getirmez. Kur’an “erkek olsun diş olsun” hiç kimsenin amelinin Allah katında kaybolmayacağını,³⁷¹ inanmış bir kişi olarak iyi işler yapan herkesin güzel bir hayata lâayık olup ve fazlasıyla ödüllendirileceğini belirtirken³⁷² yükümlülük sahibi bir varlık sayılma ve davranışlarla ilgili değerlendirme bakımından erkekle kadın arasında fark gözetilmeyeceğini açık biçimde ortaya koymaktadır. Cinsiyet ayırımı söz konusu olmaksızın bütün insanların ortak bir kökenden yaratıldığını ve yeryüzüne yayılıp çoğaldığını zikreden âyet de³⁷³ aynı ilkeye işaret etmektedir. Yine Allah Kuran’da şöyle buyuruyor: “*Ey insanlar, doğrusu biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık ve birbirinizle tanışmanız için sizi kavimlere ve kabilelere ayırdık. Muhakkak ki Allah katında en değerli olanınız, O’ndan en çok korkanınızdır. Şüphesiz Allah bilendir, her şeyden haberdardır.*”³⁷⁴ Ayrıca Hz. Peygamber Vedâ haccı hutbesinde yer alan, “*İnsanlar! Rabbiniz birdir, babanız birdir; hepiniz Âdem’in çocuklarıdır, Âdem ise topraktır. Allah katında en değerli olanınız, ona en çok saygı göstereninizdir. Arabın arap olmayana – Allah saygısı ölçüsünden başka – bir üstünlüğü yoktur.*”³⁷⁵ şeklindeki tebliğiyle İslâm’daki bu eşitlik anlayışını teyit etmiştir.

Hz. Peygamber (s)’den bize ulaşan bir hadiste O (s), şöyle buyurmaktadır; “*Allah Teâlâ soyunuza ve nesebinize bakmaz; bedenlerinize ve mallarınıza da bakmaz; ancak kalplerinize bakar. Kimin salih (dürüst) bir kalbi varsa, Allah ona*

³⁶⁸ Hucurât, 49/13.

³⁶⁹ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm (Hadislerle Kur’an-ı Kerim Tefsiri)*, (Çev.: Bekir Karlıağa, Bedrettin Çetiner), İstanbul, Çağrı Yay., 1991, c. XIII, s. 7420.

³⁷⁰ İsrâ 17/70.

³⁷¹ Âl-i İmrân 3/195.

³⁷² Nahl 16/97.

³⁷³ Nisâ 4/1.

³⁷⁴ Hucurat, 49/13.

³⁷⁵ Müslim, Hacc, 147; Ebu Dâvud, Edeb, 111; Tirmizî, Tefsir, 49; Menâkıb, 73.

merhamet eder. Siz ancak Âdem'in evlatlarıdır ve Allah katında en sevgiliniz, en ziyade takva sahibi olanınızdır.”³⁷⁶

Aynı asıldan gelen ve biyolojik özellikleri aynı olan insanlar arasında bir üstünlük veya aşağılık söz konusu olamaz. Eğer üstünlük aranacaksa, biyolojik özelliklerde değil, insanı insan yapan erdemlerde aranmalıdır.³⁷⁷

Deylemî'nin (v. 509/1115) Enes (r.a.)'den gelen diğer bir rivayetinde Hz. Peygamber (s): *“İnsanlar tarağın dişleri gibi eşittir. Hiç kimsenin başkası üzerinde - Allah korkusu hariç- bir üstünlüğü yoktur.”*³⁷⁸ diye buyurmaktadır.

Böylece insanların birliği ve eşitliği fikri, İslam dünya görüşünün evrensel boyutunu en iyi yansıtan temel ilke olarak kendisini ortaya koyar.

Semüre (r.a.) anlatıyor: "Resulullah (s) buyurdular ki: *“Kim kölesini öldürürse, biz de onu öldürürüz. Kim de kölesini (burnunu, kulağını keserek) sakatlar, biz de onun (burnunu, kulağını keserek) sakatlarız.”*³⁷⁹

Hadiste ifade edildiği üzere insanların sosyal statülerinin bulunması mümkün olup, bunun hukukî bir üstünlük olmadığı vurgulanmaktadır.

İnsanlar arası eşitliğe mahal verecek davranışların yasaklandığını kibirle ilgili şu ayette, *“İnsanları küçümseyip yüz çevirme, yeryüzünde böbürlenerek yürüme. Allah kendini beğenip övünen hiçbir kimseyi şüphesiz ki sevmez”*³⁸⁰ diye buyurulmaktadır.

Aslında insanın Allah'ın bir mahlûku olarak, diğer mahlûkata karşı da büyüklenmeye hakkı yoktur. Kul ve mahlûk olma cihetiyle bir eşitlik mevcuttur. Ancak Allah Teâlâ hazretleri, insana, hilafet ve emanet gibi bazı ziyade mesuliyetler vererek, bunun gereği olarak diğer mahlûkata karşı bir kısım imtiyazlar vermiştir; akıl ve irade sahibidir, diğer mahlûklar üzerinde tasarruf yetkisi vardır.³⁸¹

İnsanlar arasında görülen doğum, yaratılışa bağlı dil, renk, ırk ve soy³⁸² ya da

³⁷⁶ Buhârî, Edebu'l Müfred 309.

³⁷⁷ Yusuf Ziya Keskin, “Kur'an ve Sünnet'e Göre Kavmiyetçilik”, *Diyanet Dergisi*, S. 270, (2013), s. 8.

³⁷⁸ Şireveyh bin Şehrdar bin Şireveyh ed-Deylemi, *Kitâbu Firdevsi'l Ahbâr*, Beyrut, Dâru'l Kitâbi'l Arabiyyi, 1987, c. V, s. 47. Hadis No: 7134.

³⁷⁹ Ebu Davud, Diyat 7; Tirmizî, Diyat 18; Nesâî, Kasâme 9.

³⁸⁰ Lokman, 31/18.

³⁸¹ Canan, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, c. XV, s. 19.

³⁸² Rûm Suresi, 30/22.

din ve inanç geleneği³⁸³ gibi doğal farklılıklar, şüphesiz ki ilahî bir amaca hizmet etmektedir. Kimin daha iyi iş yapacağı ve daha güzel davranışlar ortaya koyacağını denemek ve sınamak için Allah, insanları farklı özelliklerde yaratmıştır.³⁸⁴ Genellikle sonradan ortaya çıkan servet, mevki ve makam, güç ve sağlık gibi türlü farklılıklar için de aynı durum söz konusudur. Allah, kimilerini kimilerine üstün kılmıştır. Çünkü dolayısıyla işlerin yürütülmesi, rol ve seviye farklarını zorunlu kılmaktadır.³⁸⁵ Şüphesiz herkesin sorumluluğu ve sınavı kendisine verilen imkân ve yetenekler çerçevesinde olacaktır.³⁸⁶ Fakat aynı zamanda bireylerin sahip oldukları güç ve yetenekler, hiç kimse için bir ayrıcalık, kalıcı bir üstünlük ya da altlık değer taşımaz.³⁸⁷ Dünya hayatının verimli sürdürülebilmesi, kültür zenginliklerinin üretilmesi ve medeniyetin oluşabilmesi, kısaca gelişme ve ilerlemenin sağlanabilmesi için bu farklılıklara ihtiyaç vardır.³⁸⁸

İnsanlar arasında eşitliğin ihdas edildiğine dair durumlar;

Birincisi; her insan aynı atadan (bir erkek ve kadından) tevellüd etmesi.³⁸⁹

İkincisi: her insan yaşadığı sürede birçok eza, sıkıntı, hastalık ve meşakkate maruz kalması.³⁹⁰

Üçüncüsü: her insanın ölümü tadacak olması.³⁹¹

Dördüncüsü: her insanda temel yaşam uzuv ve organları ile akıl ve diğer hasselerin var olması.³⁹²

Beşincisi: her insanın yapacaklarından sorumlu olması ve hesaba çekilecek olması.³⁹³

Altıncısı: her insanın dünya hayatındaki varlık sebebinin, hangilerinin daha iyi işler yapacağını ortaya çıkaran bir imtihana tabi olma durumu.³⁹⁴

³⁸³ Mâide Suresi, 5/48; Hûd Suresi, 11/118-119.

³⁸⁴ Mülk Suresi, 67/2.

³⁸⁵ İsrâ Suresi, 17/21.

³⁸⁶ En'âm Suresi, 6/165.

³⁸⁷ Zuhuruf Suresi, 43/32.

³⁸⁸ Mehmet Görmez vd., *İslam'a Giriş; Gençliğin İslam Bilgisi*, DİB Yay., İstanbul, 2007, s. 203-205.

³⁸⁹ Hucurât, 49/13.

³⁹⁰ Bakara, 2/155.

³⁹¹ Enbiyâ, 21/35.

³⁹² Mu'minûn, 23/78.

³⁹³ Yûnus, 10/30.

³⁹⁴ Mülk, 67/2.

2.2.Kur'ân-ı Kerim ve Sünnet'e Göre İnsanlararası Bireysel Farklılıklar

Yeryüzünde yaşayan her insan, imtihan gereği yaratılış noktasında farklılıklar arz etmektedir. Kur'ân-ı Kerim, Allah'ın insanlara karşı “لا يكلف الله نفساً إلا وسعها”³⁹⁵ buyurarak Allah, *Allah, bir kimseyi ancak gücünün yettiği şeyle yükümlü kılar.*³⁹⁵ her bir sorumlu varlığa; imkan, kabiliyet ve diğer tüm özellikleri nisbetinde, yükümlülük ve sorumluluklar verdiğini beyan etmektedir.

Diğer bir âyette ise insanlar hakkında, “ورفع بعضكم فوق بعض درجات”³⁹⁶ ... *bazınızı bazınıza derece derece üstün kılmıştır...*³⁹⁶ beyanıyla, insanlar arasında bir derecelendirme olduğu ve bunun için bazı kişilere, onlara verilen dereceler nisbetinde bir sorumluluk yüklendiği belirtilmiştir. Allah, varlık âleminin en müstesna varlığı olan insanların, “لا يكلف الله نفساً إلا ما أتاها”³⁹⁷ ... *Allah, bir kimseyi ancak kendine verdiği ile yükümlü kılar.*³⁹⁷ âyeti ile aralarında sorumluluk açısından farklılıklar olduğunu beyan eder. Bu yükümlülüğün ise Allah'ın insana ihsan ettiği imkân, kâbiliyet ve kapasiteye göre değişiklik gösterdiği ifade edilmektedir. Varlıkların halifesi olan insanın, “فاتقوا الله ما استطعتم”³⁹⁸ - *Onun için gücünüz yettiği kadar Allah'a karşı gelmekten sakının...*³⁹⁸ âyeti ile güç ve kâbiliyetler nisbetinde, görev ve sorumlulukların yerine getirilmesi emredilmektedir. Diğer bir âyette, “إن سعيكم لشتى”³⁹⁹ - *Şüphesiz sizin çabalarınız elbette çeşit çeşittir*³⁹⁹ buyrulurken, sorumlu varlıkların çalışma ve çabalarında çeşitlilik ve farklılıklar bulunduğunu; bunun ise sorumlu varlıkların imkân, kâbiliyet ve yeteneklerinin farklılığından ileri geldiği anlaşılmaktadır.

Başka bir âyette, “ولكل درجات مما عملوا”⁴⁰⁰ - *İşlediklerine karşılık her birinin dereceleri vardır.*⁴⁰⁰ Buyrulurken; kâbiliyet, yetenek ve imkân farklılığının, eylem ve davranış farklılıkları doğurduğunu; bu durumun ise Allah katında derece farklılıkları şeklinde tezahür ettiği bildirilmektedir. Kanatimizce bütün bu ayetler, birçok hakikati ihtiva etmenin yanında, bireysel farklılıkların varlığına da ışık tutmaktadırlar.

Ayrıca insanların kişiliklerine yerleştirilen fitrat ve karakter tohumları,

³⁹⁵ Bakara, 2/286.

³⁹⁶ En'âm, 6/165.

³⁹⁷ Talak, 65/7.

³⁹⁸ Teğabün, 64/16.

³⁹⁹ Leyl, 92/4.

⁴⁰⁰ En'am, 6/132.

kişiden kişiye farklı tezahür edebilir. İnsanın kapasitesinin az olduğu⁴⁰¹, çok zalim olduğu⁴⁰², cimri olduğu⁴⁰³, malı aşırı biçimde sevdiği⁴⁰⁴, çok nankör olduğu⁴⁰⁵, çok cahil olduğu⁴⁰⁶, azgın bir varlık olduğu⁴⁰⁷ ve apaçık bir düşmanlık sergiler özellikte olduğu⁴⁰⁸ Kur'ân-ı Kerim'de bize bildirilmektedir.

Ayrıca Peygamberlerin seçilmiş kişiler olması⁴⁰⁹, bu seçkin kişilere gelen vahiy de, bu konuya yakın bir husustur. Yani Allah, onları, insanların içerisinde seçmiş ve muhatap kabul ederek husûsî ta'lîm ve terbiyeye mazhar kılmıştır.

Yine Kur'ân'da “Hz. İbrahim, Rabbine: *Ey Rabbim! Ölüyü nasıl dirilttiğini bana göster, demişti. Rabbi ona: Yoksa inanmadın mı? buyurdu. Hz. İbrahim: Hayır! İnanırdım, fakat kalbimin mutmain olması için (görmek istedim), dedi. Bunun üzerine Allah: Öyleyse dört tane kuş al, onları yanına al, sonra (kesip parçala), her dağın başına onlardan bir parça koy. Sonra da onları kendine çağır; koşarak sana gelirler. Bil ki Allah azîzdir, hakîmdir, buyurdu.*”⁴¹⁰ Bu âyette Hz. İbrahim (a.s.)'ın bir bilgi talebinde bulunmasına yani yaratılış ve yeniden diriliş mevzusunu sorgulamasına mukabil, Allah, İbrahim (a.s.)'ın husûsî isteğini, bir uygulamaya yönlendirerek, onu iknâ etmiştir. Bu durum bir yönüyle hem bir kul hem de peygamber olan İbrahim (a.s.) için yapılmış hususî bir öğretimdir.

Yine Hızır (a.s.) ile Musa (a.s.) kıssasında,⁴¹¹ Hz. Musa (a.s.)'ın bilgi ve hikmet öğrenmek talebiyle, Hızır (a.s.)'a tâbi olması ve onunla birlikte bir kısım olayları müşâhade ederek yorumlarda bulunması konumuzla ilintilidir. Hz. Musa (a.s.)'ın, Hızır (a.s.)'ın yorumunu dinlemesi ve ders alması, eğitmen ve öğrenci arasındaki birebir bir eğitim uygulamasıdır; bu birebir eğitim-öğretim çalışması ise Hz. Musa (a.s.)'a yöneliktir.

Tabi ki mesele nübüvvet mertebesi göz önüne alınarak değerlendirildiğinde bir aykırılık düşünülebilir. Lakin Hz. Musa (a.s.) ile Hz. Hızır (a.s.)'ın birliktelikleri,

⁴⁰¹ Bkz.:Fussilet, 41/49.

⁴⁰² Bkz.:İbrahim, 14/34.

⁴⁰³ Bkz.: İsrâ, 17/100.

⁴⁰⁴ Bkz.:Fecr, 89/20.

⁴⁰⁵ Bkz.:Âdiyât, 100/6.

⁴⁰⁶ Bkz.:Ahzab, 33/72.

⁴⁰⁷ Bkz.:Şûra, 42/27.

⁴⁰⁸ Bkz.:Yâsin, 36/77.

⁴⁰⁹ En'âm, 6/90.

⁴¹⁰ Bakara, 2/260.

⁴¹¹ Bkz.:Kehf, 18/60-82.

iki seçilmiş insanın birlikteliğidir. Konumuza dönük yönü ise Hz. Musa (a.s.) gibi bir peygamberin yine Allah'ın seçtiği bir kimse olan Hz. Hızır (a.s.) tarafından bir eğitim ve öğretime tabi tutulmasıdır.

Bireysel (ferdî) eğitimden anlayacağımız, eğitimin kişiye özel olmasıdır. Hz. Peygamber (s)'in Abese suresinde uyarılması,⁴¹² teheccüd (gece ibâdeti) gibi sadece Hz. Peygamber (s)'in yapması farz olan ibâdetler de bu nevidendir.⁴¹³

Sünnet'te “Bireysel Farklılıklar İlkesi”ne yönelik Hz. Peygamber (s) şöyle buyurmuştur: *أَنْزَلَ النَّاسَ مَنَازِلَهُمْ* “İnsanlara derecelerine göre muamele edin.”⁴¹⁴

Burada derece (menazil) kelimesi, mutlak bir şekilde kullanılmıştır, tehdît, kayıt, tarif konulmamıştır. Öyleyse, insanlar arasında mevcut olan bütün farklılıkları içine alır. Bizzat Kur'ân-ı Kerim de muhâtabın şartlarına ve samimiyetlerine göre hareket etmeyi şöyle emretmiştir: “(Ey Muhammed!) Rabbinin yoluna, hikmetle, güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et. Şüphesiz senin Rabbin, kendi yolundan sapanları en iyi bilendir. O, doğru yolda olanları da en iyi bilendir.”⁴¹⁵

Bu âyeti tefsir edenler, insanları başlıca üç gruba ayırırlar:

Birincisi hakikati arayanlar ki, bu kişilere hikmetle yani kesin delil ve hüccetle konuşmak gerekir.

İkincisi anlayıp kavramasını beceren vasat insanlar ki, insanlığın büyük çoğunluğunu bunlar teşkil eder. Bunlara güzel mev'izelerle konuşmak gerekir.

Üçüncü kısım insanlar da, münâkaşa ve cedelleşmeyi seven insanlardır. Bunlar inatçı kimselerdir. Bunlarla deliller refâkatinde en güzel şekilde münâkaşa etmek gerekir.⁴¹⁶

İnsanların farklı kabiliyetlere sahip olması tamamen fitrîdir, yaratılışla ilgilidir. Hz. Peygamber(s) de insanlardaki bu farklılığa işaret ederek şöyle buyurmuştur: “Allah'ın benim vasıtamla gönderdiği hidayet ve ilim, bol yağmura benzer. Bu yağmur bazen öyle bir toprağa düşer ki, onun bir kısmı suyu kabul eder ve çayır ile ot bitirir. Bir kısmı da kurak olur, suyu üstünde tutar da, Allah onunla

⁴¹² Bkz.: Abese, 80/1-11

⁴¹³ İsrâ, 17/79.

⁴¹⁴ Ebû Dâvud, Edeb 23.

⁴¹⁵ Nahl, 16/125

⁴¹⁶ Fahreddîn er-Râzî, *Tefsîru Fa'ri'r-râzî*, c. XX, s. 139'den naklen bkz. Canan, *Peygamberimizin Tebliğ Metotları 1*, s. 123.

insanları faydalandırır. Ondan hem kendileri içerler, hem de hayvanlarını sularlar ve ekinlerini yetiştirirler. Bu yağmur, diğer bir çeşit toprağa daha isabet eder ki, düz ve kaypaktır; ne suyu üstünde tutar, ne de çayır bitirir. Allah'ın dinini anlayıp da, Allah'ın benim vasıtamla gönderdiği hidayet ve ilimden faydalanan ve bunu bilip de başkasına bildiren kimse ile bunu duyduğu vakit kibrinden başını bile kaldırmayan ve Allah'ın benimle gönderdiği hidayetini kabul etmeyen kimse böyledir."⁴¹⁷

Aclûnî'de Deylemî'nin Muâviye (r.anhuma)'dan gelen hadisinde, "*İnsanlara akıllarına göre muamele ediniz ve yaklaşımda bulununuz.*"⁴¹⁸ diye buyrulmaktadır.

Yukarıdaki iki husus göz önüne alındığında, insanların doğuştan birbirlerine karşı üstünlükleri bulunmayıp; ancak insanlar arasında doğuştan gelen ve sonradan olabilecek farklılıkların olduğudur. Fakat bu farklılıklar bir üstünlük unsuru değil; bilakis dünya'ya imtihan için gönderilmenin bir sonucudur. Bu farklılıklar nedeniyledir ki her insan şekil, ruh, çevre, algı, imkân ve donanım olarak farklıdır.

Hz. Peygamber (s), Allah'tan getirdiği mesajları ve elçiliğine terettüp eden hususları insanlığa takdim ederken, bu görevi yoluna ve usulüne uygun olarak gerçekleştirmiştir. O, insanı bir bütün olarak ele alır ve götüreceği mesajları da böyle bir bütünlük içinde takdim eder. Onun için de Nebî'nin tebliğ vazifesinde, akıl, mantık, kalp, gönül, his ve duygulardan hiçbiri kat'iyen terke uğramaz ve vahyin aydınlatıcı tayfları dışında bırakılmaz... Zîra her nebî vahye karşı gassalın elindeki bir meyyit gibidir. Vahiy onları evirir-çevirir ve istediği yöne döndürerek onlara istikâmet verir. Öyle ki onlar, en küçük ve en teferruat gibi görünen meselelerde dahi, Cenâb-ı Hakk'ın istediği ne ise, ona muvafık hareket ederler. Zaten bu, onlar için bir mecburiyettir. Böyle olunca da, peygamberler buna fevkalade bir hassasiyetle riâyet ederler...⁴¹⁹

Hz. Peygamber (s)'in prensiplerinden biri, insanın içinde bulunduğu şartları nazar-ı îtibâra almaktır. Hz. Peygamber (s) muhatabının fikrî seviyesi, alışkanlıkları, telakkileri, ferdî temayülleri, anlayış kapasitesi vs. özelliklerini tespit ederek bir davranış sergilemiştir. İşte bundan dolayıdır ki, Hz. Peygamber (s)'in tavrı,

⁴¹⁷ Buhârî, İlm 20.

⁴¹⁸ İsmail b. Muhammed el-Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ ve Muzîlu'l-ilbês*, Kâhire, Mektebetu'l-kuds, (h.) 1351, c. II, Hadis No:2850.

⁴¹⁹ Gülen, *Sonsuz Nur*, c. I, s. 162-163.

muhataptan muhâtaba ciddi şekilde değişmektedir.⁴²⁰

Hiz. Peygamber (s), her zaman muhâtabın durum ve seviyesine göre onun aklını, kalbini, vicdanını doyuracak şekilde, eksik ve fazladan müberrâ olarak, hikmet çerçevesinde bir usûl ve uslûpla hitab ederdi ki, ekseriyetle O'nu dinleyip de huzurdan ayrılanlar, îman ve itminân elde etmiş olarak ayrılırlardı.⁴²¹

Meselâ, bir gün yaşlı bir kadın, Allah nezdinde en makbul amelin ne olduğunu sormuştu. Onun için bu, günde yüz kere Allahu Ekber, Sübhanallah, Elhamdulillah demekti.⁴²² Bir diğer şahıs için “oruç” idi.⁴²³ Bir diğer kimse için bu “cihâd”dı.⁴²⁴ Bir başka yerde bir kadın için de hac, cihâddan daha üstündü.⁴²⁵ Cihâddan daha üstün bir ameli –belki cihâddan kaçmak için- soran bir adam için “cihâd” eşi olmayan bir ameldi.⁴²⁶

Yaşlı ebeveynini yapayalnız bırakmış ve cihâda gitmek isteyen bir kimse için onlara hizmet cihâddan daha üstündü.⁴²⁷

Hiz. Peygamber (s), henüz Müslüman olmamış bir fert olan Hiz. Ömer'deki cevheri çok iyi tespit etmiş ve ona “*Senin gibi akıllı bir insan nasıl oluyor da taşrada geziyor? Senin gibi bir insanın, taştan, topraktan ve ağaçtan bir şeyler ummasını, doğrusu aklım bunu bir türlü kabul edemiyor.*” diyerek seslenmiştir. Evvela bu sözlerde Hiz. Ömer'i tebciil vardır. Mantığa karşı hürmetli davranılmıştır. Böylece Allah Rasûlü, mantık adına Hiz. Ömer'i avucunun içine almıştır. Ardından da öteden beri emniyet ve güven telkin etmiş olan o harikulade durumıyla Hiz. Ömer'in kalbine nüfûz etmiştir. Üçüncü safhada ise, ubûdiyetteki derinliği ile onu öyle bir hâle getirmiştir ki; o develeri boynundan tutup yere yıkan Hiz. Ömer, Allah Rasûlü'nün önünde edepli bir çocuk gibi diz çöküp saygıyla iki büklüm olmuştur.⁴²⁸

Hiz. Peygamber (s), Mekke yıllarında işkencelerin dayanılmaz hal aldığı bir durumda ashabına Habeşistan'a hicret yolunu göstermiştir. Bu hicrete katılacakları da bizzat seçmiştir. Muhacir kafilesinin başında Hiz. Osman vardır. Hiz. Osman (r.a.),

⁴²⁰ Canan, *Peygamberimizin Tebliğ Metotları 1*, s. 122.

⁴²¹ Gülen, *Sonsuz Nur*, c. I, s. 78.

⁴²² İbn Mâce, Edeb 56.

⁴²³ Nesâî, Sıyam 43.

⁴²⁴ Buhârî, Cihâd 2.

⁴²⁵ Buhârî, Cezâu's-Sayd 26.

⁴²⁶ Nesâî, Cihâd 17.

⁴²⁷ Buhârî, Cihâd 138.

⁴²⁸ Gülen, *Sonsuz Nur*, c. I, s. 192.

narın ve ince yapılıdır. O gün için Mekke’de estirilen sert havaya tahammülü cidden çok zordur. Hem de Habeşistan’a gidenlere en güzel hâmilîği yapabilecek Müslümanlar arasında sadece o vardır. Bundan dolayı Allah Resûlü (s), Hz. Osman (r.a.)’ı bu işle vazifelendirmiş ve onu Habeşistan’a göndermiştir.⁴²⁹

Bununla birlikte Rasûlullah (s), ne Hz. Ebu Bekir (r.a.)’e ne de Hz. Ömer (r.a.)’e hicret emri vermemiştir. Hz. Ali gibi, Hz. Zübeyr gibi, o gün için henüz çocuk denecek yaşta olanlar da Habeşistan’a gönderilmemiştir. Zîra bunların hepsi, Mekke’de olanlara karşı tahammül edebilecek güçte insanlardır.⁴³⁰

Öte yandan sahâbenin ikinci Habeşistan hicretinde, başlarına Hz. Cafer (r.a.)’ı reîs tayin etmesi⁴³¹ ve bu durumun bir rivâyette, Rasûlullah (s)’in, Cafer b. Ebi Talib (r.a.)’a *"Sen bana hem huy ve hem de yaratılış yönüyle benziyorsun."*⁴³² buyurması ile karşılaştırıldığında, yaptığı tayinin ne kadar yerinde olduğu görülmektedir.

Medine'den bir heyetin Akabe'de İslâm'ı kabul etmeleriyle birlikte Hz. Peygamber (s)'in Medine'ye ilk gönderdiği müşid, Mus'ab b. Umeyr (r.a.) olmuştur. Mus'ab (r.a.) icrâatıyla Allah Rasûlü'nün değişik iş ve vazife için insan seçimindeki isabetini tasdik eden bir sadık şahittir. O gün, Medine de Mus'ab gibi ince bir insan gerekiyordu ve Allah Rasûlü onu göndermişti.⁴³³

Hicret esnasında, O'nun yatağına birisi yatmalı ve müşrikleri oyalamalıydı. Belki o esnada Allah Rasûlü'ne gelecek darbeler ona gelecekti. Böyle bir durumda oraya Hz. Ali gibi bir kahraman gerekiyordu ve o seçildi.⁴³⁴

Mağarada O'na kim arkadaş olacaktı? Medineliler ilk defa O'nu kiminle görmeliydiler. O hep ikinci adam olma durumunu muhafaza eden Hz. Ebu Bekir (r.a.) olmalıydı ve öyle oldu.⁴³⁵ Allah Rasûlü işin başında Ebu Bekir (r.a.)’i hangi makam ve mevkiye yerleştirdiyse, hayatının sonuna kadar Ebu Bekir (r.a.) orada

⁴²⁹ Bkz.: İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, Beyrut, Daru'l-Kitêbi'l-Arabî, 1990, c. I, s. 349.

⁴³⁰ Gülen, *Sonsuz Nur*, c. I, s. 419.

⁴³¹ Bkz.: Muhammed Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, (Çev.: Salih Tuğ), Ankara, İmaj Yay., 2003, s. 183.

⁴³² Buhârî, Megâzî 43; Müslim, Cihâd 90; Tirmizî, Menâkıb, 3769.

⁴³³ Gülen, *Sonsuz Nur*, c. II, s. 124. (İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, c. II, s.82'den naklen)

⁴³⁴ Gülen, *Sonsuz Nur*, c. II, s. 124. (Bkz.: İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, c. II, s. 124'den naklen)

⁴³⁵ Gülen, *Sonsuz Nur*, c. II, s. 124. (Bkz.: İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, c. II, s. 126-127'den naklen)

oturdu. Çünkü ilk seçim, çok isabetli ve yerinde yapılmıştı.⁴³⁶

Yine Rasûlullah (s), Medine'ye hicret edip Kuba köyüne gelince, o yörenin başkanlarından Kulsum b. el-Hidm'in evine misafir oldu. Ziyaretçileri kabul etmek için ise, yine bir başka başkan olan ve o sırada bekâr olan Sa'd b. Hayseme'nin evinde oturmuştu.⁴³⁷ Ayrıca Kuba'dan (Medine'ye doğru) hareket ettiğinde Abdullah b. Ubey'in evinde bir süre oturmak (suretiyle onu şereflendirmek) istemesi de önemli bir husustur.⁴³⁸

Hz. Peygamber (s), Halid b. Velid'le Amr b. Âs'ın Müslüman olmadan önceki durumlarını sürekli gözlemlemiş ve İslâm'a girmelerine yönelik her ikisinin kulağına ulaşacak mesajlar bildirmiş ve Müslüman olduklarında ise her ikisini ayrı ayrı iltifatlarla karşılamış ve onlara teveccüh yağdırmıştır.⁴³⁹

Ebu Zerr'in Allah Resûlü'ne gelip, "*Bana da bir imaret ver Ya Resûlallah!*"⁴⁴⁰ diyerek, bir ordunun başında kumandan veya bir vilâyetin başında vali olma talebinde bulunması üzerine, Hz. Peygamber (s)'in bu talebe olumsuz karşılık vermesi de yine bu nevidendir. Zîra Hz. Peygamber (s) kadrosundaki insanları, onlardan daha iyi tanıyordu. Vazifelendirdiği şahıslarda vazife itibariyle hiç falso olmamıştı. Ebu Zerr (r.a.), imârete talip olabilir; kendini bu işin altından kalkacak güçte görebilir; fakat Allah Rasûlü, Ebu Zerr'i, Ebu Zerr'den daha iyi bilmektedir. "*Sen zayıfsın, bu iş ise ağırdır*" der ve ona imâret vazifesi vermez.⁴⁴¹

Ebu Dücâne (r.a.)'ye verdiği kılıçtan tutun da⁴⁴² Nuaym b. Mes'ud (r.a.)'a verdiği Kureyş ile Yahudilerin arasını bozma misyonuna kadar⁴⁴³ bütün icrâatında O, hep işi ehline verme prensibiyle hareket etmiş ve bunda da muvaffak olmuştu.⁴⁴⁴ Huzeyfe'ye sır verildi ve O (s), sırlarını ona verdi.⁴⁴⁵

Mekke'nin fethi sırasında "*Silâhlarını bırakanlar emniyette olacaktır, Ebû*

⁴³⁶ Gülen, *Sonsuz Nur*, c. II, s. 124.

⁴³⁷ Bkz.: Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, s. 175.

⁴³⁸ Bkz.: Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, s. 177.

⁴³⁹ Bkz.: Salih Suruç, *Kainâtın Efendisi Peygamberimizin Hayatı*, İstanbul, Yeni Asya Neşriyat, 2001, s.287-291.

⁴⁴⁰ Bkz.: Müslim, İmâret 17; Ebû Dâvud, Vesâyâ 4; Nesâî, Vesâyâ 10.

⁴⁴¹ Gülen, *Sonsuz Nur*, c. I, s. 420.

⁴⁴² Bkz.: Müslim, Fedâilu's-Sahâbe, 128; İbn Hanbel, *Müsned*, III/128

⁴⁴³ Bkz.: İbn Hişam, *Sire*, III/240

⁴⁴⁴ Gülen, *Sonsuz Nur*, c. II, s. 124.

⁴⁴⁵ Bkz.: Buhârî, Menâkıbu'l-Ashab, 20

Sufyân 'in evine sığınanlar emniyette olacaktır..."⁴⁴⁶ fermânı da fertlerin durumunu göz önünde tutma hususu da bunun bir işaretidir.

Kumandan tayin ettiği şahıslardan, ellerine mektup verip, krallara gönderdiği murahhaslara, ilim adamı olsunlar diye Suffe'ye kabul ettiği talebelerden zekât amillerinin intihabına kadar hâdiseler hep O'nu doğruluyordu.⁴⁴⁷

Hâsılı, bir lider için vazife ve sorumluluk yüklenecek insanları tanıma çok mühimdir. Tarih, bu mevzuda liderlerin yaptığı nice hatalardan bahseder. Yanına yaklaştırıp en yakını yaptığı insanlardan ihanet gören liderlerin sayısı hiç de az değildir.⁴⁴⁸

Tüm bu örneklerden de anlaşıldığı gibi, Hz. Peygamber (s) insanları önce tanımaya çalışmış, sonrasında insanlardaki ferdi farklılıkları gözeterek onlara karşı farklı tavır ve eğitim yöntemi sergilemiştir.

2.3.Kur'ân-ı Kerim ve Sünnet'e Göre İnsanların Eşit ve Farklı Olmalarının Sentezi

Aslında eşitlik ve farklılık birbirini reddeden iki durumdur. Fakat insan için ele aldığımız bu iki durum iyice mütalaa edildiğinde, birbirine zıt değil aksine adaletin ve imtihanın bir tezahürüdür. Şöyleki;

Birincisi; her ferdin fiziki ve ruhi farklılığı bir üstünlük değil; aksine hayatın işlerlik kazanmasına ve Allah'ın hilkat zenginliğinin hakkınca idrak edilmesine imkân sağlayan ayetlerdir.

İkincisi; herkesin omuzuna taşıyabileceği yük yüklenmesi ve kendisine verilen imkânlardan sorumlu olacak olması; bütün insanların aynı standartta bir sorumluluğunun olmadığını ortaya koymaktadır. Yani her insan kendisindeki mevcutların hesabını verecektir.

Üçüncüsü: farklı yeterliliklere sahip olmak ve her insanda bir veya birkaç insani özelliğin ön planda olması; diğer insanlardan üstün olmak değil, belki diğer insanlarda da aynı sonuçları elde edecek farklı yeteneklerin olması söz konusudur.

Dördüncüsü; toplumdaki farklı insanlar ve insanlardaki farklı imkânlar, suç ve ceza durumunda, gerçek bir hukuk düzeninde, adaleti sağlamada bir üstünlük

⁴⁴⁶ Bkz.:Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, s. 99.

⁴⁴⁷ Gülen, *Sonsuz Nur*, c. II, s. 125.

⁴⁴⁸ Gülen, *Sonsuz Nur*, c. II, s. 125.

değildir. Bunun gibi de amir ve memur, aynı sanık sandalyesinde eşit savunma ve haklara sahip iki eşit ferttir. Netice itibariyle ilahi hukuk, beşeri hukuktan geri değildir.

Beşincisi; imkân ve yeteneği, kabiliyet ve donanımı olan suçlu bir insan ile bu kabiliyet ve donanım noktasında suçlu kimsenin altında olan iyi bir insanın değeri bir değildir. Zahiren varlığında üstünlük gördüğümüz fakat davranışlarında adil olan suçlu kişi, hem toplum hem de Allah katında diğerinden daha değersizdir. Bu ise insandaki farklı imkânların bir üstünlük değil, ciddi bir sorumluluk doğurduğunu ve bunun ters bir sonuç ortaya koyabileceğini göstermektedir.

Altıncısı: insanlardaki temel süreçlerde bir eşitsizlik yoktur. Yani sebep olarak her insan, bir kadın ve erkekten dünyaya gelmektedir. Sonuç olarak ise herkes için ya cenneti kazanmak ya da kaybetmek, ya cehenneme gitmek ya da kurtulmak gibi en önemli bir dava ile karşı karşıya kalması söz konusudur. Yani temel varlık özellikleri açısından insanlar arasında bir problem görülmemektedir. Yine her insanın ölmek ve hesaba çekilmek gibi süreçlerde bir ayrıcalığı bulunmamaktadır.

Bazı ayetlerde bu husus şöyle ifade buyrulmaktadır: *“Allah'ın sizi, birbirinizden üstün kıldığı şeyleri (başkasında olup da sizde olmayanı) hasretle arzu etmeyin. Erkeklerin de kazandıklarından nasipleri var, kadınların da kazandıklarından nasipleri var. Allah'tan lütfunu isteyin; şüphesiz Allah her şeyi bilmektedir.”*⁴⁴⁹

*“Allah kiminize kiminizden daha bol rızık verdi. Bol rızık verilenler, rızıklarını ellerinin altındakilere verip de bu hususta kendilerini onlara eşit kılmazlar. Durum böyle iken Allah'ın nimetini inkâr mı ediyorlar?”*⁴⁵⁰

Netice olarak diyebiliriz ki, insanlardaki ferdî/bireysel farklılıklar, insanlar arasındaki eşitliğe engel her hangi bir zıtlık teşkil etmemektedir. İnsanlar Allah'a karşı sorumluluklarında eşit muamele görecektir.⁴⁵¹ Zira hadiste ifade edildiği gibi dinimiz insanları tarağın dişleri gibi eşit görmektedir.⁴⁵² Yani bir üstünlük ve ayrıcalıklı olmak gibi bir adaletsizliğin bulunmadığı dile getirilmektedir.

⁴⁴⁹ Mâide 4/32.

⁴⁵⁰ Nahl, 16/71.

⁴⁵¹ Zilzal, 99/7-8.

⁴⁵² Bkz.:ed-Deylemi, *Kitâbu Firdevsi'l Ahbâr*, c. V, s. 47. Hadis No: 7134.

2.4.Hz. Peygamber (s)'in Eğitimi Kimliği

Hayatlarını okuduğumuz sahâbe tabakası, İslâm'dan önce sıradan ve birbirlerine karşı zararlı birer fert iken, Hz. Peygamber (s)'in eğitim ve öğretimi neticesinde bütün insanlığa birer kılavuz ve yol gösterici olmuşlardır. Bir toplumu insanlığa kılavuz ve yol gösterici bir merhaleye taşımak, elbette sıradan bir hâdise değildir. Çünkü Hz. Peygamber (s)'i Allah terbiye etmiştir. O (s), “*Beni rabbim te'dib etti (eğitti)de te'dibimi(eğitimimi) güzel yaptı*”⁴⁵³ buyurmaktadır.

Bilindiği üzere İslâm dini; tebliğ, irşad, dâvet, terbiye, amel ve ahlâk dinidir. İslâm dininde, dinin esaslarını gerçekleştirecek bir terbiye olmadan intişar ve uyanış mümkün değildir.⁴⁵⁴ Bu terbiye ise ilâhî kaynağa dayandırılır.⁴⁵⁵ Daha önce kaydettiğimiz gibi ilâhî kaynaktan maksadımız Allah'tır.

Allah Teâlâ her kavim için bir hidâyete erdirici gönderdiğini beyan etmekle,⁴⁵⁶ peygamberliğin kaynağının ilâhî olduğunu ve peygamberlerin görevinin doğru yola iletmek olduğunu açıkça bildirmiştir. Buna göre, peygamberler ve onların talimâtı olmasa, insanların ne ile bahtiyar ve ne ile bedbaht olacakları bilinemezdi.⁴⁵⁷ Bu anlamda Hz. Peygamber (s), bazı hadislerinde doğrudan ve bazılarında dolaylı olarak kendisinin bir muallim olduğunu zikretmektedir. Müslim ve İbn Hanbel'in rivâyet ettikleri hadiste, Peygamber Efendimiz (s)'in eğitim ve öğretim hususuna vurgu yapmak mahiyetinde; “*Onlardan biri bana sormaya görsün; hemen kendisine haber veririm. Çünkü Allah beni zorlaştırıcı ve şaşırtıcı değil, lâkin öğretici ve kolaylaştırıcı olarak gönderdi.*” buyurmaktadırlar.⁴⁵⁸

Bu hadis ışığında görmekteyiz ki Hz. Peygamber (s) Efendimiz, beşeriyete bir muallim ve üstaddır. O'nun bu husûsiyeti, bütün beşeri kapsamakta ve bütün zamanlara şâmil olmaktadır. O (s), son peygamber olduğu için, getirmiş olduğu şeriat ve hükmü, hem kendi zamanını ve hem de sonraki zamanları kapsamaktadır.

⁴⁵³ Muhammed Abdurrauf el-Münâvî, *Feyzu'l-Kadîr Şerhu'l-Cami'i's-Sağîr*, Beyrut, Daru'l-Ma'rife, 1972, c. 1, s. 224.

⁴⁵⁴ Muhammed Lebîb en-Necihî, *Fi'l-fikri't-terbevi*, Beyrut, Daru'n-Nahdati'l-Arabiyye, 1998, s. 81.

⁴⁵⁵ Bayraklı, *İslam'da Eğitim*, s. 290.

⁴⁵⁶ Bkz. Ra'd, 13/7.

⁴⁵⁷ Seyyid Süleyman en-Nedvî, *Hiz. Muhammed Hakkında Konferanslar*, (Trc.: Osman Keskiöglü), Ankara, DİB Yay., 1957, s. 27.

⁴⁵⁸ Müslim, Talak, 29.

2.5.Kur'ân ve Sünnet'e Göre “Bireysel Farklılık” Alanları ve Örnekleri

Her insanın dünya hayatına bir imtihan için geldiği, her insanın fizikî ve ruhî özelliklerinin farklılığı, her insanın dünya hayatında yaptıklarından hesaba çekileceği, her insan için cennet ve cehennem hazırlanmış vb. hususlar göstermektedir ki ilahî kudret bizlere birçok farklılıklar vermiştir.

Farklılıklar özelde sayılamayacak kadar çoktur. Fakat farklılık teşkil eden hususları belli başlıklar altında toplamak mümkündür. Şimdi kişiler arası farklılığı teşkil eden bu hususlara değinelim.

2.5.1. Beden ve Fizik Farklılığı

İnsanları yaratan Allah, onları bedenî ve fizikî yönden birbirlerinden farklı yaratmıştır. Her insanın bedeni, kilosu, boyu, rengi, uzuvlarının münâsipliği ve şekli birbirlerinden farklıdır. Bu hususa dâir Kur'ân âyetleri, bizlere değişik örnekler sunmaktadır. Bir âyette şöyle buyrulmaktadır: *“Peygamberleri onlara, "Allah, size Tâlût'u hükümdar olarak gönderdi" dedi. Onlar, "O bizim üzerimize nasıl hükümdar olabilir? Biz hükümdarlığa ondan daha lâyığız. Ona zenginlik de verilmemiştir" dediler. Peygamberleri şöyle dedi: "Şüphesiz Allah, onu sizin üzerinize (hükümdar) seçti, onun bilgisini ve gücünü artırdı." Allah, mülkünü dilediğine verir. Allah, lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir.”*⁴⁵⁹

Bu âyete göre Tâlût, doğrudan doğruya Allah'ın seçtiği bir kişidir. Bu, onun için bir liyâkat gerekçesidir. Bunun yanı sıra Allah, ona bilgi ve beden gücü bakımından üstünlük vermiştir. Bu da onun için bir başka liyâkat gerekçesidir.

Kur'ân'da Yusuf (a.s.) kıssası anlatılırken şöyle buyrulmaktadır; *“Şehirde birtakım kadınlar, "Aziz'in karısı, (hizmetçisi olan) delikanlısından murad almak istemiş. Ona olan aşkı yüreğine işlemiş. Şüphesiz biz onu açık bir sapıklık içinde görüyoruz" dediler. Kadın, bunların dedikodularını işitince haber gönderip onları çağırdı. (Ziyafet düzenleyip) onlar için oturup yaslanacakları yer hazırladı. Her birine birer de bıçak verdi ve Yûsuf'a, "Çık karşılarına" dedi. Kadınlar Yûsuf'u görünce, onu pek büyüttüler ve şaşkınlıkla ellerini kestiler. "Hâşâ! Allah için, bu bir insan değil, ancak şerefli bir melektir" dediler.”*⁴⁶⁰

⁴⁵⁹ Bakara, 2/247.

⁴⁶⁰ Yusuf, 12/30-31.

Bu âyette de bir insan olan Yusuf (a.s.)'ın, yaratılışındaki bedenî güzelliğine dikkat çekilmekte ve O'nun güzelliği karşısında misafirlerin ortaya koydukları hayret bize bildirilmektedir.

Ebu Hureyre (r.a.)'dan gelen bir rivayete göre, "Resulullah (s) buyurdular ki: *"Kuvvetli mü'min, Allah nazarında zayıf mü'minden daha sevgili ve daha hayırlıdır. Aslında her ikisinde de bir hayır vardır. Sana faydalı olan şeye karşı gayret göster. Allah'tan yardım dile, acz izhâr etme."*⁴⁶¹

Hadiste, mü'min kimsenin güçlü ve kuvvetli olması istenmektedir. Güçlü ve kuvvetli olmak her insanın fiziğinde var olabilecek bir durum değildir. İnsanların, kemik yapıları, boyları, kiloları v.b. diğer özellikleri güçlü ve kuvvetli olmada belirleyicidir. Aynı zamanda güçlü ve kuvvetli olmanın rûhî bir yönü de vardır.

2.5.1.1.Beden ve Fizikî Farklılıklara Yönelik Uygulamalar

Hz. Peygamber (s)'in, bedenî ve fizikî farklılıkları göz önünde tutarak ortaya koyduğu örnek hadisler:

a. Bedenî Kuvvet Farklılığına Yönelik Uygulama

Hadis: Müsned'de Hz. Ömer'den gelen bir rivâyette Hz. Ömer (r.a.) şöyle anlatıyor: *"Rasûlullah (s) Ömer b. Hattâb (r.a.)'a: "Ey Ebu Hafs, sende fazla kuvvet var. (Haceru'l-Esved'i öpeceğim diye) zayıfa eziyet vermeyesin. Rükni boş görürsen yanaşarak istilâm et, değilse tekbir getirip geç" dedi. Sonra adam şunu söyledi: "Hz. Ömer (r.a.)'in bir adama şunu söylediğini işittim: "İnsanlara fazla kuvvetinle eziyet verme."*⁴⁶²

Hadisin Yorumu: İnsanlar içerisinde fizik ve kuvvet cihetinde farklılık olduğu mâlumdur. Yani her insanın vücut yapısı ve vücudundaki kuvvet oranı değişiklik göstermektedir. Bu ise kişilerde diğerlerine karşı bir üstünlük ve baskı unsuru olarak kullanılabilir.

Hz. Ömer (r.a.), fizikî yönden irice ve bedenî kuvvet açısından güçlü bir sahâbi idi. Bu hadiste de bu yönünü ve özelliğini, hac farîzasını yerine getirme sürecinde mûtedil ve müsamaha ile sarf etmesi tavsiye buyrulmaktadır. Hz. Ömer (r.a.)'ın bu noktayı göz ardı etmesi, cüsse ve bedence küçük olanlara bir eziyete

⁴⁶¹ Müslim, Kader 34.

⁴⁶² İbn Hanbel, Müsned, I, 23.

dönüşebilecektir. Bu nedenle de ibâdeti bir eziyet ve baskıya dönüşmekten alıkoymak için, Hz. Peygamber (s) böyle bir îkazda bulunmayı gerekli görmüştür.

b. Beden ve Fizik Yönünden Farklılığın İrsiyetle Münâsebeti

Hadis: Ebu Hureyre (r.a.)'dan gelen bir rivâyette O, şöyle anlatıyor: "Bir adam Rasûlullah (s)'a gelerek: "*Ey Allah'ın Resulü! Benim siyah bir çocuğum dünyaya geldi*" dedi. Adam, ta'riz yoluyla çocuğu nefytmeyi teklif ediyordu. Hz. Peygamber (s) onun nefyedilmesine ruhsat vermedi.

"*Senin develerin var mı?*" dedi. Adam: "*Evet*" deyince: "*Bunların renkleri nasıldır?*" diye sordu. Adam: "*Kızıl (kahverengi)!*" dedi. Rasûlullah (s) tekrar sordu:

"*Bunlar arasında boz renkli var mı?*"

"Evet!" dedi. Rasûlullah (s): "*Peki, bu nereden (geldi)?*" dedi. Adam: "Belki bir damar çekmiştir" deyince, Rasûlullah (s) da: "*Senin oğlun da bir damara çekmiştir!*" buyurdular.⁴⁶³ Çünkü bunda çocuğu kendinden nefytmeye bir ta'riz vardır. Ben beyazım, bu çocuk siyahtır; binaenaleyh benden olmaz demek istemiştir.⁴⁶⁴

Hadisin Yorumu: Hadiste ta'riz yoluyla çocuğunu nefytmek isteyen kimseye karşı, Rasûlullah (s)'in davranışını görmekteyiz. Kendisi beyaz tenli olan bir bedevînin -ki ismi Damdam b. Katâde'dir- hanımı siyah tenli bir çocuk doğurunca, bunu hanımının bir başkasından peydahladığı vehmine düşerek çocuğu nefytmek ister. Rasûlullah (s)'e gelip çok sarih olmayan bir üslupla gâyesini ifâde eder. İşte bu dolaylı ifadeye ta'riz denmektedir. Ta'riz kelimesi dilimizde "ta'rizde bulunmak" şeklinde kullanılır. Rasûlullah (s) develerden misal verip, bizzat adamı konuşurmak suretiyle, çocuğun uzakta kalan bir ceddine çekebileceğini, bu durumun tabii olduğunu ifâde buyurur.⁴⁶⁵

Sorun, doğan çocuğun ten renginin babasından farklı olmasıdır. Bu farklılığa konu olan ten rengi, anne ve babadan herhangi birisinde bulunmayınca, babanın o günün örfüne göre bir ithâma mâruz kalması söz konusu olabilir. Bu hadisteki olay, o günkü toplumsal kabullerden bize haber vermektedir. O dönemde kişinin, sadece anne ve babasının hem fizikî hem irkî özellikleri üzerine dünyaya geleceğine inanılması, toplum nezdinde bir mecburiyet olarak görülmüştür.

⁴⁶³ Buhârî, Talak 26, Hudud 41; Müslim, Liân 20.

⁴⁶⁴ Mehmet Sofuoğlu, *Sahih-i Buhârî ve Tercemesi*, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2009, c. XII, s. 5409.

⁴⁶⁵ Canan, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, c. XV, s. 117.

Fakat Hz. Peygamber (s), çözüm sağlamak için hemen muhâtabını karşısına almış, onu dinlemiş ve fizikî farklılık kaynaklı sorununa, bir îzah getirmiştir.

2.5.2. Yükümlülük ve Sorumluluk Farklılığı

İnsanı yaratan Allah, her insanı farklı imkân ve şartlarda yaratmıştır. Kimi insan, fakir bir ailede, kimi zengin bir ailede, kimi idareci bir ailede, kimi bir çobanın ailesinde, kimi bir âlimin evlâdı olarak, kimi bir avamın evlâdı olarak dünya hayatına gelmektedir. Yetiştigi ailede, zamanla birtakım görev ve sorumluluklar üstlenebilmektedir. Mensup olduğu ailenin şartları gereği; her insan için ictimâî hayatta farklı rol ve statüler olabilmektedir. Buna ilâveten diyebiliriz ki hayat, değişik insanların yükümlülük ve sorumlulukları ile devam etmektedir. Yani dünyadaki ekonomik, siyasî, ticarî ve sosyal döngü, farklı insanların katkı ve katılımları ile ilerlemektedir. Bugün her insanın sorumluluk ve yükümlükleri aynı değildir.

İslâm'da ferдин sorumluluk alanı oldukça geniştir. Herkes Allah'a, nefesine, ailesine ve çevresine karşı sorumludur. Zaten İslâm'ın bir bütün olarak yaşanması sorumluluk duygusu ile mümkün olmaktadır.

Kur'ân-ı Kerim'de, insanın değişik sorumlulukları olduğunu bildiren pek çok âyet bulunmaktadır. Bunlardan birincisi; *"De ki... Herkesin kazandığı kendisinedir. Kimse başkasının sorumluluğunu taşımaz; sonunda dönüşünüz Rabbinizedir."*⁴⁶⁶

İkincisi; *"Kim salih amel yaparsa bu kendinedir, kim de kötü iş yaparsa bu da aleyhinedir. Sonra Rabbinize döndürüleceksiniz."*⁴⁶⁷

Üçüncüsü; *"Kim doğru yola gelirse, ancak kendi lehine yola gelmiş ve kim de saparsa ancak kendi aleyhine sapmıştır. Kimse kimsenin günahını çekmez."*⁴⁶⁸ buyrulmaktadır.

Yükümlülük ve sorumluluk farklılığına yönelik sünnetteki örneklerle göz gezdirecek olursak, Hz. Peygamber (s) hem İslam'a davetinde hem eğitim-öğretim faaliyetlerinde hem de mevzûları değerlendirmede kişisel yükümlülük ve sorumlulukları göz önünde bulundururdu.

İnsanın çevresine karşı sorumlulukları vardır. Örneğin, her Müslüman

⁴⁶⁶ En'âm 6/164.

⁴⁶⁷ Câsiye 45/15.

⁴⁶⁸ İsrâ 17/15.

çevresindeki kötülöklere karşı mücadele vermekle mükelleftir. *“Kim bir fenalık görürse, onu eliyle düzeltsin. Buna gücü yetiremezse diliyle düzeltsin. Buna da gücü yetiremezse hiç olmazsa kalbiyle buğzetsin”*⁴⁶⁹ hadisi bu sorumluluğu bildirmektedir. Peygamberimiz (s) toplumun her seviyesindeki fertlerin sorumluluğu olduğunu belirtmekte ve hiç kimseyi sorumluluktan muaf tutmamaktadır. *“Hepiniz idarecisiniz ve hepiniz elinizin altındakinden sorumlusunuz: Devlet reisi idarecidir ve elinin altındakinden sorumludur. Aile sorumluluğu taşıyan her fert ailesinin idarecisidir ve onlardan sorumludur. Kadın kocasının evinin idarecisidir ve onların gözetiminden sorumludur. Hizmetçi, efendisinin malının idarecisidir ve elinin altındakilerden sorumludur. Her biriniz idarecisiniz ve her biriniz idareniz altındakilerinden sorumlusunuz.”*⁴⁷⁰

Görüldüğü üzere hadisin muhtevasında görev ve sorumluluk çeşitliğine işaret vardır.

Görev ve sorumluluk çeşitliliğine delalet eden Hz. Ali (r.a.)’dan gelen bir rivâyette, "Rasûlullah (s) buyurdular ki: *"Kalem üç kişiden kaldırılmıştır: Uyanıncaya kadar uyuyandan, ihtilâm (ergen) oluncaya kadar çocuktan, akli erinceye kadar mecnundan (deliden)."*⁴⁷¹

Hadiste, kulluk sorumluluğunun bu kişilerin üzerinden kaldırıldığı ve bu kişilerin yaptıklarından sorumlu olmadığı buyrulmaktadır. Bu üç sınıf insan, kendilerindeki mevcut özellikler nedeniyle, sorumluluktan beri tutulmuştur.

2.5.2.1. Bireyin Yükümlülük ve Sorumluluk Farklılığına Yönelik Uygulamalar

İnsanların yükümlülük ve sorumluluklarının farklılığı mevzuunda Hz. Peygamber (s)’in ortaya koyduğu örnek uygulamalar kayda değer uygulamalardır. Bunlardan bazılarını inceleyelim.

a. Anne ve Babasına Bakmakla Yükümlü Kimseye Yönelik Hz. Peygamber’in Tavsiyeleri ve Uygulamaları

Hadis: Abdullah b. Amr. b. As (r.a.)’dan gelen bir rivâyette o şöyle anlatılıyor: “Bir

⁴⁶⁹ Müslim, İman 78.

⁴⁷⁰ Buhârî, Cuma’ 11; Müslim, İmâret 20; Ebû Dâvûd, Harac 1

⁴⁷¹ Ebû Dâvûd, Hudud 16; Tirmizî, Hudud 7; Nesâî, Talâk 21; Ebû Dâvûd, diğeri bir rivâyette şu ziyadeyi kaydetmiştir: "...yaş sebebiyle akli fesâda uğrayandan..."

adam Hz. Peygamber (s)'e gelerek *“Hicret etmek ve cihâda katılmak üzere sana biat ediyorum. Ecrini de Allah'tan bekliyorum”* dedi. Hz. Peygamber (s) *“Annen ve babandan biri sağ mı?”* diye sordu. Adam *“Evet. Hatta ikisi de”* cevabını verdi. Hz. Peygamber (s) *“Allah'tan ecir mi istiyorsun”* diye sordu. Adam *“Evet”* diye karşılık verince, Hz. Peygamber (s) *“O halde hemen anne babanın yanına dön ve onlara güzel muamele et”* buyurdu.⁴⁷²

Hadisin Yorumu: Peygamber (s)'e gelen zâtın Câhime b. Abbâs b. Mirdâs olması muhtemel görülmüştür. Çünkü bir hadiste bu zât: *“Ben cihâd hakkında istişâre için Peygamber (s)'e geldim de (bana) : “Validen var mı?”* diye sordu. *“Evet!”* dedim. *“Git de ona ikram et! Zîra cennet onun ayaklarının altındadır.”* demiştir.⁴⁷³

Bu hususta daha başka hadisler de vardır. *“Öyle ise onlar hakkında mücâhede et!”* sözünden zâhirî mânâ kastedilmemiştir. Çünkü cihâdın zâhirî mânâsı başkasına zarar vermeyi tazammun eder. Burada maksad cihâdın külfetidir ki o da mal sarfetmek ve bedenen yorulmaktır. Binâenaleyh hadisin mânâsı: Anne ve babanı razı etmek için malını sarfet ve bedenini yor, demek olur. Hadîs-i şerif, anneye-babaya itaatın şiddetle lüzûmuna, haklarının büyüklüğüne, onlara itâatten dolayı kazanılacak sevabın çokluğuna delildir. Ulemâdan bazıları bu hadîsle istidlal ederek ana-baba hakkının cihâddan daha üstün olduğunu; her ikisi veya birisi müslüman olduğu takdirde, onlardan izinsiz cihâda gitmenin caiz olmadığını söylemişlerdir. Müşrik olurlarsa izinleri şart değildir. Ancak düşman müslümanların karşısına gelir de onunla çarpışmak zarûret hâlini alırsa, onlardan izinsiz cihâd etmek caiz olur.⁴⁷⁴

Hz. Peygamber (s)'in Müslümanları cihâda ve hicrete ne kadar teşvîk ettiği ve bunlara özendirdiği bilinmekle beraber, anne ve babası sağ olup hizmetini görecekt kişilerin bulunmaması durumunda, cihâda katılmaya müsaade etmemişlerdir. Hz. Peygamber (s) burada soru soran kimsenin özel durumunu göz önünde bulundurmuş ve bu kimseye, anne babasına iyilikte bulunmasının cihattan daha önemli ve faziletli olduğunu bildirmiştir.

b. Kişinin Yakın Akrabalarına Karşı Sorumluluğu

Hadis: Ebu Dâvud'un Küleyb b. Menfa'a yoluyla dedesi Küleyb el-Hanefî (r.a.)'dan

⁴⁷² Müslim, Birr 6.

⁴⁷³ Nesâî, Cihad 6.

⁴⁷⁴ Davudoğlu, *Sahîh-i Müslim Tercemesi ve Şerhi*, c. X, s. 484.

naklettiği bir rivâyette Küleyb el-Hanefî Rasûlullah (s)'a gelerek sormuştur: "*Ey Allah'ın Resûlü, kime karşı iyilik yapayım?*" diye. Hz. Peygamber (s) şu cevabı vermiştir: "*Annene, babana, kız kardeşine, erkek kardeşine, bunu takip eden azadına iyilik yap. Bu iyiliği de, üzerine vâcib olan bir hakkın ödenmesi, sıla-ı rahimin yerine getirilmesi olarak yapacaksın. (Yani nafîle, ihtiyârî, hasbî bir davranış tatavvu grubuna giren bir amel olarak değil.)*"⁴⁷⁵

Hadisin Yorumu: Hadisin içeriğinde de görüldüğü gibi, insanın yakınlarına ve yaşadığı topluma karşı bir takım ferdî ve içtimâî sorumlulukları bulunmaktadır.

İnsanın görev ve sorumluluklarının dairesi, yakın akrabadan uzak akrabaya ve yakın çevreden uzak çevreye doğru genişlemektedir. Yani insanın, annesinin ve babasının bulunması hususu, kişiyi onlara karşı bir sorumluluk, kardeşlerinin bulunması ikinci bir sorumluluk, eli altında bulunan kölelerin bulunması da bir başka sorumluluk gerektirmektedir. Bu sorumluluklar halka halka genişlemektedir.

Kişinin akrabalarının bulunması onlarla ilgilenmeyi, imkân nispetinde ihtiyaçlarını karşılamayı, zaman zaman onlara ziyârette bulunmayı ve buna benzer bir kısım yükümlülükleri beraberinde getirmektedir. Soru soran kişiye de Hz. Peygamber (s), bunu ifâde etmiş ve belirtmiştir.

c. Devlet Adına Vazifelendirilmiş Kimsenin Sorumluluğu ve Vazife Başında Hediye Kabul Edip Etmemesine Dair Uygulamalar

Hadis: Ebû Humeyd es-Sâidî (r.a.) şöyle anlatıyor: "*Rasûlullah (s) zekât toplama işinde bir adamı istihdâm etti. -Bir rivâyette "Benî Süleym'in zekâtını toplama işinde" denmiştir- Adam vazifeden dönünce: "Bu size aittir, şu da bana hediye edilenler!" dedi. Bunun üzerine Rasûlullah (s) (öfkeyle) minbere çıkıp, Allah'a hamd ve senâda bulunduktan sonra şunları söyledi: Bundan sonra derim ki Ben sizden birini, Allah'ın bana tevdi ettiği bir işte istihdam ederim. Sonra o gelir: "Bu size aittir, şu da bana hediye edilenler!" der. Bu adama, babasının veya anasının evinde otursaydı da, eğer doğru sözlüyse hediyesi ayağına gelseydi ya! Vallahi sizden kim haksız bir şey alırsa mutlaka onu boynunda taşır olduğu halde kıyâmet günü Allah'la karşılaşacaktır. Eğer bu haksız aldığı şey deve ise böğürecek, sığırsa möleyecek, koyunsa meleyecek!"* Sonra Rasûlullah ellerini kaldırdı, o kadar ki koltuk altındaki beyazlık

⁴⁷⁵ Ebû Dâvud, Edeb 129.

gözüktü: "*Allahım tebliğ ettim mi?*" dedi ve bu sözünü üç kere tekrar etti."⁴⁷⁶

Hadisin Yorumu: Hadiste, zekât memuru olarak vazife yapan bir sahâbinin, zekât toplama sırasında kendisine verilen hediyeleri sahiplenmesi konu edilmiştir. Bu sahâbinin diğerlerinden farklılığı, İslâm'ın insanlara yüklediği zekâtı toplamak göreviyle vazifeli olmasıdır. Bu vazifede ise diğer insanlardan farklı bir sorumluluk üstlenmiş demektir. Çünkü bu iş için bu sahâbiye güven duyulmuş ve bu güven nedeniyle halkın vereceği zekâtlar onun eliyle toplattırılmıştır. Bu sorumlulukta birisinin, zekât toplama sürecinde, karşıdaki kişi veya kişilerden hediye, bağış ve benzer adlarla ek bir ikramı kabul etmesinin sakıncaları, Hz. Peygamber (s) tarafından şiddetle nehy edilmektedir. Yani normal zamanlarda verildiğinde kabul edilebilecek bir hediye ve eşyanın, bu görev süresince kabul edilmesi hatalı bir davranış olarak ilan edilmektedir.

Hz. Peygamber (s), mezkûr sahâbinin görev ve sorumluluklarını hatırlatarak, aldığı hediyeyi (sahâbinin) hak etmediğini bildirmiş ve uyarmıştır.

Bu itibarla Hz. Peygamber (s) hutbeye çıkarak durumu fert üzerinden cemiyete ve cemaate, kişilere verilen sorumluluğun bir takım zaruretleri olduğunu bildirmiştir. Böyle bir sorumluluğun, kişide oluşturması gereken hassasiyetleri beyan etmiştir. Bu beyan karşısında kişinin yanlış yaparak uhrevî bir vebale mâruz kalmasından da onu alıkoymaya çalışmıştır.

d. Farz İbadeti Öncelikle Mükellef Kişinin Kendi Adına Yapması

Hadis: İbn Abbâs (r.a.) şöyle anlatıyor: "Rasûlullah (s), bir adamın: "*Şübrüme adına lebbeyk!*" dediğini işitti, sordu, cevap verdi. Bunun üzerine; "*Şübrüme de kim?*" diye sorar. Adam: "*Bir kardeşim veya bir yakınım!*" diye cevap verdi. Rasûlullah (s) : "*Sen başta kendin için sen hac yaptın mı?*" diye sordu. "Hayır!" cevabını alınca: "*Öyleyse önce kendi adına hac yap, daha sonra Şübrüme adına yaparsın!*" buyurdu."⁴⁷⁷

Hadisin Yorumu: İnsanın kendisine, yaratıcısına ve toplumuna karşı sorumlulukları vardır. Bunları yerine getirmede de ilk önce kendi nefsinin sorumlulukları gelir. Başkasının görevi olan ve yapması gereken şeyleri kendimizin; bizim yapmanız

⁴⁷⁶ Buhârî, Cum'a 29, Zekât 67, Hibe 17, Ahkâm 24, 41; Müslim, İmâret 26.

⁴⁷⁷ Ebû Dâvud, Menâsik 26; İbn Mâce, Menâsik 9.

gerekenleri de başkasının yapması doğru değildir.

Hz. Peygamber (s), bu rivâyetteki kişinin, hac ibâdetini yerine getirirken telaffuz ettiği ismin kendisine ait olmadığını, başkasına ait olduğunu öğrenince, kişiye doğrusunu öğretmeye çalışmıştır. Bunu yaparken de kişinin önce kendisinin yapması gereken ferdî vazifeleri hatırlatılmaktadır.

Diyaloglarda görüldüğü üzere, “*Sen kendi adına hac yaptın mı?*” yani kendi adına sorumluluklarını yerine getirdin mi, sorusu; önce sahâbinin kendisinin kul olarak üzerine farz olanı yerine getirmesi gerektiğini bildirmek içindir.

e. Kabile Reîsi veya Toplum Önderi Olmanın Gerektirdiği Sorumluluk

Hadis: Ka’b b. Mâlik (r.a.)’den gelen bir rivayette şöyle anlatıyor: “Ka’b b. Eşref, Rasûlullah (s)’in aleyhine hicviyeler düzüyor ve bunlarla, Kureyş kâfirlerini Hz. Peygamber (s)’e karşı tahrik edip kışkırtıyordu. Rasûlullah (s) Medine’ye hicret ettiği zaman, şehrin ahali kozmopolitti. Bir kısmı Müslüman, bir kısmı putlara tapan müşrik, bir kısmı da Yahudî idi. Yahudîler, Rasûlullah (s) ve ashabına rahatsızlık veriyorlardı. Cenab-ı Hak, Resûlü’ne (s) sabır ve affi emreliyordu. Allah onlar hakkında meâlen şu âyeti indirmiştir: *"Hiç şüphesiz, sizden önce kitap verilenlerden ve Allah'a eş koşanlardan çok üzücü sözler işiteceksiniz. Sabreder ve Allah'a karşı gelmekten sakınırsanız bilin ki, bu üzerinizde sebat edilecek işlerdendir"*⁴⁷⁸ Şair Ka'b b. Eşref, Hz. Peygamber (s)'e eza vermekten bir türlü vazgeçmiyordu. Sonunda Rasûlullah (s) Sa'd b. Mu'âz (r.a.)'a, onu öldürecek birini yollamasını emretti. Onu Muhammed b. Mesleme (r.a.) öldürdü. Ka'b öldürülünce, Yahudîler ve müşrikler çok korktular. Rasûlullah (s)'e gelerek: *"Arkadaşımızı geceleyin kapısını çalarak öldürdüler"* dediler. Rasûlullah (s) onlara Ka'bu'l-Eşref'in geçmişte söylediklerini hatırlattı. Sonra da hepsini kendisiyle onlar arasında yapılacak ve (sıkıntıları) sona erdirecek bir antlaşma imzalamaya çağırdı. Rasûlullah (s) onlarla kendisi ve bütün Müslümanlar arasında muteber olacak yazılı bir antlaşma yaptı.⁴⁷⁹

Hadisin Yorumu: Hadiste, İslâm düşmanlarının verdiği ezâyı bertaraf etme görevi, içtimâî sorumluluğu bulunan ve bir kabile reîsi Sa'd b. Mu'âz'a verildiği görülmektedir. Çünkü bu sorumluluk ancak böyle bir kimse tarafından yerine

⁴⁷⁸ Âl-i İmrân, 3/186.

⁴⁷⁹ Ebû Dâvud, Harâc 22.

getirilebilirdi. O günkü sosyal ve siyasal ortamda, bu sorumluluğu üstlenecek kişi ancak bir kabile reîsi ve önderi olabilirdi. Zîra kabile reîsine kin gütmek yahut ondan intikam almak, bütün bir kabileye düşmanlık etmek demektir. Rasûlullah (s) bu hususu göz önünde bulundurarak olayın çözümü için sadece bu sorumluluğu taşıyabilecek kişiye; yani Sa'd b. Mu'âz (r.a.)'a bu vazifeyi vermiştir.

Sa'd b. Mu'âz (r.a.)'a, bu sorumluluğun verilmesi meselesi, kabile reîsi ve toplum önderi sıfatı olan kişilerin, sorumluluklarının olduğu dersini vermektedir. Çünkü toplum içinde ârız olan sorunları ve sorunların müsebbiplerini sorgulamak, sorunları bertaraf etmek ve ortadan kaldırmak, toplumun önde gelenlerinin vazifesidir.

f. Efendinin Kölesine Karşı Sorumluluğu

Hadis: Ebu Mes'ud el-Bedrî (r.a.) şöyle anlatıyor: "Ben köleme kamçıyla vuruyordum. Arkamdan bir ses işittim. "*Ebu Mes'ud, bilesin ki...*" diyordu. Öfkeden sesi tanıyamadım. Bana yaklaşıncaya onun Rasûlullah (s) olduğunu gördüm.

"*Ebu Mes'ud bil ki! Ebu Mes'ud bil ki!*" diyordu. Kamçıyı elimden attım. "*Ebu Mes'ud, Allah'ın senin üzerine senin kölen üzerindeki daha muktedir olduğunu bil!*" dedi. Ben de: "Bundan sonra ebediyen kölemi dövmeceğim" dedim.⁴⁸⁰

Hadisin Yorumu: Bu rivâyet, köle ve hizmetçilere rıfk ve mülâyemetle muamele edilmesi lâzım geldiğine delâlet eder.⁴⁸¹

Hadiste köle üzerinde efendisinin bir hukuku bulunduğu; ancak bunun istediğini yapmak ve eziyet etmek olmadığını görmekteyiz. Bu hususta köle-efendi hukukunu bildiren Hz. Peygamber (s), her iki tarafın da karşılıklı görev ve sorumlulukları bulunduğunu hatırlatmaktadır.

2.5.3. Cinsiyet Farklılığı

Cinsiyet, belirgin bir farklılık unsurudur. Bu farklılık bir üstünlük derecesi değil, bir sorumluluk farklılığıdır. Ayrıca İslâm, kadını ve erkeği birbirlerine eş ve tamamlayıcı olarak nitelendirmektedir. Bunu Cenab-ı Allah, "*O, sizi tek bir nefisten*

⁴⁸⁰ Müslim, Eyman 34; Ebû Dâvud, Edeb 133; Tirmizî, Birr 30.

⁴⁸¹ Davudoğlu, *Sahih-i Müslim Tercemesi ve Şerhi*, c. VIII, s. 258.

yarattı ve kendisiyle durulup-yatışması için ondan eşini var etti.”⁴⁸² diye beyan buyurmaktadır. Ayrıca bu ikisinin konaklaması için “Biz dedik ki: "Ey Âdem sen ve eşin cennette ikamet ediniz...”⁴⁸³ diye fermân buyurarak birlikte hayat sürdürmelerini takdir buyurmuştur.

Kadın ve erkeğin durumu bir âyette şöyle ifâde buyurulmaktadır: “Allah'ın bazısını bazısından üstün kılması ve onların kendi mallarından harcaması nedeniyle erkekler kadınlar üzerinde sorumlu gözeticidir.”⁴⁸⁴

Bu sorumluluk, kadın ve erkek arasında cinsiyet farklılığından doğan sorumluluk farklılığıdır. Fakat bu farklılığa karşın, âyet-i kerime: “*Erkek olsun kadın olsun inanmış olarak kim sâlih bir amelde bulunursa onlar cennete girecek ve onlar bir çekirdeğin sırtındaki tomurcuk kadar bile haksızlığa uğramayacaklardır.*”⁴⁸⁵ buyrulur kadın ve erkeğin her ikisinin de sorumluluklarına ve neticede cennetle mükafatlandırılacaklarına dikkat çekilmektedir.

Bir başka âyette, kadın ve erkeğin şahitlikleri hususunda bir farklılığa şöyle işaret edilmektedir: “*Erkeklerinizden iki de şahit bulundurun. Eğer iki erkek bulunamazsa rıza göstereceğiniz şahitlerden bir erkek ile -biri yanılırsa diğerinin ona hatırlatması için- iki kadın (olsun).*”⁴⁸⁶

Buradaki şahitlikte, kadına destekçi olarak ikinci bir kadının yer alması uygun görülmektedir.

Bu arada ince bir hususa temas etmek gerekir ki, Kur’ân-ı Kerim’de Hz. Meryem’in kadınlar arasında faziletini ifâde eden şu âyet-i kerime: “*Hani melekler: "Ey Meryem şüphesiz Allah seni seçti, seni arındırdı ve âlemlerin kadınlarına üstün kıldı" demişti.*”⁴⁸⁷ buyrulur kadınlar içerisinde dahi, üstünlük yönünden bir derecelendirme olduğu düşünülebilir.

Başka hadislerde, insan cinsiyetlerinin erkek, kadın, hünsa ve mütereccil diye isimlendirildikleri görülmektedir. Bunun yanında genelde iki cins diye düşünebileceğimiz erkek ve kadın bir farklılık mevzuudur. Her iki cins, bazı

⁴⁸² A’raf, 7/189.

⁴⁸³ Bakara, 2/35.

⁴⁸⁴ Nisâ, 4/34.

⁴⁸⁵ Nisâ, 4/124.

⁴⁸⁶ Bakara, 2/282.

⁴⁸⁷ Âl-i İmrân, 3/42.

yönlerden ortak özellik gösterecekler de, neticede insan cinsinin farklı iki sınıfıdır.⁴⁸⁸ Varlık olarak farklı fitrî özelliğe sahip olmaları, sorumluluklarını da farklı kılmıştır. Bu farklılık hem ibâdet hem muâmelat hem de sosyal hayatla ilgili birçok alanda kendini göstermiştir.

Yine Hz. Peygamber (s), erkek ve kadına verilecek eğitimde, eğitimin başarılı olabilmesi için cinsiyet farklılıklarının göz önünde bulundurulmasını istemiştir. Zîra O'na göre erkek ve kadın, insan cinsinin farklı iki türüdürler. Onlar tavır ve davranışlarda olduğu gibi, süründükleri koku, giyindikleri elbise vb. de birbirlerinden farklıdır. Bu husustaki bazı hadisleri şöylece sıralayabiliriz: *“Erkeklerin kokusu rengi görünmeyen ama kokusu çıkan; kadınların kokusu rengi görünen kokusu çıkmayandır (fazla yayılmayandır)”*⁴⁸⁹

*“...(namazda imam yanıldığında hatırlatmak için) sübhanallah demek erkeklere, el çırpma da kadınlara mahsustur”*⁴⁹⁰

*“Dünyada ipek giyen erkek, cennette ipek giyinemeyecektir.”*⁴⁹¹

*“...kadın idiysen tırnaklarını kınalasaydın ya!”*⁴⁹²

*“Rasûlullah, kadın elbisesi giyinen erkeğe lanet etti”*⁴⁹³ gibi erkek ve kadınların giyimlerinde, kuşamlarında, davranışlarında vs. gibi konularda farklı olmalarının bir lüzumuna dikkat çekmektedir. Bu farklılıklar hayat boyu sürdürülmelidir. Hatta kadının beş parça kefen ile kefenlenmesi⁴⁹⁴ ölmüş olsa bile kendisine yapılan muamelede cinsiyet farklılığının gözetildiğini göstermektedir.

2.5.3.1.Cinsiyet Farklılığına Yönelik Uygulamalar

Hz. Peygamber (s)'in örnek uygulamalarında, cinsiyet faktörü bir farklılık olarak görülmüş ve iş bölümü, görevlendirme, tebliğ ve diğer muamelelerde en uygun tavsiyelerde bulunmuştur. Bu hususa yönelik örneklerle işaret edeceğiz.

⁴⁸⁸ Muhammed Sıddık Hasan Han el-Kannucî, *Husnu'l-usve bima sebete mine'llahi ve resulihî fi'n-nisve*, Beyrut, nşr. Mustafa Sa'id el-Hinnu; Muhyiddin Mistu, Müessesetu'r-Risale, c. I, s. 246.

⁴⁸⁹ Ebû Dâvud, Nikâh, 49; Nesai, Zinet, 32.

⁴⁹⁰ Buhârî, Amel fi's-Salât, 5; İbn Mâce, İkametu's-Salât, 65.

⁴⁹¹ Buhârî, Libas, 25; Buhârî, Libas, 27.

⁴⁹² Nesai, Zinet, 18.

⁴⁹³ Ebû Dâvud, Libas, 280.

⁴⁹⁴ Ebû Dâvud, Cenâiz, 31.

a. Kadınların Cihâda Çıkıp Çıkamayacağı Hususuna Yönelik Uygulama

Hadis: Hz. Âişe (r.anha)'dan gelen bir rivayette: Ben, "Ya Rasûlullah! Kadınlara da cihâd gerekir mi?" diye sordum. Rasûlullah (s): Elbette onların da cihâdı vardır. Ama o cihatta vuruşma (öldürme) yoktur. (Kadınların cihâdı) Hac ve umredir."⁴⁹⁵ buyurmuştur.

Bu hadisin akabinde İbn Mâce şu rivayete yer verir: "Hacc yapmak (muharebeye katılmayan) her zayıfın cihâdı(hükümünde)dır."⁴⁹⁶.

Hadisin Yorumu: Bu hadiste, kadın-erkek arasında bazı farklılıklar olduğuna ve bundan dolayı hareket ve ibâdet alanlarının da farklı olduğuna işaret etmektedir. Esasen bu, her iki cinsin fitrî farklılıklarından kaynaklıdır.

Rasûlullah (s), Hz. Âişe (r.anha)'nın sorusuna, kadınların cihâdının; "Hac ve Umre" olduğunu buyurmuş ve erkeklerin cihâdına; yani içinde ölüm, yaralanma ve korku halleri olan cihâda denk tutmuştur. Zîra kadın, bedenî ve ruhî bakımdan farklı fitrata sahip olarak yaratılmıştır. Kadının yaratılışı daha nahif, zarif, kırılğan, korunmaya muhtaç, duygusal ve hassastır. Erkek ise daha atılğan, cesur ve celâllidir. Bu nedenle savaşmak gibi dînî bir vecibe kadına değil, erkeğe yükümlülük olarak verilmiş; kadınlar içinse bu sevaba nâil olabilecekleri başka ibâdetler, cihâd olarak tavsiye edilmiştir.

b. Büluğ Çağındaki Kişinin Annesinin Yanına Girmesi Sırasında Dikkat Edeceği Hususa Yönelik Uygulama

Hadis: Atâ b. Yesâr (r.a.)'den gelen rivâyette: "Bir adam Rasûlullah(s) 'a sordu: "Annemin yanına girerken izin isteyeyim mi?"

"Evet iste."

"Ama ben evde onunla beraber kalıyorum."

"Annenin yanına girerken izin iste!"

"Ama ben ona hizmet ediyorum."

"Anneden izin iste! Anneni çıplak görmem hoşuna gider mi?"

"Hayır!"

⁴⁹⁵ İbn Mâce, Menâsik, 8.

⁴⁹⁶ İbn Mâce, Menâsik, 8.

"Öyleyse ondan izin iste!"⁴⁹⁷ buyurdular.

Hadisin Yorumu: Bülüğa ermiş erkeğin ev içerisinde nasıl davranması gerektiğine dair sorulan soruya verilen bu cevap, cinsiyet farklılığından kaynaklanan hassâsiyetin bir gereğidir.

Hiz. Peygamber (s), kişinin izinsiz olarak annesinin yanına girmesi mevzusunda, çocuğun cinsiyetinin farklı olması ve bülüğ çağında olması sebebiyle, dikkat edilmesi gerektiğini beyan etmiştir. Bu tavsiyenin bir takım hikmetler içerdiği görülmektedir. Bu hikmetlerden biri, insanın annesini kıyafetsiz görmesinin ruhî ve psikolojik olarak oluşturacağı tahribattır.

Görüldüğü üzere, isti'zân sadece yabancılara karşı konulmuş değildir. İnsanın en yakınlarından olan annesinin yanına girerken bile, aynı evde beraber yaşansa bile isti'zân, İslâm terbiyesinde gerekli bir prensiptir. Pek çok ictimâî, ferdî ve dînî değerlerin korunması buna riâyete bağlıdır.⁴⁹⁸

c. Kadınların Fıtraten Nazik ve İnce Olduklarına Yönelik Uygulama

Hadis: Hiz. Enes (r.a.)'den gelen bir rivâyet şöyledir: "Rasûlullah (s)'in (kafilenin yürüyüş temposunu ezgileriyle) canlı tutan bir kölesi vardı, adı Enceşe idi. Bu zat güzel sesli birisiydi. Rasûlullah (s) ona: "*Ey Enceşe ağır ol! Şişeleri kırma –veya şişeleri sevk ederken ağır ol- dedi. Şişe ile nazik kadınları kastediyordu.*"⁴⁹⁹

Hadisin Yorumu: Enceşe (r.a.), Rasûlullah'ın güzel sesli Habeşî bir kölesi idi. Ebû Mâriye diye künyesi vardı. Veda Haccı sırasında, Rasûlullah'ın zevceleri ile bir kısım müslüman kadınların develerini sevk ediyordu. Bu kadınlardan biri de Ümmü Süleym idi. Kadınların develerini sevk eden Enceşe bazı ezgiler okumuş, okuduğu ezgilerle develeri hızlandırmıştı. Rasûlullah (s) teşbihli bir üslupla müdahale ederek, okuduğu ezgilerin ritmini değiştirerek, develerin yürüyüş temposunu ağırlaştırmasını söylemişti.

"Şişeleri kırma -veya şişeleri sevk ederken ağır ol" buyurmasından murâd, yürütmede yavaş olmasını istemektir. Çünkü deve tegannî ve terennüm ile sürüşü işitince, bundan lezzet alarak yürüyüşü hızlandırır, dolayısıyla binicilerini rahatsız eder. İşte bundan dolayı Hiz. Peygamber (s), Enceşe'yi bunu yapmaktan nehyetti.

⁴⁹⁷ Mâlik, *Muvatta'*, İsti'zân 1.

⁴⁹⁸ Canan, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, c. X, s. 166.

⁴⁹⁹ Buhârî, Edeb 90, 95, 111, 116; Müslim, Fedâil 70.

Çünkü kadınlar şiddetli hareketten zayıflık duyar, zarara uğrayıp düşmelerinden de korkulur.⁵⁰⁰

Rasûlullah (s) kadınların nezaketten çok ince olduklarını ifâde etmek için, onları çabuk kırılan şişeye teşbih buyurmuştur. Enceşe'ye sevki ağırlaştırması için yapılan nebevî hitap, rivâyetlerde farklı kelimelerle gelmiştir: "*Ağır ol!*", "*Rıfkla sevket!*", "*Ağır ol, rıfkla hareket et*" gibi.⁵⁰¹

d. Kadının El ve Benzeri Organlarında Olması Gereken Süse Yönelik Uygulama

Hadis: Hz. Âişe (r.a.)'den gelen rivâyette O, şöyle anlatıyor: "Bir kadın, perde gerisinden Rasûlullah (s)'e eliyle bir mektup uzattı. Rasûlullah (s) elini derhal geri çekip: "*Ne bileyim, bu el kadın eli midir, erkek eli midir?*" buyurdu. Kadıncağız: "*Kadın elidir!*" deyince Hz. Peygamber (s): "*Sen kadın olsaydın, tırnaklarının rengini değiştirdin*" buyurdu. Bununla kına yakmayı kastetmişti."⁵⁰²

Hadisin Yorumu: Görüldüğü üzere, Hz. Peygamber (s), biat eden kadından, ellerine kına vurmasını cinsiyetinin gereği görmüştür. Bu durum, kadının cinsiyet alâmetlerini belirgin bir şekilde-helal dairede- göstermesi gerektiği hususundan ileri gelmektedir.

Buna karşın Hz. Peygamber (s), tüm kadınlara böyle bir emirde bulunmamıştır. Cinsiyet belirginliği diyebileceğimiz bu durum, bir kadının biatinden önce olmakla birlikte, ellerini kınalaması emri ise cinsiyet farklılığına değinen bir örnek olmuştur.

e. Kadının Fıtratında Eğlenceye Düşkünlük Olduğuna Yönelik Uygulama

Hadis: Hz. Âişe (r.anha)'dan gelen bir rivâyette O, şöyle anlatıyor: "Ben mescidde oynayan Habeşlileri seyrederken Rasûlullah (s)'in beni ridası ile örttüğünü hatırlıyorum. Bu hal, ben seyretmekten usanıncaya kadar devam etti. Benim gibi, genç yaşında bir kızın eğlenceye ne kadar düşkün olacağını varın siz takdir edin."⁵⁰³

Hadisin Yorumu: Hz. Âişe (r.anha)'ın genç bir kadın olması ve kadın olmanın fitrî özellikleri göz önüne alındığında, Hz. Peygamber (s)'in müsaadesi fevkalade

⁵⁰⁰ Sofuoğlu, *Sahih-i Buhârî ve Tercemesi*, c. XIII, s. 6114.

⁵⁰¹ Canan, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, c. VIII, s. 192.

⁵⁰² Nesâî, *Zinet* 18.

⁵⁰³ Buhârî, *Salât* 69, *İydeyn* 2, 3, 25, *Cihâd* 81, *Menâkıb* 15, *Nikâh* 82, 114; Müslim, *İydeyn* 18.

önemlidir. Çünkü kadın ve erkek fitratındaki his, duygu ve algılar, farklılık göstermektedir. Kadının hoşuna gidenler, tercih ettikleri ve uğraşları, erkeklerden farklılık arz etmektedir.

Hz. Âişe (r.anha)'nın durumu göz önüne alındığında, Hz. Peygamber (s)'in tavrı, konumuz açısından açık bir örnek teşkil etmektedir. Yani henüz genç bir kadın olan Hz. Âişe (r.anha)'ya karşı Hz. Peygamber (s) müsâmaha göstermiştir. Zira Hz. Peygamber (s), diğer zamanlarda boş ve malayanî işlerle meşgul olmaktan ümmetini men etmiş, nefsin kuvvetlenmesine sebep olacak uğraşlardan uzak kalınmasını istemiştir. Ancak genç hanımının, dinen uygun bir şekilde, his ve duygularına göre hareketini müsâmaha ile karşılamıştır.

2.5.4. Ekonomik ve İktisadî İmkân Farklılığı

İnsanlar arasında rızık miktarı ve ekonomik imkânlar anlamında, farklılıklar bulunmaktadır. Buna dair Kur'ân-ı Kerim'de: *“Darlık veren de bolluk veren de Allah'tır. Sadece O'na döndürüleceksiniz.”*⁵⁰⁴ buyrulmaktadır. Diğer bir âyette ise, *“Şüphesiz senin Rabbin, rızık dilediğine -genişletir- yayar ve daraltır. Gerçekten O, kullarından haberi olandır, görendir.”*⁵⁰⁵ buyrulmaktadır. Bu ayetteki husus, bir farklılık olmakla beraber bir adaletsizlik değildir. Çünkü bizim yaşadığımız hayat, imtihan içindir ve birçok farklılığın olmasını zaruret kılan bir durumdadır.

Bu farklılıkların belirleyicisi ise Kur'ân âyetinde şöyle belirtilmektedir: *“Baksana, biz insanların kimini kiminden nasıl üstün kılmışızdır! Elbette ki ahiret, derece ve üstünlük farkları bakımından daha büyüktür.”*⁵⁰⁶ Bu durum dünya açısından bir farklılık arz etmekle beraber, bu farklılığın hedefi uhrevî bir maksattır.

Başka bir âyette ise Allah (c.c.) Hz. Peygamber (s)'e *“Ve seni bir yoksul buldu da zengin kılmadı mı?”*⁵⁰⁷ buyurarak, zenginliğin bir farklılık ve imkân genişliği olduğunu belirtmektedir.

Yaşadığımız hayatta kimi insan fakir, kimi insan orta halli ve kimi insan ise zenginlik içerisinde. Bu sosyolojik bir gerçektir. Bu sosyolojik gerçeklik, bir anlamda bir çeşitlilik ve hayatın işlerliği için bir zarurettir. Yani bütün insanların

⁵⁰⁴ Bakara, 2/245.

⁵⁰⁵ Meryem, 17/30.

⁵⁰⁶ Meryem, 17/21.

⁵⁰⁷ Duhâ 93/8.

fakir veya zengin olması, sosyolojik anlamda bir kısım sorunları da beraberinde getirecektir.

İslâm dininin temel esaslarından olan zekât, sosyolojik bir farklılığın sonucudur. Yani, toplumda iktisadî farklılığın îcabı olan bir ibâdetdir. Aynı zamanda zekât ibâdeti, malî bir ibâdet olup, fakir kişilere verilmesi emredilmiş ekonomik bir ibadettir.

2.5.4.1. Ekonomik İmkân Farklılığına Yönelik Uygulamalar

İnsanlara arası ekonomik imkânlardaki farklılıklar, Hz. Peygamber (s)'in tebliğ ve risalet vazifesini yerine getirirken fertlere karşı uyguladığı bir ilke olmuştur. Hz. Peygamber (s), bu farklılıklara yönelik uygulamalar ortaya koyarken, her hangi bir tarafa karşı tolerans göstermek gibi bir amaç gözetmemiştir. Zîra zenginliğin ve mal varlığının insandaki oluşturduğu ruh durumunu dikkate almayı hedef almıştır. Şimdi, hadislerde bu hususa dair örneklere değineceğiz.

a. İslâmın Hangi Hasleti Hayırlıdır Sorusuna Yönelik Verilen Cevap

Hadis: Abdullah b. Amr (r.anhuma)'dan gelen rivâyette, O, şöyle anlatıyor: “Bir adam, “*Ya Rasûlullah! İslâmın hangi hasleti daha hayırlıdır*” diye sordu. Hz. Peygamber (s): “*Yemek yedirir, tanıdığın ve tanımadığını herkese selam verirsin*” buyurdu.⁵⁰⁸

Hadisin Yorumu: Bu hadiste, müslümanın yükümlülükleri arasında bir derecelendirme söz konusudur. Bunlardan kimi farz olarak emredilmiş kimi ise müstehab olarak teşvîk mahiyetinde yapılması istenilmiş şeylerdir.

Hadislerde sıkça karşılaştığımız, “*Ya Rasûlullah! İslâm'ın hangi hasleti daha hayırlıdır*” sorusu, farklı cevaplar ile karşılık bulmuştur. Cevaplardaki farklılıklar ise, kanaatimizce soru soranların kendi durumları ile ilgilidir. Yoksa aynı soruya farklı cevap mâkul değildir.

Zannımızca bu hadisin sonunda verilen cevap, maddi imkânı gerektiren bir ibâdete teşvîk ve terğîbden dolayıdır. Bu cevap, muhâtabın maddi imkânının iyi olmasıyla ilgilidir. Buna karşın fakir bir kişiye böyle bir sorumluluk yüklenmiş olması, onun gücünün üzerinde bir yük yüklemiş olacaktır ki bu da dinen uygun

⁵⁰⁸ Ebû Dâvud, Edeb 142.

değildir.

Elhâsıl bu hadiste, Hz. Peygamber (s)'in insanlar arasındaki maddi imkân farklılıklarını göz önünde tutarak tavsiyelerde bulunduğu görülmektedir.

b. Amellerin Hangisinin Daha Faziletli Olduğu Sorusuna Verilen Cevap

Hadis: Ebu Hureyre (r.a.)'den gelen rivâyette: "Hz. Peygamber (s)'e amellerin hangisinin daha faziletli olduğu soruldu. Rasûlullah (s) şöyle buyurdu: "*Allah'a ve Rasulüne imandır.*" "*Sonra hangisidir*" diye soruldu. "*Allah yolunda cihâd etmektir*" buyurdu. "*Peki, sonra hangisidir*" diye sorulunca da "*Mebrur (yânî makbul olmuş, içine günâh ve riya karışmamış) hacc'dır*" buyurdu"⁵⁰⁹

Hadisin Yorumu: Bu hadiste, yukarıda sorulan soruya benzer bir soru sorulmuştur. Verilen cevap ile kişinin mali bir ibâdeti yapması özendirilmiştir. Bu özendirme ise ancak imkân gerektiren bir durumdur. Yani İslâm'ın rukûnlerinden olan hac ibâdeti imkânı olan kişiye, en efdal ibâdet olarak zikredilmiştir.

Ayrıca bu hadiste, kişiye, İslâm'ın geniş dairesinden dar dairesine bir basamaklandırma yapılmıştır.

c. Allahın İmkân Verdiği Kimselerin Nasıl Giyinmesi Gerektiğine Yönelik Uygulama

Hadis: Avf b. Mâlik (r.a.)'den nakledilen bir rivayette O, şöyle anlatıyor: "*Ey Allah'ın Resûlü!*" dedim, "*Ben bir adama uğrasam, o beni ağırlamasa, sonra o bana uğrasa ben ona yaptığını yapayım mı?*"

"*Hayır!*" dedi, "*Sen onu ağırla!*"

Bir gün Rasûlullah (s) beni eskimiş bir elbise içerisinde görmüştü.

"*Senin malın yok mu (da böyle giyiniyorsun)?*" diye sordu.

"*Allah bana deve, koyun, [sığır, at, köle] her maldan verdi!*" dedim.

"*Öyleyse üzerinde görülmelidir!*" buyurdular.⁵¹⁰

Hadisin Yorumu: Zenginlik bir imkân ziyadeliğidir. Yani kişinin kendi ihtiyaçları dışında fazla mala sahip olması demektir. Zengin kimsenin ise imkân eksikliği ve ekonomik yetersizliği bulunanlara karşı bir sorumluluğu bulunmaktadır.

İnsanın zengin olması bir takım zenginlik emarelerini üzerinde izhar etmesini gerekli

⁵⁰⁹ Buhârî, Hacc, 4.

⁵¹⁰ Tirmizî, Birr 63.

kılmaktadır. Hadiste, imkânları yerinde olan, varlıklı bir sahâbinin üzerinde, mahrum ve mağdur bir kişinin giyim-kuşamına benzer elbiselerin Hz. Peygamber (s) tarafından yadırgınmıştır. O kişinin zenginliğiyle münâsip şekilde giyinmesi tavsiye edilmiştir.

Hz. Peygamber (s), bu konuda herkese aynı şekilde emir buyurmamış, ekonomik imkânları yerinde olan kişilere bu şekilde bir tavsiyeyi yapmıştır. Bu itibarla o kimseye, *Allah'ın kendisine çeşitli nimetler verdiğiinden dolayı tahdis-i nimet kabilinden üzerinde bunun gereklerini izhar etmesi tavsiye edilmiştir.*⁵¹¹

d. Ekonomik İmkânı Olan Kişinin İmkânları Nisbetinde Sorumluluğu Bulunduğuna Yönelik Uygulama

Hadis: Ebu Hureyre (r.a.)'den gelen bir rivayette: "Rasûlullah (s) bir gün sadaka (nafaka) vermeyi emretmişti. Bir adam: "Ey Allah'ın Resûlü!" dedi. "Yanımda bir dinarım var!"

"Onu kendine tasadduk et (kendi nafakan için harca)!" buyurdu. Adam: "Yanımda bir dinar daha var(sa)?" dedi. Rasûlullah (s): "Onu da çocuklarına tasadduk et" buyurdular. Adam tekrar: "Bir başka dinarım daha var(sa)?" deyince:

"Onu da zevcene tasadduk et" emrettiler. Adam bu sefer: "Başka bir dinarım daha var(sa)?" dedi. Rasûlullah (s): "Onu da hizmetçine tasadduk et!" deyince, adam tekrar atıldı: "Bir başka dinarım daha var(sa)?" Rasûlullah (s): "Onun nereye verileceğini sen daha iyi bilirsin" cevabını verdi.⁵¹²

Hadisin Yorumu: Rasûlullah (s) tasadduk konusunda önce kişinin kendi nefsinin zikretmiştir. Çünkü insana en yakın yine kendisidir ve kendi ihtiyacı başkasından önce gelir. Diğer akrabaya nisbetle babaya en yakın olduğu ve nafakaya şiddetli ihtiyacı bulunduğu için ikinci sırada çocuğu zikretti. Daha sonra zevce ve hizmetçi zikredilmiştir. Bu hadis kendi ihtiyacından ve bakmakla yükümlü olduğu kişilerin nafakasından artan maldan sadaka vermeye teşvîk etmektedir. Ayrıca çocuğun nafakasının zevceden önce, zevcenin nafakasının da hizmetçinin nafakasından önce geldiğine ve yakınların kendi aralarındaki derecelere göre sadakaya başkalarından

⁵¹¹ Canan, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, c. X, s. 300.

⁵¹² Ebû Dâvud, Zekât 45; Nesâî, Zekât 54.

daha lâyük olduklarına delâlet eder.⁵¹³

Hadiste, imkânların gelişmesi oranında, Rasûlullah (s) paylaşmayı genişletmiştir. Bir mânâda, imkânların geniş ise sorumluluklarında genişlemiş demektir. Her defasında soruyu tekrar etmek, bir anlamda imkânların artışının bir işaretidir. Eğer imkânlar bir ise sorumluluk birdir, eğer imkânlar bin ise sorumluluk bindir diye doğru bir orantı mantığı geliştirilebilir.

Konumuz açısından ise sahâbenin hâlini bilen Hz. Peygamber (s), soru soran sahâbeden, diğer insanlara yahut başka ihtiyacı olanlara tasadduk etmesini değil, elindeki ehline harcamasını istemiştir. Bir önceki hadiste olduğu gibi tasadduk emri verilmemiş, sadece ailesi için harcaması istenmiştir. Bu doğrultuda, özellikle sadaka hususunda yapılan tebliğde Hz. Peygamber (s), maddi yeterliliği ön koşul görmüş ve insanlara bu duruma göre farklı yükümlülükler yüklemiştir.

e. Ekonomik İmkânı Olan Kişilerin Yapması Gerekenlerin Neler Olduğuna Yönelik Uygulama

Hadis: Ebu Sa'id (r.a.)'den nakledilen bir rivayette O, şöyle anlatıyor: "Bir bedevî gelerek: *"Ey Allah'ın Resûlü! Bana hicretten haber ver!"* dedi. Rasûlullah (s): *"Vah sana! O ağır bir iştir. Senin develerin var mı?"* dedi. Adam, *"Evet!"* deyince: *"Zekâtlarını veriyor musun?"* diye sordu. Adam yine *"Evet!"* deyince: *"Öyleyse sen o uzaklarda kal ve çalış, zira Allah senin amelinden hiçbir şeyi eksiltmeyecektir"* buyurdu."⁵¹⁴

Hadisin Yorumu: Bedevî, Medine'ye hicret etmek istiyordu. Kendisi Mekkeli değildi. Hicret ise Mekke'nin fethinden evvel, Mekkelilerin Medine'ye gelmeleri ve ikamet etmeleri için farz kılınmıştı. Peygamber onun için bedevîye: *"Vah sana, yazık sana! Hicret çok çetin bir iştir!"* diye, onu hicret etmekten men etmişti. Bunun Mekke fethinden evvel olduğu anlaşılıyor. Çünkü Mekke fethinden sonra hicret yoktu.

İslâm'ın kolaylık teşkil eden yönü ön plana alındığında, kişinin kendisini zorluğa itmesi ve ibâdet için bu yola girmesi, Rasûlullah (s) tarafından men edilmiştir.

⁵¹³ Yeniçel; Kayapınar, *Sünen-i Ebû Dâvud Terceme ve Şerhi*, c. VI, s. 325.

⁵¹⁴ Buhârî, Zekât 36, Edeb 95; Müslim, İmaret 87.

Toplumun ve avamın algısında ibâdet olan birçok husus, aslında bir zahmet olabilmektedir. Örneğin; bugün yaya olarak hac vazifesinin ifa etmek, ek bir sevap kazanmaya sebep değildir.

Geçimini iyi derecede hayvancılıkla sağlayan bu kişinin hicret etmesi durumunda, Medine’de bu işi yapamayacağını yahut tüm malını kaybedeceğini, büyük bir sıkıntıya gireceğini fark eden Rasûlullah (s), hicreti için izin vermemiştir.

Bu hadis, Rasûlullah (s)’in insanların imkânlarını yerli yerinde ve makul bir şekilde kullanmalarını tavsiye etmektedir.

f. Kadının Sûs İçin Kullandığı Mal ve Eşyanın Olması Durumunun Gerektirdiği Sorumluluk

Hadis: Amr b. Şuayb, babası yoluyla dedesi Abdullah b. Amr (r.anhuma)’dan şu hadisi nakleder: "Rasûlullah (s)'e bir kadın, beraberinde bir kızı olduğu halde geldi. Kızın elinde, altından kalın iki bilezik vardı.

"*Bunların zekâtını verdin mi?*" diye, Rasûlullah (s) kadına sordu. Kadın: "*Hayır!*", diye cevap verdi. Rasûlullah (s): "*Kıyamet günü Allah'ın, onları sana ateşten iki bilezik yapması seni memnûn eder mi?*" dedi. Bunun üzerine kadın, bilezikleri derhal çıkarıp Rasûlullah'ın önüne bıraktı ve: "*Bunlar Allah ve Resûlüne aittir!*" dedi."⁵¹⁵

Hadisin Yorumu: Hadisin zahirinde, imkânlarını teşhir eden bir kadın olduğu ve bu teşhiri Hz. Peygamber (s) makul ve makbul karşılamadığı görülmektedir. Var olan imkânların, Allah yolunda sarf edilmesi tavsiye edilmektedir.

Kadının imkân sahibi olması, yadırganacak bir husus olmadığı muhakkaktır. Lakin insanın var olan imkânları bazı sorumluluklar gerektirmektedir. İmkânlar, Allah’a karşı sorumluluğu arttırmış olduğu gibi topluma karşı sorumluluğu da arttırmaktadır.

Ekonomik ve iktisadi imkânlar, hem dünyada bir takım sorumluluklar gerektirmekte hem de ahirete karşı bir takım yükümlülükler içermektedir. Bütün bunlar dengeli ve iktisatlı bir tarzda sarf edildiğinde Allah’a yaklaşımda birer basamak görevi görürken; yerinde ve müspet sahada sarf edilmeyen her bir imkân, cehenneme yaklaştıran bir mıknatıs özelliği bulundurmaktadır.

Bu husustaki hadislerde karşılaştırma yapıldığında, bazılarında infak emri

⁵¹⁵ Ebû Dâvud, Zekât 3; Nesâî, Zekât 19; Tirmizî, Zekât 12.

tüm cemaate verilmiş; kiminde bir kişi emrin dışında bırakılmış; kiminde ailesine karşı infakta bulunulması istenmiş; kiminde de malvarlığının üzerinde görülmesi istenmiştir. Bu hadiste ise kadının üzerindeki zinetlerin çıkarılması, yalnız bunların izhar edilmesinin yasak olmasından dolayı değil, Allah için yani infak edilmesi için istenmiştir. Bu hadislerdeki farklı tavırlar, bir tutarsızlık değil, derin anlayışın ve nitelikli bir eğitimcinin sergileyebileceği bir eğitim yöntemidir.

İşte bütün bu hadislerde Hz. Peygamber (s)'in, ümmetine yönelik dünya ve ahiret işlerinde, sürekli bir uyarıcı olarak, görevini yerine getirmesinin örnekliğini görmekteyiz.

2.5.5. İnanç ve Düşünce Farklılığı

Düşünmek, fikr kökünden türeyen tefekkür kelimesi ile ifade edilmektedir.⁵¹⁶ Allah, tefekkürün öncülerini, yani tefekkürün kapıları olan duymak, görmek ve hissetmek duyularını insana vermiştir.⁵¹⁷ Yine düşünme, Allah'ın istediği fitrî bir haldir.⁵¹⁸ İnanmak ise düşünmenin neticesinde hâsıl olan yine insanî bir özelliktir.⁵¹⁹

İnsanlardaki düşünce farklılığına dair, yani her insanın düşünce ve yaklaşımda farklı olduğunu dair Allah, *“O vakit Allah'tan bir rahmet ile onlara yumuşak davrandın! Şayet sen kaba, katı yürekli olsaydın, hiç şüphesiz, etrafından dağılıp giderlerdi. Şu halde onları affet; bağışlanmaları için dua et; iş hakkında onlara danış. Kararını verdiğin zaman da artık Allah'a dayanıp güven. Çünkü Allah, kendisine dayanıp güvenenleri sever.”*⁵²⁰ ayetiyle bildirmiştir.

İslâm'ın inanç ve amel sahasında, düşünce ve görüş farklılıklarına delalet eden bazı kavramlar kullanılmaktadır. Bu kavramlar, düşünce ve görüş çeşitliliğine dayanmaktadır. Bunlar, “ictihad” ve “mezhep” kavramlarıdır.

İctihad, sözlükte; bir konuda elden gelen çabayı sarf etmek, bir şeyi elde edebilmek için olanca gücü harcamak, demektir. Fıkhî bir terim olarak, fakîhin tafsîlî delillerden şer'î-amelî hükümleri çıkarmak için bütün imkânını harcaması

⁵¹⁶ Karagöz vd., *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, s. 641.

⁵¹⁷ Bkz. Mülk, 67/23.

⁵¹⁸ Bkz.:Nûr, 24/61.

⁵¹⁹ Nahl, 16/44.

⁵²⁰ Âl-i İmrân, 3/159.

manasına gelir.⁵²¹

Mezhep, sözlükte; gidilecek yol, gidilecek yer, doktrin, akım, gitmek ve takip etmek, gibi anlamlara gelmektedir.⁵²²

Bu kavramlar gereği, İslam dininde birçok farklı düşünce ve mezhep zuhur edebilmiştir. Yani fertlerdeki farklı yaklaşım ve görüş farklılığı bu iki kavramın temelini oluşturmuştur.

Yine inançlardaki farklılıkları ortaya koyan bazı kavram ve tanımlamalar yapılmaktadır. Bunlar; Mü'min,⁵²³ Kâfir,⁵²⁴ Müşrik,⁵²⁵ Münâfik,⁵²⁶ Yahûdî,⁵²⁷ Hıristiyan,⁵²⁸ Sabiiler,⁵²⁹ Mecûsî,⁵³⁰ ineğe tapınma,⁵³¹ vb. birçok tâbir, inanç çeşitliliği için kullanılmaktadır.

Kur'an-ı Kerim, beşeriyet kadar eskiliğini göstermek sadedinde Hz. Süleyman (a.s.)'in mektubu üzerine, takip edilecek siyasetin tespiti maksadıyla yakınlarını toplayan Belkıs'ın yaptığı istişare⁵³² başta olmak üzere Firavun'un Hz. Musa(a.s.)'a karşı alınması gerekli tedbirleri tespit için etrafındakilerle yaptığı istişareden,⁵³³ Hz. İbrahim'in oğlu İsmail'le ilgili olarak, onun kurban edilmesi hususunda gördüğü rüya üzerine, çocuk İsmail'le yaptığı istişareye⁵³⁴ varıncaya kadar kaydettiği misallerden başka, iki ayrı ayette Hz. Peygamber (s)'e ve Müslümanlara istişareyi emreder.⁵³⁵

İstişare ve düşünceye değer verme sadedinde Hz. Enes (r.a.)'den gelen bir rivayette, "Resulullah (s), kendisine Ebu Süfyan'ın ordusuyla birlikte üzerlerine gelmekte olduğu haber verilince, ashabıyla istişare etti. Önce Ebu Bekr (r.a.) konuştu. Ondan yüzünü çevirdi (iltifat etmedi). Sonra Hz. Ömer (r.a.) konuştu.

⁵²¹ Karagöz vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 293.

⁵²² Karagöz vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 441.

⁵²³ Bkz.:Bakara, 2/4.

⁵²⁴Bkz.:Bakara, 2/98.

⁵²⁵ Bkz.: Enâm, 6/136-137.

⁵²⁶ Bkz.:Bakara, 2/8.

⁵²⁷ Bkz.:Bakara, 2/91.

⁵²⁸ Bkz.:Tevbe, 9/30.

⁵²⁹ Bkz.:Bakara, 2/62.

⁵³⁰ Bkz.:Hac, 22/17.

⁵³¹ Bkz.: Bakara, 2/51.

⁵³² Bkz.:Neml, 27/28-34.

⁵³³ Bkz.:Şuarâ, 26/18-37.

⁵³⁴ Bkz.: Sâffat, 37/102.

⁵³⁵ Bkz.:Âl-i İmrân, 3/159; Şûra, 42/38.

Ondanda yüzünü çevirdi. Derken Sa'd b. Ubâde (r.a.) (Resulullah'ın maksadını sezerek) ayağa kalktı ve "Ey Allah'n Resülü, biz (Ensârîler)i mi kastediyorsunuz? Nefsimi kudret elinde tutan zâta yemin ederim, eğer bize bineklerimizi denize sürmemizi emredecek olsanız, mutlaka (gözümüzü kırpmadan) daldırırız. Bize onlara binip Berkî'l-Gımâd'a gitmemizi emretseniz onu da yaparız!" dedi. Bunun üzerine Resulullah (s) ashabını sefere hazırladı. Yola çıktılar ve Bedr'e kadar gelip harp için konuşlandılar.

Orada, Kureyş'in su almaya gönderdiği kimselerle karşılaştılar. İçlerinde Benî Haccâc'a ait siyâhî bir köle vardı. Onu yakaladılar. Resulullah (s)'ın ashabı Ebu Süfyan ve arkadaşları hakkında bilgi soruyorlardı. Köle:

"Ebu Süfyan hakkında bilgim yok. Ancak (burada) Ebu Cehil, Utbe, Şeybe ve Umeyye b. Halef var!" dedi. O böyle söyleyince ashab onu dövdü. O da: "Evet, ben size haber veriyorum. Bu Ebu Süfyan'dır!" dedi. Onu bıraktıkları zaman başkaları sordular. O yine:

"Ben Ebu Süfyân hakkında bir şey bilmiyorum, lakin burada halkın içinde Ebu Cehil, Utbe, Şeybe, Umeyye b. Halef var!" dedi. Böyle söyleyince onlarda aynı şekilde dövdüler. Bu esnada Resulullah (s) namaz kılıyordu. Bu hali görünce namazı bıraktı ve: "*Nefsimi kudret elinde tutan Zât-ı Zülcelâl'e yemin olsun, size doğruyu söyleyince onu dövüyorsunuz! Yalan söyleyince de bırakıyorsunuz*" dedi.

Râvi der ki: "Resulullah (s) elini koyarak "*burası falancanın öldürüleceği yer, şurası feşmekancanın öldürüleceği yer*" diye teker teker gösterdi."

Râvi der ki: "Allah'a yemin olsun onlardan hiçbiri, Hz. Peygamber (s)'in elini koyduğu yerin dışına sapmadan, gösterdiği yerlerde öldürüldüler."⁵³⁶

Yukarıdaki ayetler ve bu hadisten anladığımız üzere, düşünce ve inanç çeşitliliği insan olmanın bir tezâhürüdür.

2.5.5.1. İnanç ve Düşünce Farklılığına Yönelik Uygulamalar

İnsanların bir düşünceye zorlanması ve bir düşüncenin baskı ile kabul ettirilmesi, insanın fitratına ters bir durumdur. Bunu bilen Hz. Peygamber (s),

⁵³⁶ Müslim, Cihâd 83; Ebu Dâvud, Cihâd 125.

insanlardaki çeşitli düşünce ve yaklaşımlara karşı müsamahakâr ve farklı yaklaşmıştır. Bu ise bize örneklik teşkil etmektedir.

a. Kâfir Misafire İkrâm Yönündeki Uygulama

Hadis: Ebu Hureyre (r.a.)’den nakledilerek gelen bir rivayette O, şöyle anlatıyor: "Rasûlullah (s), kâfir bir misafir ağırlamıştı. Derhal onun için bir keçinin sağılmasını emretti. Keçi sağıldı. Kâfir sütünü içti. Sonra diğer bir keçinin daha sağılmasını emretti. (Adam doymadı). Bu suretle tam yedi keçinin sütünü içti.

Adam yatıp, sabah olunca Müslüman oldu. Rasûlullah (s) bir keçi sağılmasını emretti. Sütünü adam içti, sonra ikinci bir başka keçi daha sağıldı. Fakat bunun sütünü tamamen içemedi. Bunun üzerine Rasûlullah (s): "*Mü'min bir bağırsak dolusu yer, kâfir ise yedi bağırsak dolusu yer-içer*" buyurdular."⁵³⁷

Hadisin Yorumu: Burada Hz. Peygamber (s)’in kâfir bir misafir ağırladığını görmekteyiz. Bu bir anlamda iyileştirme ve kazanma adına yapılmış bir uygulamadır. Bu misafire ikram yapıldığı ve bir gece süresince de evde misafir edildiği anlaşılmaktadır.

Kişinin rivâyet içerisinde "*kâfir*" diye vasıflandırılması en dikkat çekici ifadedir. Böyle bir durumda ona karşı yapılan ikramda tam yedi keçinin sağılıp sütünün içirilmesi süresince, Hz. Peygamber (s) tarafından hiçbir müdahale yapılmamış olması yine garip (hayret verici ve hayranlıkla) karşılanabilmektedir. Çünkü her süt içmede besmeleyi söylemeksizin bir kimse Rasûlullah (s)’in yanında süt içmekte; bunun yanında kâfire karşı bir tahkir ve azarlama yapılmaksızın bir yaklaşım sergilenmektedir.

Farklı düşünce ve inanca sahip bir kişiye, bu şekilde müsamaha ile yaklaşılması konumuzla ilintilidir. Çünkü böyle bir kişiye doğru öğretilirken, inancı ve önceki yaşantısı dikkate alınarak öğretimde bulunulmuştur. Müsamahaya dayanan bu tebliğde, inanç noktasındaki farklılık dikkate alınarak, bir uyarı yapılmaksızın yemesine izin verilmiş, sonuçta da bu tebliğ yöntemi etkili olmuş ve o kişi, İslâm’a girmiştir.

b. Yahudî Şeriatına Göre Zina Haddi Cezasının Tatbikine Karşın Hz. Peygamber (s)’in Aslını Ortaya Koymaya Yönelik Uygulama

⁵³⁷ Buhârî, Et’ime 12; Müslim, Eşribe 186.

Hadis: Hz. Berâ (r.a.) anlatıyor: "Hz. Peygamber (s)'in yanına yüzü kömürle karartılmış ve dayak atılmış bir Yahudî getirdiler. Bunun üzerine Rasûlullah (s) Yahudîleri çağırarak: *"Kitabınızda zina haddini (cezasını) böyle mi buluyorsunuz?"* diye sordu. *"Evet"* dediler.

Sonra Hz. Peygamber (s) onların âlimlerinden birini çağırdı ve *"Musa'ya, Tevrat'ı indiren Allah aşkına soruyorum, zina edenin haddini kitabınızda böyle mi buluyorsunuz?"* dedi. Âlim: *"Hayır! Eğer bana böyle yemin vererek sormasaydın sana haber vermezdim. Kitapta recm buluyoruz. Fakat zina vak'aları eşrafımız arasında çoğaldı. Artık şerefli birini bu suçla yakalarsak onu bırakır olduk. Ancak bîçare birisini yakalarsak ona haddi tatbik ediyoruz. Kendi aramızda şöyle dedik: "Gelin aramızda öyle bir ceza şeklinde anlaşalım ki o, eşraftan olsun, halktan olsun herkese tatbik edilsin. Sonunda recm yerine suratın kömürle boyanıp dayak atılmasında ittifak ettik."*

Bunun üzerine Rasûlullah (s): *"Allahım, onların öldürdüğü emr-i şerifini ilk ihya edip dirilten ben olayım"* dedi ve had cezasının tatbikini emretti, zâni hemen recmedildi. Bunun üzerine şu âyet indi: *"Ey Peygamber! Kalbleri inanmışken ağızlarıyla "inandık" diyenler, Yahudîlerden yalana kulak verenler ve başka bir topluluk hesabına casusluk edenlerden inkâra koşanlar seni üzmesin. Sözleri asıl yerlerinden değiştirirler de "Böyle bir (fetva) size verilirse alın, verilmezse kaçının" derler..."*⁵³⁸ Az sonra Allah Teâlâ şu âyeti indirdi: *"Allah'ın indirdiği ile hükmetmeyenler, işte onlar kâfirlerdir..." "Allah'ın indirdiği ile hükmetmeyenler işte onlar onlar zâlimlerdir..." "...Allah'ın indirdiği ile hükmetmeyenler, işte onlar fâsıklardır!"*⁵³⁹ Bu âyetlerin hepsi kâfirler hakkında nazil olmuştur."⁵⁴⁰

Hadisin Yorumu: Burada Yahudî bir din âlimi ile bir mevzûnun tahkîkâtı yapılmaktadır. Doğru bir bilginin tespiti için soru-cevap çalışması yapılmaktadır. Peygamber (s), Yahudîliğin aslının tahrif edildiğini onlara söylettirmeye çalışmaktadır.

Olayın sonraki sürecinde, zâninin recm cezası hemen uygulanmıştır. Fakat Hz. Peygamber (s) Yahudî âlimi ile yaptığı mütalaada, onun inancını dikkate

⁵³⁸ Mâide, 5/41.

⁵³⁹ Mâide, 5/44, 45, 47.

⁵⁴⁰ Müslim, Hudud 28; Ebû Dâvud, Hudud, 26.

almıştır. Yahudî toplumunun ortaya koydukları uygulamaların asıl dinlerinde olmadığını, Hz. Peygamber (s) bilmekte ve ortaya çıkarmaktadır. Bu durumda yahûdî âlime, yanlışı kendisine hatırlatılarak, işin doğrusu ve gerçeği gösterilmiştir.

2.5.6. İlgi ve Kabiliyet Farklılığı

İlgi; dikkati öncelikle belirli bir şey üzerinde toplama eğilimidir. Belirli bir olay veya etkinliğe yakınlık duyma, ondan hoşlanma ve ona öncelik tanımadır.⁵⁴¹

İlgi ve kâbiliyetler muhteliftir. İnsanların ferdî özelliklerinden biri de farklı kâbiliyetlere sahip olmalarıdır. Allah, insanları, kâbiliyet bakımından farklı yaratmıştır.⁵⁴²

Kısaca, potansiyel güç diye ifâde edilen kâbiliyet ise herhangi bir beceri anlamında bir şeyler öğrenme fırsatı verildiği zaman, insanın bundan yararlanma gücü olarak tanımlanabilir.⁵⁴³

Bu meyanda, Hz. Peygamber(s)'in, eğitimde ashâbının yeteneklerini nasıl değerlendirdiğine ışık tutacak şu hadis-i şerif oldukça manidardır. O (s), şöyle buyurmuştur: *“Ümmetin fertleri arasında ümmetime karşı en merhametlisi Ebu Bekir'dir. Allah'ın emri konusunda en titiz ve şiddetlileri Ömer'dir. Hayâ bakımından en doğru olanları Osman'dır. Hükümde (yargıda) en isabetlileri Ali'dir. Helal ve haramı en iyi bilenleri Muaz b. Cebel'dir. Feraizi (miras hukukunu) en iyi bilenleri Zeyd b. Sabit'tir. Kur'ân kıraati en iyi olanları Übey b. Ka'b'dır. Her ümmetin bir emini vardır ve bu ümmetin emini de Ebu Ubeyde b. Cerrah'tır.”*⁵⁴⁴

Burada, insanların yaratılışlarındaki ilgi ve kâbiliyetlerin farklılık gösterdiği ve bu farklılığın bireyleri değişik iş ve alanlara yönelttiği ifâde edilmektedir.

Kişilerdeki ilgi ve kâbiliyetlerin farklılığı, kişiliklerin ve kimliklerin çeşitliliğinin bir göstergesidir. İşte Hz. Peygamberi (s) bu farklılığı, eğittiği ve terbiye ettiği toplumda belirgin bir ölçü olarak görmüş ve dikkate almıştır. Buna dair örnekleri ele alalım.

İnsanların farklı kabiliyetlere sahip olması tamamen fitrîdir, yaratılışla ilgilidir. Hz. Peygamber(s) de insanlardaki bu farklılığa işaret ederek şöyle

⁵⁴¹ Şükrü Haluk Akalın vd., “İlgi”, *Türkçe Sözlük*, Ankara, TDK Yay., 2011, s. 1174.

⁵⁴² el-İsfehâni, *Tafsîlu'n-neş'eteyn ve tahsilu's-saadeteyn*, s. 88.

⁵⁴³ Baymur, *Genel Psikoloji*, s. 249.

⁵⁴⁴ İbn Hanbel, *Müsned*, 3, 184-281; Tirmizî, *Menâkıb*, 33.

buyurmuştur: “Allah’ın benim vasıtamla gönderdiği hidayet ve ilim, bol yağmura benzer. Bu yağmur bazen öyle bir toprağa düşer ki, onun bir kısmı suyu kabul eder ve çayır ile ot bitirir. Bir kısmı da kurak olur, suyu üstünde tutar da, Allah onunla insanları faydalandırır. Ondan hem kendileri içerler, hem de hayvanlarını sularlar ve ekinlerini yetiştirirler. Bu yağmur, diğer bir çeşit toprağa daha isabet eder ki, düz ve kaypaktır; ne suyu üstünde tutar, ne de çayır bitirir. Allah’ın dinini anlayıp da, Allah’ın benim vasıtamla gönderdiği hidayet ve ilimden faydalanan ve bunu bilip de başkasına bildiren kimse ile bunu duyduğu vakit kibrinden başını bile kaldırmayan ve Allah’ın benimle gönderdiği hidayetini kabul etmeyen kimse böyledir.”⁵⁴⁵

Görüldüğü gibi bu hadiste hidayetle birlikte, ilimde kabiliyeti olup olmama durumu, su-toprak münasebetiyle izah edilmiş⁵⁴⁶ ve insanların eşit olmadığı bir vakıa olarak kabul edilmiştir.

Diğer bir hadiste de Peygamberimiz (s), “İnsanlar madenler gibidir. Cahiliye devrinde hayırlı olanlar, dinde ilim sahibi olurlarsa, İslam devrinde de hayırlı olurlar.”⁵⁴⁷

Hadiste, insanlar madenlere benzetilmektedir. Bu benzetmeyle de çok önemli gerçekler ifâde edilmektedir. İnsanlar madenler gibidir. Zira madenler, ne kadar çok bulunur ve bulunan bu madenler ne derece işletilebilirse o nispette insanlığa yararlı olur. Her maden kullanılışı ve kullanıldığı yere göre kıymeti haizdir. Yani her birinin kendilerine has hususiyetleri ve kendi makamlarında üstünlükleri vardır. Yeter ki madenler keşfedilip işlenebilsin.

Aynen bunun gibi insanların da birer maden gibi her birinin ayrı ayrı hususiyetleri ve kabiliyetleri vardır. Eğer bu kabiliyetler ve istidatlar iyi keşfedilir ve işlenebilirse hem kendisine hem de millete faydalı bir hale gelebilir. Böylece insandan son derece verimli bir şekilde istifade edilmiş olacaktır.⁵⁴⁸

Görüldüğü gibi kabiliyet, her insanda bulunan farklı ve o insana ait hususiyetler olup, her insan kabiliyet bakımından farklı hususiyetler taşımaktadır. Önemli olan, insanların kabiliyetlerini tanıma ve onları kabiliyetlerine uygun bir

⁵⁴⁵ Buhârî, İlm 20.

⁵⁴⁶ Coşkun, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Peygamberin İnsan Anlayışı*, s. 324.

⁵⁴⁷ Buhârî, Enbiyâ 14; Menâkıb 1; Müslim, Birr 160.

⁵⁴⁸ Âdem Dölek, *Edebî Açıdan Hadislerde Teşbih ve Temsiller*, Erzurum, EKEV Yay., 2001. s. 134-135.

şekilde eğitime, geliştirme ve istihdam etmedir.⁵⁴⁹

2.5.6.1.İlgi ve Kâbiliyet Farklılığına Yönelik Uygulamalar

Kişilerdeki ilgi ve kâbiliyetlerin farklılığı, kişiliklerin ve kimliklerin çeşitliliğinin bir göstergesidir. İşte Hz. Peygamberi (s) bu farklılığı, eğittiği ve terbiye ettiği toplumda belirgin bir ölçü olarak görmüş ve dikkate almıştır. Buna dair örnekleri ele alalım.

a. Genç Bir Yeteneğin Ordunun Başkomutanı Olması

Hadis: İbn Ömer (r.anhuma)'dan gelen bir rivayette şöyle anlatıyor: "Rasûlullah (s) askeri bir sefere hazırlamış, askerlerin başına da Üsâme b. Zeyd'i komutan yapmıştı. (Üsâme siyahî bir azadlının oğlu olması hasebiyle) onun komutanlığından memnun kalmayan bazı kimseler dedikodu yaptılar. (Söylenen yersiz sözler kulağına ulaşmış olan) Rasûlullah (s): *"Onun komutanlığı hususunda dedikodu yapan sizler, aynı dedikoduyu daha önce babasının komutanlığı için de yapmıştınız. Allah'a yemin olsun! O komutanlığa layık idi. Ve o, bana, insanların en sevgililerindendi. Bu da, bana ondan sonra insanların en sevgili olanlarından"* buyurdu."⁵⁵⁰

Hadisin Yorumu: İnsanların ilgi, kâbiliyet ve yeteneklerinin belli bir ırka, renge, coğrafyaya ve benzer diğer şartlara göre verilmediği bizce malumdur. Çünkü kimi zaman siyahî bir kişide, dâhiyane fikir ve görüşler ortaya çıkabilmekte; kimi zaman ise beyaz tenli bir kişide, insanlığa yaraşmayacak davranışlar görülebilmektedir.

İnsan bazı değerlendirme ve tespitlerinde, zaman zaman duygusal davranabilmektedir. Hz. Peygamber (s)'in verdiği bir görevlendirmeye dahi bazı insanlar, duygusal bir tarafgirlikle yaklaşır, eleştiri getirebilmekte ve bu kararı isabetsiz görebilmektedir.

Hz. Üsâme (r.anhuma) gibi genç bir kimsenin komutan olmasının yadırganması normaldir. Bu durum, Arapların alışageldiği bir şey değildi. Ancak Rasûlullah (s) insanları değerlendirirken ve istihdam ederken, yaşlarını değil de liyakatlarını dikkate almıştır. Bundan dolayı da Üsâme'yi, onca büyük ve yaşlı sahâbî varken, Üsâme (r.anhuma)'nın yaşına ve sosyal statüsüne bakmadan,

⁵⁴⁹ Yenibaş, *Sünnette İnsan Unsurunun Değerlendirilmesi*, s. 89.

⁵⁵⁰ Buhârî, Fedâilu'l-Ashab 17, Megâzi 42, 87, Eymân 2, Ahkâm 33; Müslim, Fedâilu's-Sahâbe 63.

orduya komutan tayin etmiştir.⁵⁵¹

Hz. Üsâme (r.anhuma)'nın, ordu komutanlığına getirilmesi tamamen bir peygamber tercihidir. Bu kararı vermesinin nedeni ise daha küçüklüğünden itibaren yeteneklerini tanıdığı, kâbiliyetlerini bildiği ve ilgilerini tespit ettiği bir kimse olmasıdır. Çünkü Üsâme (r.anhuma), bir cihetle Peygamber (s)'in torunları mesabesinde. Bu nedenle Hz. Peygamber (s), Üsâme (r.anhuma)'nın komutan tayin edilmesi işinin başını ve sonunu hesaplamış ve kararını buna göre vermiştir.

Hz. Peygamber (s), Üsâme (r.anhuma)'yı bir eğitime tâbi tutmaktadır. Bu görevlendirme ile onu ileride büyük görevlerin insanı yapmaya hazırlamıştır. İşte bu görev ve yetkilendirme, sıradan bir tercih değil, istikbalin komutanlarından birini yetiştirmeye matuf bir görevlendirmedir.

Bu hadisle Hz. Peygamber (s), görev ve sorumlulukların, istidat ve kâbiliyet ehline verilmesi gerektiğini bizlere ders vermektedir.

b. İslâmla Alay Eden Kişinin Yeteneğinin Değerlendirilmesi

Hadis: Ahmed b. Hanbel'in Abdullah b. Muhayrız'dan gelen rivâyettinde, Abdullah b. Muhayrız şöyle anlatıyor:

Ebu Mahzûre b. Mi'yer (r.a.)'in terbiyesinde yetim olarak yetişen Abdullah b. Muhayrız'dan rivâyet edildiğine göre, "Ebu Mahzûre, kendisini Suriye'ye göndermek üzere hazırlarken, Abdullah, Ebu Mahzûre'ye şöyle dediğini anlatıyor: "Ey amcacığım! Ben Suriye'ye gidiyorum ve senin ezan okuyuşunun (hikâyesini) soruyorum." Ravi, bunun üzerine Ebu Mahzûre'nin şunu anlattığını belirtir: "Ben bir grupla birlikte yola çıkmıştım. Epey bir yol almıştık. Rasûlullah (s)'in müezzini yanında namaz için ezan okudu. Biz de müezzinin sesini arkamız dönük olarak işittik. Biz onun sesini alaylı alaylı tekrar edip yansıldık. (Bu yaptığımızı) Rasûlullah (s) işitti. Bize bazı kimseler yollayarak yanına çağırttı, önüne oturttu ve: "*Kulağıma kadar gelen ses hanginizin?*" dedi. Arkadaşlarım beni işaret ettiler. Doğru da söylediler. Rasûlullah, onları geri çevirdi, beni alıkoydu. Sonra bana: "*Kalk ezan oku!*" dedi. Doğrudum. (Ezanı bilmediğimden) öyle mahçup olmuştum ki, o anda nazarımda Rasûlullah'tan ve yapmamı emrettiği şeyden daha menfur bir şey yoktu. Rasûlullah (s)'in önünde doğrulmuş, öyle kalmıştım. Bunun üzerine Rasûlullah (s),

⁵⁵¹ Yenibaş, *Sünnette İnsan Unsurunun Değerlendirilmesi*, s. 93.

ezanı kendisi bana okudu. Arkadan: "*Haydi söyle!*" dedi. *Allahuekber, Allahuekber, Allahuekber, Allahuekber, eşhedü en la ilahe illallah, eşhedu en la ilahe illallah, eşhedü enne Muhammede'r-Rasûlullah, eşhedü enne Muhammede'r-Rasûlullah!*" Sonra bana şunu söyledi: "*Sesini yükselt. Eşhedü en la ilahe illallah, eşhedu en lailahe illallah, eşhedü enne Muhammed'r-Rasûlullah, eşhedu enne Muhammede'r-Rasûlullah, hayye ala'ssalati, hayye ala'ssalah, hayye ale'lfelahi hayye ale'lfelah. Allahuekber Allahuekber, lailahe illallah!*" Sonra, ezanı bitirince beni çağırdı ve bana içerisinde gümüş para bulunan bir çıkın verdi. Sonra elini Ebu Mahzûre (r.a.)'ın alınına koydu, arkadan yüzüne kaydırıldı, sonra göğsü üzerine götürdü, sonra ciğerinin üzerine kaydırıldı. Sonra Rasûlullah (s)'in mübarek eli, Ebu Mahzûre (r.a.)'ın göbeği üzerine ulaştı. Sonra: "*Allah seni mübarek kılsın, Allah sana bereket yağdırsın*" dedi. Ben de: "Ey Allah'ın Resulü! Bana Mekke'de ezan okumamı emir buyursanız?" dedim.

"Haydi, emrettim!" buyurdular.

Derken içimde Rasûlullah'a karşı duyduğm bütün kötü hisler kayboldu. Yerine Rasûlullah (s) sevgisi doldu. Hemen Rasûlullah'ın Mekke'deki valisi Attab b. Esid'in yanına geldim. Rasûlullah (s)'in emri sebebiyle Attab'ın yanında namaz için ezanı ben okudum."⁵⁵²

Hadisin Yorumu: Ebû Mahzûre (r.a.)'ın müezzîn olarak kazanılması ve ezan-ı Muhammedînin okunuş tarzına üstad kılınması, Rasûlullah'ın insanları kazanmada takip ettiği, ibretlik sünneti anlama yönüyle mühim bir hâdisedir.⁵⁵³

Hadiste rivâyet edildiği üzere, başlangıçta İslâm ve Hz. Peygamber (s)'e karşı takınılan hissi tutum ifâde edilmektedir Bunun yanında, Ebu Mahzûre ve arkadaşlarının İslâm ve Müslümanlarla alayvari hareketleri, Hz. Peygamber (s)'in dikkatinden kaçmamıştır. Duruma müdahale eden Hz. Peygamber (s), işin tepki boyutuyla değil de, insan kazanım boyutuyla ilgilenmişlerdir. Ebû Mahzûre (r.a.)'ın ilgi ve yeteneğini tesbît ederek, onu kazanmaya gayret etmiştir. Nihâyetinde Hz. Peygamber (s), Ebû Mahzûre (r.a.)'ın sesindeki güzelliği fark edince, onu, bu noktada görevlendirmişlerdir. Hadisin sonunda Ebû Mahzûre (r.a.)'ın "Derken içimde Rasûlullah'a karşı duyduğm bütün kötü hisler kayboldu. Yerine Rasûlullah (s)

⁵⁵² Müslim. Salât, 6; İbn Hanbel, *Müsned*, III, 408-409.

⁵⁵³ Canan, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, c. VIII, s. 350.

sevgisi doldu.” ifadesinden anlaşıldığı üzere, İslam’a düşman olan bir kimse, İslâm’ın tellallığını üstlenmiştir.

c. Sesi Güzel Olan Bir Kişinin Yeteneğinin Değerlendirilmesi

Hadis: Abdullah b. Zeyd (r.a.)’den nakledilen bir rivayette şöyle anlatıyor: "Rasûlullah (s), halkı namaz için toplamak maksadıyla çalınmak üzere bir çan yapılmasını emrettiği zaman, ben uyurken yanıma bir adam geldi. Elinde bir çan vardı. Ben: "*Ey Allah'ın kulu, bu çanı bana satar mısın?*" dedim. Adam: "*Pekâlâ, ama bunu ne yapacaksın?*" dedi. Ben: "*Bununla insanları namaza çağıracağım*" dedim. Bana: "*Sana bu iş için daha hayırlı bir söz göstereyim mi?*" dedi. Ben de ona: "*Elbette!*" dedim.

"Öyleyse şunu söyle!" diyerek bana şunları öğretti: "*Allahu ekber Allahu ekber Allahu ekber Allahu ekber.*"

Eşhedü enne Muhammeden Rasûlullah, eşhedü enne Muhammeden Rasûlullah.

Hayye ala'ssalât, Hayye ala'ssalât.

Hayye ala'lfelâh, Hayye ala'lfelâh.

Allahu ekber Allahu ekber Lâilâhe illallah."

Abdullah b. Zeyd (r.a.) devamlı dedi ki: "(Rüyamdaki bu zat) benden biraz uzaklaştı sonra tekrar söze başlayıp:

"*Sonra namazı kılacağın zaman şunu söylersin*" dedi ve şunları öğretti:

"Allahu ekber Allahu ekber-Eşhedu en lâ ilâhe illallah, Eşhedü enne Muhammeden Rasûlullah, Hayye ala'ssalât, Hayye ala'lfelâh, Kad kâmeti'ssalât, kad kameti'ssalât, Allahu ekber Allahu ekber Lâilâhe illallah."

Sabah olunca Rasûlullah (s)'a gelerek (rüyamda) gördüklerimi haber verdim. Bana: "*İnşallah bu hak bir rüyadır. Kalk rüyada öğrenmiş olduğunu Bilâl'e öğret. O bunları söyleyerek ezan okusun. Zira o, sesçe senden daha gür!*" buyurdu. Ben de Bilâl'le birlikte kalktım. Ona teker teker arz ediyordum. O da bunları yüksek sesle söyleyerek ezan okumaya başladı.

Bunu, evinde olan Ömer b. Hattâb (r.a.) işitmişti. Hemen evden çıkıp ridâsını çekerek geldi ve: "*Ey Allah'ın Resûlü!*" diyordu, "*Seni hak ile gönderen Zât-ı Zülcelâl'e yemin olsun, onun gördüğünün aynısını ben de gördüm!*"

Bunu işiten Rasûlullah (s): "*Elhamdülillah! Şimdi bu daha sağlam oldu!*" dedi."⁵⁵⁴

Bir diğer rivâyette şöyle gelmiştir: "(Bilâl ezanı okuyup sıra ikâmete gelince) Abdullah: "*Onu ben gördüm, ben okumak isterim!*" dedi. Rasûlullah (s) da: "*Öyleyse sen de ikâmet getir!*" buyurdu."⁵⁵⁵

Hadisin Yorumu: Hadiste, Hz. Peygamber (s)'in ezanın okunması görevini Hz. Bilal (r.a.)'a vermesi, onun sesçe kâbiliyetli olmasındandır. Bu göreve seçilmesi de sesinin gür ve güzel olması sebebiyledir. Zira bir İslâm şiarı olan ezanın okunması, önem arz eden bir iştir.

Hz. Peygamber (s), rüyayı gören Abdullah b. Zeyd (r.a.)'ı da ilgi duyduğu müezzinkle görevlendirmiştir. Bu durumda göz önünde bulundurulan husus, kişilerin, yapılan işe karşı bir ilgi ve kâbiliyetlerinin olup olmadığıdır. Kişilerin ilgili olduğu mevzûda görevlendirilmesi ve kâbiliyetine göre eğitilmesi, başarı ve verimlilik açısından önemlidir.

d. Şiir Yeteneği Olan Kişinin Şiiriyle Müşrikleri Hicvetmesi

Hadis: Hz. Berâ (r.a.)'den gelen bir rivayette : "Rasûlullah (s), Kureyza günü, (şâiri) Hassân b. Sâbit (r.a.)'a: "*Sen de onlara mukabil müşrikleri hicvet, zîra Cebrâil seninle beraberdir!*" diye buyurdular."⁵⁵⁶

Hadisin Yorumu: Hz. Peygamber (s)'in, her hangi bir görevlendirme ve sorumluluk vermede dikkat ettiği hususlar arasında, kişinin bu iş-uğraşa karşı, ilgi ve yeteneğinin olup olmadığıdır. Zîra hadiste, hicvetmesi teşvik edilen sahâbe, şiir yeteneğinden dolayı bu emre muhâtab olmuştur. Bu hususta yeteneği olmayan bir kişiye hicvetmek için şiir söyletmek, hem mantıksız hem de istenilen sonuca ulaşmak açısından zordur.

Şiir bir yetenektir. İfadelerin mânâ, hece sayısı ve kafiye bütünlüğü içerisinde bir araya getirilmesi, herkeste bulunan bir yetenek değildir. Bu konuda yeteneği ve kâbiliyeti olan Hassân b. Sâbit (r.a.), Hz. Peygamber (s) tarafından teşvîk edilmiş ve onu şevklendirmek için Cebrail (a.s.)'ın kendisiyle olduğu müjdesi verilmiştir.

⁵⁵⁴ Ebû Dâvud, Salât 28; Tirmizî, Salât 139.

⁵⁵⁵ Ebû Dâvud, Salât 30.

⁵⁵⁶ Buhârî, Edeb 91, Bed'u'l-Halk 6, Megâzi 30; Müslim, Fedâilu's-Sahâbe 153.

e. Emirlik ve Memuriyet Görevini İsteyenlere Karşı Yapılan Tavsiye

Hadis: Abdurrahman b. Semüre (r.a.)'den gelen bir rivayette O, şöyle anlatıyor: "Rasûlullah (s) buyurdular ki: *"Ey Abdurrahman! Emîrlik isteme. Eğer senin talebin üzerine sana emîrlik verilirse, istediğin şeyin sorumluluğu sana yüklenir. Eğer sen talibi olmadan sana emîrlik verilirse, o işte yardım görürsün. Bir iş için yemin eder, sonra da aksini yapmakta hayır görürsen, daha hayırlı gördüğün ne ise onu yap, ettiğin yemin için de kefârette bulun."*⁵⁵⁷

Hadisin Yorumu: Hadiste, Abdurrahman (r.a.)'ın kişilik özelliklerini ve kâbiliyetlerini bilen Hz. Peygamber (s), yöneticilik işini ve Abdurrahman (r.a.)'ı karşılaştırmış; sonuçta ikisi arasında bir tespitte bulunmuştur ki "Ey Abdurrahman! Emîrlik isteme!" diyerek, onun bu iş için uygun olmadığını buyurmuştur. Çünkü yöneticilik bir yetenek ve kâbiliyet gerektirir.

Hadis: Ebû Zerr (r.a.)'den gelen bir rivayette O, şöyle anlatıyor: "Ey Allah'ın Resûlü!" dedim, "Beni memur ta'yin etmez misin?" Bu sözüm üzerine, elini omuzuma vurdu ve sonra da: *"Ey Ebû Zerr, sen zayıfsın, memurluk ise bir emanettir. (Hakkını veremediğin takdirde) kıyamet günü rüsvaylık ve pişmanlıktır. Ancak kim onu hakederek alır ve onun sebebiyle üzerine düşen vazifeleri eksiksiz edâ ederse o hâriç"* buyurdu."⁵⁵⁸

Hadisin Yorumu: Bu hadîs, devlet vazifesi istemekten kaçınmak hususunda bir delildir. Bilhassa, böyle bir vazifeyi görmekten âciz olanlar için pek mühim bir tenbîhtir.

Hadîste zikri geçen rüsvaylık ve pişmanlık, vazifeye ehil olmayanlar yahut ehil olup da âdilâne iş görmeyenler hakkındadır. Böyleleri kıyamet gününde rezil edilecek ve yaptıklarına pişman olacaklardır. Vazifeye ehil olup, dürüstçe iş görenlere ise büyük fazilet vardır. Bu konuyla ilgili olarak birçok sahîh hadîs ve icmâ-ı ümmet vardır. Ancak yöneticilik, pek mühim ve tehlikeli olduğu için Peygamber (s) ehil olmayanları bundan sakındırmış; seleften birçok ulema da yönetici olmaya zorlandıkları halde, eziyete katlanmayı vazife kabulüne tercih etmişlerdir. İmam Âzam'ın (v. 150/767) kadılığı kabul etmediği için hapsedilerek her

⁵⁵⁷ Buhârî, Ahkâm 5, 6, Eymân 1; Müslim, İmâret 19.

⁵⁵⁸ Müslim, İmâre 17; Ebû Dâvud, Vesâyâ 4; Nesâî, Vesâyâ 10.

gün bir sopa ilâvesi ile dövüldüğü ve hapisanede dayaktan öldüğü meşhurdur.⁵⁵⁹

Ebu Zerr (r.a.), kişilik özellikleri bakımından, hataları affetmeyen keskin bir kişiliktir. Yöneticilik gibi umuma ait sorumluluklar üstlenmesi, onu zor durumda bırakacağı görüşü, Rasûlullah (s)'in bu görevi ona vermesine engel olmuştur.

Ebu Zerr (r.a.), Hz. Osman (r.a.)'ın halifeliği sırasında Şam şehrine indi. Kendisinin daima çekinip garipsemesine rağmen, Müslümanların dünyaya meyledip rahat ve konfora daldıklarını gördü. Hz. Osman (r.a.), onu Medine'ye davet etti ve oraya geldi. Bir müddet sonra halkın dünyaya düşkünlüğüne canı sıkıldı. Halk da onun kırıcı söz ve tenkitlerinden hoşlanmadı. Bunun üzerine Hz. Osman (r.a.) onun Rabeze'ye⁵⁶⁰ gitmesini istedi. Ve oraya gitti. Halktan ve ellerindeki dünya malından uzak bir halde, Rasûlullah (s) ve iki arkadaşının [Hz. Ebu Bekr ve Hz. Ömer (r.anhuma)] yaptıkları gibi ahireti dünyaya tercih ederek orada ikamet etti.⁵⁶¹

f. Bir Toplumla Öğretmen Olarak Gönderilen Bir Kimsenin Dikkat Edeceği Hususlar

Hadis: İbn Abbâs (r.a.)'den gelen bir rivayette şöyle anlatıyor: "Rasûlullah (s) Hz. Muâz (r.a.)'ı Yemen'e gönderdi. (Giderken) ona dedi ki: *"Sen Ehl-i Kitap bir kavme gidiyorsun. Onları davet edeceğin ilk şey Allah'a ibâdet olsun. Allah'ı tanıdılar mı, kendilerine Allah'ın zekâtı farz kılmuş olduğunu, zenginlerinden alınıp fakirlerine dağıtılacağını onlara haber ver. Onlar buna da itaat ederlerse kendilerinden zekâtı al. Zekât alırken halkın (nazarlarında) kıymetli olan mallarından sakın. Mazlumun bedduasını almaktan kork. Zîra Allah'la bu beddua arasında perde mevcut değildir."*⁵⁶²

Hadisin Yorumu: Başka konularda da ele aldığımız Hz. Muaz (r.a.), Peygamber (s)'in yakınında bulunmuş bir kimsedir. Hz. Muaz (r.a.)'ın Hz. Peygamber (s)'e yakın olması ve öğreticilik kâbiliyetinin olması, Hz. Peygamber (s) tarafından onun Yemen'e öğretmen olarak görevlendirilmesi sebep olmuştur. Bu görevlendirmede ise Hz. Peygamber (s)'in, Muaz (r.a.)'ın öğreticilik yeteneği sonucu gelişen bir süreçtir. Çünkü öğretmenlik; öğrenmeye yatkın ve istekli olmayı, kavrayışlı olmayı, uyanık

⁵⁵⁹ Davudoğlu, *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, c. VIII, s. 687.

⁵⁶⁰ Rabeze, Medine'nin küçük bir köyüdür.

⁵⁶¹ Abdurrahman Re'fet el-Bâşa, *Sahâbe Hayatından Tablolara*, (Trc.: Taceddin Uzun), Konya, Uysal Kitabevi, 1991, c. I, s. 119.

⁵⁶² Buhârî, Zekât 1, 41, Sadaka 1, 63, Mezâlim 9, Megâzî 60, Tevhîd 1; Müslim, İmân 31.

olmayı, öğretme ve anlatma maharetine sahip olmayı, sabırlı olmayı, iyi bir gözlemci olmayı, seviyeleri dikkate almayı ve söz ustası olmayı gerektirir. Tüm bu ve fazlası özelliklerin öyle bir kimsede bulunması gerekir ki, bu kişi Hz. Peygamber (s)'in getirdiği dini, Hz. Peygamber (s)'in adına irşad edebilsin. Hz. Peygamber (s), Muaz (r.a.)'daki bu kâbiliyetleri görmüş ve bu görevi ifa etmesi için, onu muallim olarak göndermiştir.

g. Sesi Güzel Olanı Takdire Yönelik Uygulama

Hadis: Ebû Musa (r.a.)'dan gelen bir rivayette O, şöyle anlatıyor: "Rasûlullah (s) buyurdular ki: *"Keşke dün akşam senin kıraatini dinlerken beni bir görseydin! Gerçekten sana, Hz. Dâvud'un mizmarlarından bir mizmâr verilmiş."*⁵⁶³ diye buyurdular.

Hadisin Yorumu: Hadiste ses ve musiki yeteneği, kâbiliyeti verilmiş bir sahâbiden bahsedilmektedir.

Ebu Musa (r.a.)'ın bu yeteneği, Rasûlullah (s)'ın takdirine mazhar olmuş bir yetenektir. Burada onun bu yeteneği dile getirilmiş ve teşbih yapılarak ses yönüyle Hz. Davud (a.s.)'ın sesine benzetilmiştir. Hz. Peygamber (s), insanlarla iletişimi geliştirmiş ve onların kâbiliyetlerini ortaya çıkartmıştır. İnsanların kâbiliyetlerini geliştirmede cesaretlendirmiştir. Rasûlullah (s), uygun kâbiliyetleri müsbet bir sahaya yönlendirmiş ve bu kabiliyetleri değerlendirmiştir.

h. İsabetli Ok Atışı Yapan Kimseye Yönelik Yapılan Taltif

Hadis: Hz. Ali (r.a.)'den gelen bir rivayette O, şöyle anlatıyor: "Rasûlullah (s)'ın Sa'd (r.a.)'den başka kimseye *"Annem babam sana feda olsun"* dediğini işitmedim. Uhud Savaşında: *"Ey Sa'd (okunu) at! Annem ve Babam sana feda olsun!"* dediğini duydum. ⁵⁶⁴ Sa'd b. Ebî Vakkas da: Uhud günü Rasûlullah (s) ok kabındaki oklarını çıkarıp bana verirdi de: *"Ey Sa'd, babam, anam sana feda olsun, at"* derdi, diye nakletmiştir.⁵⁶⁵

Hadisin Yorumu: Sa'd b. Ebi Vakkas (r.a.) Mekkeli gençlerin ileri geleniydi. Sa'd b. Ebi Vakkas (r.a.)'de Mekkeli gençlerin onu taklit etmeye yönelik bir soy sop

⁵⁶³ Buhârî, Fezâilu'l-Kur'ân 31; Müslim, Müsâfirin 236.

⁵⁶⁴ Buhârî, Megâzî 18, Cihâd 80, Edeb 103; Müslim, Fedâilu's-Sahâbe 41.

⁵⁶⁵ Sofuoğlu, *Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, c. 13, s. 6140.

üstünlüğü vardı. Yani onun İslâm'a girmesi, Mekkeli gençler için bir teşvîk mevzûsuydu.

Bütün bunların üstünde Sa'd (r.a.), Hz. Peygamber'in dayılarından. O Zühre oğullarındandı. Zühre oğulları ise Rasûlullah (s)'in annesi Âmine Bint Vehb'in ailesiydi, Rasûlullah (s) böyle bir dayıya sahip olmaktan şeref duyardı.⁵⁶⁶

Rasûlullah (s), Sa'd (r.a.) için nice teşvîk ve takdîrleri olmuştur. Bunu yaparken, İslâm'a ilk girdiği günden bu güne kadar tüm davranışlarını değerlendirmiş, Sa'd'ın bu övgüye mazhar olan sahâbeler sınıfından olduğu ortaya koymuştur. Rasûlullah (s), diğer bir kısım sahâbelere karşı bu övgüleri söylememiştir. Aslında bu övgülere layık olabilmek, büyük fedakârlıklar gerektirmektedir.

2.5.7. İslamdaki Durum ve Seviye Farklılığı

İslâm, Allah tarafından Hz. Peygamber (s)'e insanları, dünya ve ahiret açısından uyarıcı, bilgilendirici ve mutlu kılan yegâne dindir. İslâm'ın insanlara ve insanlığa uygun emirler içermesi; insanların da kendi içlerinde birçok hususta birbirlerinden farklılık arz etmesi; onların İslâm'daki durumlarını da farklı kılmıştır. Sahâbe cemaatinde dahi ferdî farklılıklar bulunduğunu farklı kaynaklardan bilmekteyiz. Bu hususta sahâbenin derecelendirilmesi, bunun en bariz örneğidir. Sahâbelerin dereceleri hakkında İslâm âlimleri şöyle söylemişlerdir ki: Sahâbeler, muhtelif âlimler tarafından çeşitli şekillerde tabakalara ayrılmıştır. Bunlardan en ziyade benimsenmiş olanı Hâkim en-Neysâburî'nin (v. 405/1014) taksimidir. O, İslâm'daki kıdemlerini esas alarak Ashâb-ı Kiram'ı 12 tabakaya ayırır. Kısmen fazilet derecesini de ifâde eden onun bu taksimatı şöyledir:

- 1- Mekke'de ilk Müslüman olanlar: Dört Halîfe gibi.
- 2- Hz. Ömer'in Müslüman olmasından sonra İslâm'a giren Daru'n-Nedve azaları.
- 3- Habeşistan'a hicret edenler.
- 4- Birinci Akabe biatına katılanlar.
- 5- İkinci Akabe biatına katılanlar ki çoğu Medîne'lidir.
- 6- Hz. Peygamber (s) henüz Medine'ye girmemişken, Kubâ'da iken ona gelen muhâcirler.

⁵⁶⁶ el-Bâşa, *Sahâbe Hayatından Tablolar*, c. I, s. 224.

7- Bedir savaşına katılanlar.

8- Bedir'den sonra Hudeybiye sulhüne kadar hicret edenler.

9- Hudeybiye'de Bey'atu'r-Rıdvân'a katılanlar.

10- Hudeybiye ile Feth-i Mekke arasında hicret edenler: Hâlid b. Velîd ve Amr b. Âs gibi,

11- Fetih günü Müslüman olanlar.

12- Fetih günü, Veda Haccı ve diğer fırsatlarda Hz. Peygamber (s)'i gören Ashâb çocukları.⁵⁶⁷

Bu taksimatın yanı sıra Sahâbe'nin en efdali hakkında şunlar kaydedilir: İlk sırada Hz. Ebu Bekr (r.a.), sonra Hz. Ömer (r.a.) gelir. Ehl-i Sünnet bu hususta icma eder. Sonra sırasıyla, Osman b. Affan, Ali b. Ebî Tâlib gelir. Ehl-i Sünnet'ten bazılarının fazilette Hz. Ali'yi Hz. Osman'a takdîm ettiği bilinmektedir. Bunlardan sonra Aşere-i Mübeşşere'nin⁵⁶⁸ geri kalan efrâdı gelir ki bunlar; Sa'd b. Ebî Vakkas, Sa'îd b. Zeyd b. Amr b. Nufeyl, Talha b. Ubeydillah, Zübeyr b. Avvâm, Abdurrahman b. Avf ve Ebu Ubeyde Âmir b. Cerrâh'dır (r.anhüm).

Aşere-i Mübeşşere'den sonra Bedir Ashâbı gelir. Bunlar üçyüz küsur kişidir. Sonra Uhud Ashâbı gelir.

Bunları Hudeybiye'de Bey'atu'r-Rıdvân'a katılanlar takip eder. Ensâr'dan birinci ve ikinci Akabe Bey'atlarına katılanlarla es-Sâbikûn el-Evvelun olanlarda Ashâb'ın mümtazlarıdır. Ancak, âyette zikri geçen es-Sâbikun el-Evvelunla ilgili farklı görüş var:

1- Said b. Müseyyib'e göre bunlar iki kıbleye de namaz kılanlardır,⁵⁶⁹

2- Şa'bî'ye göre Bey'atu'r-Rıdvân'a katılanlardır,

3- Muhammed b. Ka'b'a göre Bedir ashâbı'dır,

4- İlk Müslüman olandır denmiştir. Bu ilk konusunda da ihtilaf var: Hz. Ebu Bekr denmiştir, Hz. Ali denmiştir, Hz. Zeyd denmiştir, Hz. Hatice denmiştir.⁵⁷⁰

İşte sahâbe-i kiram, yukarıdaki taksimat kapsamında bir kısım derecelendirilmelere

⁵⁶⁷ Ebu Abdillah Muhammed b. Abdillah Hâkim en-Neysabûrî, *Ma'rifet-u Ulûmu'l-hadîs*, Beyrut, Dar-u İbn Hazm, 2003, s. 157-164.

⁵⁶⁸ Aşere-i Mübeşşere: Hz. Peygamber (s) tarafından cennete gidecekleri hususunda müjdelenmiş olan on kişi. Bunlar Ashab-ı Kiramın en faziletlieleri sayılır.

⁵⁶⁹ İki kıbleye namaz kılanlar: Medine'ye hicret edildiği zaman Müslümanlar Kudüs'e yönelerek namaz kılmakta idi. Bu onaltı ay sürdü. Bundan sonra gelen izinle Ka'be kible yapıldı. Bu vahyin gelmesine kadar Müslüman olanlar iki kıbleye namaz kılanlardır.

⁵⁷⁰ Canan, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, c. I, s. 531-532.

tâbi tutulmaktadır. Her şeyin en doğrusunu bilen Allah'dır.

2.5.7.1. İslâm'daki Durum ve Seviye Farklılığına Yönelik Uygulamalar

Her sahâbenin İslâm'daki durumu bir değildir. Kimi İslâm için her şeyini verirken, kimi bazı gazvelerden geri kalabilmiştir. Bu ise insanlardaki inanç ve İslâmi seviyelerinden ileri gelmektedir. Bunun böyle olduğunu bilen Hz. Peygamber (s), İslami faaliyet ve çalışmalarda bunu göz önünde bulundurmuştur. Burada bu konuya dair birkaç misali vurgulayacağız.

a. Rasûlullah (s)'in Yanına Girmede İzin İsteme Şekline Yönelik Uygulama

Hadis: İbn Mes'ud (r.a)'den gelen bir rivayette O, şöyle anlatıyor: "Rasûlullah (s) bana buyurdular ki: *"Senin, yanıma girmen için iznin, perdenin kaldırılması ve benim fısıltımı işitmendir. Seni ben men edinceye kadar iznim böyle devam edecek."*⁵⁷¹

Hadisin Yorumu: Hadiste Hz. Peygamber (s), bir sahâbesine ki bu Abdullah b. Mes'ud'dur, O'nun ile arasına bir engel koymamış, diğer kimselere verilmeyen bir serbestliği ona vermiştir. Öyle ki Rasûlullah (s) ona, istediği zaman yanına girmesine ve sakınmaksızın sırlarını öğrenmesine izin vermiştir. Hatta O, *"Rasûlullah (s)'in sırdaşı"* diye isimlendirilmiştir.

Abdullah b. Mes'ûd, Rasûlullah (s)'in evinde eğitilmişti. Onunla doğru yolu bulmuş, onun ahlâk ve nitelikleriyle ahlâklanmış ve onun bütün özelliklerini almıştır.⁵⁷²

İşte İslâm'daki durumu, gayreti, ilim öğrenme aşkı, sadakati, samimiyeti ve kendisini Rasûlullah (s)'e teslim edişi göz önüne alındığında, Resulullah (s)'in verdiği değer kendiliğinden anlaşılmaktadır.

İslâm'daki samimiyeti dolayısıyla Allah Rasulu (s) onu, kendisine yakınlaştırmış, tüm hayatında belli müsamahalar göstermiştir ki, bu durum onun samimiyetini daha da artırmıştır.

Yine İbn Mes'ud (r.a)'dan gelen bir hadis, O'nun Rasûlullah (s)'in yanında ne kadar öneme haiz olduğunu göstermektedir. Hadisin rivâyetinde O, şöyle anlatıyor: "Rasûlullah (s) bana: *"Kur'ân'ı bana oku!"* dedi. Ben (hayretle): *"Sana indirilmiş bulunan Kur'ân'ı mı sana okuyayım?"* diye sordum. Bana: *"Evet, ben onu kendimden*

⁵⁷¹ Müslim, Selam 16.

⁵⁷² el-Bâşa, *Sahâbe Hayatından Tablolar*, c. I, s. 82

başkasından dinlemeyi seviyorum!" dedi. Ben de ona Nisa sûresini okumaya başladım. Ne zaman ki, "Her ümmete her şâhid getirdiğimiz ve ey Muhammed, seni de bunlara şâhid getirdiğimiz vakit, durumları nasıl olacak?"⁵⁷³ meâlindeki âyete geldim.

"Dur!" dedi. Durdum ve dönüp Rasûlullah (s)'a baktım. Bir de ne göreyim, iki gözünden de yaşlar akıyordu."⁵⁷⁴

b. Hz. Peygamber (s)'e Kur'ân-ı Kerim'den Kendisine Bir Sure Okumasını Emrettiği Kişi

Hadis: Hz. Enes (r.a)'den gelen bir rivayette O, şöyle anlatıyor: "Rasûlullah (s) Übeyy b. Ka'b (r.a)'a: *"Allah bana, Lemyekünillezine keferû'yu sana okumamı emretti!"* demişti. Ka'b: *"Yani Allah Teâlâ Hazretleri benim ismimi size zikir mi etti?"* diye soru etti. Rasûlullah (s): *"Evet!"* buyurdular. Bunun üzerine Ubeyy (r.a) ağladı"⁵⁷⁵

Hadisin Yorumu: Rasûlullah (s) bir gün ona: *Ebu'l-Münzir! "Allah'ın kitabındaki en büyük âyet hangisidir?"* diye sorar, O da: *"Allah ve elçisi daha iyi bilir"* diye cevap verdi...

Peygamber (s) sorusunu tekrar etti: *Ebu'l-Münzir! "Allah'ın kitabındaki en büyük âyet hangisidir?..."*

Übeyy şöyle cevap verdi: *"Allah ki, ondan başka ilâh yoktur. O Hâyy ve Kayyûm'dur..."*

Rasûlullah (s) eliyle onun göğsüne vurdu ve yüzünde görülen memnuniyet ifadesiyle: *"Ey Ebu'l-Münzir! Sahip olduğun ilimden dolayı seni tebrik ederim"*.⁵⁷⁶

Rasûlullah (s)'in, Allah'ın kendisine verdiği ilim ve anlayış sebebiyle tebrik ettiği Ebu'l-Münzir, yüce sahâbi Ubeyy b. Ka'b (r.a.)'dı.

O, Akabe'de, Bedir'de ve diğer olaylarda bulunan Hazrec'ten bir Ensarlıydı. O, ilk Müslümanlar arasında üstün bir dereceye sahipti. Kur'ân-ı Kerim ezberleme, onu güzel bir şekilde okuma ve âyetlerini anlamada yükselen kimselerdendi...⁵⁷⁷

Hz. Peygamber (s), ilmi seviye olarak ileri olan Ubeyy b. Ka'b (r.a.)'ı gayrete

⁵⁷³ Nisâ, 4/41.

⁵⁷⁴ Buhârî, Fedâilu'l-Kur'ân 32, 33, 35; Müslim, Salâtu'l-Musâfirin 247

⁵⁷⁵ Buhârî, Menâkıbu'l-Ensâr 16, Tefsir, Lem-Yekün 1; Müslim, Fedailu's-Sahâbe 122.

⁵⁷⁶ Bakara, 2/255

⁵⁷⁷ el-Bâşa, *Sahâbe Hayatından Tablolar*, c. II, s. 51-52.

getirmiş ve onu desteklemiştir.

c. Sahabî'nin Seçkinlerinden Olan Hz. Ammar (r.a.)'a Karşı Yaptığı İltifatlar

Hadis: Hz. Ali b. Ebi Talib (r.a.)'den gelen bir haberde O, şöyle anlatıyor: "Ammar (r.a), Rasûlullah (s)'ın yanına girmek için izin istedi.

"Ona müsâde edin, girsin!" Ammâr girince de: *"Tayyib ve mutayyeb Ammar'a merhaba!"* diyerek selamladılar. ⁵⁷⁸

Hadisin Yorumu: Tayyib, kelimesinin asıl anlamı, duyuların ve nefsin hoşuna giden şeydir. ⁵⁷⁹ Dini anlamda ise hoş ⁵⁸⁰ ve temiz ⁵⁸¹ anlamındadır. Mutayyeb de temizlenmiş demektir. Ammar (r.a)'ın tayyib ve mutayyeb olarak tavsifi, onun fitraten temizliğini, İslâm'a girmek ve onunla amel etmekle daha da temizlendiğini, böylece içiyle dışıyla temiz bir hal aldığını ifâde etmektedir. Böylece Ammar (r.a)'ın temizliği mübalağa ile ifâde edilmiş olmaktadır.

Hz. Peygamber (s), kendi yanında değeri pek ziyade olan bir sahâbesine farklı bir yaklaşım örneği sergilemektedir. Bu farklılık Hz. Ammar (r.a.)'ın İslâm'ın ilk yıllarından bugüne değin gelen istikrarlı süreci ve kararlı tutumu olmuştur. Hz. Ammar (r.a.)'ın anne ve babasının köle olmasına rağmen Müslüman olduktan sonra pek çok samimiyet örneği ortaya koymuş, bütün bunların neticesinde değer kazanmış ve birkaç defa tebşîr edilmiştir. ⁵⁸²

Hz. Peygamber (s), ashâbına bu şekilde bir yakınlık göstererek sevgisini izhar etmiş, bu yaklaşımla onları İslâm çizgisi üzerinde tutmuş, insanların bu kişileri model almaya teşvik etmiştir. Bu şekilde, insanlardan dine karşı samimi olan kişilerin, Resulullah (s)'in yanında yüksek değere sahip olacakları mesajını vermiştir.

d. Sahâbenin İslâm'daki Durumunun Farklılığının Sebebini İfade Eden Uygulama

Hadis: Hz. Büreyde (r.a.)'den nakledilen bir rivayette O, şöyle anlatıyor: "Rasûlullah (s) buyurdular ki: *"Ey Bilâl! Ne ile benden önce cennete girdin? Her ne zaman cennete girdiysem, her seferinde önümde senin hışirtını işittim. Dün gece de cennete*

⁵⁷⁸ Tirmizî, Menâkıb 35.

⁵⁷⁹ el-İsfehanî, *Müfredat: Kur'an Kavramları Sözlüğü*, s. 644.

⁵⁸⁰ A'râf, 7/58.

⁵⁸¹ Mâide, 5/6.

⁵⁸² Bkz.:el-Bâşa, *Sahâbe Hayatından Tablolar*, c. II, s. 457.

girmiştim, önümde (yine) senin hıştrını duydum. Sonra altından şerefeler olan murabba bir köşke geldim.

"Bu köşk kimin?" diye sordum. "Araplardan birinin!" dediler. Ben cevaben: "Ama ben de bir Arabım, (benim olmadığına göre) bu köşk kimin?" dedim. Bunun üzerine: "Kureyş'ten birinin!" dediler. Ben tekrar: "Ben de bir Kureyşliyim, bu köşk kimin?" dedim. Bu sefer: "Muhammed ümmetinden birinin!" dediler. Ben de: "Muhammed benim, bu köşk kimin?" dedim. Bunun üzerine: "Ömer b. Hattâb'ın" dediler.

Bunun üzerine Bilâl: "Ya Rasûlullah! Her ezan okuyuşunda iki rek'at namaz kıldım. Her ne zaman hades vaki oldu ise derhal abdest tazeledim ve Allah'a iki rek'at namaz kılmayı üzerimde borç gördüm" dedi. Bilâl'in bu açıklaması üzerine Rasûlullah (s): "İşte bu iki şey sebebiyle (cennete girmede benden evvel davranmış olmalısın)" buyurdular.⁵⁸³

Hadisin Yorumu: Bu hadiste iki sahâbenin değeri zikredilmektedir. Bilal (r.a.)'ın takdir ve tebşir edilmesinde, Bilal (r.a.)'ın İslâm'daki süreci, yapmış olduğu ibâdet ve ihlâsı neden olmaktadır.

Rasûlullah (s)'in bu sözleri, Bilal (r.a.)'a hususi bir değer verdiğini ve bu değerın Allah'ın katında da olduğu beyan etmiştir.

e. Hz. Ebu Bekir (r.a.)'a Yapılan Müjdeye ve Atik Lakabının Verilmesi

Hadis: Hz. Âişe (r.anha)'den gelen bir rivayette O, şöyle anlatıyor: "Ebu Bekr (r.a), Rasûlullah (s)'in yanına girmişti. Rasûlullah (s): "*Müjde, (Ey Ebu Bekr!) Sen Allah'ın ateşten azad ettiği kimsesin!*" buyurdular. İşte o günden itibaren Hz. Ebu Bekr, Atik (azadlı) diye isimlendirildi."⁵⁸⁴

Hadisin Yorumu: Asıl adı Abdullah b. Osman olan Hz. Ebu Bekr (r.a), ilk Müslümanlardan, Hz. Peygamber (s)'in hicret ve mağara arkadaşı ve ilk halifesidir.⁵⁸⁵ Hayatı boyunca birçok farklılığı ve güzelliği üzerinde toplamıştır. Teslimiyet, doğruluk, iman ve infakta zirve bir insandır. Böyle bir insana Hz. Peygamber (s), birçok iltifatta ve ihtirama bulunmuştur.

Hz. Peygamber (s), önemli olan hususi ve umumi işlerde ashâbı ile

⁵⁸³ Tirmizî, Menâkıb 18.

⁵⁸⁴ Tirmizî, Menâkıb 17.

⁵⁸⁵ Ebu'l-Hasen İzzuddîn İbnü'l Esîr, *Üsdu'l-ğâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996, c. III. s. 310.

istişarelerde bulunur ve bir kısım hususları onlarla tartışır. Bununla beraber diğer bir takım hususları özellikle Hz. Ebu Bekr (r.a.) ile istişare ederdi. Hatta Kisra, Kayser ve Necâşi'nin hükümdar olduğu devletleri ve ahvalini bilen Araplar, Ebu Bekr (r.a.)'e, "Muhammed (s)'in Veziri" ismini vermişlerdir.⁵⁸⁶

Hadiste, Hz. Peygamber (s), Hz. Ebu Bekr (r.a.)'ı söz ile müjdelemiş ve onun bütün bir geçmiş ve geleceğini tasdik ederek, farklılığını ve üstünlüğünü ortaya koymuştur.

Hz. Ebu Bekr (r.a.)'ın üstünlüğünü ve faziletini ifâde eden diğer bir örnekte, Ebu Hureyre (r.a) şöyle anlatıyor: "Rasûlullah (s) buyurdular ki: *"Cebrail (a.s.) yanıma gelerek elimden tuttu ve bana ümmetimin gireceği cennet kapısını gösterdi."* Hz. Ebu Bekr atılıp: *"Ey Allah'ın Resulü! Ben o sırada seninle olmayı ne kadar isterdim, ta ki ona ben de bakayım!"* dedi.

Rasûlullah (s): *"Ey Ebu Bekr, ümmetinden cennete ilk girecek kimse olman sana yetmez mi!"* karşılığında bulundular."⁵⁸⁷

Ebu'd-Derdâ (r.a)'den gelen başka bir hadiste, O, şöyle anlatıyor: "Ben Rasûlullah (s)'in yanında oturuyordum. Derken, Ebu Bekr (r.a) elbisesinin eteğini tutarak çıkageldi. Öyle ki, dizleri açılmış durumdaydı. Rasûlullah (s) (onu bu halde görür görmez):

"Arkadaşınız biriyle çekişmiş olmalı!" buyurdular. Ebu Bekr selam verdi ve: *"(Ey Allah'ın Resulü!) Benimle İbn-Hattâb arasında bir şey (tatsızlık) oldu. Üzerine yürüdüm, sonra da pişman oldum. Beni affetmesini taleb ettim, kabul etmedi. Bunun üzerine sana geldim!"* dedi. Rasûlullah (s): *"Ey Ebu Bekr! Allah sana mağfiret etsin!"* buyurdu ve bunu üç kere tekrar etti.

Sonra da Ömer (r.a), davranışından pişman oldu. Ebu Bekr (r.a)'ın evine gitti ve: *"Ebu Bekr evde mi?"* diye sordu. *"Hayır!"* cevabını alınca, o da doğru Rasûlullah (s)'in yanına geldi ve selam verdi. Rasûlullah (s)'in yüzü (öfkeden) renk renk olmaya başladı. Bu hal, Hz. Ebu Bekr (r.a)'ı korkuttu. Derhal diz çökerek: *"Ey Allah'ın Resulü! Bu meselede (hata benim), ben zulmettim!"* dedi. Rasûlullah (s) (hepimize): *"Allah beni size (peygamber olarak) gönderdi. Size tebliğ ettiğim zaman hepimiz*

⁵⁸⁶ İbn Haldun, Abdurrahman Ebu Zeyd , *el-Mukaddime*, (Trc.: Süleyman Uludağ), İstanbul, Dergah Yay., 1982, c. I, s. 627.

⁵⁸⁷ Ebû Dâvud, Sünnet, 9.

bana: "Sen yalancısın" dediniz. Ebu Bekr ise: "Doğru söyledin" dedi ve bana canıyla, malıyla yardımcı oldu. Siz arkadaşımı bana bırakırsınız değil mi?" buyurdular ve iki veya üç kere, bu sözü tekrar ettiler.

Ebu'd-Derdâ der ki: "Bundan sonra, (Rasulullah'ın hatırı için) Ebu Bekr'e hiç eziyet edilmedi." ⁵⁸⁸

f. Hz. Peygamber (s)'in Kendisine Hz. Ali (r.a.)'ı Kardeş Yapması

Hadis: İbn Ömer (r.a)'dan nakledilen bir rivayette O, şöyle anlatıyor: "Rasûlullah (s) Ashâbı birbiriyle kardeş yapmıştı. Hz. Ali (r.a) yanına geldi ve: "Ashâbınızın arasını birbirleriyle kardeş yaptınız, ama beni kimseyle kardeş yapmadınız!" dedi. Bunun üzerine Rasûlullah (s): "Sen dünyada da ahirette de benim kardeşimsin!" buyurdular." ⁵⁸⁹

Hadisin Yorumu: Hz. Ali (r.a.), Hz. Peygamber (s)'in amcazadesi, ilk Müslümanlardan, damadı ve Beni Haşim'den ilk halife olan kişidir. Bedir, Uhud, Hendek gazvelerine ve Rıdvan Biatına katıldı. ⁵⁹⁰

Hz. Ali (r.a.) birçok yerde fedakârlık ortaya koymuş bir sahâbedir. Örneğin, Hz. Peygamber (s)'in Mekke'den Medine'ye hicretinde yatağına Hz. Ali (r.a.) yatmıştır. ⁵⁹¹ Bu fedakârlıkları sonrası Hz. Ali (r.a.), birçok ilâhî ve nebevî lütfâ mazhar olmuştur.

Hadiste görüldüğü üzere Hz. Peygamber (s), Hz. Ali (r.a.)'ı kendisine kardeş kabul etmiştir. Bu kardeşleşmeyle Hz. Peygamber (s)'in Hz. Ali'ye ne kadar değer verdiğini göstermiş oldu.

Hz. Ali (r.a.)'ın değerini ortaya koyan diğer bir hadiste, Sa'd b. Ebi Vakkas (r.a) şöyle anlatıyor: "Rasûlullah (s) Tebûk seferine çıkınca Hz. Ali'yi geride (Medine'de) bırakmıştı. "Ey Allah'ın Resulü, siz beni çocukların ve kadınların arasında mı bırakıyorsunuz?" dedi (kalmak istemedi). Bunun üzerine Rasûlullah (s): "Sen, Hz. Harun'un, Hz. Musa yanında aldığı yeri, benim yanımda almaktan razı değil misin? Şu farkla ki, benden sonra peygamber yok!" buyurdular." ⁵⁹²

Peygamber bunu, Tebûk seferine çıkarken Ali'yi Medine'de halef bıraktığı ve

⁵⁸⁸ Buhârî, Fedâilu'l-Ashâb 5, Tefsîr, A'râf 3.

⁵⁸⁹ Tirmizî, Menâkıb 21.

⁵⁹⁰ İbn'ul Esîr, *Üsdu'l-ğâbe fi ma'rifeti's-sahâbe*, c. IV. s. 88.

⁵⁹¹ İbn'ul Esîr, *Üsdu'l-ğâbe fi ma'rifeti's-sahâbe*, c. IV. s. 91.

⁵⁹² Buhârî, Megâzî 78, Fezâilu'l-Ashâb 9; Müslim, Fedâilu'l-Sahâbe, 31.

Ali'nin de sefere katılmak istemesi üzerine söylemişti. O hadîste: "*Şu kadar var ki, benden sonra peygamber yoktur*" fıkrası da vardır.⁵⁹³

g. Peygamber (s)'in Cemaatten Birini Emin Diye Nitelendirmesi

Hadis: Huzeyfe (r.a.)'den gelen rivayette şöyle anlatıyor: "Necran'ın iki sahibi Seyyid ve Âkîb, Rasûlullah (s)'a geldiler. O'nunla mülâane (karşılıklı lanetleme) yapmak istiyorlardı.

Bunlardan biri arkadaşına: "*Bunu yapma! Eğer (Muhammed gerçek) bir peygamberse ve bize lanette bulunursa biz bir daha felah bulamadığımız gibi, bizden sonra gelecek nesiller de iflah olmazlar!*" dedi. Rasûlullah'a gelip: "*Biz sana istediğini vereceğiz, bizimle emin birini gönder. Bizimle emin olmayanı gönderme!*" dediler. Rasûlullah (s): "*Ben sizinle gerçekten hakkıyla emin bir adam göndereceğim*" buyurdu. Bunun üzerine Rasûlullah (s)'in ashâbı (bu övülen şahıs olabilmek için) ona yaklaştı. Rasûlullah (s): "*Ey Ebu Ubeyde b. Cerrah, sen kalk!*" emretti. Ebu Ubeyde kalkınca, Rasûlullah (s): "*İşte şu, bu ümmetin emindir!*" buyurdular."⁵⁹⁴

Hadisin Yorumu: Asıl adı Â'mir b. Abdullah b. el-Cerrah olan Ebu Ubeyde (r.a.), aşere-i mübeşşere'dendir.⁵⁹⁵ Ebu Ubeyde (r.a.), güzel ve sevimli bir yüze sahipti. Zayıf bedenli, uzun boylu ve ince yüzlüydü. Gözler onu görmekten hoşlanır, karşısındakine güven verir, insan ona karşı bir yakınlık hissedirdi.

Aynı zamanda; kibar, alçak gönüllü ve utangaç idi. Ama ciddi konularda adeta bir aslandı. Hemen kükreyiverirdi. Güzellik ve kibarlığının yanında sertliği de vardı. İşte bu zat, Muhammed ümmetinin güvenilen kişisi Amir b. Abdillâh b. Cerrah el-Fihri el-Kureşî'dir. Künyesi de Ebû Ubeyde'dir.

Abdullah b. Ömer (r.anhuma) onu şöyle anlatmaktadır: "Kureyş'ten üç kişi insanların en güzeli, en iyi ahlâklısı ve en utangacıdır. Onların ağızlarından doğrudan başka söz çıkmaz ve onlar kendilerine bir şey söylenince de karşılarındakini yalanlamazlar. Bu üç kişi, Ebu Bekr es-Sıddık, Osman b. Affan ve Ebu Ubeyde b. Cerrah'tir."

Ebu Ubeyde İslâm'a ilk girenlerdendi. Hz. Ebû Bekir İslâm'a girdikten bir gün

⁵⁹³ Sofuoğlu, *Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, c. VII, s. 3472.

⁵⁹⁴ Buhârî, *Fedâilu'l-Ashâb* 21, Megâzî 72.

⁵⁹⁵ İbnü'l Esîr, *Üsdu'l-ğâbe fî ma'rîfeti's-sahâbe*, c. III, s. 125-126.

sonra Müslüman olmuştur.⁵⁹⁶

Hadiste, geçen “bizimle emin birini gönder” talebine karşı Hz. Peygamber (s)’in Ebu Ubeyde (r.a.)’ı göstermesi, onun seçkinliğinin ve üstünlüğünün bir işaretidir.

2.5.8. İstek ve Beklenti Farklılığı

İstemek fitrî bir davranış ve ihtiyaçtır. Bu fitrî davranış, inanan kimselerde ibâdet ve dua şeklinde ortaya çıkar; Allah inancı olmayanlarda da diğer inandıkları varlık ve eşyalara karşı istek ve beklentilerine göre taleplerde bulunmaktadır. İnanan bir mü’min olarak kıldığımız her vakit namazın her rekâtında okuduğumuz Fatiha suresi, bir istek ve beklenti hülasası ve arzuhalidir. “*Ancak Sana kulluk eder ve yalnız Senden yardım dileriz. Bizi doğru yola eriştir. Nimete erdirdiğin kimselerin yoluna; gazaba uğrayanların, ya da sapıtanların yoluna değil.*”⁵⁹⁷ Bu ayetlerden anlaşılacağı üzere, bizler kul olarak yalnızca Yüce Allah’tan yardım ve istekte bulunduğumuzu bildirmekteyiz.

İstek ve beklentiler, kişiden kişiye değişir. İnsanların talepleri farklı farklıdır. Peygamberler ve sâlih kimseler, Yüce Allah’tan ulvi maksatlarla istek ve duada bulunurken kimi insanlar sırf dünyalık kimileri sırfukbalılık kimileri ise her ikisine yönelik talepte bulunabilmektedir.⁵⁹⁸

İnsanların hayattan, çevreden ve ilişki içerisinde oldukları kişilerden beklentileri de farklı olabilmektedir. Niyet hadisi bu mânâda güzel bir örnektir: Hz. Ömer (r.a.) bu hususu şöyle anlatır: "Rasûlullah (s) buyurdular ki: "*Ameller niyetlere göredir. Herkese niyet ettiği şey(in karşılığı) vardır. Kimin hicreti Allah'a ve Resûlüne ise, onun hicreti Allah ve Resûlünedir. Kimin hicreti de elde edeceği bir dünyalığa veya nikâhlanacağı bir kadına ise, onun hicreti de o hicret ettiği şeydir.*"⁵⁹⁹

Niyet, “yüzün bir şeye yönelmesi, uzaklık, bir mekândan diğer bir mekâna geçiş, kişinin ikamet ettiği bir beldeden başka beldelerin kastedilmesi, kişinin bir işi

⁵⁹⁶ el-Bâşa, *Sahâbe Hayatından Tablolar*, c. I, s. 74

⁵⁹⁷ Fatiha, 1/5-7

⁵⁹⁸ Bu konudaki bazı ayetler için bkz.: Bakara, 2/129, 285; Âl-i İmrân, 3/194.

⁵⁹⁹ Buhârî, Bed’ü'l-Vahy 1, Menâkıbu'l-Ensâr 45, Nikâh 5, Eymân 23, Hiyel 1; Müslim, İmâre 155.

yapmayı aklından, kalbinde ve içinden geçirmesi, kalbin ameli ve azmetmektir.”⁶⁰⁰
Bilmiş ol ki; niyet, bir mana üzerine devreden irâde ve kasdın ayrı deyimleridir. İşte niyet, şimdiki halde veya gelecekte arzuya uygun olan şeye meyil ve heves hükmü ile nefsin iradesidir.

Buna göre insanı ilk hareket ettiren kuvvet, aranan gayedir. İnsanı harekete geçiren de budur. İnsanı harekete geçiren garaz, niyet edilen maksaddır. Bunun için de içerden tahrik eden kuvvet, kasıd ve niyettir.⁶⁰¹

Niyet, insanın içinden gelen asıl maksadın ta kendisi olup, kişide bir isteklilik hali durumudur. Kişilerin hedef ve gâyelerindeki çeşitlilik, onlardaki niyet ve kasıtların çeşitliliğine ve farklılığına temel oluşturmaktadır. Bu hadiste ise kasıt ve niyetlerin farklı olabileceğine dikkat çekilmektedir.

2.5.8.1. İstek ve Beklenti Farklılığına Yönelik Uygulamalar

Aşağıda sıralayacağımız hadislerde, kişilerin Hz. Peygamber (s)’den istek ve taleplerde bulunmasına mukabil, Hz. Peygamber (s)’in imkân ve ihtiyaç dâhilinde karşılık vermesine yönelik örnekleridir.

a. İslâm Dinini Öğrenmek İsteyen Kimseye Karşı Ortaya Konan Uygulama

Hadis: Ebû Rifâa el-Adevî (r.a.)’den gelen rivayette şöyle anlatıyor: “Rasûlullah (s)’e geldim. Hutbe veriyordu. Ben: “*Ey Allah’ın Resûlü! Yabancı ve dinini bilmeyen bir kimseyim, sizden dinimin ne olduğunu soruyorum!*” dedim. Bunun üzerine bana yöneldi, hutbesini bırakarak yanıma kadar geldi. Kendisine bir sandalye getirildi. Zannedersem ayakları demirdendi. Üzerine oturdu. Hemen Allah’ın kendisine öğrettiklerinden bana öğretmeye başladı. Sonra tekrar hutbesine dönerek sözlerini tamamladı.”⁶⁰²

Hadisin Yorumu: Bu hadis Peygamber (s)’in tevazuuna ve Müslümanlara karşı beslediği nihâyetsiz şefkat ve merhametine delildir.

İhtimal ki Ebû Rifâa (r.a.)’nın suali, dinîn en mühim kâidelerine aitti. İmânâ ve İslâm’a nasıl gireceğini sormaya gelen bir kimseye derhâl icâbet ile kendisine lâzım olan bilgiyi vermenin vacip olduğunda bütün ulema müttefiktir.

⁶⁰⁰ İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, c. XIV, s. 394.

⁶⁰¹ el-Gazâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn*, (Trc.: Ahmet Serdaroglu), c. IV, s. 658-659.

⁶⁰² Müslim, Cum’a 60; Nesâî, Zînet 123.

Rasûlullah (s)'in o gün okuduğu hutbenin cuma hutbesi olmaması muhtemeldir. Onun için de bu derece uzun bir fâsıla ile hutbeyi kesmiştir. Bununla beraber cuma hutbesi olması da ihtimal dâhilindedir. Bu takdirde “*Hutbeyi yeni baştan okumuş.*” demektir. Konuşmanın uzun sürmemiş olması ve hutbeye müteallik konuştuğu için, onun da hutbeden sayılması birer ihtimaldir.⁶⁰³

b. Ganimet Dağıtılmadan Rasûlullah (s)'den Bir Şey İstemeye Yönelik Uygulama

Hadis: Mus'ab b. Sa'd b. Ebi Vakkas (r.anhuma), babasından naklettiğine göre, babası şöyle demiştir: Bedir Savaşı sırasında bir kılıçla geldim ve: “*Ey Allah'ın Resulü, Allah kalbimi müşriklerden kurtardı, bu kılıcı bana bağışla*” dedim. Bana: “*Bu mal ne senin, ne de benim*” diye cevap verdi. Ben (içimden): “*Bu kılıç, savaş sırasında benim kadar ciddî hizmette bulunmayan birine verilebilir*” diyerek ayrıldım. Sonra Rasûlullah (s) yanıma geldi ve: “*Sen, kılıç benim değilken onu benden istemiştin. Şimdi ise artık benim oldu, al, bu senin olsun!*” dedi. Bu konuda şu âyet inmişti: “*Ey Muhammed! Sana ganimetlere dair soru sorarlar, de ki: Ganimetler Allah'ın ve Peygamberindir. İnanyorsanız Allah'tan sakının...*”⁶⁰⁴ (ayetini) sonuna kadar okudu.⁶⁰⁵

Hadisin Yorumu: Hadiste, “*Ey Allah'ın Resulü, Allah kalbimi şirkten kurtardı, bu kılıcı bana bağışla*” talebi yapılmakta. Allah Resulü (s)'e bu talebi ilk söylediğinde, Sa'd'ın bu talebi karşılanmamıştır. Sebep olarak “*Bu mal ne senin, ne de benim*” diye ifâde buyurmaktalar. Daha sonra ise kılıç ganimet olarak Rasûlullah (s)'e pay olarak düşünce onu Sa'd'a vermiştir.

Görüldüğü üzere kılıcı isteyen kişiye karşı Hz. Peygamber (s), aksi bir tavır ortaya koyarak reddebilirdi. Fakat Hz. Peygamber (s), uygun zamanı bekleyerek, sahâbeyi de incitmeyip, isteğini yerini getirmiştir.

c. Rasûlullah (s)'den Namaz Vakitlerini Öğrenmek İsteyen Kimseye Yönelik Uygulama

Hadis: Büreyde (r.a.)'den gelen rivayette şöyle anlatıyor: “Bir adam Rasûlullah (s)'a

⁶⁰³ Davudoğlu, *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, c. IV, s. 554.

⁶⁰⁴ Enfâl, 8/1

⁶⁰⁵ Müslim, Cihâd 33;Ebû Dâvud, Cihâd 156.

namazların vakitlerini sormuştu. Hz. Peygamber (s) ona: "*Şu (önümüzdeki) iki günde namazları bizimle kıl!*" buyurdu. (O gün) güneş tam tepe noktasından biraz kayınca ezan için Bilâl'e emretti. O da öğle ezanını okudu. Sonra öğle için kâmet okumasını emretti. Sonra güneş yüksekte, beyaz parlak iken emretti ve ikindi için kâmet okudu. Sonra güneş batınca emretti, akşam için kâmet okudu. Sonra ufuktaki aydınlık kaybolunca emretti, yatsı için kâmet okudu. Sonra şafak sökünce emretti sabah için kâmet okudu. İkinci gün olunca, Bilâl'e ortalığın serinlemesini beklemeyi emretti. O da öğleyi, ortalık iyice serinleyinceye kadar geciktirdi. İkindiyi, güneş yüksekte, dünkü vakitten biraz sonra kıldı. Akşamı ufuktaki beyazlık kaybolmazdan az önce kıldı. Yatsıyı gecenin üçte biri geçtikten sonra kıldı. Sabahı ortalık iyice ağarınca kıldı. Sonra: "*Namaz vakitlerinden soran kimse nerede?*" diye sordu. Soru sahibi: "*İşte benim ey Allah'ın Resûlü!*" deyince ona hitaben: "*Namazlarınızın vakti, gördüğünüz (iki vakit) arasındadır.*" buyurdu.⁶⁰⁶

Hadisin Yorumu: İbadeti öğrenme yani namazların vaktini öğrenme maksadıyla yapılan başvuruda, Hz. Peygamber (s), "*Şu (önümüzdeki) iki günde namazları bizimle kıl!*" teklifinde bulunmaktadır. Bu teklif aynı zamanda bir eğitimidir. Bu eğitim de uygulamalı bir öğretim vardır.

Bu tarz bir eğitim, o günün şartlarında eşine az rastlanan bir uygulamadır. Bir kimsenin gelip bir şeyler öğrenmek maksadıyla Hz. Peygamber (s)'e müracaatta bulunması ve ona uygulamalı olarak bir ders sunulması; kişinin uzak yerden geldiği, barınma ve yeme-içme gibi bir takım beşeri ihtiyaçları dikkate aldığınızda, çok dikkat çeken bir uygulamadır.

2.5.9. Kültür ve Örf Farklılığı

Kültür; bir cemiyetin sahip olduğu maddi ve manevi kıymetlerden teşekkül eden bir bütündür ve her nevi bilgiyi, alakaları, itiyatları, kıymet ölçülerini, umûmî tavır, görüş ve zihniyet ile her nevi davranış şekillerini içine alır. Bütün bunları o cemiyet mensuplarının ekserisinde müşterek olan ve onu diğer cemiyetlerden ayırt eden hususi bir hayat temin eder.⁶⁰⁷ Tâbiatın bir parçası olan insan toplumu, karşılaştığı meselelerini hal ve ihtiyaçlarını temin için birçok vasıta ortaya koymuş,

⁶⁰⁶ Müslim, Mesâcid 176, 177; Tirmizî, Salât 115; Nesâî, Mevâkîf 12.

⁶⁰⁷ Mümtaz Turhan, *Kültür Değişmeleri*, İstanbul, 1972, s. 56.

kaba veya ileri bir teknik, çeşitli seviyede bilgiler, münâsebetleri düzenleyen nizamlar, kurallar, örf ve adetler, fikir, kanaat ve inançlar... İşte insanın cemiyetine, tâbiata ve çevreye hükmetmek ve yaşamak için kurduğu bu çok yönlü girift ve suni cihaza “kültür” denir.⁶⁰⁸

Kültür ve örf, toplumdan topluma değişiklik arz etmektedir. Kültür ve örf farkı, çok küçük insan toplulukları olan köyler arasında bile göze çarpmaktadır. Hz. Peygamber (s)’in, çöl hayatından gelen bedevî Araplarla, kendi eğitim ve terbiyesinden geçmiş sahâbelere muamelesi farklılık arz etmektedir. Bedevî insanlar, günlük hayatın terakki ve tekâmülünden çok az haberi olan topluluklardır. İnsanlardan ziyade, çevre ve çevredeki canlılar ile iletişim ve etkileşim içerisindedirler. Bedevî Araplara, Medine şehir sakinlerine göstermediği ilgi ve hoşgörüyü göstermiştir. Bedevî Araplara diğerlerine göstermediği bir şekilde muamelede bulunmuştur. Bedevîlerden müsamaha ile karşıladığı bir davranışı, kendi hücre-i saadetinde yetişmiş sahâbeye göstermemiştir.⁶⁰⁹

Hz. Peygamber, bedevî Arapların bazılarının sadece farzlarla iktifa etmelerine ses çıkarmamakta ve hatta kendisine, “*Allah’a yemin olsun ki, buna ne ilâvede bulunur ne de eksiltirim*” dediklerinde onlar hakkında, “*Eğer söylediğinde sadık olursa kurtuluşa ermiş demektir.*”⁶¹⁰ buyurmaktaydı.

Enes (r.a.)’dan gelen bir rivâyet şöyledir: *Rasûlullah (s) ana baba bir kardeş bile olsa şehirlinin köylü adına satış yapmasını menetti.*⁶¹¹

Burada, şehirlinin köylünün yerine satması da, onun adına satın alması da yasaklanmaktadır. Şehirlinin köylü adına alışveriş yapmasının yasaklanması, ücret mukabilinde yapması durumuyla ilgilidir. Buna simsarlık denir. Simsarlık değil de, yardım olsun diye köylü adına şehirlinin yapacağı alışveriş muamelesi yardım yerine geçer.⁶¹²

İbn Abbas (r.a.) anlatıyor: “*Rasûlullah (s) buyurdular ki: “Badiyede (kırdada, sahrada, köyde) yaşayan kabalaşır, av peşinden koşan gaflete düşer.”*”⁶¹³

Bu hadis, çevre şartlarının ve meslekî meşguliyetin ruh hayatı ve ahlâkı

⁶⁰⁸ Mahmud Es’ad Çoşan, *Dilimiz ve Kültürümüz*, İstanbul, Server İletişim, 2010, s. 89.

⁶⁰⁹ el-Kardâvî, *Bilgi ve Medeniyet Kaynağı Sünnet*, s. 183.

⁶¹⁰ Buhârî, İmân, 3; Savm, 1; Müslim, İmân, 8-9

⁶¹¹ Buhârî, Buyû’ 68, Müslim, Buyû’ 19

⁶¹² Canan, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, c. III, s. 81.

⁶¹³ Ebû Dâvud, Sayd 4; Tirmizî, Fiten 69; Nesâî, Sayd 24.

üzerinde derin tesirler bırakacağını belirtmektedir. Bâdiye çöl demektir. Bedevî daha ziyade çölde yaşayan, göçebe hayatı yaşayan kimseye denir. Bunlar görgü yönüyle kaba ve eksiklikleri olan insanlardır. Tefekkür hayatları da nakıstır.

Hadiste belirtilen diğer bir husus avcılarının gâfil olacağıdır. Burada avcılık kısmen tavsiye edilmemiş olmaktadır. Gaflet; taat ve ibâdetten, cuma ve cemaate katılmaktan geri kalmak olarak açıklanmış, ayrıca hayvanları öldürme işiyle vahşi hayvanlara benzediği için, zamanla avcının kalbinden şefkat ve merhamet duygularının azalacağı da belirtilmiştir.⁶¹⁴

Yine bir topluma yönelik hususiyeti ifâde sadedinde Ebu Hureyre (r.a.) şu rivayeti nakleder: Rasûlullah (s) buyurdular ki: “*Size Yemenliler geldi. Onlar, ince ruhlu ve yufka yürekli insanlardır. İman Yemenlidir, hikmet de Yemenlidir. Küfrün başı şark cihetindedir. Böhürlenme ve kibirlenme deve besleyenlerdedir. Sükûnet ve vakar koyun (besleyenler)dedir.*”⁶¹⁵

Burada kültür ve örf olgusunun birey ve toplumlar üzerindeki te’sir ve etkisine dikkat çekilmiştir.

Kültürel farklılıklar insanın kimliğinde de bir takım farklılıklara sebebiyet teşkil etmektedir. Her insanın içinde yetiştiği topluma göre bir algı, anlayış ve yaklaşım edinmekte ve geliştirmektedir.

2.5.9.1.Kültür ve Örf Farklılığına Yönelik Uygulamalar

Kültürel farklılıklar insanın kimliğinde de bir takım farklılıklara sebep olmaktadır. Her insan, içinde yetiştiği topluma göre bir algı, anlayış ve yaklaşım edinmekte ve geliştirmektedir. Kültür ve örfi farklılıkları dikkate alma, bir davetçi ve tebliğçi olan Hz. Peygamber (s)’in gözönünde tuttuğu bir ölçü olmuştur. Şimdi bu ölçüye dair birkaç örneği sıralayacağız.

a. Bedevî Bir Kimsenin Cennetlik Bir Amel Talebine Yönelik Uygulama

Hadis: Ebu Hureyre (r.a.)’dan gelen rivâyette O, şöyle anlatıyor: Bir bedevî Hz. Peygamber (s) ’e gelerek “*Ya Rasûlullah! Bana bir amel gösterin, onu yaptığımda cennete gireyim*” dedi. Hz. Peygamber (s) “*Allah’a ibâdet edersen, O’na hiçbir şeyi*

⁶¹⁴ Canan, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, c. 16, s. 448.

⁶¹⁵ Buhârî, Menâkıb 1, Megâzî 74, Bed’ü’l-Halk 14; Müslim, İman 84.

şirk koşmazsın, farz olan namazı kılarsın, farz olan zekâtı verirsin, ramazan ayında oruç tutarsın.” buyurdu. Bedevî de *“Nefsim kudret elinde olan Allah’a and olsun ki! Buna asla bir şey ilâveetmem, eksikte bırakmam”* dedi. Bedevî dönüp giderken Hz. Peygamber (s) şöyle buyurdu: *“Cennetlik birini görmek isteyen şuna baksın.”*⁶¹⁶

Hadisin Yorumu: Bedevînin talebini Rasûlullah (s), önce şirk koşmadan iman etmeyi, namaz kılmayı, zekât vermeyi ve ramazan orucunu tutmayı tavsiye etmiştir. Hz. Peygamber (s), bedevî’yi bıktırmadan ve yükünü ağırlaştırmadan bir sorumluluk yüklemiştir.

Bedevî insanların çölde yaşadıklarını düşündüğümüzde ve günlük uğraşlarında da büyük meşakkat olduğu göz önüne alındığında, bu tavsiyenin ne kadar isabetli olduğu görülecektir. Çünkü çöl hem iletişim ve insanlar arası etkileşimin az olduğu, iş ve uğraşın yoğun olduğu bir ortamdır. Hz. Peygamber (s), bu kişiye âlim ve zahid olma yolunda bir takım zor ve zahmetli ibâdet yüklemek yerine, yetiştiği ortamın dengesini koruyacak bir kişilik modeli vermektedir.

b. Bir Bedevînin Camiye Bevletmesine Karşın Ortaya Konulan Yaklaşım

Hadis: Enes (r.a.)’den gelen bir rivayette O, şöyle anlatıyor: Biz, Rasûlullah (s) ile birlikte mescidde otururken bir bedevî çıkageldi. Durup mescidin içine akıtmaya başladı. Rasûlullah (s)’in ashabı kalkıp: *“Dur! Dur!”* diyerek [üzerine yürümeye] kalktılar ki Rasûlullah (s) müdâhale etti: *“Kestirmeyin, bırakın tamamlasın.”* Ashab müdâhale etmedi, adam da ihtiyacını tamamladı. Sonra Rasûlullah (s), adamı yanına çağırdı ve: *“Bu mescidler, idrar ve pislik bırakma yeri değildir. Allah’ın zikredildiği yerlerdir. Buralarda namaz kılınır. Kur’an okunur”* dedi. Sonra cemaatten birine bir kova su getirmesini emretti. Kova gelince idrarın üzerine boşalttı.⁶¹⁷ Müslim’in rivayetinde bedevîyi yanına çağırıp: *“Bu mescitlere ne idrar, ne de başka pislik yakışık almaz. Bunlar ancak Allah’ı anmak, namaz kılmak ve Kur’ân okumak içindir”* buyurmuştur.⁶¹⁸

Hadisin Yorumu: Bedevî: Badiyede yani çölde yaşayan demektir. Bunun Arap veya Acem olması şart değildir. Şehirde yaşamayan mânâsına gelir. Bunlar hayat şartları icabı, şehir hayatında incelik gelişen bir kısım âdâb-ı muâşeret ve görgü

⁶¹⁶ Buhârî, Zekât, 1; Müslim, İmân 15.

⁶¹⁷ Buhârî, Vudû’, 57, 58, Edeb, 35; Nesâî, Tahâret, 45.

⁶¹⁸ Müslim, Tahâret, 99.

kâidelerinden mahrumdurlar. Şehirlilerce kaba karşılanan davranışları vardır. Bu onların eksikliğinden veya terbiyesizliklerinden ileri gelmez, bilâkis içinde yaşadıkları cemaatte bu değerlerin yokluğundan ileri gelir. Bu sebeple Rasûlullah (s), bedevîlere karşı son derece anlayışlı davranmış, kasta mebni olmayan, onların alışkanlıklarından gelen kabalıkları, eksiklikleri, mülâyemetle karşılayıp, tatlılıkla öğretim yoluna gitmiştir. Hadisin İbn Mâce ve İbn Hibbân'da (v. 354/965) gelen vechinde, Rasûlullah (s)'ın bu davranışından bedevînin ne kadar memnun kaldığını öğrenmekteyiz. Bedevî der ki: "*Rasûlullah -ki ona annem babam feda olsun- kalktı, beni ne azarladı, ne de kötü söz söyledi...*"⁶¹⁹

c. İsmnin Mânâsından Dolayı Kişinin İsmnin Değiştirilmesi Tavsiyesi

Hadis: Said b. Müseyyeb babası vasıtasıyla dedesinden naklederek anlatıyor: "Dedem, Rasûlullah (s)'a uğramıştı. "*İsmnin ne?*" diye sordu. "*Hazn (sert yer)*" diye cevap verdi. Rasûlullah (s): "*Hayır sen Sehl'sin*" dedi. Müseyyeb: "*Olamaz, babamın verdiği bir ismi değiştiremem*" dedi. İbn Müseyyeb ilâve ediyor: "*Ondan sonra bizim aile içinde katılık, sertlik devam etti durdu*" demiştir.⁶²⁰

Ebû Dâvud'da (v. 275/889) gelen rivâyetin devamında; Ebû Dâvud dedi ki: Peygamber (s) "*el-As*" "*Aziz*", "*Utle*", "*Şeytan*", "*Elhakem*", "*Ğurab*", "*Hubab*", "*Şihab*" isimlerini "*Hişam*" ismiyle değiştirdi.

"*Harb*" ismini "*Selm*" ismiyle, "*el-Muzdacı*" ismini "*el-Münbeis*" ismiyle, değiştirdi. "*Afıra*" adıyla anılan araziye "*Hadıra*" ismini vermiş, "*Şa'b ed-Dalale*" ismini "*Şa'b el-Hudâ*" ismiyle "*Benü'z-Zinye*" ismini "*Benu'r-Rişde*" ismiyle "*Benü'l-Muğviye*" ismini de (yine) "*Benü'r-Rişde*" ismiyle değiştirmiştir.

Ebû Dâvud dedi ki: Kısaltmak gayesiyle bu rivâyetlerin senetlerini terk ettim.⁶²¹

Hadis: Benzer başka bir hadiste, Yahya b. Saîd (r.a.)'den gelen rivayette O, şöyle anlatıyor: "Hz. Ömer bir adama: "*İsmnin nedir?*" diye sordu. Adam "*Cemre (kor)*" dedi. "*Kimin oğlusun?*" diye tekrar sordu. Adam: "*İbn Şihâb (alev)*" deyince "*Kimlerden?*" dedi. Adam: "*Hurakalardan.*" "*Eviniz nerede?*" diye sordu. "*Harretu'n-Nâr'da*" cevabını alınca, "*Hangisinde?*" dedi. "*Zâtu Lezâ'da*" cevabını

⁶¹⁹ Canan, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, c. X, s. 335.

⁶²⁰ Buhârî, Edeb 107; Ebû Dâvud, Edeb 62.

⁶²¹ Ebû Dâvud, Edeb 62.

alınca; Hz. Ömer (r.a.) "*Âilene yetiş, yanyıyorlar!*" dedi. Gerçekten durum aynen Hz. Ömer'in dediği gibiydi".⁶²²

Hadis: Konu benzerliği olan diğer bir hadiste, Yahya b. Saîd (r.a.)'den gelen rivayette O, şöyle anlatıyor: Hz. Peygamber (s) bol sütlü bir deve hakkında: "*Bunu kim sağacak?*" diye sordu. Bir adam ayağa kalkmıştı ki Hz. Peygamber (s) "*İsmin ne?*" dedi. Adam: "*Mürre (acı)!*" deyince, ona : "*Otur!*" dedi. Hz. Peygamber (s) tekrar "*Bunu kim sağıverecek?*" diye sordu. Bir başkası ayağa kalktı, ben sağacağım diyecekti. Hz. Peygamber (s) ona da: "*İsmin nedir?*" diye sordu. Adam: "*Harb!*" diye cevap verdi. Ona da "*Otur*" dedi.

Rasûlullah (s): "*Bu deveyi kim bize sağıverecek?*" diye sormaya devam etti. Bir adam daha kalktı. Ona da ismini sordu. "Yaîş (yaşar)" cevabını alınca ona: "*Sen sağ*" diyerek müsaade etti."⁶²³

Hadislerin Yorumu: Burada üç hadisin ortak konusu, kültürlerin insanları isimlendirmesi ve onlara bir takım ölçüler sunmasıdır. İnsan yetiştiği kültürün durumunu, öğretilerini, alışkanlıklarını, uygulamalarını, kabullerini ve daha birçok özelliğini bilerek veya bilmeyerek benimser.

Bilindiği gibi "*Hazn*" yerdeki sertlik ve gönüldeki sertlik demektir. Bu kişinin üzüntüsünden dolayıdır.⁶²⁴ Sehl ise, engebelinin zıddıdır. Düz, yumuşak huylu anlamlarına gelir.⁶²⁵ Bu bakımdan Hz. Peygamber, Hz. Müseyyeb'e üzüntü ifade eden bu ismi kolaylık ve yumuşaklık ifade eden "*Sehl*" ismiyle değiştirmeyi emretmiştir. Hz. Müseyyeb de Hz. Peygamberin bu emrinin farziyyet ifade etmeyip bir tavsiye mahiyetinde olduğu için, Sehl ismini alan kimsenin, bu ismin taşıdığı mânâdan dolayı hafife alınıp horlanacağı korkusuyla, bu ismi almağa gönüllü razı olmayıp, bu emre uymamış, babasının verdiği ismi taşımaya devam etmiştir.

Metinde geçen "artık bundan sonra bize (devamlı olarak) üzüntü isabet edecek" cümlesi Buhârî'nin (v. 256/870) rivâyetinde "bundan sonra bizim ailemizde üzüntü ve keder hiç eksik olmamıştır" anlamına gelen lafızlarla rivâyet edilmiştir. Buhârî'nin bu rivâyetinden de anlaşılıyor ki Hazn, Hz. Peygamberin bu tavsiyesini

⁶²² Mâlik, *Muvatta'*, İsti'zân 25.

⁶²³ Mâlik, *Muvatta'*, İsti'zân 24.

⁶²⁴ el-İsfehânî, *Müfredat: Kur'ân Kavramları Sözlüğü*, s. 278.

⁶²⁵ el-İsfehânî, *Müfredat: Kur'ân Kavramları Sözlüğü*, s. 520.

tutmadığı için, bir daha hayatı boyunca üzüntü ve kederden kurtulamamıştır.⁶²⁶

İkinci hadiste, Yahya b. Saîd'den (v. 143/760) gelen rivâyette ise Hz. Ömer (r.a.)'ın "*İsmin nedir?*" sorusuna aldığı cevapta, adamın, adının "*Cemre (kor)*" olduğunu söylemesi, yukarıdaki örnekle benzerlik teşkil etmektedir.

Üçüncü hadiste, Yahya b. Saîd'den gelen diğer bir rivâyette ise Hz. Peygamber (s) bol sütlü bir deve hakkında: "*Bunu kim sağacak?*" diye soruyor. Bir adam ayağa kalkmıştı ki Hz. Peygamber (s) "*İsmin ne?*" dedi. Adam: "*Mürre (acı)!*" deyince... diye devam eden hadiste, yine kültürel değerlerden sayılan isim vermede yanlış ve hata olan isimler tasvip edilmemiştir.

Tüm hadisler beraber mütalaa edildiğinde, insanlara isim verilmesinde, kültürel durum göz önünde bulundurulmuş ve bunun gereği olarak Hz. Peygamber (s), onlara bir takım uyarı ve tavsiyelerde bulunmuştur. Ancak Hz. Peygamber (s), bu isimleri bir çırpıda hemen değiştir, deyip bir baskı uygulanmamıştır. Hatta birinci hadiste, kişi aynı ismi devam ettirmede ısrarlı olmuş; ancak her hangi bir zorlama olmaksızın, kültürel ve örfi boyutun insan üzerindeki tesiri göz önünde tutularak, müsamaha ile karşılanmıştır.

2.5.10. Meslek ve İş Alanı Farklılığı

Meslek ve sanatlar, kişilik ve ihtiyaçlara göre oluşmaktadır. Birçok peygamberin birer mesleği olduğu bizce vâkidir. Hz. Nûh (a.s.)'ın gemi yapması⁶²⁷ ve Hz. Dâvud (a.s.)'ın demircilik mesleğini⁶²⁸ yapması gibi.

Her mesleğin farklı bir iş ve işleyişi bulunmaktadır. Ebû Musa (r.a.) tarafından nakledilen bir hadiste, farklı iki mesleğin kişilik özellikleriyle irtibatına dikkat çekilmektedir. Nitekim Ebu Musa (r.a.) şöyle anlatıyor: "*Rasûlullah (s) buyurdular ki: "İyi arkadaşla kötü arkadaşın misâli, misk taşıyanla körük çeken kimse gibidir. Misk sahibi ya sana kokusundan verir veya sen ondan satın alırsın. Körük çekene gelince ya elbiseni yakar yahut da sen onun pis kokusunu alırsın."*⁶²⁹

İbn Muhayyisa el-Ensârî, babasından anlattığına göre, Babası Muhayyisa haccamın gelirinin cevazını sordu. Rasûlullah onu bu geliri almaktan menetti.

⁶²⁶ Yenieî; Kayapınar, *Sünen-i Ebu Davud Terceme ve Şerhi*, İstanbul, Şamil Yay., 2003, c, XVI, s, 190.

⁶²⁷ Bkz.: Hûd, 11/37

⁶²⁸ Bkz.: Enbiyâ, 21/80

⁶²⁹ Buhârî, Buyû' 38; Zebâih 31; Müslim, Birr 146.

Muhayyisa'nın haccam bir azadlısı vardı. Sorup izin istemeye ara vermedi. Sonunda Hz. Peygamber (s) kendisine: "*O gelirle deveni ve köleni besle, (ama kendin yeme!)*" buyurdular."⁶³⁰

Ebû Dâvud'un kaydettiği bir rivâyette Rasûlullah şöyle buyurmuştur: "*Ben teyzeme bir köle bağışladım ve bunun teyzem hakkında mübarek olmasını diliyorum. Teyzeme: "Onu haccama teslim etme, kuyumcuya ve kasaba da teslim etme!" dedim.*"⁶³¹

Rasûlullah teyzesine genç bir köle bağışlıyor ve buna zikri geçen üç mesleği öğretmekten nehyediyor. Yani haccama vermemek, onun yanında hacamat mesleğini öğrenmesine izin vermemek demektir. Zikri geçen üç mesleğe karşı ifâde edilen keraheti âlimler şöyle îzah ederler: "*Haccâm ve kasap kaçınılması zor olan necasetle mübaşeret etmektedirler. Kuyumcu ise, sanatına hile sokmaktadır. Bazen da erkek için süs eşyası, altın ve gümüşten kaplar yapmaktadır. Ayrıca meslekleri, işin yürümesi için pek çok yalan vaatlere, yeminlere sevk etmektedir.*"⁶³²

Mizac ve ilgiler, kişilerde meslek ve iş tercihinde kendini ciddi surette gösterir. İkinci bir husus ise insanın yaptığı meslek ve iş, kişinin mizac ve ilgisine dönüşebilmektedir. Hz. Peygamber (s) meslek ve iş alanlarının hepsini aynı derecede değerlendirmemiştir.

2.5.10.1.Meslek ve İş Alanlarının Farklılığına Yönelik Uygulamalar

İnsanlar meslek ve iş tercihlerinde, mizac ve ilgilerine göre seçim yaparlar. Diğer bir husus ise insanın yaptığı meslek ve işin, zamanlar kişinin mizac ve ilgilerine tesir etmesidir. Bu meyanda Hz. Peygamber (s) bütün meslek ve iş alanlarını farklı farklı değerlendirmiştir. Şimdi bu konudaki örneklere bir göz atalım.

a. Cemaate İmamlık Yapan Kimsenin Dikkat Etmesi Gerekenler

Hadis: Câbir (r.a.)'den gelen rivayette O, şöyle anlatıyor: "Muâz b. Cebel (r.a.) Rasûlullah (s)'la birlikte namaz kılar, sonra gelir, kavmine imamlık yapardı. Bir gece Rasûlullah (s)'la birlikte yatsıyı kıldı. Sonra kavmine geldi ve onlara imamlık yaptı ve Bakâra sûresiyle kırâate başladı. Bir adam cemaatten ayrılarak selam verdi.

⁶³⁰ Ebû Dâvud, Buyû 28; Tirmizî, Buyû' 47; İbn Mâce, Ticarât 10; *Muvatta'*, İsti'zan 28.

⁶³¹ Ebû Dâvud, Buyû 49.

⁶³² Canan, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, c, XIV, s, 532.

Namazını tek başına kılarak çekip gitti. Adama: "Ey filan, nifak mı çıkarıyorsun?" dediler. Adam: "Vallahi hayır, Rasûlullah (s)'e gidip (Muâz'ın yaptığı) haber vereceğim." dedi. Yanına varıp: "Ey Allah'ın Resûlü, biz sulama devesi besleyen insanlarız. Gündüz çalışırız. Muâz sizinle yatsıyı kıldı. Sonra bize gelip Bakâra sûresi ile namaz kaldırmaya başladı." dedi. Rasûlullah (s) Muâz'a yönelerek: "Ey Muâz, sen fitneci misin? Veşşemsi ve duhâhâ'yı, Vedduhâ'yı, Vellelyli izâ yağşa'yı, Sebbihi'sme Rabbike'l-a'lâ'yı oku" buyurdu."⁶³³

Hadisin Yorumu: Her mesleğin bir takım sorumlulukları vardır. Günümüzde, her meslekteki incelikler ve sorumluluklar, o meslekteki kişilere seminer şeklinde verilmektedir.

Söz konusu hadiste geçen imamlık mesleği, ciddi sorumluluk gerektiren bir meslektir. Herkes, imam olarak cemaatin önüne geçemez. İmam olmanın fikhî mânâda bir takım şartları vardır.⁶³⁴ Bu şartlar ise imamlığın ehemmiyet ve önemini ortaya koymaktadır.

H. Cabir (r.a.)'ın rivâyetinde, Muaz b. Cebel (r.a.)'ın bulunduğu cemiyette imamlık mesleğini yaparken, dikkat etmesi gerekenler hususunda onu uyarmış; bu mesleğin ilkelerini, cemaatin durumunu ve diğer dikkat edilecek incelikleri ders vermiştir.

Başka yer ve zamanlarda, kişilerin tek başına daha uzun namaz kılmasına ve kıraati uzun tutmasına müsaade edilmiştir. Bu hadiste ise bunun aksine, cemaatin durumuna göre, namaz kıldırırken dikkat edilmesi gereken hususlar bildirilmiştir.

2.5.11. Mizaç ve Karakter Farklılığı

Mizac, "bir şeyi başka bir şey ile karmak, harmanlamak; iki şeyi karıştırmak, bal" ve "İçecek; şarap; meyve suyu ve şerbet"⁶³⁵ anlamlarına gelmektedir. Başka bir tarifte, mizâc; "karışım, karıştırılan şey" demektir.⁶³⁶

Kur'ân-ı Kerim'de bu anlamda şu ayetlerde zikredilir: "İyi (salih) kimseler ise,

⁶³³ Buhârî, Ezân 60, 63, 66, 74; Müslim, Salât 178.

⁶³⁴ Bkz.: Abdurrahman Cezîrî, *Dört Mezhebe Göre İslâm Fıkhı*, (Trc.: Mehmet Keskin), İstanbul, Çağrı Yay., 1993, c. II, s. 578-601.

⁶³⁵ İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, c. XIV, s. 64.

⁶³⁶ el-İsfehânî, *Müfredât: Kur'ân Kavramları Sözlüğü*, (Trc.:Abdülbaki Güneş; Mehmet Yolcu), s. 999.

kâfur suyu ile karıştırılmış (hazırlanmış) içecek kâselerini yudumlarlar”,⁶³⁷ “Onun karışımı, Tesnim içeceğiyledir.”⁶³⁸ ve “Onlara karışımında zencefil bulunan kadehler ikram edilir.”⁶³⁹

Yine Kur’ân-ı Kerim’de, “De ki: "Herkes tabiatına (mizaç ve karakterine) göre amel işler. Bu durumda kimin en doğru yolda olduğunu Rabbiniz daha iyi bilir.”⁶⁴⁰ buyrulmuştur.

Âyetin Arapça ibâresinde geçen "*Şâkile*" kelimesi karakter, tâbiat, âdet, din, ahlâk, niyet, mizaç ve yaratılış, birbirine benzeyen yollar gibi değişik ve fakat birbirine yakın mânâlarla tefsir edilmiş ise de en kapsamlı mânâsı sonuncusudur. Yani herkes kendi karakter ve mizacına uygun olan yolda hareket eder. Başka bir ifâde ile özel hasselerine göre iş yapar. Bu durumda en doğru yola gideni Rabbiniz en iyi bilendir. Yani herkes kendi mizacına göre hareket ederek hoşuna giden yolu tutmakla doğru yol tutmuş olmaz. Bir din veya mezhep herhangi bir kişinin veya toplumun mizaç ve duygularına uygun gelmekle hemen doğru olamaz. Hak din, Allah'ın kitap ve Resulü ile bildirdiğidir.⁶⁴¹

Bu konuda Ebu Hureyre hadisinde gelen bir rivâyet şöyledir: "Rasûlullah (s) buyurdular ki: *"Sizden biri, mal ve yaratılışça kendisinden üstün olana bakınca, nazarını bir de kendisinden aşağıda olana çevirsin. Böyle yapmak, Allah'ın üzerinizdeki nimetini küçük görmemeniz için gereklidir."*⁶⁴²

Başka bir hadisinde Ebu Hureyre (r.a.) şöyle anlatıyor: "Rasûlullah (s) buyurdular ki: *"Kureyş kadınları, (hicret etmek üzere deveye binen kadınların en hayırlılarıdır: Onlar küçük çocuklarına karşı daha şefkatli, kocalarının haklarını ve mallarını koruyup gözetmede daha iyidirler."* Daha sonra Ebu Hureyre (r.a.) : *"Meryem bint İmran hiçbir zaman deveye binmedi"* derdi.⁶⁴³

Bu ve önceki rivâyetlerde Hz. Peygamber (s) ferdî ve içtimâî bazı mizaç ve karakter tespitlerini beyan buyurmuşlardır.

⁶³⁷ İnsan, 76/5.

⁶³⁸ Mutaffifin, 83/27.

⁶³⁹ İnsan, 76/17.

⁶⁴⁰ İsrâ, 17/84.

⁶⁴¹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. V, s. 318.

⁶⁴² Buhârî, Rikak 30; Müslim, Zühd 8; Tirmizî, Kıyâmet 59.

⁶⁴³ Buhârî, Nikâh 12, Enbiya 46; Müslim, Fedâilu's-Sahâbe 10.

Karakter,(huluk) “seciye, tabiat ve yaratılış”⁶⁴⁴ demektir. Karakter, kişinin eğitilmesi ve şuuraltının inşası yoluyla geliştirilebilir. İnsandaki karakterleri üç gruba ayıranlar vardır:

Birincisi, yaratılışında potansiyel olarak var olan güçlü ve baskın fitrî ahlâkî değerler...

İkincisi, yaratılışında zayıf derecede var olan ve 0-6 yaş arasında şuuraltına güçlü şekilde inşa edilen karakterler ve ahlâkî değerler...

Üçüncüsü ise, kişide olmayan ve kişinin irâdesiyle şuuraltı bir şekilde kazandığı ahlâkî değerlerdir.⁶⁴⁵

Gazâlî'ye göre karakter, ne marifet, ne kudret, ne de fiildir. Karakter, nefiste, insanın içinde yerleşmiş bir durumdur. Karakter, fiillerin düşünmeksizin kolaylıkla nefisten çıktığı, nefsin bir durumudur. Eğer bu durum, aklın ve dinin övdüğü ve iyi fiillerin kendisinden sâdır olduğu bir durum ise buna ‘iyi karakter’ denir. Eğer kötü hislerin sâdır olduğu bir durum ise ona da ‘kötü karakter’ denir. Burada ‘nefiste yerleşmiş bir durum’ ifadesinin kullanılması çok önemlidir. Zîra her hangi bir sebeple malını bir ihtiyaç uğrunda sarf eden kimseye cömerttir veya kızgınlık anında kendisini zorla teskin edene de halimdir denemez. Cömert olması için malını, iyilik olarak verme durumu kendisinde yerleşmiş bir karakter hâline gelmiş olması gerekir.⁶⁴⁶

2.5.11.1.Mizaç ve Karakter Farklılığına Yönelik Uygulamalar

Günlük hayatımızda, insanların mizaç ve karakterleri iletişim ve etkileşim açısından önemlidir. Bu nedenle iletişim tekniklerinde üzerinde özenle çalışılan özel bir alandır. Zira muhatabımızın durumu sizin ona yaklaşımınızı etkilemekte ve zaman zaman iletişimimizi değiştirebilmektedir. Bunun açık örneği olarak, Hz. Peygamber (s)’in hayatındaki uygulamaların bir kısmı, burada ele alınacaktır.

a. Mizaç ve Karakteri Sert Olan Bir Kişiyeye Karşı Ortaya Koyduğu Uygulamalar

Hadis: Ebu Zerr (r.a)’dan gelen rivayette: “*Ya Rasûlullah! Bana tavsiyede bulunun*”

⁶⁴⁴ İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, c. VI, s. 140.

⁶⁴⁵ Selim Aydın, “Karakter Eğitiminde Mizaç”, *Sızıntı Dergisi*, S. 299, (2003)

⁶⁴⁶ el-Gazâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn*, (Trc.: Ahmet Serdaroğlu), c. III, s. 125-126;Çamdibi, *Şahsiyet Terbiyesi ve Gazâlî*, s. 148.

deyince şöyle buyurdular: “Her nerede olursan Allah’tan kork. Günahın arkasından onu silecek bir sevap işle. İnsanlara güzel ahlâkla muamele et.”⁶⁴⁷ diye tavsiyede bulundular.

Hadis: Ebu Zerr (r.a.)’dan gelen diğer bir rivayette: “Ey Allah’ın Resûlü!” dedim, “beni memur ta’yin etmez misin?”

Bu sözüm üzerine, elini omzuma vurdu ve sonra da: “Ey Ebû Zerr, sen zayıfsın, memurluk ise bir emanettir. (Hakkını veremediğin takdirde) kıyamet günü rüsvaylık ve pişmanlıktır. Ancak kim onu hakederek alır ve onun sebebiyle üzerine düşen vazifeleri eksiksiz edâ ederse o hâriç” buyurdu.⁶⁴⁸

Hadis: Ebu Zerr (r.a.)’dan gelen diğer bir rivayette: “Rasûlullah (s) buyurdular ki: “Ey Ebu Zerr! Ben seni zayıf bir kimse görüyorum. Ben kendim için sevdiğimi senin için de aynen severim. Öyleyse iki kişi üzerine emîr olmayasın, yetim malına da velilik yapmayasın.”⁶⁴⁹

Hadislerin Yorumu: Ebu Zerr (r.a), Mekke’yi dış dünyaya bağlayan “Veddan” vadisinde “Ğıfar” kabilesi oturuyordu.

Ğıfar kabilesi Şam’a gidip gelerek Kureyş’in ticaret işleriyle uğraşan kabilelerin kendilerine verdiği basit şeylerle geçimini sağlıyordu. Bazı zamanlarda da bu kabilelerin yolunu keserek geçimini sağlıyordu. Çünkü onlar, kendilerini memnun edecek şeyleri vermiyorlardı.

Ebu Zerr (r.a.)’ın yürekliliği, olgunluğu ve uzak görüşlülüğüyle kendi kabilesinden farklı bir durumu vardı. Hatta kavminin Allah’a inanmayıp putlara tapması onun canını çok sıkıyordu. Araplarda gördüğü din bozukluğu ve inanılan şeylerin hiç değerinde olması onun hoşuna gitmiyordu.⁶⁵⁰

Kişilik olarak, halkın İslâm’a karşı ifrat ve tefrit tutumunu sürekli tenkit etmiş, gerek yöneticiler gerekse halkı uyarmıştır. Bunun sonucu Hz. Osman (r.a.)’ın halifeliği döneminde Rebeze bölgesine gitmesi istenmiştir.⁶⁵¹

Birinci hadiste, Hz. Peygamber (s)’den tavsiye isteyen Ebu Zerr (r.a.)’ın kişilik ve mizaç özellikleri göz önünde bulundurularak, “İnsanlara güzel ahlâkla

⁶⁴⁷ İbn Hanbel, *Müsned*, V, 158.

⁶⁴⁸ Müslim, *İmâre* 17; Ebû Dâvud, *Vesâyâ* 4; Nesâî, *Vesâyâ* 10.

⁶⁴⁹ Ebû Dâvud, *Vesâyâ* 4; Nesâî, *Vesâyâ* 10.

⁶⁵⁰ el-Bâşa, *Sahâbe Hayatından Tablolar*, c. I, s. 82

⁶⁵¹ Bkz.: el-Bâşa, *Sahâbe Hayatından Tablolar*, c. I, s. 119.

muamele et.” tavsiyesi yapılmıştır. Böylece Ebu Zerr (r.a.)’ın sert mizacı, müspet noktaya çekilmesi hedeflenmiştir. Bunun yanında Ebu Zer (r.a.), iman ve ibâdet noktasında eksikliği yahut gevşekliği olmayan bir sahâbedir. Bu hâlini bilen Hz. Peygamber (s), ona ibâdet mevzûsunda değil, ahlakî tavsiyelerde bulunmuştur ki, bu da onun mizacına göre yapılmış bir tavsiyedir.

İkinci hadiste, “*beni memur ta'yin etmez misin?*” talebine, “*Ey Ebû Zerr, sen zayıfsın, memurluk ise (ağır)bir emanettir.*” sözü ile işin Ebu Zer (r.a.)’ın bildiği şekilde olmadığı ve ağır bir yükümlülük teşkil ettiği bildirilmektedir. Zira yöneticilik, huy ve mizacında sabır, müsamaha ve hilm olmayan insanın yapmakta zorlanacağı bir vazifedir.

Üçüncü hadis de yine ikinci hadisteki konu ile benzerlik arz eden bir durum üzerine söylenmiştir. Sadedinde olduğumuz hadis, herkesin vasîlik yapamayacağını, onun için bazı vasıfların bulunması gerektiğini ifâde etmektedir. Ebu Zerr (r.a.)’e nisbet edilen zayıflık, menfaati celb, muzırrâtı def’le ilgili olmalıdır. Öyleyse vasî, yetimin menfaatini gözetebilecek dirâyete sahip olmalıdır. Bu dirâyetiyle lehine durumları tahkîk edebilmeli, aleyhine durumlara karşı tedbirler düşünüp, icrâ edebilmelidir.

Ebu Zerr (r.a.) ashâb arasında son derece zâhid bir zattır. Onun nazarında dünya servetlerinin hiçbir değeri yoktur. Böyle bir insanın mizaç ve karakteri inceden inceye değerlendirildiğinde, bir eğitimci olan Hz. Peygamber (s)’in talebesini yetiştirirken ne kadar hassas davrandığı açıkça görülmektedir.

b. Kısa Bir Nasîhat İsteyen Kimseye Yapılan Nasîhate Yönelik Uygulama

Hadis: Ebû Hureyre (r.a.)’den gelen rivayette O, şöyle anlatıyor: “Bir adam: “*Ey Allah'ın Resulü! Bana kısa bir nasîhatta bulun, uzun yapma! Tâ ki nasîhatini unutmuyayım*” demişti. [ve birkaç kere tekrar etmişti]. Hz. Peygamber (s) (bir kelimeyle): “*Öfkelenme!*” cevabını verdi!”⁶⁵²

Hadisin Yorumu: Hz. Peygamber’in bu adama tekrar tekrar öğüt isteğine karşı yalnız, “*Öfkelenme!*” öğüdünü vermesi, bu adamın hâl ve tavrında asabîlik görmesinden dolayıdır. Hz. Peygamber (s)’in âdeti, nasîhat isteyenlere kendi hâl ve tavırlarının ifâde ettiği lüzum ve ihtiyaca göre tavsiyede bulunmaktır. Belki bu adam

⁶⁵² Buhârî, Edeb 76; Tirmizî, Birr 73; *Muvatta*’, Hüsnü'l-Huluk 11.

da titizdi, sınırlı bir tip idi ve kendisine bu bir kelimelelik öğüt reçetesini vermiş, öfkelenmezse bütün şerlerden, belâlardan kurtulacağını öğretmiştir.⁶⁵³

Hattâbî (v. 388/998) der ki: "*Öfkelenme*"nin mânâsı "*Öfke sebeplerinden kaçın, öfkeyi celbedecek şeylere yer verme*" demektir. Öfkenin bizzat kendisinin yasaklanması mevzûbahis olamaz. Çünkü öfke tabîi, fitrî bir haldir, insan cibilliyetinden izâle edilemez."

İnsanın yaratılıştan getirdiği bir kısım huyların kullanılması meselesinde Bedüzzaman (v. 1960) merhûm, biraz daha farklı bir yaklaşım teklif eder. O da Hattabî gibi bu hislerin yok edilemeyeceği fikrindedir. Ona göre, sözelimi öfkelenme, inad etme demek, fitratını değiştir emrinde bulunmak gibi yapılması mümkün olmayan bir şeydir. Onun görüşündeki orijinal yön, bu fitrî duyguları "*hayırda kullanmak*"tır. Yine ona göre, her duygunun her uzvun meşru bir kullanma yeri ve yönü vardır. Öyleyse yapılacak iş onları yok etmek değil, hayır yolunda kullanmaktır. Şöyle der: "*...İşte tahmin ederim ki, nâsihlerin nasihatlarının şu zamanda tesirsiz kaldığının bir sebebi şudur ki: Ahlâksız insanlara derler: "Hased etme! Hırs gösterme, adâvet etme! İnâd etme! Dünyayı sevme!" yani fitratını değiştir gibi zâhiren onlarca mâlâyutak bir teklifte bulunurlar. Eğer deseler ki: "Bunların yüzlerini hayırlı şeylere çeviriniz, mecrâlarını değiştiriniz." Hem nasihat tesir eder, hem dâire-i ihtiyarlarında bir emr-i teklif olur.*"⁶⁵⁴ Şu halde öfke meselesinde, nefsin isyanlarına öfkelenip terbiye etmek, küfür için çalışanlara öfkelenip İslâm'ın te'yidi ve tesisi için mukâbil gayret göstermek en mâkul yol olmalıdır.⁶⁵⁵

c. Mal ve Servet Sevgisi Olan Kişiyi Karşı Ortaya Konulan Uygulama

Hadis: Hz. Enes (r.a.)'den gelen rivayette O, şöyle anlatıyor: "Rasûlullah (s)'e Bahreyn'den bir mal getirildi. Rasûlullah (s): "*Bunu mescide dökün*" dedi. Bu mal (şimdiye kadar) Rasûlullah (s)'e gelenlerin en çok olanı idi. Rasûlullah (s) namaza gitti ve mala hiç nazar etmedi. Namaz bitince gelip malın yanında durdu. Her gördüğüne ondan veriyordu. Derken amcası Abbâs (r.a.) geldi ve: "*Ey Allah'ın Resûlü, bana da ver. Zîra ben hem kendimin, hem de Akil'in (esareten kurtuluş) fîdyesini verdim!*" dedi. Rasûlullah (s) da: "*Al!*" dedi.

⁶⁵³ Sofuoğlu, *Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, c. XIII, s. 6084.

⁶⁵⁴ Bedüzzaman Saîd Nursî, *Mektubat*, İstanbul, Zehra Yayıncılık, 2005, s. 43

⁶⁵⁵ Canan, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, c. XII, s. 297, 298

Bunun üzerine o da torbasını iyice doldurdu. Sonra onu sırtlamaya çalıştı, ancak muvaffak olamadı.

"Ey Allah'ın Resûlü, birilerine söyle de sırtıma kaldırıversin" dedi ise de: "Hayır" cevabını aldı. Bunun üzerine; Abbâs: "Öyleyse sen sırtıma kaldırıver!" dedi. Yine: "Hayır!" cevabını aldı. Bunun üzerine Abbâs, torbadan bir miktarını döktü, tekrar sırtlamaya çalıştı, yine kaldıramadı. Ve: "Birilerine söyle sırtıma kaldırıversin!" dedi. "Hayır!" cevabını alınca, yine: "Öyleyse sen kaldırıver" dedi. Rasûlullah (s) buna da "Hayır!" deyince, Abbâs bir miktar daha boşalttı, sonra kaldırıp omuzuna koyup gitti.

Rasûlullah (s), Abbâs (r.a.)'taki para hırsına taaccübünden, bize görünmez oluncaya kadar gözleriyle onu takip etmişti.

Rasûlullah (s) tek dirhem kalmayınca kadar oradan ayrılmadı."⁶⁵⁶

Hadisin Yorumu: Mal düşkünlüğü insan fitratında bulunan bir huydur.⁶⁵⁷ Bu huy kimi insanda az, kimi insanda aşırı bir biçimde kendini gösterir.

Hiz. Peygamber (s), getirdiği İslâm dini ile insanların mal ve eşyaya bakışına dengeli bir yaklaşım kazandırmıştır. Dünyayı ve içindekileri asıl ve bâkî yer olarak görmemelerini öğretmiştir.

Hiz. Abbas (r.a.)'ın, savaş ganîmetlerini elde etmede gösterdiği ifrat davranış, Rasûlullah (s) tarafından düzeltilmeye ve dengeye çekilmeye çalışılmıştır. Bu şekilde bir yaklaşım, insanı onarmak ve insan-ı kâmil mertebesine çıkarmak içindir.

d. İknâ Edilmesi Zor Kişiyeye Karşı Ortaya Konulan Uygulama

Hadis: Semüre b. Cündeb (r.a.)'den gelen rivayette O, şöyle anlatıyor: "Ensâr'dan bir zâtın bahçesinde benim bodur bir hurma ağacım vardı. O zât ailesiyle beraberdi. Semüre, kendi ağacına gitmek üzere bahçeye girerdi. Bu girişten bahçe sahibi rahatsız oluyordu. Kendisine o ağacı (bir başka yerdeki ağaçla) değiştirmeyi talep etti. Ama Semüre kabul etmedi. Bunun üzerine Ensârî, Rasûlullah (s) 'a gelip durumu anlattı. Rasûlullah Semüre'ye o ağacı satmasını talep etti; fakat o kabul etmedi. Bu sefer (bir başka yerdeki ağaçla) değiştirmeyi teklif etti, o bunu da kabul etmedi. Rasûlullah: "Ağacı ona bağışla!" dedi ve buna rağbet etmesi için "Şöyle şöyle ecir

⁶⁵⁶ Buhârî, Salât 42, Cizye 4, Cihâd 172.

⁶⁵⁷ Bkz. Fecr, 89/20.

var!" buyurdu. Semüre yine kabul etmedi. Bunun üzerine Rasûlullah (s) : "*Sen muzır birisin!*" dedi. Sonra Ensârî zâta dönüp: "*Git, onun hurmasını sök!*" buyurdu."⁶⁵⁸
"*Sen muzır birisin*" sözü "*sen başkasına zarar vermek isteyen birisin*" diye açıklanmıştır.

Hadisten: "*Başkasına zarar vermek isteyeninin zararı defedilir*" diye hüküm çıkarılmıştır.⁶⁵⁹

Hadisin Yorumu: Hadiste, Rasûlullah (s) soruna sebep olan kişiyi çağırılmıştır. Ona, komşusunun talebini bildirip, çözüm olacak bir fikir sormuştur. Çözüm talebi karşılık bulamayınca, ikinci ve üçüncü çözüm önerileri dile getirilmiş, Semüre bütün çözüm önerilerine olumsuz karşılık verince, Rasûlullah (s): "*Sen muzır birisin!*" demiştir. Kullanılan son ifâde, Semüre (r.a.)'ın huy ve mizacını ortaya koyan bir ifâdedir. Bu durumu önceden gören Rasûlullah (s), daha baştan îtibaren hilm ve teennî ile değişik teklifler sunmuştur. Bu tekliflerin sunulması ve müsebbipten sonuç alınmaması sonrasında, Rasûlullah (s), "*Git, onun hurmasını sök!*" buyurmuşlardır. Rasûlullah (s), çözüme taraftar olmayan bir insana karşı, hiç bir yolun kalmadığını gördükten sonra, şikâyet eden Ensari'ye, kendi çözümünü önermiştir.

e. Sesi Yüksek Olan Kişinin Günah İşlediği Düşüncesine Karşı Ortaya Konulan Uygulama

Hadis: Enes b. Mâlik (r.a.)'den gelen rivayette O, şöyle anlatıyor: "Rasûlullah (s), Sabit b. Kays'ı sormuştu. Bir adam: "*Ey Allah'ın Resûlü! Ben onun yerini biliyorum!*" dedi. Adam, Kays'ın evine gitti ve onu evinde oturmuş, başı önde ağlıyor vaziyette buldu. "*Neyin var, (niye ağlıyorsun)?*" dedi. Sabit b. Kays (r.a.): "*(Sorma), Şerr var! Sesim, Rasûlullah (s) 'ın sesinin üstüne çıkıyordu, bütün amelim gitti, cehennemliğim*" dedi. Adam, Sâbit'in bu sözlerini işitince, doğru Rasûlullah (s)'e geldi ve durumu haber verdi. Rasûlullah (s): "*Ona git ve söyle buyurdular, sen cehennemlik değilsin, bilâkis sen cennetliksin!*"⁶⁶⁰

Hadisin Yorumu: Yüksek sesli bir sahâbe olan Sabit b. Kays, "*Ey îman edenler! Seslerinizi Peygamber'in sesinin üstüne yükseltmeyin. Birbirinize bağırdığınız gibi, Peygamber'e yüksek sesle bağırmayın; yoksa siz farkına varmadan amelleriniz boşa*

⁶⁵⁸ Ebû Dâvud, Akdiye 31.

⁶⁵⁹ Canan, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, c, X, s, 214.

⁶⁶⁰ Buhârî, Menâkıb 25, Tefsîr, Hucûrat 1; Müslim, İmân 187.

gidiverir.”⁶⁶¹ âyetinin nüzûlü sebebiyle bir endişeye girmiştir. Durumdan Hz. Peygamber (s) haberdar olduğunda ise Sâbit b. Kays’ın durumunun fitri hal olduğuna beyân buyurmuşlardır. Zira bu durumun irâde ile olan, istendik bir durum değil, yaratılıştan gelen bir özellik olduğunu vurgulamışlardır.

Bu durum, ancak insanlardaki farklı özellikleri tespit eden ve değerlendiren bir Peygamberin tavrı olabilir. Bu da sahâbelerinin durumunu araştıran ve onların ahvâlini sorgulayan bir Peygamberin eğitimi ve yaklaşımıdır.

f. Hayâ ve Edeb Sahibi Kimseye Karşı Ortaya Konulan Uygulama

Hadis: Hz. Âişe (r.anha)’den gelen rivayette O, şöyle anlatıyor: "Hz. Ebu Bekr (r.a.) , Rasûlullah (s) 'ın yanına girmek üzere izin istedi. Bu sırada Rasûlullah (s) yatağı üzerinde yatmakta idi. Üzerinde benim bürgüm vardı. Rasûlullah hâlini bozmadan izin verdi. (Konuştular), meselelerini hallettiler. Hz. Ebu Bekr gitti. Bir müddet sonra Hz. Ömer girmek için izin istedi. Rasûlullah (s) aynı hâlini hiç değiştirmeden ona da izin verdi. Ömer'in ihtiyacını da gördü. Sonra da gitti.

Bir müddet sonra Osman izin istedi. Bu sefer (Rasûlullah (s)) yatağında doğrulup oturdu. Üstünü başını düzeltti. Bana da: "*Elbiseni üzerine topl!*" emretti. Ve ona da girmesi için izin verdi. Onun da ihtiyacını gördü. Osman da gitti.

O gidince ben dayanamayıp: "*Ey Allah'ın Resûlü! Ebu Bekir ve Ömer gelince istifini bozmadığın halde, Osman gelince kendine çekidüzen verdin. Sebebi nedir?*" diye sordum. Dedi ki: "*Osman çok utangaç birisidir. Ben istifimi hiç bozmadan eski halimde iken içeri aldığım takdirde, arzusunu açmadan gideceğinden korktum.*"

Bir rivâyette: "*Kendisinden meleklerin hayâ duydukları bir kimseden ben hayâ duymayayım mı?*" demiştir.⁶⁶²

Hadisin Yorumu: Hz. Osman (r.a.) aşere-i mübeşşere’den, zi’nnureyn [yani Hz. Peygamber(s)’in iki mübarek kızları ile evlenmiş] ve dört halifenin 3.dür.⁶⁶³ Rivâyette, Hz. Osman (r.a.)’ın karakter özelliği dile getirilmektedir.

Hayâ ile ilgili Ebu Hureyre (r.a.)’dan gelen bir rivâyette O, şöyle anlatıyor: Hz. Peygamber (s) buyurdu ki: "*Îman, yetmiş küsur -bir rivâyette de altmış küsur-*

⁶⁶¹ Hucûrat, 49/2.

⁶⁶² Müslim, Fezâilu's-Sahâbe 36.

⁶⁶³ İbn’ul Esîr, *Üsdu'l-ğâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*, c. III. s. 578.

*şûbedir. Hayâ îmandan bir şûbedir.*⁶⁶⁴

Burada, hayâ ehli bir kimseye karşı, Hz. Peygamber (s) diğer sahâbelerine gösterdiği davranıştan farklı bir yaklaşım ortaya koymaktadır.

2.5.12. Neseb (Soy) Farklılığı

İnsan, bir erkek-kadının birlikteliğinden hâsıl olup, farklı farklı nesillere ayrılarak bugünkü insan topluluğunu oluşturmuştur. Buna dair Kur'ân-ı Kerim'de, *“Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan ve ikisinden birçok erkekler ve kadınlar üretip yayan Rabbinizden sakının. Adını kullanarak birbirinizden dilekte bulunduğunuz Allah'tan ve akrabalık haklarına riâyetsizlikten de sakının. Şüphesiz Allah sizin üzerinizde gözetleyicidir.”*⁶⁶⁵ buyrulmuştur.

Diğer bir âyette ise *“Sudan (meniden) bir insan yaratıp onu neseb ve sıhriyet (kan ve evlilik bağından doğan) yakınlığa dönüştüren O'dur. Rabbinin her şeye gücü yeter.”*⁶⁶⁶ buyrulmuştur.

Nesil ve soy, insanlığın üreyip gelişmesi için devam edegelen ilâhî bir kanundur. Benzer diğer bir âyette, *“Allah size kendi nefislerinizden eşler yarattı, eşlerinizden de sizin için oğullar ve torunlar yarattı ve sizi temiz gıdalarla rızıklandırdı. Onlar hâlâ bâtula inanıp Allah'ın nimetine nankörlük mü ediyorlar?”*⁶⁶⁷ Başka bir âyette neseb ve soyların farklılaşması beyan buyrulmakta, *“Ey insanlar! Doğrusu biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık. Ve birbirinizle tanışmanız için sizi kavimlere ve kabilelere ayırdık. Muhakkak ki Allah yanında en değerli olanınız, O'ndan en çok korkanınızdır. Şüphesiz Allah bilendir, her şeyden haberdardır.”*⁶⁶⁸

Başka âyetlerde de Allah Teâlâ şöyle buyurur: *“Andolsun ki Biz Nûh'u ve İbrahim'i gönderdik. Peygamberliği de, kitâbı da onların soyuna verdik.”*⁶⁶⁹

Bu âyette, Allah Teâlâ evvela Nuh (a.s.)'ın peygamberliğinde itabaren gönderilen bütün peygamberlerin, onun soyundan geldiğini bildirmektedir. Yine Halîlu'r-Rahman olan İbrahim (a.s.)'ın peygamberliğinden sonra da gelen peygamberlerin –ta ki Hz. İsa (a.s.)'a kadar- Hz. İbrahim (a.s.)'ın soyundan

⁶⁶⁴ Buhârî, İman 3.

⁶⁶⁵ Nisâ 4/1.

⁶⁶⁶ Furkân 25/54.

⁶⁶⁷ Nahl 16/72.

⁶⁶⁸ Hucûrat 49/13.

⁶⁶⁹ Hadîd 57/26.

geldiklerini bildirmektedir.⁶⁷⁰

Bu konuya dair Ebu Hureyre (r.a.)'dan gelen bir rivâyette ise O, şöyle anlatıyor: "Rasûlullah (s) buyurdular ki: *"Ben, Ademoğlu nesillerinin en temizinden süzüle süzüle gelerek bulunduğum nesilde ortaya çıktım."*⁶⁷¹

Bu hadis, Rasûlullah (s)'in Hz. Âdem'den beri her seferinde zînâdan uzak, nezih evlenmelerle teselsül edip, en sonunda bütün Araplarca sayılan ve sevilen Kureyş ve onlar içerisinde en ziyâde îtibar gören Benî Hâşim'den geldiğini ifâde etmektedir.

Soy ve yakın akrabaya öncelik verilmesi, İslâm'ın ilk tebliğe başlandığı yıllarda *"En yakın akrabalarını inzar et (uyar)!"*⁶⁷² emri, tebliğin hem sorumluluk hem gelişim aşamasını hem stratejik yönünü ilgilendiren bir uyarıdır.

Nesebe yönelik diğer bir örnekte ise Hz. Âişe (r.a.) anlatıyor: "Hassân b. Sâbit, (Mekkeli) müşrikleri hicvetmek için Hz. Peygamber (s)'den izin istedi. Rasûlullah (s): *"Benim nesebimi nasıl hâriç tutacaksın?"* dedi. Hassân (r.a.): *"Senin (nesebini) sâdeyağdan kıl çeker gibi, onlardan çekip çıkaracağım!"* cevabını verdi.⁶⁷³

Diğer bir hadiste ise, İbn Ömer (r.a.) şöyle anlatıyor: "Rasûlullah (s) buyurdular ki: *"Kerîm oğlu, Kerîm oğlu Kerîm oğlu Kerîm: Yusuf b. Yâkub b. İshak b. İbrahim'dir."*⁶⁷⁴

Burada, *"kerîm olmak"* yani değerli olmak neseble te'vil edilmiştir. Gerçekten Hz. İbrahim'e dayanan Hz. Yûsuf'un nesebinde hep peygamberler yer almaktadır. Böylesi bir nesebe sahip olan kimse nesebce ekrem olur.⁶⁷⁵

Hz. Ebu Hureyre (r.a.) anlatıyor: "Rasûlullah (s) buyurdular ki: *"Kadın dört hasleti için nikâhlanır: Malı için, haseb ve nesebi için, güzelliği için, dini için. Sen dindarı seç de huzur bul."*⁶⁷⁶ Bu dört umde, bir kadını nikâh etmek hususunda rağbet edilip dikkate alınacak şeylerdir, demektir. Fakat nikâhtaki denklik husûsu bunlara münhasır değildir. Hadîs, dîn hususundaki denkliğin rağbete en lâyıık bir umde

⁶⁷⁰ İmâdu'd-Din Ebu'l-Fidâ İsmâil b. Kesir, *Muhtasarı Tefsiri İbn Kesir*, (İhtisâr: Muhammed Ali es-Sâbunî), Beyrut, el-Mektebetu'l-Asriyye, 2009, c. III, s. 369.

⁶⁷¹ Buhârî, Menâkıb 23.

⁶⁷² Şuara 26/214.

⁶⁷³ Buhârî, Edeb 91, Menâkıb 16, Megâzi 33; Müslim, Fedâilu's-Sahâbe 156-157.

⁶⁷⁴ Buhârî, Enbiya 19, Tefsir, Yusuf 1.

⁶⁷⁵ Canan, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, c. XII, s. 342.

⁶⁷⁶ Buhârî, Nikâh 15; Müslim, Radâ' 53; Ebû Dâvud, Nikâh 2; Nesâî, Nikâh 13.

olduğunu ortaya koyuyor. Bu cihetle dînî vaziyeti yolunda olan bir köle, nesebi yüksek bir kadınla evlenebiliyor. Rasûlullah'a: "Yâ Rasûlallah! Kızlarımız kölelerimizle evlenebilecek midir?" diye sorulması üzerine: "Ey insanlar, biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık ve sizi şu'belere ve kabilelere ayırdık. Tâ ki birbirinizi (soyunuzla) tanıyasınız. Şübhesiz ki sizin Allah katında en şerefliiniz, takvâca en ileride olanınızdır"⁶⁷⁷ âyeti inmiştir.⁶⁷⁸

Rasûlullah (s), bu hadislerinde evlenme mevzûbahis olunca, kadın seçiminde erkeklerin üzerinde durduğu hasletleri belirtiyor: Güzellik, zenginlik, soy sop üstünlüğü, dindarlık. Bu hususların bütünü yuva kurmanın önemli yönlerini içermektedir. Ancak yüce dinimiz İslam, öncelikle diyanetin aranmasını tavsiye eder. Kur'ân-ı Kerim, bu meselede müminlere, eş olarak mutlaka ehl-i îman biriyle evlenmeyi irşad buyurur, mü'min eşin, hoşâ gidecek kâfirden daha hayırlı olacağı ifade edilir⁶⁷⁹. Mü'min eşin güzelliği, çirkinliği, zenginliği, fakirliği ve nesebi (soyusopu) mevzûbahis edilmiyor. Ama müşrikin hoşâ gideni mevzûbahis ediliyor. Müşrik, hadiste zikredilen üç sebepten biriyle hoşâ gidebilir: Zengindir veya güzeldir veya soysop sahibidir, bu sebeplerden biriyle insanın hoşuna gidebilir. Öyleyse âyet-i kerimeye göre mü'min olan tercih edilecek, hadis-i şerife göre de mü'minlerden diyaneti kavî olanlar tercih edilecektir.

Neseb, insanların kendi nefislerinde ve başkalarına yönelik özel bir anlam taşımaktadır. İnsanların mensûbu buldukları nesebin kişilik özelliklerini taşıması da diğer bir önemli mevzûdur. İnsanların mevcut yaşamları içerisindeki rolleri ve görevlendirilmelerinde neseb dikkate alınmaktadır.

2.5.12.1.Neseb (Soy) Farklılığına Yönelik Uygulamalar

İnsanın nesebi ve soyu hem kendisi hem de diğer insanlar için önemlidir. İnsanlar, ait oldukları neseb ve soyun kişilik özelliklerini taşırlar. Sosyal hayatta kişilere görev ve sorumluluk yüklemeye bazen neseb ve soyları dikkate alınmaktadır. Bu meyanda Hz. Peygamber (s)'in ortaya koyduğu örnekleri ele alacağız.

⁶⁷⁷ Hucurât 49/13.

⁶⁷⁸ Sofuoğlu, *Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, c. XI, s. 5183-5184.

⁶⁷⁹ Bakara, 2/221.

a. Hz. Peygamber (s)'in Torunu Olmanın Gerektirdiği Hassasiyet

Hadis: Ebû Hureyre (r.a.)'den gelen rivayette O, şöyle anlatıyor: "Hasan b. Ali (r.a.) zekât hurmasından bir tanesini alıp, hemen ağzına attı. Rasûlullah (s): *"Hişt, hişt at onu! Bilmiyor musun, biz zekât yemiyoruz!"* -veya: *"Bize zekât helâl değildir!"* diye müdâhale etti."⁶⁸⁰

Hadisin Yorumu: Hadiste, Hz. Hasan (r.a.)'ın başına gelen bir hadise aktarılmaktadır. Zekât mallarından yemesine karşılık Rasûlullah (s), *"Bilmiyor musun, biz zekât yemiyoruz!"* veya: *"Bize zekât helâl değildir!"* şeklinde men edici bir uyarıda bulunmuştur.

Bu uyarıda, soy ve şecere olarak Rasûlullah (s) ile bağı bulunan Hz. Hasan (r.a.)'e zekât mallarını yememesi konusunda onu tembihlemiştir.

Zekât malı, normalde helal olan bir şeydir. Fakat bu hadiste, Hz. Peygamber (s), zekât malının kendi soyundan olanlara helal olmadığını beyan etmişlerdir.

b. Hz. Peygamber (s)'in Kızı Olmanın Doğurduğu Farklılığa Yönelik Uygulama

Hadis: Hz. Âişe (r.a.)'den gelen rivayette O, şöyle anlatıyor: "Mekke halkı, esirlerinin fidye-i necatlarını gönderdikleri zaman, (Rasûlullah (s)'in kerîmeleri) Zeyneb de kocası Ebu'l-Âs b. Rebî'in fidye-i necâtı olarak mal gönderdi. Bu gönderdikleri arasında Hz. Hatice (r.anha)'nın, kızları Zeynep (r.anha)'nın Ebu'l-Âs'la evlenmesi sırasında vermiş olduğu bir kolye de vardı. Resûlullah (s) bu kolyeyi görünce son derece duygulandı ve: *"İsterseniz Zeyneb'in esirini serbest bırakın ve kolyesini de ona iâde edin!"* buyurdular. Ashâb: *"Baş üstüne!"* dedi. Rasûlullah (s) Ebu'l-As'dan Zeyneb'i kendine göndermesi [hicretine izin vermesi] hususunda söz aldı -veya Ebu'l-Âs vaadetti- Rasûlullah (s) ensardan bir zatla Zeyd b. Hârise (r.a.)'yi, Zeyneb'i getirmek üzere gönderdi ve onlara: *"Batn-ı Ye'cic'e gidin. Orada, size Zeynep uğrayacak, buraya gelinceye kadar ona refâkat edin"* emir buyurdu."⁶⁸¹

Hadisin Yorumu: Hadisin içeriğinden anladığımız kadarıyla, Hz. Peygamber soy ve nesil yakınlığına ayrı bir önem vermiştir. Bu yakınlık bir iltimas ve tolerans mevzûsu olacak şekilde tanımlanmamaktadır. Yani bu yakınlık, muamelede bir tolerans değil;

⁶⁸⁰ Buhârî, Zekât 60, 57, Cihâd 188; Müslim, Zekât 161.

⁶⁸¹ Ebû Dâvud, Cihâd 131.

bir sorumluluk ve yakını olma hukukunun gerektirdiği inceliklerdendir.

Bu hadiste, Hz. Zeynep (r.anha) tarafından, eşinin kurtuluş fidyesi olarak gönderilen kolyeyi Rasûlullah (s) görünce, son derece duygulanmış ve: *"İsterseniz Zeyneb'in esirini serbest bırakın ve kolyesini de ona iade edin!"* buyurmuşlardır.

Bu talepte bir rica vardır. Bu rica eğer uygulanırsa Hz. Peygamber (s), memnun kalacağını beyan etmektedir. Bu durum ise sahâbe için bir emir demektir.

Hz. Peygamber (s) bu hadisinde insanlara, akrabalık bağlarının kişi için, hukuki bir takım yükümlülükler doğurduğunu, örnek bir davranışla ifâde etmiştir.

c. Hz. Peygamber (s)'in Akrabası Olma Hususuna Yönelik Uygulama

Hadis: İbn Abbas (r.a.)'den gelen rivayette O, şöyle anlatıyor: "Rasûlullah (s) Abbas (r.a.)'a dedi ki: *"Ey amcam, pazartesi sabahı bana sen ve oğlun beraber gelin, size dua edivereyim. Allah bu dua bereketine, sana da oğluna da hayırlar halketsin!"*

İbn Abbâs (r.anhuma) devamla der ki: *"Abbâs gitti, biz de beraberinde gittik. (Rasûlullah) hepimize bir kisâ örttü; sonra da şöyle dua buyurdu: "Allahım! Abbas'ı ve oğlunu mağfiretine erdir, öyle bir mağfiret ki zâhirî batınî bütün günahlarına ulaşır temizlesin, hiçbir günah hariç kalmasın. Allahım, ona çocuğu sebebiyle ikram et."*⁶⁸² buyurdular.

Hadisin Yorumu: Hz. Abbas (r.a.)'a, Peygamber (s) tarafından özel bir davet yapılmıştır. Bu davette, oğlu Abdullah (r.anhuma)'nın da olması gerektiğini belirtmiştir.

Yapılan duada ise *"Allahım! Abbas'ı ve oğlunu mağfiretine erdir, öyle bir mağfiret ki zâhirî batınî bütün günahlarına ulaşır temizlesin, hiçbir günah hariç kalmasın. Allahım, ona çocuğu sebebiyle ikram et."* diyerek, külli bir dua yapmışlardır.

Bu çeşit dua, Hz. Peygamber (s)'in her gün ve herkese yaptığı bir dua değildir. Hz. Abbas ve oğlu Abdullah'a yapılan dua, hem akrabası olması hem de onlara duyduğu sevgi sebebiyledir.

⁶⁸² Tirmizî, Menâkıb, Menâkıb-u Abbas b. Abdulmuttalib, 29/3762.

2.5.13. Sağlık ve Fiziki Engellilik Farklılığı

Bütün insanların dünyaya gelişleri, müsavi bir şekil üzere değildir. Kiminin doğuştan ve kiminin sonradan mâruz kaldığı bedenî ve ruhî rahatsızlıkları bulunmaktadır. Bu rahatsızlıklar kişinin yükümlülüğünü değiştirebilmektedir. Çünkü mükellefiyetin bir ölçüsü, ruhen ve bedenlen sağlıklı olmaktır.⁶⁸³ Buna dair Kur'ân âyetinde anlatılan Eyyüb (a.s.) kıssasında, "*Eyyüb'u da hatırla. Hani o Rabbine, "Şüphesiz ki ben derde uğradım, sen ise merhametlilerin en merhametlisisin" diye niyaz etmişti. Biz de onun duasını kabul edip kendisinde dert namına ne varsa gidermiştik. Tarafımızdan bir rahmet ve kullukta bulunanlar için de bir ibret olmak üzere ona ailesini ve onlarla beraber bir mislini daha vermiştik.*"⁶⁸⁴ buyrulurak, Hz. Eyyüb (a.s.)'ın ibâdetlerdeki takatsizliğin bir sorun olduğu dile getirilmekte ve yüce Allah yaptığı duaya icâbet etmektedir.

Yine insandaki engel durumunun bir ruhsat teşkil ettiği, "*Köre güçlük yoktur, topala güçlük yoktur, hastaya da güçlük yoktur.*"⁶⁸⁵ âyeti ile bildirilmektedir.

Hadisler de ise konumuza dair Rasûlullah (s) şöyle buyurmuşlardır: "Allah Teâlâ hazretleri şöyle demiştir: "Ben kimin iki sevdiğini almışsam ve o da sevabını umarak sabretmişse, ona cennet dışında bir mükâfaat vermeye razı olmam."⁶⁸⁶

Başka bir rivâyette Hz. Enes (r.a.) anlatıyor: "Rasûlullah (s)'ın şöyle söylediğini işittim: "Allah Teâlâ hazretleri buyurdu ki: "*Ben kulumu iki sevdiğiyile imtihan edersem o da sabır gösterir (ve sevap umarsa) onlara bedel cenneti veririm.*" [Buradaki "*iki sevdiği*" ile gözlerini kastediyor." Doğruyu Allah bilir."⁶⁸⁷

Bu hadiste, kişi sevdiği şeylerin kaybı karşısında sabra çağırılmakta ve bunun sevabının büyük olacağı müjdelenmektedir. Hadislerde müminin imtihan olunduğu iki sevgilisinden maksat, gözleridir. Gözün "*sevgili*" olarak tesmiyesi, onların insanda en kıymetli organları teşkil etmelerinden dolayıdır. Gözlerin kaybı, diğer organlara nazaran, insanda daha büyük hüsrân meydana getirir. Onların elden gitmesiyle, ne görmek istediği hayrı görebilir ne de kaçınmak istediği şerden kaçabilir.

⁶⁸³ Bkz. Heyet, *İlmihal*, Ankara, DİB Yay., 2006, c. I, s. 157-159.

⁶⁸⁴ Enbiyâ, 21/83, 84.

⁶⁸⁵ Nûr, 24/61; Fetih, 48/17

⁶⁸⁶ Tirmizî, Zühd 58.

⁶⁸⁷ Buhârî, Merdâ 7.

Hadisin Tirmizî'deki (v. 279/893) veçhinde احتساب yani sevap umarsa ziyadesi yer alır. Bunu âlimler mücerred sabretmenin uhrevî faydası olmayacağı şeklinde anlarlar. Sabrın uhrevî mükâfaata sebep olabilmesi için niyet şarttır. Bu da sabrı, *"Allah'ın mükâfatlandıracağını düşünerek"* yapmakla olur. Allah'ın dünyadaki imtihanı, kula olan garazı, gazâbı sebebiyle değildir. Bilâkis, Allah sevdiği kuluna bazı kötülükleri ondan defetmek için veya günahlarına kefâret olmak için yahut da mertebesini yüceltmek için musibetlere müptelâ kılar. Kul bunları rıza ile karşılarsa murad-ı ilahî hâsıl olur. Aksi takdirde onun sabrı Selmân hadisindeki sabra benzer: *"Mü'min hastalanırsa Allah onun hastalığını ona bir kefâret ve af vesilesi kılar. Fâcir hastalanırsa o da şu deveye benzer: "Sahibi onu bağlamış, sonra da salıvermiştir; niçin bağlandığını, niçin salıverildiğini bilmez."*⁶⁸⁸

Berâ b. Âzib (r.a.) anlatıyor: *"Mü'minlerden oturanlarla Allah yolunda mallarıyla canlarıyla savaşanlar bir olmaz"*⁶⁸⁹ âyeti nâzil olduğu zaman Hz. Peygamber (s) Zeyd (r.a.)'ı çağırdı. Zeyd bir kürek kemiği ile âyeti yazmaya geldi. Bu sırada İbn Mektum gözlerinin âmâ oluşundan yakınıyordu. Bunun üzerine âyetin devamında özür sahipleri istisna edildi: *"Mü'minlerden, özür sâhibi olmaksızın (evlerinde) oturanlarla Allah yolunda mallarıyla canlarıyla savaşanlar bir olmaz.."*⁶⁹⁰

Hadis, cihâda can-u gönülden katılan mü'minlerle, cihâda katılmayıp evde kalan mü'minlerin arasındaki farkı belirterek, cihâda katılmaya teşvîk maksadıyla nâzil olan âyette, *"özürsüz olarak"* kaydının nasıl konduğunu bildirmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm'in mümtâz yönlerinden biri, cerayan eden hadiselere muvafık olarak, yirmi üç yılda nâzil olmasıdır. Pekçok âyet bir soru, bir itiraz, bir vak'a ile alakalı olarak nâzil olmuştur. Buna kısaca esbâb-ı nüzûl (âyetlerin iniş sebepleri) denir.

Sadedinde olduğumuz rivâyette buna güzel bir örnek vardır. Rivâyet âyet-i kerimenin ilk defa: *"Mü'minlerden oturanlarla Allah yolunda mallarıyla canlarıyla savaşanlar bir olmaz"* şeklinde nazil olduğu halde, vahyin yazılması sırasında orada hazır bulunan gözleri âmâ İbn Ümmi Mektum'un durumundan yakınması üzerine,

⁶⁸⁸ Canan, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, c, IX, s, 545

⁶⁸⁹ Nisâ, 4/95.

⁶⁹⁰ Buhârî, Cihâd 31, Fedâilu'l-Kur'ân 4; Nesâî, Cihâd 4.

âyete gelen ilâve bir vahiy, özür sahiplerini istisna ediyor. Böylece âyet, vahiy sırasında şöyle nâzil oluyor: "*Mü'minlerden özür sahibi olmaksızın (evlerinde) oturanlarla Allah yolunda mallarıyla canlarıyla savaşanlar bir olmaz...*"⁶⁹¹

Başka bir rivâyette ise Târık b. Şihâb (v. 124/741) şöyle anlatıyor: "Rasûlullah (s) buyurdular ki: "Cuma namazı, dört kişi hariç geri kalan her müslüman üzerine cemaat içinde yapması gereken vacib bir hakk'dır. Cumadan istisna edilen bu dört kişi şunlardır: Köle, kadın, çocuk ve hasta."⁶⁹² Hadiste belirtildiği üzere hasta kişi, sorumluluğu kaldırılanlardandır.

Sağlıklı olup olmamak sorumluluk ve görev değişikliğine sebebiyet vermektedir. Kişinin daimi veya geçici olarak bir engellilik durumu ile mübtela olması da sorumluluk ve görev değişikliği doğurmaktadır.

2.5.13.1. Sağlık ve Fizikî Engellilik Farklılığına Yönelik Uygulamalar

Kişinin sağlıklı olması veya olmaması tüm hayatını etkileyen bir durumdur. Bu durum çoğu zaman, kişiyi sorumluluk ve görevlerinde değişikliğe sebep olmaktadır. Bu konuya dair Hz. Peygamber (s)'in ortaya koyduğu uygulamalar, bir örneklik teşkil etmektedir.

a. Cüzzamlı Bir Kimseye Yönelik Uygulama

Hadis: Hz. Câbir (r.a.)'den gelen rivayette O, şöyle anlatıyor: "Rasûlullah (s), cüzzamlı bir kimsenin elinden tuttu ve kendisiyle birlikte elini tabağa koydu, sonra da: "*Allah'a güvenerek ve O'na tevekkül ederek ye!*" buyurdu."⁶⁹³

Buna muhalif bir rivâyeti, Şerîd b. Süveyd (r.a.) şöyle anlatıyor: "Sakîf hey'eti arasında bir de cüzzamlı vardı. Rasûlullah (s) ona bir haber göndererek: "*Biz seninle bey'atımızı yaptık, sen hemen geri dön!*" buyurdular."⁶⁹⁴

Hadisin Yorumu: Bu iki rivâyet Rasûlullah (s)'in cüzzamlılarla olan münâsebetini göstermektedir. Birinci rivâyet cüzzamlıya karşı tevekkül edip kaçınmadığını, ikincide ise kaçındığını, cüzzamlıyı kendisine yaklaştırmadığını görmekteyiz.

Rasûlullah (s)'in cüzzamlı kişi ile olan münâsebetlerinde, muhataplarında bulunan hastalık durumu bir ölçü teşkil etmektedir.

⁶⁹¹ Canan, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, c, III, s, 419,420

⁶⁹² Ebû Dâvud, Salât 215.

⁶⁹³ Ebû Dâvud, Tıbb 24; Tirmizî, Et'ime 19; İbn Mâce, Tıbb 44.

⁶⁹⁴ Müslim, Selâm 126; İbn Mâce, Tıbb 44.

Rasûlullah (s)'ın sağlığını korumak için birinci ve ikinci hadiste farklı davranış sergilediği görülmektedir. Bu farklılık bir çelişki değil, bilakis bize tercih hakkı bırakmak içindir.

b. Kişinin Hastalanacağı Endişesinden Dolayı Ortaya Konulan Uygulama

Hadis: Amr b. Âs (r.a.)'den gelen rivayette O, şöyle anlatıyor: "Zâtu's-Selâsil Gazvesi'nde, soğuk bir gecede ihtilam oldum. Yıkandığım takdirde helak olacağımdan korktum. Böylece teyemmüm yapıp, arkadaşlarıma sabah namazını kıldırıldım.

Bu hadiseyi Rasûlullah (s)'a anlattılar. Bana: "*Ey Amr! Sen cünüb olduğun halde arkadaşlarına namaz mı kıldırıldın?*" diye sordu. Ben de yıkanmama mâni olan durumu haber verdim ve dedim ki: "Ben Allah'ın şöyle söylediğini işittim: "*Kendinizi öldürmeyin, Allah sizlere karşı rahîmdir*"⁶⁹⁵ Rasûlullah (s) güldüler ve hiçbir şey söylemediler."⁶⁹⁶

Hadisin Yorumu: Bu hadiste, soğuk şiddetli olduğu takdirde, teyemmümün cevazına iki cihetten delil görülmüştür:

1- Resulullah (s)'ın tebessüm edip memnûniyet izhâr etmesinden.

2-Amr b. Âs (r.a.)'ı davranışı sebebiyle tashihte bulunmayışından.

Rasûlullah, yanında yapılan veya söylenen bir meseleye müdahale etmeyip sükût buyurursa, bu Rasûlullah (s)'ın kabul etmesine delil sayılmış ve buna "*takrîrî sünnet*" denilmiştir. Çünkü Rasûlullah (s)'in bâtili te'yid ve tasvip edeceği, bâtil karşısında sükût edip takrir edeceği kabul edilemez bir haldir. Tebessüm ise, cevaz hususunda, sırf sükût etmekten daha sarîh, daha kavî bir delil olur.⁶⁹⁷

Burada özürden dolayı, sahâbeye bir kolaylık sağlanmış ve yaptığı davranışa itiraz edilmemiştir.

c. Süreklilik Arz Eden Bir Vecibenin Hastalık Oluşturması Sebebine Yönelik Uygulama

Hadis: Ebû Dâvud'da Hz. Ali (r.a.)'den gelen bir rivayette O, şöyle anlatıyor: "Ben mezisi akan bir kimseydim, yıkanmaya başladım. (Sonunda) sırtım çatlayacak hale

⁶⁹⁵ Nîsa, 4/29

⁶⁹⁶ Ebû Dâvud, Tahâret 126.

⁶⁹⁷ Canan, *Kütüb-ü Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, c. X. s. 517.

geldim. Durumu Rasûlullah (s)'a zikrettim -veya ona zikredildi-. Bunun üzerine Rasûlullah (s): "*Öyle yapma, (her seferinde yıkanma)! Meziyi gördün mü, zekerini yıka, sonra da namaz abdestiyle abdest al. Ancak meni atacak olursan o zaman yıkan!*" buyurdular."⁶⁹⁸

Hadisin Yorumu: Mezi beyaza çalan ve yapışkan bir sıvıdır. Oynaşma veya öpüşme anında erkekten de kadından da gelebilir. Bazen çıktığı fark edilemez.

Üzerinde durduğumuz hadisten, mezîden dolayı guslün gerekmediği, guslû gerekli kılan şeyin menî olduğu anlaşılmaktadır. Bu, mezhepler arasında ittifak edilen bir noktadır. Ancak, mezi geldiğinde yıkanacak mahal, mezînin temiz mi pis mi olduğu gibi mes'elelerde ulemâ arasında hayli görüş ayrılıkları vardır. Bu hadîs-i şerîf ayrıca meninin çıkmasından dolayı guslün farz olduğuna delâlet etmektedir.⁶⁹⁹

Hz. Peygamber (s), bunu fikhî açıdan ziyade, kişinin kendisinde özür olarak süreklilik teşkil eden bir durumda, takınması gereken bir yol olarak göstermiştir.

d. Uzuvlardan Birine Altın Nevinden Bir Parçanın Takılmasına Yönelik Uygulama

Hadis: Arfece b. Es'ad (r.a.)'den gelen rivayette O, şöyle anlatıyor: "Cahiliye devrinde cereyan eden Külâb savaşında burnum isabet almış, bu sebeple gümüşten bir burun taktırmıştım. Bilâhare kokmaya başladı. (Durumu Resulullah (s)'e açınca), Rasûlullah (s), bana altından bir burun yaptırmamı söyledi."⁷⁰⁰

Hadisin Yorumu: Ulemâ, bu rivâyete dayanarak, zor durumda altından burun takılabileceğine ve dişlerin altın telle raptedilebileceğine hükmetmiştir. Hattâbî şöyle der: "*Bu hadiste, az miktarda altını zaruret hâlinde kullanmanın erkeklere mübah olduğu hükmü vardır, dişlerin altınla raptedilmesi gibi. Altından başka bir maddeyi kullanmanın mümkün olmadığı yerlerdeki kullanımı da diş raptındaki kullanımı gibidir.*"⁷⁰¹

Rasûlullah (s), bu hadiste kişinin tıbbi ihtiyacı kapsamında, altını kullanmasına izin vermiştir. Bu izin bir yönüyle, kişide bulunan özel durumdan kaynaklanmaktadır.

⁶⁹⁸ Ebû Dâvud, Tahâret 83.

⁶⁹⁹ Yeniçel; Kayapınar, *Sünen-i Ebû Dâvud Terceme ve Şerhi*, c. I, s. 371-372.

⁷⁰⁰ Ebû Dâvud, Hâtem 7; Tirmizî, Libâs 31; Nesâî, Zînet 41.

⁷⁰¹ Canan, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, c. VII, s. 480, 481.

e. Herhangi Bir İlete Müptela Olan Kişiyeye Hac Vecibelerini Kefaret İle Terkine Yönelik Uygulama

Hadis: Ka'b b. Ucre (r.a.)'den gelen rivayette O, şöyle anlatıyor: "(Biz Hudeybiye'de iken), Rasûlullah (s) yanıma geldi. O sırada ben tenceremin altını yakıyordum. Yüzümde de bitler kaynaşıyordu. Rasûlullah (s) bana: *"Başındaki şu böcekler seni rahatsız etmiyor mu?"* diye sordu. Ben: *"Evet! Ediyor!"* dedim. Bana: *"Öyleyse traş ol ve üç gün oruç tut veya altı fakiri, her birine yarım sa'⁷⁰² vermek suretiyle doyur veya bir kurban kes. (Bunlardan hangisini yaparsan olur)"* dedi. "Ancak bu saydiklarının önce hangisini zikretmişti bilemiyorum" diye cevap verdi. Tam o sırada şu âyet nazil oldu: *"Artık içinizden kim hasta olur yahut başından bir eziyeti bulunursa ona oruçtan, ya sadakadan, yahud da kurbandan biriyle fidye vacib olur..."*^{703_704}

Hadisin Yorumu: Hadiste anlatılan vâkıa, bitlerin insana zarar vermesidir. Yani kişi bedenine, özellikle saçlarına sirâyet eden bitlerle uğraşmaktan çok zahmet çekmektedir. Burada Hac ibâdeti süresince, traş yasağı bulunan bir safhada, kişiyeye Hz. Peygamber (s) tarafından müsaade edilmiştir. Ayrıca traş olmaya karşılık fidye olarak *"üç gün oruç tut veya altı fakiri, her birine yarım sa' vermek suretiyle doyur veya bir kurban kes. (Bunlardan hangisini yaparsan olur)"* şeklinde bir yol göstermişlerdir.

Bu durum üzerine nazil olan âyet, böyle durumlarda *"fidye"* ödemek kaydıyla yasağın ihlâl edilebileceğini bildirir. Ka'b b. Ucre (r.a.) traş olmak suretiyle, bitlerden temizlenmiş; ancak âyetin beyan ettiği fidyelerden biriyle durumu telâfi etmiştir.

f. Sara Hastası Olan Bir Kadının Şikâyetine Yönelik Uygulama

Hadis: Atâ b. Ebî Rabâh (r.a.)'in İbn Abbâs (r.anhuma)'dan naklettiği bir rivayette, İbn Abbas şöyle anlatıyor: *"Sana cennet ehlerinden bir kadın göstermeyeyim mi?"* dedi. Ben de: *"Evet göster!"* dedim. *"İşte dedi, şu siyah kadın var ya, o, Rasûlullah'a gelip: "Ben saralıyım, (nöbet gelince) üstümü başımı açıyorum, Allah'a benim için dua ediver (hastalıktan kurtulayım)"* dedi. Rasûlullah (s);

⁷⁰² Bir ölçü birimidir, 2120 grama tekabül eder. 5 1/3 ritl eder.

⁷⁰³ Bakara, 2/196

⁷⁰⁴ Buhârî, Muhsar 5, 6, 7, 8, Megâzî 35, Tefsir, Bakara 32, Merdâ 16, Tıbb 16; Müslim, Hac 80.

"Dilersen sabret, sana cennet verilsin, dilersen sana şifa vermesi için Allah'a dua edivereyim" dedi. Kadın: "Öyleyse sabredeceğim, ancak üstümü başımı açmamam için dua ediver" dedi. Rasûlullah (s) da ona öyle dua etti."⁷⁰⁵

Hadisin Yorumu: Sara hastası olan kadına, hastalığı ve sara nöbeti gelince mâruz kaldığı durumu, mahremiyet açısından rahatsızlık vermektedir. Bunun için kendi durumunu Rasûlullah (s)'e arz etmiş, Rasûlullah (s) ise ona iki tercih sunmuştur: "Dilersen sabret, sana cennet verilsin, dilersen sana şifa vermesi için Allah'a dua edivereyim" diye.

Kadın: "Öyleyse sabredeceğim, ancak üstümü başımı açmamam için dua ediver" şeklinde karşılık vermiştir. Böyle bir sağlık sorunu karşısında, Rasûlullah (s)'ın gösterdiği yaklaşım dikkat çekicidir. Çünkü kadın, hastalığının şifasını değil, uhrevi mükâfatına razı olmuştur.

2.5.14. Siyasal ve Toplumsal Rol Farklılığı

İslâm ve içtimâî hayat, her ferde bir takım roller vermiş ve bu roller gereği, her ferdin konum ve sorumluluğu farklılık arz etmektedir. Fertler arasında, yaşadıkları toplumda, siyasal sorumlulukları ve konumları itibarı ile bariz farklılıklar bulunmaktadır. İnsanların toplu halde yaşamaları ve kendi içlerinde bir hiyerarşik düzen kurmaları, farklılıkları ortaya koymaktadır. Bu hiyerarşik düzen, kimi zaman bir resmiyet ile belirlenmekte ve kimi zaman kendiliğinden oluşmaktadır. Bu hususa dair Kur'ân-ı Kerim'de, "Allah'ın insanlardan bir kısmını diğerlerine üstün kılması sebebiyle ve mallarından harcama yaptıkları için, erkekler kadınların yöneticisi ve koruyucusudur."⁷⁰⁶ Bu âyetle, yöneticilik ve idarecilik noktasında insanlar ve cinsler arasında bir farklılığın olduğu bildirilmektedir.

Hizmetçi Peygamber (s) kişilerle olan iletişim ve etkileşimde, siyasal ve toplumsal konumları dikkate almıştır. Rasûlullah (s)'ın, hicret sürecinde Kuba köyüne gelince, o yörenin başkanlarından Kulsum b. Hidm'in evine misafir olması, başka bir zaman ise kendini ziyarete gelen ziyaretçileri kabul etmek için bir başka başkan olan ve o sırada bekâr olan Sa'd b. Hayseme'nin evinde oturmuş olması,⁷⁰⁷ Kuba'dan (Medine'ye doğru) hareket ettiğinde, Hazreçlilerden Huble Oğulları'na uğraması ve

⁷⁰⁵ Buhârî, Marzâ 6; Müslim, Birr 54.

⁷⁰⁶ Nîsa, 4/34

⁷⁰⁷ Bkz.:Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, s. 175.

Abdullah b. Ubey'in evinde bir süre oturmak (suretiyle onu şereflendirmek) istemesi bunun bir ifadesiydi.⁷⁰⁸ Hz. Peygamber (s) siyasal ve toplumsal konumları dikkate almayı her zaman uygulamış ve ümmetine “*Size bir kavmin ileri gelenleri geldiğinde onlara ikram ediniz.*”⁷⁰⁹ emri ile bu konuya ne derece önem verdiğini göstermektedir.

Ebu Süfyan (r.a.)'ın Müslüman olmadan önce, senelerce Mekkelileri ve çevre kabileleri İslâm devleti aleyhinde kışkırtması ve Kureyş reîsi olması özelliğini kullanarak, bunu tetiklemesine karşın; Hz. Peygamber (s), Ebu Süfyan (r.a.)'a Hudeybiye'den sonra devam eden iki senelik sulh müddeti içerisinde, elçilerden birisi ile meşhur ve kıymetli Medine hurması hediye göndermiş ve Ebu Süfyan (r.a.)'dan kendisine Arap Yarımadası'nın her tarafında ısrarla aranılan Mekke mamulü deri giyeceklerden, hediye gönderilmesini talep etmişti. Ebu Süfyan (r.a.)'da bu isteğe uymuştu.⁷¹⁰

Hz. Peygamber (s) Mekke'nin fethi sırasında, Müslüman olanlarla çeşitli kabile reîslerinin kalplerini İslâm'a ısındırmak için yaptıklarını, muhâcir ve ensardan diğer sahâbeler için yapmamıştır.⁷¹¹

Açık bir gerçektir ki, ulu bir şahsa -ister şahsen ister toplum adına olsun- ikramda bulunmak, hem nezaket, hem de insanlık gereğidir. Hüsni kabul ve iltifat, müspet duygulara ve iyi münâsebetlerin gelişmesine vesile olur.⁷¹²

Toplumsal bir çalışmayı ve toplumsal bir kalkınmayı hedefleyen İslâm ve İslâm Peygamberi (s), toplumdaki siyasal ve sosyal kimliklere karşı, iletişim ve etkileşimde kayıtsız kalmamıştır. Bu kapsamda toplumda rol ve statü sahibi her bir kimseye karşı ayrı ayrı muamelesi olmuştur.

2.5.14.1.Siyasal ve Toplumsal Konum Farklılığına Yönelik Uygulamalar

Toplumsal ıslahı ve toplumsal kalkınmayı hedefleyen İslâm ve Hz. Peygamber (s), toplumdaki siyasî ve sosyal statüsü olan fertlere karşı, hassas

⁷⁰⁸ Bkz.:Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, s. 177.

⁷⁰⁹ İbn Mâce, Edeb, 19.

⁷¹⁰ Kettâni, Abdulhay, *et-Terâtibu'l-idâriyye ve Nizâmu'l-hukumeti'n-nebeviyye*, Beyrut, 1346 (h.), c. I, s. 198.

⁷¹¹ el-Kardâvî, *Bilgi ve Medeniyet Kaynağı Sünnet*, s. 183.

⁷¹² Ramazan Ayrıvalı, *Esbâbu Vürûdi'l-Hadîs ve Bunun İslâm Teşriindeki Yeri ve Önemi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1979, s. 111.

davranmış ve farklı yaklaşmıştır. Burada bu çerçevede ortaya konan örnekleri ele alacağız.

a. Kabile Reîsi Olarak Emân Dilemeye Gelen Birisine Karşı Ortaya Konulan Uygulama

Hadis: Tay kabilesinden Adiy b. Hâtim (r.a.), eman dilemek üzere Rasûlullah'ın huzuruna gelmişti. Hz. Peygamber (s) ona üç defa: *“Ya Adiy, Müslüman ol ki selamete eresin.”* buyurdular. Adiy dedi ki: *“Benim dinim var”* Rasûlullah: *“Ben senin dinini senden iyi bilirim.”* diye cevap verince Adiy, hayretini ifâde etti. Bunu üzerine Hz. Peygamber (s): *“Sen er-Rakusiyye (Hristiyanlık ve Sabilik arası bir din) dininde değil misin ve sen kavminin elde ettiği ganimetin 1/4'ünü almıyor musun?”* dediler. Adiy: *“Evet, öyle!”* deyince Rasûlullah (s): *“Oysaki bu, senin salik olduğunu dine göre caiz değildir.”* dediler. Bilâhare Adiy'in gönlünden geçirdiği *“Bu dine, kavmim hep kuvvetsiz ve kimsesizleri girdiği”* itirazına da Hz. Peygamber (s) cevap verince Adiy, derhal İslâmiyet'i kabul etti.⁷¹³

Hadisin Yorumu: Hicretin 9. Yılında İslâm'a giren⁷¹⁴ Tay kabilesi reîsi olan Adiy b. Hâtim (r.a.), eman dilemek için Rasûlullah (s)'in huzuruna gelmiştir. Eman dilemeye karşı Rasûlullah (s) onu İslâm'a çağırmıştır. Bu çağrıya karşı Adiy (r.a.)'ın ortaya koyduğu gerekçeye, Rasûlullah (s) ikna edici cevaplar verince dahi, Adiy (r.a.)' bunu kabul etmemiştir.

Bu dine zayıf ve kuvvetsiz kimselerin dini olarak inanmış olduğunu bildirmesine karşılık, Rasûlullah (s) ona ikna edici açıklamalarda bulunmuştur. Daha sonra ise Adiy, İslâm'ı kabul etmiştir.

Vâkıyı göz önüne getirdiğimizde, eman dileyen bir insana karşı ortaya koyulan yumuşaklık, sâkinlik ve sabır önemlidir. Yani güç ve yetki Hz. Peygamber (s)'de iken bunu kullanmayıp, bir îzah ve açıklama ile onu İslâm'a kazandırmaya çalışmıştır. Hz. Peygamber (s) bu süreçte ise kişinin bulunduğu kabile reîsliği konumunu dikkate almıştır. Çünkü bu kişinin ikna olması, kabilenin ikna olup İslâm'a girmesi demektir.

⁷¹³ İbn Hanbel, *Müsned*, c. IV, s. 257.

⁷¹⁴ el-Bâşa, c. I, s. 108.

b. Kabile Reîsi Savaşta Yaralanması Durumunda Ortaya Konulan Uygulama

Hadis: Hz. Âişe (r.a.)'den gelen rivayette O, şöyle anlatıyor: "Sa'd b. Mu'az, Hendek savaşı sırasında kol damarından yaralanınca, Rasûlullah (s) onun için mescide bir çadır kurdurdu. Maksudı, onu daha yakından ziyâret etmek (ve ilgilenmek)ti."⁷¹⁵

Hadisin Yorumu: Hadis, mescidin tedavi yeri gibi kullanıldığı bir örneği içerir. Yaralanan Sa'd b. Mu'az için Hz. Peygamber (s), mescidin içerisinde çadır kurdurup, daha yakından tedavisiyle ilgilenmek istemiştir. Bilindiği üzere Sa'd b. Mu'az (r.a.), Ensar'ın iki liderinden biridir. Diğer îtibarlı lider Sa'd b. Ubâde (r.a.)'dir. Rasûlullah (s) bu davranışıyla, insanların îtibar edip mevki ve makam verdiği kimselere de hususi muamele ederek, bu kişilerin sevenlerinin gönlünü kazanmayı da hedeflemiştir.

c. Kabile Reîsi Olan Birisini Ziyâret Ve Ona Misafir Olma Uygulaması

Hadis: Kays b. Sa'd b. Ubâde (r.anhuma)'dan gelen rivayette O, şöyle anlatıyor: "Rasûlullah (s) bizi, evimizde ziyâret etti. Ve: *"Esselâmü aleyküm ve rahmetullah!"* dedi. Babam, çok hafif bir sesle mukabelede bulundu. Babama: *"Rasûlullah'a izin vermiyor musun?"* dedim. O: *"Bırak, bize çokça selam okusun!"* dedi. Rasûlullah (s) tekrar: *"Esselâmü aleyküm ve rahmetullah!"* dedi. Sa'd yine hafif bir sesle mukabele etti. Sonra Rasûlullah (s) tekrar: *"Esselâmü aleyküm ve rahmetullah!"* dediler ve döndüler. Sa'd peşine düştü ve: *"Ey Allah'ın Resulü, ben senin selamını işitiyordum. Ancak, bize daha fazla selam vermen için alçak sesle mukabele ediyorum"* dedi. Bunun üzerine Rasûlullah (s) onunla birlikte geri döndü. Ondan su isteyip gusletti. Sonra Sa'd, zâferan veya versle boyanmış bir havlu verdi, Rasûlullah (s) onu sarıdı. Sonra ellerini kaldırıp: *"Allah'ım, Sa'd b. Ubâde ailesine mağfiret ve rahmet buyur!"* diye dua etti. Sonra yemek yedi. Geri dönmek isteyince Sa'd, bir merkeb yaklaştırdı. Üzerine kadife bir örtü yaymıştı. Rasûlullah (s) merkebe bindi. Sa'd, bana: *"Ey Kays, Rasûlullah'a refâkat et!"* dedi. Ben de refâkat ettim. Yolda Rasûlullah (s) bana: *"Benimle sen de bin!"* dedi, ben imtina edince: *"Ya binersin, ya dönersin!"* buyurdular. Ben de geri döndüm."⁷¹⁶

Hadisin Yorumu: Bu hadiste, biraz önceki hadisin açıklamasında geçen iki liderden

⁷¹⁵ Ebû Dâvud, Cenâiz 8; Nesâî, Mesâcid 18.

⁷¹⁶ Ebû Dâvud, Edeb 138.

biri olan Sa'd b. Ubade (r.a.) vardır.

Hadisin içeriğinde Rasûlullah (s)'in Sa'd (r.a.)'ın evine bir ziyâret gerçekleştirdiği görülmektedir. Bu ziyaretin yapılması sürecinde, Sa'd (r.a.)'ın evinde banyo yapmak için su istemesi, Sa'd (r.a.)'ın ona zaferan veya versle boyanmış havlu sunması, Sa'd (r.a.)'ın ailesine hususi dua buyurması, orada yemek yemesi ve geri dönmek isteyince Sa'd (r.a.)'ın Rasûlullah (s)'i bir merkebe bindirerek, oğluna Rasûlullah (s) ile refâkat etme emri vermesi, sıradan bir misafir ve uğurlamanın olmadığını ortaya koymaktadır.

Tüm bunlar Sa'd (r.a.)'ın kabile reîsliği göz önüne alındığında, daha iyi anlaşılmaktadır. Çünkü her insana aynı değeri vermenin, doğru bir ölçü olmadığı herkesçe bilinmektedir. İstisnalar dışında, toplum içinde taşıdığı değere göre kişiye davranmak, kişiye değer verdiğini göstermek, farklılıkların göz önünde tutulduğu bir eğitim şeklidir.

d. Toplumun İleri Gelenlerinin Gönlünü Mal İle Almaya Yönelik Uygulama

Hadis: Râfi' b. Hadîc (r.a.)'den gelen rivayette O, şöyle anlatıyor: "Rasûlullah (s) Huneyn günü Ebu Süfyân b. Harb, Savfân b. Ümeyye, Uyeyne b. Hısn, Akra' b. Hâbis ve Alkame b. Ulâse'den her birine yüzer deve verdi. Abbâs b. Mirdâs'a ise daha az verdi. Bunun üzerine (aynı zamanda şair olan) Abbâs b. Mirdâs, şu mânada bir şiir düzdü: *"Benimle atım Ubeyd'in payını Uyeyne ile Akra' arasında mı taksim ediyorsun?"*

"Ne Bedr ne de Hâbis, cemiyette, Mirdâs'tan üstün değillerdir.

Ben de onların hiçbirinden aşağı değilim.

Ancak bugün sen, kimi alçaltırsan o bir daha yükselmez."

Râfi' der ki: "Bunun üzerine Rasûlullah (s) onun payını da yüz deveye yükseltti."⁷¹⁷

Hadisin Yorumu: Hadiste, şair olduğu ara cümle ile belirtilen Abbas b. Mirdas (r.a.)'ın durumu ele alınmıştır. O, yaşadığı zamanın en etkin iletişim ve propaganda şekli olan edebiyat ve şiirde yetkin bir kimseydi. O dönemde şiir, bir cihette bir mücadele aracı olarak kullanılabilirdi.

Rasûlullah (s)'in, kalpleri İslâm'a ısındırmak niyetiyle Abbas b. Mirdas

⁷¹⁷ Müslim, Zekât 137.

(r.a.)'ın dışında yaptığı dağıtım, onu rahatsız etmiş ve ictimâî konumunun onlara denk olduğunu vurgulayarak, aynı miktarda dağıtımını kendisi için de istemiştir.

Hız. Peygamber (s)'in, ganimetten bazılarına fazlaca mal vermesi, herkese uygulanan bir durum değildi. Bu uygulama, Hız. Peygamber (s) tarafından genelde bazı hususi kişiler için ve bazı durumlarda başvuru, bir insan kazanma metodu olarak uygulanmıştır.

e. Müslüman Olmayan Bir Toplum Önderinin Cenazesine İştirak Etmeye Yönelik Uygulama

Hadis: İbn Ömer (r.a.) anlatıyor: Abdullah b. Übey b. Selül öldüğü zaman oğlu, Rasûlullah (s)'in huzur-i âlîlerine çıkıp, mübârek gömleklerini babasına kefen olarak vermesini talep etti. Rasûlullah (s) talebi kabul edip verdi. Bunun üzerine, babasının cenâze namazını kıldırırvermesini talep etti. Rasûlullah (s) bu talebi de kabul etti ve namaz kıldırılmak üzere kalktı. Ancak, Hız. Ömer (r.a.) kalkarak Rasûlullah (s)'in elbisesinden tuttu ve: *"Ey Allah'ın Resulü, Rabbin seni, ona namaz kılmaktan men etmişken, sen nasıl ona namaz kılarısın?"* diye müdahale etti. Rasûlullah (s): *"Allah beni muhayyer bırakmıştır, zîra: "Onların ister bağışlanmasını dile, ister dileme, birdir. Onlara yetmiş defa bağışlanma dilesen de Allah onları bağışlamayacaktır"*⁷¹⁸ buyurmaktadır. *"Ben yetmişden de fazla bağışlama talebinde bulunacağım"* dedi. Hız. Ömer (r.a.): *"Ama o münafıktır!"* dedi.

Hadisin Yorumu: Rasûlullah (s), insanların arasını bozan ve İslâm'a çokça zararı olan Abdullah b. Übey b. Selül'ün cenazesine, oğlunun isteği üzerine iştirak etmiştir. Oğlu İslâm'da ileri gelen birisiydi. Rasûlullah (s), Abdullah b. Übey b. Selül'ün geçmişine rağmen namazını kıldırıldı. Bunun üzerine Cenâb-ı Hakk şu âyeti inzâl buyurdu: *"Onlardan ölen hiç kimse için ebediyyen namaz kılmayacaksın, mezarı başında da durmayacaksın. Çünkü onlar Allah ve Resulüne inanmadılar, fâsık olarak öldüler"*⁷¹⁹

Hız. Ömer (r.a.) der ki: "Sonra o gün Rasûlullah (s)'a karşı izhar ettiğim cür'ete hayret ettim. Allah ve Resulü daha iyi bilirler." (Bu son cümlelerin İbn

⁷¹⁸ Tevbe, 9/80.

⁷¹⁹ Tevbe, 9/84.

Abbas'ın sözü olma ihtimali de mevcuttur)⁷²⁰

Hadiste, o günkü Medine toplumunda reîs ve lider konumda olan bir münafiğin vefatı ve Hz. Peygamber (s)'in yaklaşımı anlatılmaktadır. İctimâî anlamda Medine'de kral olabilecek konumda bir kişi olan Abdullah b. Übey b. Selül, Rasûlullah (s)'in hicretinden çok rahatsız olmuş; ancak Rasûlullah (s) her defasında ona iltifat etmiş ve onun gönlünü almaya çalışmıştır.

Nitekim oğlu ve çevresi, İslâm'ı kabul ederek, çok büyük hizmetler ortaya koymuşlardır.

f. Müslüman Bir Kadının Toplum Önderi Olan Kocasına Karşı Ortaya Konan Yaklaşım

Hadis: İbn Şihab'ın (v. 124/741) naklettiği bir hadiste O, şöyle anlatıyor: "Rasûlullah (s) zamanında, bir kısım kadınlar, kendi yurtlarında Müslüman oldular. Bunlar hicret de etmediler. Bunlar İslâm'a girdikleri zaman kocaları kâfir idiler. Bunlardan biri Velid b. Mugire'nin kızıydı. Bu kadın Safvan b. Ümeyye'nin nikâhı altında idi. Bu hanım Fetih günü Müslüman olmuş, kocası Safvan da İslâm'dan kaçmıştı. Rasûlullah (s), peşinden amcasının oğlu Vehb b. Umeyr'i, kendisine bir eman alâmeti olarak şahsî ridasıyla birlikte gönderdi. [Rasûlullah onu İslâm'a çağırıyor ve] yanına gelmeye davet ediyordu: (Gelince bakacak), İslâm hoşuna giderse kabul edecekti, gitmezse kendisine iki ay müsaade edecekti.]

Safvan, Rasûlullah (s)'in yanına ridasıyla birlikte gelince, yüksek sesle [halkın arasında] bağırarak: "Ey Muhammed! İşte Vehb b. Umeyr! Senin ridanı bana getirdi ve senin beni yanına davet ettiğini, İslâm hoşuma giderse kabul edeceğimi, gitmezse bana iki ay mühlet tanıyacağımı söyledi" dedi. Rasûlullah (s) kalkıp: "*Ey Ebu Vehb (devenden) in!*" buyurdu. Fakat O: "Hayır, vallahi, meseleyi benim için açıklığa kavuşturmadıkça inmem!" dedi. Bunun üzerine Rasûlullah (s): "*Sana, daha fazla, dört ay mühlet tanıyorum*" buyurdular.

Sonra Rasûlullah Havazin tarafına Huneyn Seferi'ne çıktı. (Sefer hazırlığı sırasında) Safvan'a adam göndererek çağırıp, emaneten silah ve başka harp malzemesi vermesini talep etti. Safvan: "*Zorla mı, gönül rızasıyla mı istiyorsun?*" dedi. Rasûlullah (s): "*Gönül rızasıyla!*" buyurdu. Safvan [yanında bulunan] silah

⁷²⁰ Buhârî, Cenâiz 85, Tefsir, Berâe 12; Müslim, Fedâilü's-Sahâbe 25, Sıfâtü'l-Münâfikîn 3.

vs.yi iâne olarak verdi. Sonra Safvan kâfir olduğu halde Rasûlullah (s)'la birlikte döndü. Huneyn Gazvesi'ne, Taif'in fethine katıldı. Bu esnada henüz kâfirdi. Ama hanımı Müslüman olmuştu. Rasûlullah (s) aralarını ayırmadı. Bu hal Safvan (r.a.)'ın Müslüman oluşuna kadar devam etti. Müslüman olduktan sonra hanımı eski nikâhıyla onun yanında kaldı. Safvan ile hanımının Müslüman oluşu arasında iki ay kadar bir zaman mevcuttur."⁷²¹

Hadisin Yorumu: Hadiste dikkatimizi çeken, kocası için eman talebinde bulunan, Velid b. Mugire'nin kızıdır. Bu kadın Safvan b. Ümeyye'nin nikâhı altında idi. İki önemli insan ve toplumun îtibar ettiği iki kimse söz konusudur. Buradaki önemli husus Rasûlullah (s)'ın Safvan'a verdiği ehemmiyettir. Bu, onun daha önce ortaya koyduğu şahsiyete, Mekke cemiyeti içerisinde iktisab ettiği îtibar ve şerefe denk bir alâka ve değer vermedir. Safvan, cahiliye devrinde fesahatıyla, insanlara yedirmesiyle ün yapmıştı. Kureyş'in en ilerideki eşrafından biriydi. Huneyn ganimetinden Rasûlullah (s) ona bol bol verdi. O bu cömertlik karşısında hayran kalmış: "*Vallahi böylesi bol vermeye ancak bir peygamberin gönü razi olur!*" demiş, Müslüman olmuştur. Şu söz de onundur: "*Huneyn günü Rasûlullah bana o kadar çok verdi ki, kendisi o güne kadar nazarımda en çok buğzettiğim kimse iken, verdikçe nazarımda insanların en sevimsisi oldu.*" Safvan, mal tesiriyle Müslüman olmuştu ama Müslümanlığında pek samimi idi. Ömrünün sonuna kadar, samimiyetinden hiç eksilme olmadı. Kendisine bir ara "*Hicret etmeyen helak olmuştur*" denmişti. Hemen Medine'ye gelip Rasûlullah'tan hicret biatı almak istedi. Hatta bunu alabilmek için, Rasûlullah'ın en çok sevdiği kimselerden biri olan amcası Abbas b. Abdulmuttalib'i araya koydu. Ancak Rasûlullah (s), "*Fetihten sonra hicret yoktur.*"⁷²² diyerek Mekke'nin fethinden sonra, hicret üzere biat olmayacağını söyledi. Rasûlullah'ın irşadı üzerine Mekke'ye döndü ve orada vefat etti.⁷²³

g. Aşiret Reîsi Olan Şirret Bir Kimseye Karşı Ortaya Konan Uygulama

Hadis: Hz. Âişe (r.anha)'dan gelen rivayette O, şöyle anlatıyor: "Bir adam, Rasûlullah (s)'ın huzuruna girmek için izin istemişti. Rasûlullah (s): "*Bir aşiretin kardeşi ne kötü!*" buyurdu. Ama adam girince ona iyi davrandı, yumuşak sözle hitap

⁷²¹ Mâlik, *Muvatta'*, Nikâh 44.

⁷²² Buhârî, Cihâd 1, 27, 194, Cizye 22, Cezâu's-Sayd 10; Müslim, İmâre 85, Hacc 445.

⁷²³ Canan, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, c. XVI, s. 62-63.

etti. Adam gidince: "Ey Allah'ın Resulü! Adamın sesini işitince şöyle şöyle söyledin. Sonra yüzüne karşı mültefit oldun, iyi davrandın" dedim. Şu cevabı verdi: "Ey Âişe! Beni ne zaman kaba buldun? Kıyamet günü, Allah Teâlâ hazretlerinin yanında mevkice insanların en kötüsü, kabalığından korkarak halkın kendini terkettiği kimsedir."⁷²⁴ Rasûlullah, kötülüğünden sakınmak ve onu iyileştirmek için o kimseye, yumuşak sözler söyleyip müdârât etmiş oluyor.⁷²⁵

Hadisin Yorumu: Bazı rivâyetlerde, Rasûlullah (s)'in yanına gelen kimse Uyeyne b. Hısn b. Huzeyfe el-Fezari'dir. Kendisine el-Ahmaku'l-Muta' (itaat edilen ahmak) denmiştir. Yanına geldiği zaman Rasûlullah'ın iltifatını, bir kısım şârihler, onun kalbini kazanarak, kavminin Müslüman olmasını sağlama ümîdiyle îzah etmiştir. Çünkü Uyeyne, kavminin reîsi idi.

Âlimler, Rasûlullah'ın davranışının mezmum olan gıybete girmediğini, dış güzelliğine aldanan bir kısım insanlara, ondan herhangi bir zarar gelmesinden korkan kimseye, insanları onun şerrinden kurtarmak için, muttali olduğu bu durumu haber vermesi gerektiğini belirtirler. Ancak bunu paraya binaen değil, hayırhahlık niyetiyle yapmalıdır.⁷²⁶

İşte bir kabile reîsi ve Rasûlullah (s)'in ona karşı ortaya koyduğu, güler yüz ve tatlı dil örneği. Bu kişinin bir kavmin reîsi olması ve reîsi olduğu kavim üzerinde bir güce sahip olması, farklı muamele görmesine sebeptir. Bu gücün hayırda kullanılmasını sağlamak için Rasûlullah (s), bu yöntemi gerekli görmüştür.

h. Toplum Önderi Birisini Yüceltme Ve Onure Etmeye Yönelik Uygulama

Hadis: İbn Abbâs (r.a.)'den gelen rivayette O, şöyle anlatıyor: "Abbas, Ebû Süfyan b. Harb'i getirmiş, Ebu Süfyan ise Merrû'z-Zahr'da müslüman olmuştu. Abbâs (r.a.) dedi ki: "Ey Allah'ın Resulü, Ebû Süfyan, şereflenmeyi seven bir kimsedir. (Onun şerefleneceği) bir şey yapsanız!"

"Doğru söyledin! (şehre girerken ilan edin): "Kim Ebû Süfyan'ın evine girerse emniyettedir, kim kapısını kapar (evinden dışarı çıkmazsa) emniyettedir, kim silahını atarsa o da emniyettedir. Kim Mescide (Ka'be'ye) girerse o da

⁷²⁴ Buhârî, Edeb 38; 48; Müslim, Birr 73.

⁷²⁵ Sofuoğlu, *Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, c. XIII, s. 6036.

⁷²⁶ Canan, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhî*, c. XVI, s. 396.

emniyettedir!"⁷²⁷

Hadisin Yorumu: Ebu Süfyan (r.a.) Rasûlullah (s)'in yaşıt ve akranlarındandı. Onlar birbirine yakın bir zamanda doğmuşlar ve aynı aile içinde büyümüşlerdi. Ebu Süfyan (r.a.) Hz. Peygamber (s)'in öz amcaoğluydu. Ebu Süfyan (r.a.)'ın babası Harîse, Resûlullah (s)'in babası Abdullah, Abdulmuttalib'in soyundan gelen iki kardeşiler.

Ebu Süfyan (r.a.) Peygamber'in sütkardeşiydi. Ebu Süfyan b. Haris (r.a.), Kureyş süvarilerinin en meşhuru ve şairlerinin en önemlisiydi.⁷²⁸ Kureyş içerisinde lider bir konumda idi.

İşte Rasûlullah (s) bu konumdaki ve etkideki bir kişiye karşı, bazı farklı yaklaşımlar sergilemiştir.

Yukarıda zikredilen hadiste, yani Mekke fethi sırasında, Ebu Süfyan'ın evine sığınanlara emân verilmesi, ciddi bir ayrıcalığın - ki bu ayrıcalık insan kazanma hedeflidir- göstergesidir.

2.5.15. Yaş (Ömür) Farklılığı

İnsanlardaki yaş farklılığı, İslâmi ve beşeri anlamda dikkate alınan önemli bir hususiyettir. İnsandaki biyolojik ve ruhî gelişim ile yaş arasında önemli bağlantılar bulunmaktadır. İnsanın akli ve yaşı arasındaki bağlantı bir âyette; *"Ey insanlar! Eğer yeniden dirilmekten şüphede iseniz, şunu bilin ki, biz sizi topraktan, sonra nutfeden, sonra alakadan (aşılanmış yumurtadan), sonra uzuvları (önce) belirsiz, (sonra) belirlenmiş canlı et parçasından (uzuvları zamanla oluşan ceninden) yarattık ki size (kudretimizi) gösterelim. Ve dilediğimizi, belirlenmiş bir süreye kadar rahimlerde bekletiriz; sonra sizi bir bebek olarak dışarı çıkarırız. Sonra güçlü çağınıza ulaşmanız için (sizi büyütürüz). İçinizden kimi vefat eder; yine içinizden kimi de ömrün en verimsiz çağına kadar götürülür; ta ki bilen bir kimse olduktan sonra bir şey bilmez hale gelsin. Sen, yeryüzünü de kupkuru ve ölü bir halde görürsün; fakat biz, üzerine yağmur indirdiğimizde o, kıpırdanır, kabarır ve her çeşitten (veya çiftten) iç açıcı bitkiler verir."*⁷²⁹ buyrulmaktadır. Buna benzer başka bir âyette; *"Sizi Allah yarattı; sonra sizi vefat ettirecek. Daha önce bilgili iken hiçbir şeyi bilmez hale*

⁷²⁷ Ebû Dâvud, Harâc 25.

⁷²⁸ el-Bâşa, c. I, s. 217.

⁷²⁹ Hacc, 22/5.

gelsin diye sizden bazı kimseler ömrün en kötü çağına kadar yaşatılacak şüphesiz ki Allah bilgilidir, kudretlidir."⁷³⁰ buyrulmaktadır. Burada, insanın yaş faktörü paralelinde bir akli gelişim süreci olduğu beyan buyrulmaktadır.

Hadislerde de bu konuya dikkat çekilmiştir. Buna dair Hz. Enes (r.a.)'dan gelen bir rivâyette, Hz. Enes (r.a.) şöyle anlatıyor: "Hz. Peygamber (s) şöyle istiâze ederlerdi: *"Allah'ım! Aczden, tembellikten, korkaklıktan, düşkünlük derecesine varan ihtiyarlıktan, cimrilikten sana sığınırım. Keza, kabir azabından sana sığınırım. Hayat ve ölüm fitnesinden sana sığınırım.*"⁷³¹

Düşkünlük veya aşırı ihtiyarlık, aczin yaşa bağlı olarak âriz olmasıdır. Bu hal, hadislerde "herem" veya "erzel-i ömr" diye geçer. İnsan hayatında arz ettiği ciddiyet sebebiyle olacak ki, bu yaş safhasına Kur'ân-ı Kerim bir kaç kere yer verir: *"Sizi Allah yarattı; sonra O, sizi vefat ettirecek. Daha önce bilgili iken hiçbir şeyi bilmez hale gelsin, diye; sizden bazı kimseler ömrün en kötü çağına kadar yaşatılacak, şüphesiz ki Allah bilgilidir, kudretlidir.*"⁷³² Düşkünlük hâlinin bâriz vasıflarından biri, "bildikten sonra bilmemek" olarak ifâde buyurulmuştur. Bundan, yaşlılıktaki unutkanlık kinâyedir. Beyzâvî'ye (v. 685/1286) göre, bu safhadaki yaşlılık, dermansızlık ve akıl noksanlığı sebebiyle kişiyi bir çocuğa çevirir. Seleften gelen bazı rivâyetler, Kur'ân okumaya devam edenin bu hâle giriftar olmayacağını belirtir. Bu pek tâbiî bir netice olmalıdır, zîra "işleyen demir ışıldar" fehvasınca, Kur'ân okumak zihnî melekelerin zinde kalmasını sağlayacak, hâfıza gücünü canlı tutacaktır. Dilimizde ibâdet dirisi tâbiri, dindar yaşlılar için söylenmiştir. İbadetini devam ettiren insanlar bedenlen dinç kaldığı gibi, Kur'ân-ı Kerim'i okuyanlar da zihnen dinç kalacaklar demektir.⁷³³

2.5.15.1.Yaş Farklılığı Hususuna Yönelik Uygulamalar

İnsanın yaşı, İslâm'da ve toplumda önem teşkil eden bir husustur. Yaş faktörü, hem sosyal hayatta davranışlarımızı ve tepkilerimizi etkileyen bir durum hem de dini hayatımızda mükellefiyetleri etkileyen bir esastır. Bu çerçevede Hz. Peygamber (s)'in uygulamalar önemle üzerinde durulması gerekmektedir.

⁷³⁰ Nahl, 16/70.

⁷³¹ Buhâri, Da'avât 38, 40, 42, Cihâd 25; Müslim, Zikr 52.

⁷³² Nahl, 16/70.

⁷³³ Canan, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, c. VII, s. 105.

a. Yaşlı ve Genç İki Kişinin Sorduğu Aynı Soruya Verilen Farklı Cevap Örneği

Hadis: Abdullah b. Amr b. As (r.anhuma)'dan gelen rivayette O, şöyle anlatıyor: “Peygamber (s)’in yanında otururken bir genç geldi ve “*Ya Rasûlullah! Oruçluyken (hanımımı) öpebilir miyim?*” diye sordu. Peygamber (s) “*Hayır*” buyurdu. Sonra bir ihtiyar geldi ve “*Oruçluyken (hanımımı) öpebilir miyim?*” diye sordu. Peygamber(s) “*Evet*” deyince birbirimize baktık. Rasûlullah (s) de şöyle buyurdu: “*Birbirinize niçin baktığınızı anladım. İhtiyar nefesine sahip olur.*”⁷³⁴ buyurdu.

Hadisin Yorumu: Hz. Peygamber (s)’in huzurunda vuku bulan iki olay ifade edilmektedir. Bu iki olay asıl itibarı ile bir iken, muhatapların yaşlarından dolayı neticesi farklı olmaktadır.

İlk gelen kişinin genç olması ve talebinin nefsinin etkileyeceği endişesinden dolayı Hz. Peygamber (s), “*Hayır*” cevabını vermiştir.

İkinci gelen kişinin ihtiyar olması ve nefsinin etkilenmeyeceği düşüncesi sebebiyle Hz. Peygamber (s) onun talebine “*Evet*” cevabını vermiştir.

Durumun sahâbe önünde cereyan etmesi ve Hz. Peygamber (s)’in iki benzer talebi farklı cevaplaması, zihinleri karıştırmıştır. Bunu bilen Hz. Peygamber (s), iki farklı cevap vermesinin sebebinin, “*İhtiyarın nefesine sahip olabilmesi*” şeklinde açıklamıştır.

Tâbiidir ki her yaş grubu, irade olarak bir değildir. Vukû bulan nice hâdiselerden elde edilen tecrübeler, yaş ile gerçekleşmektedir. Daha sonra bu hâdiselerden zihin ve fikir değişik dersler ve hisseler çıkarmaktadır. Elbette ki tecrübe kazanmış bir ihtiyarın mesele karşısındaki irâdesi ile hayatın başında olan gencin irâdesi bir değildir.

Diğer bir önemli mevzu ise kişinin şehvi hislerinin yaşlara göre değişiklik göstermesidir. Genç bir kişinin şehvi arzusu ile ihtiyar bir kimsenin şehvi arzusu bir değildir.

b. Genç Birisinin Duygularına Mağlup Olup Zina Talebinde Bulunmasına Karşı Ortaya Konulan Uygulama

Hadis: Ebu Umâme Bahili (r.a.)’den gelen rivayette O, şöyle anlatıyor: “Bir genç

⁷³⁴ İbn Hanbel, *Müsned*, II, 180, 250.

Hız. Peygamber (s)'e geldi. Ve "Ya Rasûlullah! Zina için bana izin ver?" dedi. Oradakiler hemen üzerine yürüdüler ve azarlayarak "Sus, sus" dediler. Hız. Peygamber (s); "Yaklaş" buyurdu. Genç Hız. Peygamber (s)'in yanına varıp oturdu. Rasûlullah (s) ona; "Annenin zina yapmasını ister misin?" diye sordu. Genç; "Allah beni senin yolunda kurban etsin, hayır, vallahi istemem Ya Rasûlullah!" dedi. Rasûlullah (s); "Diğer insanlar da anneleri için böyle bir şeyi istemezler" buyurdu. Rasûlullah (s) ona; "Kızının zina yapmasını ister misin?" diye sordu. Genç; "Allah beni senin yolunda kurban etsin, hayır, vallahi istemem Ya Rasûlullah!" dedi. Rasûlullah (s)'de; "Diğer insanlar da kızları için böyle bir şey istemezler" buyurdu. Rasûlullah (s) ona; "Kız kardeşinin zina yapmasını ister misin?" diye sordu. Genç; "Allah beni senin yolunda kurban etsin, hayır, vallahi istemem Ya Rasûlullah!" dedi. Rasûlullah (s)'de; "Diğer insanlar da kız kardeşleri için böyle bir şey istemezler" buyurdu.

Rasûlullah (s) ona; "Halanın zina yapmasını ister misin?" diye sordu. Genç; "Allah beni senin yolunda kurban etsin, hayır, vallahi istemem Ya Rasûlullah!" dedi. Rasûlullah (s)'de; "Diğer insanlar da halaları için böyle bir şey istemezler" buyurdu. Rasûlullah (s) ona; "Teyzenin zina yapmasını ister misin?" diye sordu. Genç; "Allah beni senin yolunda kurban etsin, hayır, vallahi istemem Ya Rasûlullah!" dedi. Rasûlullah (s)'de; "Diğer insanlar da teyzeleri için böyle bir şey istemezler" buyurdu.

Rasûlullah (s) ardından elini gencin üzerine koydu ve şöyle buyurdu: "Allahım! Bunun günahlarını bağışla. Kalbini temizle. Avretini (zinadan) koru." Hadisin ravisi Ebu Umâme (r.a.) diyor ki: "Bu genç bundan sonra böyle bir şeye hiç yönelmedi."⁷³⁵

Hadisin Yorumu: Hadisin başında, genç bir kişi Rasûlullah (s)'e gelerek, şehvi hislerinin galeyanı ile zina talebinde bulunmaktadır. Genç kişi, bedenindeki şehvetin sarhoşluğundan, talepte bulunduğu kişinin yani Hız. Peygamber (s)'in konumunun idrâkinde değildi. Aynı zamanda istediği şeyin utanç ve zillet sebebi bir davranış olduğunun bilincinde değildi.

Bu durumdaki bir gencin idrâkini ve duygularını eğitmek, kolay olmasa

⁷³⁵ İbn Hanbel, *Müsned*, IV, 256.

gerek. Çünkü akıl bu durumda, devre dışı kalmıştır.

Hz. Peygamber (s) bu durumdaki bir genci, makul ve mantıklı bir şekilde ikna yoluna giderek, giriştiği hata ve suçun bilincine varmasını sağlamıştır. Bu ise hem bir eğitim ortaya koymak hem de yaş düzeyini dikkate alarak eğitmeye örnektir.

Yapılan muhakeme ve mukayese, gencin aklını başına getirmiş, sonuç olarak o genç çok edepli bir kimse olması sağlanmıştır.

c. Küçük Yaştaki Birisinin Savaşa Katılmamasına Yönelik Uygulama

Hadis: İbn Ömer (r.a.)'den gelen rivayette O, şöyle anlatıyor: " *Rasûlullah (s) beni Uhud savaşı sırasında teftiş etti. O zaman ondört yaşında idim, savaşa katılmama izin vermedi. Hendek savaşı sırasında da beni gördü, o zaman ben onbeş yaşında idim, bu sefer bana (cihâd) izni verdi.*"

Nâfi' (v. 117/735) der ki: "Ben Ömer b. Abdilaziz'e (v. 101/719) uğradım, o zaman halife idi. Kendisine bu vak'ayı anlattım. Bana: "*Bu (onbeş yaş) çocukla büyüğü ayıran Hududdur*" buyurdu. Valilerine yazarak, onbeş yaşına basanları mükellef addetmelerini, daha küçükleri âile efradından saymalarını emretti."⁷³⁶

Hadisin Yorumu: Hadiste, cihâd için belli yaş düzeyinin esas alındığı anlaşılmaktadır. İbn Ömer (r.anhuma) ilk dönemde ondört yaşında olduğunu bu yaştaiken kendisine cihâd izni verilmediğini, onbeş yaşına ulaştığında ise buna izin verildiğini bildirmektedir. Hadiste anlatılan şekliyle, Hz. Peygamber (s)'in belli yaş grubundan aşağısını, cihâd gibi o zamanın büyük bir ibâdetinin dışında tuttuğunu görmekteyiz.

Peki, ne gibi gerekçelerle bu yaştaki bir sahâbe bu ibâdetin dışında tutulabilirdi?

İslâm'ın ilk yıllarında, belli bir sayıya ulaşmak için çok ciddi emekler sarf edilmiş ve bedeller ödenmiştir. Bu nedenle, savaş gibi bir durumda birçok insan kaynağının yok edileceği bir durumda, tecrübe ve yeterlilik açısından eksik olan alt yaştaki kişiler, heba edilmemesi gereklidir. Bu durum, toplum önderi olan Hz. Peygamber (s) açısından düşünüldüğünde, O'nun -özellikle o döneme göre- ne kadar farklı düşündüğünü ortaya koymaktadır.

⁷³⁶ Buhârî, Şehâdât 18, Megâzî 29, Müslim, İmâre 91.

d. Genç Birisinin İbadet ve Taatte İfrat İsteğine Karşı Ortaya Konulan Yaklaşım

Hadis: Abdullah b. Amr b. Âs (r.anhuma)'dan gelen rivayette O, şöyle anlatıyor: Hz. Peygamber (s)'e benim "*Hayatta kaldığım müddetçe vallahi gündüzleri oruç tutacağım geceleri de namaz kılacağım*" dediğim haber verilmiş. Beni çağırarak: "*Sen böyle böyle söylemişsin doğru mu?*" dedi. "*Annem babam sana feda olsun, evet böyle söyledim ey Allah'ın Resûlü*" dedim. "*İyi ama*", dedi, "*Sen buna güç yetiremezsin, bazan oruç tut, bazan ye; gece kalk, uyu da. Ayda üç gün tut (bu yeter), zîra hayırlı işleri Allah on misliyle kabul ederek ücret veriyor. Bu üç gün, aynen yıl orucu yerine geçer*" buyurdu. Ben: "*Söylediğinizden daha fazlasına güç yetiririm*" dedim. "*Öyleyse, dedi, bir gün oruç tut, iki gün ye*" Ben tekrar "*Bundan başkasına da güç yetiririm*" dedim. "*Öyleyse*", dedi, "*bir gün tut, bir gün ye. Bu Hz. Dâvud (a.s.)'in orucudur. Bu en kıymetli oruçtur -veya en efdal oruçtur.-*" Ben yine: "*Ben bundan daha fazlasına güç yetiririm*" dedim. Rasûlullah (s): "*Bundan efdali yoktur*" buyurdu.⁷³⁷

Hadisin Yorumu: İnsandaki duygular ve heyecanlar, dönemlere göre değişebilmektedir. Çocuğun, gencin ve yaşlının bir olay karşısındaki tutumu, değişiklik gösterebilmektedir. Hayata ve olaylara karşı farklı tutum ve davranışlar, insanlardaki yaş düzeyinin bir sonucudur. Çünkü çocuk olanın her şeye karşı bir merakı vardır. Genç olan ise meseleler ve olaylar karşısında heyecanlıdır. Tuttuğunu koparır ve elde eder düşüncesi hâkimdir. Yaşlı bir kimse ise artık yapabileceklerini bilmekte ve sınırlarını tanımaktadır.

Abdullah b. Amr b. As (r.anhuma), genç bir sahâbe olması itibarı ile gençliğin heyecan ve coşkusu ile hareket etmektedir. Süreklilik kavramı onun dünyasında daha oturmamıştır. Çünkü yapılan bir iş, bir gün iki gün değil; belki yaşlanma sürecine kadar 50 – 60 yıl boyunca devam edecektir. Hareket ve değişimin sürekli bulunduğu bir varlık olan insanda, yaş ilerleyip bedende bazı güçsüzlükler oluşunca, gençlikteki kadar ibâdet yapabilmesi de mümkün olmayacaktır.

Abdullah b. Amr b. As (r.anhuma) heyecanlı duygularla ve gençlik coşkunluğu ile kendine bir yol çizmiştir. Durumu öğrenen Hz. Peygamber (s), bunun

⁷³⁷ Buhârî, Savm 54, 55, 56, 57, 58, 59, Teheccüd 7, 19, Enbiya 37, Fedâilu'l Kur'ân 34, Nikâh 89, Edeb 84, İstî'zân 38; Müslim, Sıyâm 181-194.

mümkün olmadığını ve ifrat düzeyinde bir uygulama olduğunu vurgulayarak, vasat düzeyi ona bildirmiştir. Bu vâkıada, bir gencin mantık ve gerçeklik düşüncesi içerisindeki bir çizgiye çekildiğini görmekteyiz.

Yine hadiste, genç sahâbenin takındığı ifrat tavrı değerlendiren Hz. Peygamber (s), bunun bir bıkkınlık teşkil edeceği ve gençlik heyecanının etkisinin geçiciliğine dikkat çekerek, ona vasat olmayı tavsiye etmiş olduğunu görmekteyiz.

e. Bir Cemaatte Yaşlı ve Genç Kişilerin Beraber Bulunduğu Ortamda Yaşlıya Öncelik Örneği

Hadis: Sehl b. Sa'd (r.a.)'den gelen rivayette O, şöyle anlatıyor: " Rasûlullah (s)'a bir içecek getirilmişti. Ondan, önce kendisi içti. Sağında bir oğlan, solunda da yaşlılar vardı. Oğlana: "*Bardağı şu yaşlılara vermem için bana izin verir misin?*" dedi. Oğlan da: "*Ey Allah'ın Resûlü, Allah'a yemin olsun bana sizden gelecek nasibime başkasını asla tercih edemem!*" diye cevap verdi. Bunun üzerine Rasûlullah (s) bardağı onun eline koydu."⁷³⁸

Hadisin Yorumu: Hadiste, genç bir kimseye uygulamalı olarak, bir adabı öğretmek maksadıyla oğlana, "*Bardağı şu yaşlılara vermem için bana izin verir misin?*" diye, teklifte bulunması, önem arz eden bir durumdur. Yaşlının öncelikli olarak tercih edilmesi bir sebebe binâendir.

Yaş farklılığı bugünkü toplumlarda da önemli bir farklılıktır. Okula başlama yaşı, askerlik hizmetini yerine getirme yaşı, oy kullanma yaşı, milletvekili olma yaşı ve cumhurbaşkanı olma yaşı, hep bunun bir sonucudur.

Genç kişiye yapılan teklif karşısında, gencin hüsn-ü niyet ile bunu kabul etmediği görülmektedir. Bir eğitim uygulaması olarak düşünüldüğünde, genç kişi için; "*bunlar yaşlıdır, onlara öncelik ver*" mahiyetinde; yaşlı için ise "*bakınız, ben sizin adınıza gençten bir talepte bulundum fakat o, genç olduğu için meseleye farklı bakmakta ve beni dahi reddedilmekte*", diye bir ders çıkarılabilmekte.

f. Bir Olayı Anlatmada Yaşlının Gençten Önceliği Olduğuna Yönelik Uygulama

Hadis: Sehl b. Ebi Hasme (r.a.)'den gelen rivayette O, şöyle anlatıyor: "Abdullah b.

⁷³⁸ Buhârî, Eşribe 19; Müslim, Eşribe 127.

Sehl ve Muhayyisa b. Mes'ud Hayber'e gittiler. O günlerde Hayber'le sulh yapılmıştı. Onlar (hususî işleri için) birbirlerinden ayrıldılar.

Muhayyisa, Abdullah b. Sehl'e rastladı; kan revan içindeydi, son nefeslerini verdi. Muhayyisa, arkadaşını orada defnetti ve Medine'ye döndü. Mes'ud'un iki oğlu Muhayyisa ve Huvayyisa, Abdurrahman b. Sehl ile birlikte (durumu haber vermek üzere) Rasûlullah (s)'in yanına gittiler. Yaşça hepsinin küçüğü olan Abdurrahman konuşmaya başladı. Rasûlullah (s): "*Büyük olan söze başlasın, büyük olan!*" diyerek müdahale etti. Bunun üzerine o sustu, öbürleri anlattılar. Rasûlullah (s): "*Elli yemin yapıp arkadaşınızın diyetini hak etmek ister misiniz?*" buyurdular.

Onlar; "*Nasıl yemin ederiz, ne şahid olduk, ne de gördük!*" dediler. Rasûlullah (s): "*Yahudîler elli yeminle sizi tebrie etsinler mi?*" buyurdular. Onlar: "*Biz kâfir insanların yeminine nasıl îtibar ederiz?*" dediler. Rasûlullah (s) onların bu halleri üzerine, adamın diyetini kendi nezdinden ödedi." ⁷³⁹

Hadisin Yorumu: Hadisin farklı içerikleri bulunmakla birlikte, bizler, hadiste yaş farklılığı konusu üzerinde duracağız.

Hadiste, vuku bulan bir olayın anlatılması sürecinde, farklı yaş gruplarında olan üç kişi arasında, genç olanın konuşmasına karşın Hz. Peygamber (s), "*Büyük olan söze başlasın, büyük olan!*" diye uyarıda bulunmaktadır. Bu müdahale, bir anlatım şeklinin yanlışlığından veya olaya şahitlik edip etmemekten değil; bilâkis üç kişinin yaş farklılığından kaynaklanmaktadır.

2.5.16. Zekâ ve Bilgi Farklılığı

Toplum, birbirinden farklı düşünce ve görüşlerden oluşan fertlerden meydana gelir. Bu durum ise birbirinden farklı düşünen, anlayan ve algılayan kişilerin olmasından kaynaklanır. Aklî idrâkin farklı olduğu ve kimine bir lütfü ilâhî olarak bahşedildiği, "*Allah hikmeti dilediğine verir. Kime hikmet verilirse, ona pek çok hayır verilmiş demektir. Ancak akıl sahipleri düşünüp ibret alırlar.*"⁷⁴⁰ Ve "*Ey iman edenler! Eğer Allah'tan korkarsanız O, size iyi ile kötüyü ayırt edecek bir anlayış verir, suçlarınızı örter ve sizi bağışlar. Çünkü Allah büyük lütf sahibidir.*"⁷⁴¹ âyetleri ile bildirilmektedir. Buna ilâveten, insanlardaki farklı anlayış ve kavrayışa

⁷³⁹ Buhârî, Diyât 22, Sulh 7, Cizye 12, Edeb 89, Ahkâm 38; Müslim, Kasâme 1.

⁷⁴⁰ Bakara, 2/269.

⁷⁴¹ Enfâl, 8/29.

yönelik, “Biz, onların akıllarını başlarına toplamaları için bu Kur’ân’da (çeşitli ikaz ve ihtarları) türlü şekillerde tekrar ettik. Fakat bu, onlara, daha da kaçıp uzaklaşmaktan başka bir şey sağlamıyor.”⁷⁴² âyeti ile haber verilmektedir. Çünkü bir anlatımda farklı yollara ve yöntemlere başvurmak, muhatapların farklı anlayış ve kavrayış durumları gereğidir. Tekrarların yapılması da bir anlamda anlayış ve kavrayışlardaki noksanlıklara işaret etmektedir denilebilir. Bu anlatım ve tekrarların yapılması karşısında ise, “İşte biz, bu temsilleri insanlar için getiriyoruz; fakat onları ancak bilenler düşünüp anlayabilir.”⁷⁴³ buyrulurken anlama ve kavramayı ancak idrâk ve anlayışı güçlü olanların gerçekleştirebileceğine işaret etmiştir. Hatta bir Kur’ân âyetinde, “Nihâyet iki dağ arasına ulaştığında onların önünde, hemen hiçbir sözü anlamayan bir kavim buldu.”⁷⁴⁴ buyrulurken anlama ve idrâk noktasında en alt derece bir sınıf ve toplumun varlığını, bize bildirilmektedir. Başka bir âyette ise, “Dediler ki: Ey Şuayb! Söylediklerinin çoğunu anlamıyoruz ve içimizde seni cidden zayıf (âciz) görüyoruz! Eğer kabilen olmasa, seni mutlaka taşıyarak öldürürüz. Sen bizden üstün değilsin.”⁷⁴⁵ buyrulmaktadır. Âyette, anlayış ve kavrayışı etkileyen bir unsurdan bahsedilmektedir. Evet, anlayış ve kavrayış farklılığının fitri boyutu yanında psikolojik bir vâkıa olduğu da görülmektedir. Çünkü Şuayb (a.s.)’ın anlaşılmasında, onu, anlatılan duruma layık görmemek, yetersiz görmek ve bilgi noktasında o kişilerin kendilerini Şuayb (a.s.)’dan üstün görmeleri, gerekçe görülebilir.

Yine Kur’ân’da Hz. Peygamber (s)’e ashâbı ile istişare yapması emredilmiştir.⁷⁴⁶ İstişare bir konu hakkında farklı fikirlere başvurmaktır. Bu da gerçeğin ortaya çıkarılması için farklı görüşlere, müracaat edilmesinin gerekliliğinin ortaya koyar. Farklı görüşler ise, farklılığı bulunan kişilerce ortaya atılabilir. Herkesin kapasitesi ölçüsünde sorumlu olduğu, yine Kur’ân’da bildirilmiştir.⁷⁴⁷

Hadislerde bu konuda değişik örnekler bulunmaktadır. Hz. Peygamber (s),

⁷⁴² İsrâ, 17/41.

⁷⁴³ Ankebut, 29/43.

⁷⁴⁴ Kehf, 18/93.

⁷⁴⁵ Hûd, 11/91.

⁷⁴⁶ Al-i İmrân, 3/159.

⁷⁴⁷ Bakara, 2/286; Bu ayette “Rabbimiz, güç yetiremediğimizi bize yükleme.” şeklinde bir dua örneğinin öğretilmesi de dikkat çekicidir. Yani ferdi farklılığın dikkate alınması için dua etmek, bir nevi Kur’an’ın bir tavsiyesidir. Enam, 6/152. ayette de “Biz, herkese, gücünün yettiğini teklif ederiz...” denilmektedir.

insanların kâbiliyet ve idrâklarının farklı olduğunu, çeşitli vesilelerle dile getirmiştir.

İlim öğrenen kişiler, aynı şeyi işitseler bile, farklı kişilerdir. Bu bakımdan ilim yüklenen insan, bazen bu ilmi, kendisinden daha kapasiteli ve dirâyetli birine taşıyıp anlatabilir.⁷⁴⁸

Hz. Peygamber (s), insanlara akıllarının alabilecekleri ölçüde hitap ederdi. Çünkü dinleyenlerin aklının ermediği konuşmalar, yanlış anlamalara sebep olabiliyordu.⁷⁴⁹ Bu konuda Hz. Peygamber (s)'in söylediği sözler ve verdiği emirler oldukça dikkat çekicidir: *“İnsanlara bildikleri şeyleri anlatın. Yoksa siz Allah ve Rasulü (s) 'in yalancı çıkarılmasını mı istiyorsunuz.”*⁷⁵⁰
*“İnsanlara derecelerine göre muamele ediniz.”*⁷⁵¹
*“Cahillere hikmetten bahsetmeyiniz.”*⁷⁵²

Abdullah b. Mes'ud (r.a.)'den gelen rivâyette; *“Bir kavme, akıllarının idrâk edemeyeceği şeyi söylemen doğru olmaz. Eğer böyle yaparsan bazısı için fitne olur.”*⁷⁵³ diye bildirmektedir.

İbn Mes'ud (r.a.)'den gelen diğer bir rivâyette O, şöyle anlatıyor: " Rasûlullah (s) buyurdular ki: *“Benim hemen arkama sizden akıl ve dirâyet sahipleri dursun. Sonra onları takip edenler, sonra onları takip edenler, sonra da onları takip edenler dursun. Çarşıların karışıklığından sakının.”*⁷⁵⁴

Ebu Musa el-Eş'ari rivâyetinde, Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: *“Hz. Muhammed (s), ilim ve hidâyeti kabul etme yönünden insanları, üzerine yağmur yağın üç tür toprağa benzetir:*

a. *Birincisi su tutan, üzerinde otlar bitiren bir topraktır. Allah'ın dinini anlayan, öğrenip öğreten kimse bu toprağa benzer.*

b. *İkincisi, ot bitirmeyen çorak bir topraktır. Suyu tutar. Allah onunla da insanlara fayda verir. Ondaki su içerler, hayvan sularlar ve otlatırlar. Kibirinden başını kaldırmayan kimse bu toprak gibidir.*

c. *Üçüncüsü ise, düz (yamaç, şaplı ya da tuzlu) bir yerdir. Ne su tutar ne*

⁷⁴⁸ Tirmizî, İlm 7; İbn Mâce, Mukaddime 19.

⁷⁴⁹ M. Accac Hatîb, *es-Sünnetu kable't-tedvîn*, Kâhire, 1988, s. 49-58.

⁷⁵⁰ Buhârî, İlm 49.

⁷⁵¹ Ebû Dâvud, Ede 23.

⁷⁵² Dârimî, Mukaddime 34.

⁷⁵³ Müslim, Mukaddime 3.

⁷⁵⁴ Müslim, Salât 123; Ebû Dâvud, Salât 96; Tirmizî, Salât 168.

de çimen bitirir. Allah'ın hidâyetini kabul etmeyen kişi de böyledir.”⁷⁵⁵

Bu temsilin biri, Allah'ın dininde ilim sahibi kılınana delalet eder, böylesini Allah benimle göndermiş olduğu hidâyetten yararlandırır; yani hem öğrenir, hem öğretir. Temsilden biri de, buna iltifat etmeyen Allah'ın benimle gönderdiği hidâyeti hiç kabul etmeyen kimseye delalet eder.”⁷⁵⁶ Nevevî (v. 676/1277) diyor ki: “Bu hadîsten maksad Peygamber (s)'in getirdiği doğru yolun yağmurla temsil edilmesidir. Mânâsı şudur: Yeryüzü üç nevidir. İnsanlar da öyledir. Bir nevi yağmurdan faydalanır. Kurumuşken dirilerek çimen bitirir, insanlar, hayvanlar ve ekinler ondan istifâde eder. İnsanların birinci nev'i de öyledir. Kendilerine hidâyet ve ilim yetişir, onu bellerler. Kalbler dirilir. Onunla amel eder ve başkasına öğretirler. Bu suretle hem kendileri faydalanır, hem başkalarını faydalandırır. Yerin ikinci nev'i kendisi için faydalanmayı kabul etmeyendir. Lâkin kendisinde başkası için fayda vardır. O da suyu tutmasıdır. Böylece ondan insanlar ve hayvanlar faydalanırlar. İnsanların ikinci nev'i de böyledir. Belleyişli kalbleri vardır. Lâkin dürüst anlayışları, mânâ ve hükümleri çıkaracak olgun akılları yoktur. Tâat ve amelde ictihâd edemezler. Bunlar ilmi ve hidâyeti istifâde etmek isteyen biri gelip isteyinceye kadar muhafaza ederler. Gelen onlardan alıp istifâde eder. Bu gibiler de kendilerine ulaşan ilimle başkasına fayda verirler. Yerin üçüncü nev'i hiç bir şey yetiştirmeyen şabh ve tuzlu yerdir. Bu ne sudan istifâde eder, ne de başkası istifâde etsin diye suyu tutar. İnsanların üçüncü nev'i de böyledir. Bunların ne belleyişli kalbleri vardır, ne de anlayışlı akılları... İlmi işittikleri vakit ondan faydalanmazlar. Başkaları faydalansın diye bellemezler.”⁷⁵⁷ şeklindeki açıklama ile insanlardaki anlayış, kavrayış ve algılama farklılığına dikkat buyurmuşlardır.

2.5.16.1.Zekâ ve Bilgi Seviyeleri Farklılığı Hususuna Yönelik Uygulamalar

Bugün insanın zekâsı ve bilgisi, kişi için bir sermaye sayılmaktadır. Zekâ düzeyi ve bilgi seviyesi kişiden kişiye değişiklik göstermektedir. Bu bölümde Hz. Peygamber (s)'in farklı zekâ düzeyi ve bilgi seviyelerine karşı ortaya koyduğu uygulamalar ele alınacaktır.

⁷⁵⁵ Müslim, Fedâil 15.

⁷⁵⁶ Buhârî, İlm, 20.

⁷⁵⁷ Davudoğlu, *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, c. X, s. 57.

a. Zeki ve Âlim Bir Kimsenin Küçük Yaşta Kadı Olarak Görevlendirilmesi

Hadis: Hz. Ali (r.a.) anlatıyor: " *Rasûlullah (s) beni Yemen'e kadı olarak gönderdi. O sıralarda henüz yaşım küçüktü, kazayı (hüküm vermeyi) bilmiyordum (Beni takviye için):*"(Sen tereddüt etme, git! Bu vazife için) Allah kalbine hidâyet koyacak ve delili de sâbit kılacak. Yanına iki hasım geldiği vakit, birinciyi dinlediğin gibi, diğerini de dinlemeden sakın hüküm verme. Böyle yapman (daha isabetli) karar vermen için gereklidir!" buyurdular.

Hz. Ali devamla der ki: "Ondan sonra hep kadılık yaptım. Henüz, bir kerecik olsun hükümde tereddüde düşmedim."⁷⁵⁸

Hadisin Yorumu: Hz. Ali (r.a.) Yemen'e kadı olarak görevlendirildiğinde, henüz küçük olduğu ifade edilmektedir. Yaşının küçük olduğu ve hüküm vermeyi bilmediğini bildirmektedir. Bu konudaki tereddüt ve yetersizliğini dile getiren Hz. Ali (r.a.), Hz. Peygamber (s)'in dua ve teşviki ile üzerine sekine inmiştir.

Enes b. Malik (r.a.) anlatıyor: "Resulullah (s) pazartesi günü gönderildi. Hz. Ali (r.a.) da salı günü namaz kıldı."⁷⁵⁹ Hz. Ali (r.a.), daha risaletin ilk gününden itibaren, islam'a girmiş bir kimsedir.

Hadiste henüz küçük yaşta birinin kadı olarak görevlendirilmesi durumu işlenmiştir. Bu durum, Hz. Ali (r.a.) gibi küçük yaşlardan itibaren, Hz. Peygamber (s)'in terbiyesinde bulunan bir kişi için ancak mümkün olabilmektedir. Ayrıca Hz. Ali (r.a.)'ın hayatını incelediğimizde, ilim ve hikmette ne derecede üstün olduğu görülmektedir.

Zeyd b. Erkam (r.a.)'den gelen rivayette O, şöyle anlatıyor: "Resulullah (s) şöyle buyurdular: "Ben kimin dostu (mevlası) isem, Ali de onun dostudur."⁷⁶⁰

Zekâ ve idrâkî ileri olan Hz. Ali (r.a.), Hz. Peygamber (s) tarafından birçok iltifat ve takdîre mazhar olmuştur.

b. Müşkülü Olan Kişiye Müşkülünün Çözümünü Zekâ Ve İdrakine Göre Anlatma

Hadis: Hz. Ebu Hureyre (r.a.)'den gelen bir rivayette O, şöyle anlatıyor: "Bir adam

⁷⁵⁸ Ebû Dâvud, Akdiye 6; Tirmizî, Ahkâm 5; İbn Mâce, Ahkâm 1.

⁷⁵⁹ Tirmizî, Menâkıb 3730.

⁷⁶⁰ Tirmizî, Menâkıb, 3714.

Rasûlullah (s)'e gelerek: "Ey Allah'ın Resulü! Benim siyah bir çocuğum dünyaya geldi" dedi. Adam, ta'riz yoluyla çocuğu nefyeyemeyi teklif ediyordu. Rasûlullah (s), onun nefyedilmesine ruhsat vermedi.

Resulullah (s): "*Senin develerin var mı?*" dedi. Adam: "*Evet*" deyince, Resulullah (s): "*Bunların renkleri nasıldır?*" diye sordu. Adam: "*Kırmızı!*" dedi. Rasûlullah tekrar sordu: "*Bunlar arasında boz renkli var mı?*"

Adam: "*Evet!*" dedi. Rasûlullah (s): "*Peki, bu nereden (geldi)?*" dedi. Adam: "*Belki bir damar çekmiştir*" deyince, Rasûlullah (s) da: "*Senin oğlun da bir damara çekmiştir!*" buyurdular."⁷⁶¹

Hadisin Yorumu: Buradaki örnek hadis başka bir başlık altında zikredilmiş olup, bu konu ile irtibatlı olması açısından burada tekrar zikredilmiştir.

Hz. Peygamber (s), gelen kimsenin akli durumuna göre bir misal buyurmaktadır. Karşıdaki kişinin ortaya koyduğu sorun, kendi iç dünyasında ciddi bir sorun olarak algılanmaktadır. Sorunun çözümünde ise, Hz. Peygamber (s)'in onun her gün meşgul olduğu ve ilgilendiği develerden misal getirmesi, problemin çözümünü kolaylaştırmıştır. Burada kişinin yaptığı işi, "*Senin bir deven var mı?*" sözü ile tespit etmiştir. Buradan yola çıkarak, "*Bunların renkleri nasıldır?*" sorusu ile renklerdeki ihtimali zihninde şekillendirmek için akla kapı açmıştır. Sonuçta ise "*Bunlar arasında boz renkli var mı?*", "*Peki, bu nereden (geldi)?*" diyerek, onun ikna olabileceği bir sonuca ulaşmıştır.

Bilgi seviyesine göre hitap etmek ve meseleyi anlatmak, iletişim, diyalog ve iknâ açısından bir zarurettir. Buna dikkat edilmediği durumda, mesele açıklıktan ziyade karışıklığa sevk edilmiş olur.

c. Cemiyet İçerisinde İdrâk ve İhâtası Geniş Kimseye Anlatılacaklara Yönelik Örnek

Hadis: Ebu Zerr (r.a.)'den gelen rivayette O, şöyle anlatıyor: "Güneş batarken Rasûlullah (s) ile birlikte mescidde idim. Bana: "*Ey Ebu Zerr, biliyor musun bu Güneş nereye gidiyor?*" diye sordu. Ben: "Allah ve Resûlü daha iyi bilirler!" dedim.

"*Arş'ın altına secde yapmaya gider, bu maksatla izin ister, kendisine izin verilir. Secde edip kabul edilmeyeceği, izin isteyip, izin verilmeyeceği zamanın*

⁷⁶¹ Buhârî, Talak 26, Hudud 41; Müslim, Liân 20.

(kıyametin) gelmesi yakındır. O vakit kendisine: "Geldiğin yere dön!" denir. Böylece battığı yerden doğar. Bu durumu Cenâb-ı Hakk'ın şu sözü haber vermektedir. (Meâlen): "Güneş, duracağı zamânâ doğru yürüyüp gitmektedir. Bu aziz ve alîm olan Allah'ın takdiridir"⁷⁶² - ⁷⁶³ buyurdular.

Hadisin Yorumu: Hadiste, sahâbe cemaati içerisinde mümtaz bir kişi olan, Ebu Zerr (r.a.) ile bir diyalog görülmektedir. Muhâtab kişi Ebu Zerr (r.a.), sahâbe cemaati içerisinde; tevekkül, teslimiyet, zühd ve ilim öğrenme merakı açısından müstesna bir şahsiyettir. Bu şahsiyetin merak ve öğrenme hevesini bilen Hz. Peygamber (s), diğer bir kısım sahâbeler için lazım olmayan bir malumatı, Ebu Zerr (r.a.)'e aktarmıştır. İlmî ve mükevvenata dair ince hikmetleri, Ebu Zerr (r.a.)'in akıl ve fikir dünyasına aktarmıştır. Hz. Peygamber (s) bu hadiste hülâsa ile yetineyip, kâinatın işleyişine ve varlık âlemine dair bazı detaylar bildirmektedir.

Böyle bir eğitim, kişiler arasındaki zekâ ve bilgi düzeyi farklılığından kaynaklanır ancak.

d. Bir Meseleyi Yanlış Anlayan Kimseye Karşı Ortaya Konulan Yaklaşım

Hadis: Ümmü Mübeşşir el-Ensâriyye (r.anha)'dan gelen rivayette O, şöyle anlatıyor: "Rasûlullah (s)'ı dinledim şöyle buyurmuştu: "(Hudeybiye biatına katılan) ashâbu'sşecere'den hiç kimse inşaallah cehenneme girmeyecektir."

Bunun üzerine Hafsa (r.anha) validemiz: "Hayır ey Allah'ın Resulü!" dediyse de Rasûlullah (s) onu azarladı.

Bunun üzerine Hz. Hafsa (r.anha) şu âyeti okudu: "Sizden cehenneme uğramayacak yoktur. Bu, Rabbinin, yapmayı üzerine aldığı kesinleşmiş bir hükümdür"⁷⁶⁴

Rasûlullah (s) ona şu cevabı verdi: "Allah şöyle de buyurmaktadır: "Sonra biz, Allah'a karşı gelmekten sakınmış olanları kurtarır, zâlimleri de orada diz üstü çökmüş olarak bırakırız"⁷⁶⁵-⁷⁶⁶ buyurdular.

Hadisin Yorumu: Hadisin başında, "(Hudeybiye biatına katılan) ashâbu'sşecere'den hiç kimse inşaallah cehenneme girmeyecektir.", konusu beyan edilmiştir. Bu beyanı

⁷⁶² Yâsin, 36/38.

⁷⁶³ Buhârî, Tefsir Yâsin 1, Bed'u'l-Halk 4, Tevhid 22, 23; Müslim, İmân 250.

⁷⁶⁴ Meryem, 19/71

⁷⁶⁵ Meryem, 19/72.

⁷⁶⁶ Müslim, Fedâilu's-Sahâbe 163.

dinleyen Hz. Hafsa (r.anha), kendi fikrini dile getirmektedir. Bu yaklaşım, bir anlamda Hz. Hafsa (r.anha)'nın idrâk ve seviyesine bir işarettir. Hz. Peygamber (s), Hz. Hafsa (r.anha)'nın yaklaşımını değerlendiren ve tashih eden bir yaklaşım ortaya koymaktadır ki, bu bizim için önem arz eder bir örnektir. Çünkü bir peygamberin îzahına karşı, tashih edici bir îzah ortaya koymak; hem hür düşüncenin hem de Hz. Peygamber (s)'deki müsamahakâr yaklaşımın en bariz örneğidir.

Ayrıca Hz. Hafsa'nın itiraza benzeyen sözü, hakikatte itiraz değil, istişâd, yâni o bâbdaki hükmü anlatmasını istemektir. Cenâb-ı Hak Kur'ân-ı Kerîm'de herkesin cehenneme geleceğini bildiriyor. *"Bu nasıl olacak, beni bu bâbda irşâd et!"* demek istemiştir. Rasûlullah (s) de onun okuduğu âyetin alt tarafını göstererek ehl-i takva mü'minlerin cehennemden kurtarılacağına, orasının zâlim küffârın yeri olduğuna işaret buyurmuştur. Sahih kavle göre âyet-i kerîme'deki cehenneme gelmek tâbirinden murad, sırat köprüsüdür. Sırat, cehennemin üzerine kurulmuştur. Binâenaleyh bütün insanlar bu köprüden geçmek üzere, cehennemin kenarına gelecekler; günahsız mü'minler sıratı rahatlıkla geçecek, cezalılarla küffâr geçemeyip cehenneme düşeceklerdir.⁷⁶⁷

e. Bilgi Seviyesi ve İlmi Yüksek Kimseyi Vazifelendirmede Öncelik Tanıma

Hadis: Ebu Hüreyre (r.a.)'den gelen rivayette O, şöyle anlatıyor: " Rasûlullah (s) kalabalık bir askerinin katıldığı orduyu sefere çıkardı. Askerlere Kur'ân okumalarını tembihledi. Ayrıca teker teker herkesi görerek her birine Kur'ân'dan bildikleri yerleri okumalarını tembihliyordu. Derken sıra yaşça en genç birisine gelmişti. Ona: *"Kur'ân'dan sen ne biliyorsun ey falanca?"* diye sordu. Genç: *"Ben, dedi, falan falan sureleri ve bir de Bakâra suresini biliyorum."* Rasûlullah (s): *"Yani sen Bakâra'yı biliyor musun?"* diye sordu. *"Evet!"* cevabı üzerine: *"Haydi yürü, seni askerlere komutan tayin ettim"* dedi. Askerlerin ileri gelenlerinden biri atılıp: *"Yemin olsun, Bakâra'yı ezberlememe mâni olan şey, hükümleriyle amel edememek korkusundan başka bir şey değildir"* dedi. Rasûlullah (s) şu tenbihte bulundu: *"Kur'ân'ı öğrenin ve onu okuyun. Kur'ân-ı Kerîm'in onu öğrenip okuyan ve onunla amel eden kimse için durumunu, içi ağzına kadar misk dolu bir kutuya benzetebiliriz. Bu her tarafa koku neşreder. Kur'ân'ı öğrendiği halde, ezberinde olmasına rağmen okumayıp yatan*

⁷⁶⁷ Davudoğlu, *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, c. X, s. 406.

kimse de ağzı sıkıca bağlanmış, hiç koku neşretmeyen misk kabı gibidir."⁷⁶⁸ buyurdu.

Hadisin Yorumu: Hadiste, kalabalık bir askeri birliğin teftişinde bulunan Hz. Peygamber (s), askeri birliği nizâmî bir şekle sokmak için bir hiyerarşi tanziminde bulunduğu anlaşılmaktadır.

Bu sırada ise kimin üst ve ast olacağı, Kur'anî bilgi ile ölçülmektedir. Çünkü Hz. Peygamber (s)'in sorduğu; "*Kur'an'dan sen ne biliyorsun ey falanca?*" sorusuna aldığı; "*Ben falan falan sureleri ve bir de Bakâra suresini biliyorum.*" cevabı sonrasında; "*Haydi yürü, seni askerlere komutan tayin ettim*" fermân buyurarak, bilgi bakımından üstün olan bir kimseyi, toplumda önderlik hizmetine atamaktadır. Bugün dahi insan ve toplum içerisinde – genel çerçeve olarak- bilgi ve zekâ düzeyi farklı kimselerin, konumları da farklı olmaktadır.

Hz. Peygamber (s) ve kişi arasındaki diyalogu karşılaştırdığımızda, başta kişiye bir seviye tespit sorusu yöneltmekte, daha sonra ise kişinin seviyesini öğrendiğinde, seviyesine ve bilgi düzeyine muvâfık bir görev vermektedir.

Dikkat çekmek istediğimiz bir nokta; Bakâra suresi, İslâm'ın genel çerçevesinden bahsetmektedir. Çünkü Bakâra suresi 286 âyetlik uzunca bir sure ve içinde, İslâm'ın ferdî ve ictimai mevzûlarına temas vardır.⁷⁶⁹ Bu da ayrı bir noktadır.

f. İslâmı ve İçeriğini Öğrenme İsteğinde İstekli Birisine Karşı Ortaya Konulan Uygulama

Hadis: Enes b. Mâlik (r.a.)'den gelen rivayette O, şöyle anlatıyor: Biz mescidde Hz. Peygamber (s)'le birlikte otururken, devesine binmiş olarak bir adam girdi ve mescidin avlusuna devesini bağladıktan sonra: "*Muhammed hanginizdir?*" diye sordu. Biz: "*Dayanmakta olan şu beyaz kimse*" diye gösterdik. [Nesâî'deki (v. 303/915) Ebu Hüreyre (r.a.)'ın rivâyetinde: "*Şu dayanmakta olan hafif kırmızıya çalan renkteki kimse*" diye tasvîr mevcuttur.]

Adam: "Ey Abdulmuttalib'in oğlu!" diye seslendi.

Rasûlullah (s): "Buyur seni dinliyorum" dedi.

Adam: "Sana bir şeyler soracağım. Sorularımda aşırı gidebilirim, sakın bana darılmayasın" dedi.

⁷⁶⁸ Tirmizî, Sevâbu'l-Kur'an 2.

⁷⁶⁹ Bkz.: Bakara, 2/1-286.

Hz. Peygamber (s): "Haydi istediğini sor!"

Adam: "Rabbin ve senden öncekilerin Rabbi adına soruyorum: Seni bütün insanlara peygamber olarak Allah mı gönderdi?"

Hz. Peygamber (s): "*Kasem olsun evet!*"

Adam: "Allahu Teâlâ adına soruyorum: Gece ve gündüz beş vakit namaz kılmanı sana Allah mı emretti?"

Hz. Peygamber (s): "Allah'a kasem olsun evet!"

Adam: "Allah adına soruyorum, senenin şu ayında oruç tutmanı sana Allah mı emretti?"

Hz. Peygamber (s): "Allah'a kasem olsun evet!"

Adam: "Allahu Teâlâ adına soruyorum: Bu sadakayı zenginlerimizden alıp fakirlerimize dağıtmanı Allah mı sana emretti?"

Hz. Peygamber (s): "Allah'a kasem olsun evet!"

Bu soru-cevaptan sonra adam şunu söyledi: "Getirdiklerine inandım. Ben geride kalan kabilemin elçisiyim. Adım, Dımâm b. Sa'lebe'dir. Benu Sa'd b. Bekr'in kardeşiyim."

Müslim'in rivâyetinde şöyle denir: Bir adam geldi ve şöyle dedi: "Bize senin gönderdiğin elçi geldi ve iddia etti ki, sen Allah tarafından gönderildiğine inanmaktasın."

Hz. Peygamber (s): "*Doğru söylemiş*" dedi.

Adam tekrar: "Öyleyse semayı kim yarattı?"

Hz. Peygamber (s): "*Allah*" dedi.

Adam: "Peki bu dağları kim dikti ve içindekileri kim koydu?" dedi.

Hz. Peygamber (s): "*Allah!*" dedi.

Adam: "Peki semayı yaratan, arzı yaratan ve dağları diken Zât adına söyler misin, seni peygamber olarak gönderen Allah mıdır?"

Hz. Peygamber (s): "*Evet!*" dedi.

Adam: "Elçin iddia ediyor ki biz gece ve gündüz beş vakit namaz kılmalıyız, bu doğru mudur?"

Hz. Peygamber (s): "*Doğru söylemiştir!*"

Adam: "Seni gönderen adına doğru söyle. Bunu sana Allah mı emretti?"

Hz. Peygamber (s): "*Evet!*" dedi.

Adam sonra zekâtı, arkasından orucu, daha sonra da haccı zikretti ve bu şekilde sordu. Râvi der ki: Hz. Peygamber (s) de her sualde "*Doğru söylemiş*" diye cevap veriyordu. Adam (son olarak) sordu: "*Seni gönderen adına doğru söyle. Bunu sana Allah mı emretti?*"

Hz. Peygamber (s): "*Evet*" dedi.

Adam sonra geri döndü ve ayrılırken şunu söyledi: "Seni hakla gönderen Zât'a kâsem olsun, bunlar üzerine hiç bir şey ilâve etmem, bunları eksiltmem de."

Hz. Peygamber (s): "*Bu kimse sözünde durursa cennetlidir!*" buyurdu.⁷⁷⁰

Hadisin Yorumu: Hadis, Hz. Peygamber (s)'i arayan ve O'na soracakları olan bir kişi ile Hz. Peygamber (s) arasında farklı sorulara verilen cevapları konu edinmektedir. Kişi, İslâm'a yönelik öğrenmek istediği konulara yönelik sorular sormakta ve karşılığında da cevaplar almaktadır. Hz. Peygamber (s) ve soru soran kişi arasında cereyan eden muhâvere, seviye olarak ilmi ve üst düzey bir diyalog ve soru-cevap faslıdır. Bu kişinin "*Sana bir şeyler soracağım. Sorularımda aşırı gidebilirim, sakın bana darılmayasın*" sözü ile medenî ve nâzik bir kimse olduğunu ortaya koyuyor. Yine soru şekli ve soruların çokluğu da, onun mevzûlar noktasında düşüncesini yoran ve müdekkik bir kimse olduğunu göstermektedir.

Hadisin başkaca değerlendirmesinde şunları aktarabiliriz;

1- Evvela: "*Gökyüzünü kim yarattı?*" diye mahlûkatın yaratıcısını sorması güzel ve tertipli soru sormayı bildiğini gösterir.

2- Sonra gökyüzünün ve yerin yaratıcısına yemin vererek Rasûlullah (s)'in onun Peygamberi olduğunu tasdiğe zemin hazırlamak için: "*Seni Allah mı gönderdi?*" diye sormuştur.

3- Peygamber (s)'in risâletine iyice vâkıf olduktan sonra onu resul gönderene yemin etmiştir ki, bu iş akl-ı selime vabeste, güzel bir tertiptir.

4- Hadisteki yeminler, ihtiyaç üzerine değil, meseleyi te'kid ve takrir kâbilindedir. Nitekim Allah Teâlâ Hazretleri de hiç bir ihtiyacı olmadığı halde Kur'ân-ı Kerim'de birçok şeylere yemin etmiştir.

5- Hadîs-i şerif, beş vakit namazın her gün ve gece tekrarlanacağına ve her sene ramazan ayında oruç tutmanın farz olduğuna delildir.

⁷⁷⁰ Buhârî, İlm 6; Müslim, İman 10.

6- İbni Salah (v.643/1245): “*Mukallidin imanı sahihtir.*” diyen ulemaya bu hadîsin delil olduğunu söylemiştir. Çünkü Peygamber (s), Dimâm'in bir kişiden işiterek hiç delil aramadan inandığı risâlet meselelerinde kendisini takrîr ve tasdîk buyurmuş: “*Benim peygamber olduğumu anlamam için mu'cizelerîmi görmen ve kâfi delillerle istidlâl etmen lâzımdı...*” dememiştir.

7- Mühim işlerde ve müthiş haberlerde yemin caizdir.⁷⁷¹

Nihâyetle, hadiste Hz. Peygamber (s) muhâtabının sorularına karşın bir sitâyîş göstermemiş ve gâyet sabırlı bir hal ile ta'lîmini tamamlamıştır.

⁷⁷¹ Davudoğlu, *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, c. I, s. 137.

SONUÇ

Beden ve rûh unsurlarından meydana gelen insanda, birçok incelik, özellik ve birbiriyle ilişkili düzenli bir iç içelik mevcuttur. Ruhî yönden insana yerleştirilen her bir özellik ve hususiyet, onu diğer varlıklardan daha nitelikli ve mükemmel kılmıştır. Bu itibarla Allah'ın insanı yaratma sebebi, kulluk olmuştur. Allah, insana kulluk sorumluluklarını ise vahîyle bildirmiştir. Vahyin yazılı şekli, Kur'ân-ı Kerim'dir. Kur'ân'ın anlaşılması ve model bir şahsiyet üzerinde tezâhürü ise Hz. Peygamber (s) ile ortaya konulmuştur. Hz. Peygamber (s)'in vahyi açıklaması, beyan etmesi ve model olarak göstermesi, rastgele değil, belirli eğitim ve öğretim ilkeleri çerçevesinde gerçekleşmiştir. Ayrıca günümüzde insan ve onun eğitim-öğretimi üzerine çalışan psikologlar, sosyologlar, pedagoglar, felsefeciler, öğretmenler ve daha birçokları; insan için ideal olanı, az zamanda, düşük maliyette, istedik düzeyde ve kalıcı şekilde sağlama uğraşı içerisindeyler. Tüm bu uğraşların beraberinde, insan üzerine birçok inceleme, araştırma ve çalışma yapılmaktadır. Tüm sonuçlar sınıflandırılmakta, belli ilke ve esaslar adıyla isimlendirilmektedirler. İşte bu ilkelerden biri biri; insanların seviye ve durumlarına göre davranma, insanlara karşı farklılıkları doğrultusunda farklı yaklaşım sergileme, kişiye göre farklı tutum takınma ve iletişim kurma olarak isimlendirilen “Fertler Arası Farklılıkları Gözetme”, yani “Bireysel Farklılıklar İlkesi”dir.

Hz. Peygamber (s), ashâbına ve cemiyetindeki fertlere karşı, eğitim ve öğretimde bulunurken, onlar arasındaki ferdî farklılıkları dikkate almış, onları kendilerine has özelliklerini göz önünde tutan bir eğitim ve öğretime tâbi tutmuştur. Bu uygulama şekli, günümüzde birçok eğitimci ve öğretmen tarafından, ideal bir eğitim ilkesi olarak görülmektedir. İşte bu ilke ve metodun uygulanışına dair, Hz. Peygamber (s)'in hadislerindeki örnekleri tespit ve tahkîklerimiz, bu çalışmanın konusudur. Yani Hz. Peygamber (s)'in, eğitim ve öğretimde, ferdî farklılıklar çerçevesinde ortaya koyduğu örnek uygulamalar nelerdir sorusu, çalışmamızda farklı konu başlıkları altında örnekleriyle ortaya konulmaktadır.

Bu çalışmamızda Hz. Peygamber (s)'in ortaya koyduğu uygulamaların “Eğitimde Bireysel Farklılıklar İlkesi” ile büyük benzerlikler gösterdiği görülmektedir. Yine O'nun eğitici ve öğretici kimliğinde zengin birçok yaklaşım ve modelin olduğunu gördük. Kendisine sorulan aynı tarz sorulara verdiği farklı

cevapların, ferdî farklılıklar düzleminde birkısım hassasiyetler gözettiği bulgusuna ulaştık.

Hz. Peygamber (s)'in farklı fertlere karşı ortaya koyduğu farklı uygulamalar, kişiler arası üstünlüğün eseri değil; kişilerdeki farklı hazırbulunuşluğun sonucudur. Bu ise bir eğitimcinin göz ardı edemeyeceği bir husustur. Yani o birilerini diğerlerinden üstün tutma eğilimi göstermemiş; ancak her insandaki anlayış, kavrayış ve yeterliliklerin farklı olmasının gereğini yerine getirmiştir.

Hz. Peygamber (s)'in eğitim ve öğretim şekli, modeli, yöntemi, usûlü ve tarzı yeni dünyaya çok ciddi gelişme sağlayacak, eğitim ve öğretim ilke ve metodları kapsamaktadır. İslâm eğitimcileri, modern terbiyeciler ve öğretmenler, Hz. Peygamber (s)'in hayatını bu gözle incelemeli, araştırmalı; eğitim – öğretime dair ideâl disiplinleri, ilkeleri ve metotları, günümüz eğitim – öğretim ilkeleri, kâideleri, usûlleri, metotları gibi başlıklar altında ele almalıdırlar.

BİBLİYOGRAFYA

- Abdurrahman el-Cezîrî, *Dört Mezhebe Göre İslâm Fıkhi*, (Trc.: Mehmet Keskin), İstanbul, Çağrı Yay., 1993, c. I-VIII.
- Accâc, M. Hatîb, *Es-Sünnetu kable 't-tedvîn*, Kahire, Mektebutü Vehbe, 1988.
- Aclûnî, İsmail b. Muhammed, *Keşfu'l-hafâ ve Muzîlu'l-ilbês*, Kâhire, Mektebetu'l-kuds, (h.) 1351, c. I-II.
- Ahmed İbn Hanbel, *el-Müsned*, İstanbul, Çağrı Yay., 1981, c. I-VI.
- Akalın, Şükrü Haluk vd., *Türkçe Sözlük*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011.
- Akkad, Abbas Mahmud, *el-İnsân fi'l-Kur'ân*, Kahire, Daru'n-Nahdati, Mısır, ts.
- Alper, Ömer Mahir, *Varlık ve İnsan*, İstanbul, Klasik Yay., 2010.
- Altinköprü, Tuncel, *Şahsiyet Analizi*, İstanbul, Hayat Yayınları, 2005.
- Arslan, Mehmet vd., *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, Ankara, Anı Yay., 2010.
- Arslan, Şeyma; *Fitrat Kavramı Çerçevesinde Eğitim'de 'İnsanın Neliği' Sorusu*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2006.
- Arvasî, Ahmed, *Kendini Arayan İnsan*, Ankara, Akçağ Yay., 1972.
- Asım Efendi, *Kâmus Tercümesi*, İstanbul, Matbaai Bahriye, 1305(h.), c. I-IV.
- Atay, Hüseyin; Atay, İbrahim ve Atay, Mustafa, *Telaffuzlu Yeni Arapça-Türkçe Sözlük*, Ankara, Medeniyet Matbaası, 1965.
- Aydın, M. Zeki, *Din Öğretiminde Yöntemler*, Ankara, Nobel Yay., 2007.
- Aydın, Selim, "Karakter Eğitiminde Mizaç", *Sızıntı Dergisi*, S. 299, Aralık 2003.
- Aynî, Bedruddin Ebu Muhammed Mahmud b. Ahmed, *Umdetü'l-kâri şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Mısır, Matbaatu Mustafa el-Babi ve Evladuhu, 1972, c. I- XX.
- Ayvallı, Ramazan, *Esbâbu Vürûdi'l-Hadîs ve Bunun İslâm Teşrîindeki Yeri ve Önemi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1979.
- Bacanlı, Hasan, *Eğitim Psikolojisi*, Ankara, Pegem Akademi Yay., 2011.
- Bâşa, Abdurrahman Re'fet, *Sahâbe Hayatından Tablolar*, (Trc.: Taceddin

Uzun), Konya, Uysal Kitabevi, 1991, c. I-III.

- Başaran, Selman; Sönmez, M. Ali, *Hadis Tarihi ve Usûlü*, Bursa, Esra Fakülte Kitabevi, 1998.
- Baymur, Feriha, *Genel Psikoloji*, İstanbul, İnkılâp Kitabevi, 1985.
- Bayraklı, Bayraktar, *İslâmda Eğitim*, İstanbul, İFAV, 1989.
- Bayraklı, Bayraktar, *Mukayeseli Eğitim Felsefesi Sistemleri*, İstanbul, Bayraklı Yay., 1999.
- Bilgin, Beyza, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, Ankara, Gün Yay., 2007.
- Binbaşıoğlu, Cavit, *Ölçme ve Değerlendirme*, Ankara, Binbaşıoğlu Yay., 1978.
- Buhârî, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail, *Sahîhu Buhârî*, Thk ve nşr. Muhammed Zihni Efendi, İstanbul, Çağrı Yay., 1981, c. I-VIII.
- el-Butî, Muhammed Saîd Ramazan *Kur'ân'da İnsan ve Medeniyet*, (Trc.: Resul Tosun), İstanbul, Risâle Yay., 2007.
- Canan, İbrahim, *Hz. Peygamber'in Sünnetinde Terbiye*, MİLSAN Yay., İstanbul, 2000.
-, *Aile Reisi ve Baba Olarak Hz. Peygamber*, İstanbul, Rağbet Yayınları, 2005.
-, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, Ankara, Akçağ Yay., 1995, c. I-XVIII.
-, *Peygamberimizin Tebliğ Metotları 1*, İstanbul, Nesil Yayınları, 1998.
- Canatan, Burhanettin, *Eğitim Psikolojisi*, Konya, by., 1967.
- Cebr, Muhammed Selame, *Hakikâtu'l-İnsan*, Kahire, Daru'l-Buhusi'l-İlmiyye, 1980.
- el-Cevherî, Ebu'n-Nasr İsmail b. Hammad, *es-Sihâhu Tâcu'l-lüğati ve Sihâhi'l-arabiyyeti*, Beyrut, Daru'l-ilm li'l-melâyin, 1984, c. I-VI.
- el-Cevzî, Ebu Abdillâh İbnu'l Kayyim, *Avnu'l-Ma'bûd Şerhi Sünen-i Ebi Dâvud ve Meahu Şerhu İbn Kayyim*, Medine, el-Mektebetu't-Selefiyye, 1968, c. I-XIV.
- Cîlânî, Fadlullâh, *Fadlullâhi's-Samed fî Tavdîhi'l-Edebi'l-Mufred*, Kahire, 1388. c.I-II.

- Coşkun, Selçuk, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Peygamber (s)'in İnsan Anlayışı*, Erzurum, EKEV Yay., 1996.
- el-Cürcânî, Ali b. Muhammed eş-Şerîf, *Kitâbu't-Ta'rifât*, Beyrut, Mektebetu Lübnan, 1985.
- Çağıl, Ziya Talat, *Çocuk ve Genç Ruh*, İstanbul, Resimli Ay Matbaası, 1939.
- Çakan, İsmail Lütfi, *Hadis Usûlü*, İstanbul, M.Ü. İFAV Yay., 2008.
- Çakmaklı, Kemal, *Aileler İçin Sosyal Hizmet*, İstanbul, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yay., 1991.
- Çamdibi, Hasan Mahmud, *Şahsiyet Terbiyesi ve Gazâlî*, İstanbul, Han Yayınları, 1983, s. 148.
- Çoşan, Mahmud Es'ad, *Dilimiz ve Kültürümüz*, İstanbul, Server İletişim, 2010.
- Daco, Pierre, *Çağdaş Psikolojinin Olağanüstü Başarıları*, (Trc.: O. A. Gürün), İstanbul, İnkılap ve Aka Yay., 1983.
- ed-Dârekutnî, Ebu'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed, *Sünen*, Beyrut, Müessesetu'r-Risâle, 2004, c. I-VI.
- ed-Dârimî, Ebu Muhammed Abdullah b. Abdirrahman, *Sunenu'd-Dârimî*, İstanbul, Çağrı Yay., 1981, c. I.
- Davudoğlu, Ahmed, *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, İstanbul, Sönmez Neşriyat, 1977, c. I-XII.
- ed-Dehlevî, Şah Veliyullah b. Abdirrahim, *Huccetullâhi'l-bâliğa İslâm Düşüncesinin İlkeleri*, (Trc.: Mehmet Erdoğan), İstanbul, İz Yayıncılık, 2001, c. I-II.
- ed-Deylemi, Şireveyh bin Şehrdar bin Şireveyh, *Kitâbu Firdevsi'l Ahbâr*, Beyrut, Dâru'l Kitâbi'l Arabiyyi, 1987, c. I-V.
- Dodurgalı, Abdurrahman, *İbn-i Sina Felsefesinde Eğitim*, İstanbul, M.Ü. İFAV Yay., 1995.
- Dölek, Âdem, *Edebî Açından Hadislerde Teşbih ve Temsiller*, Erzurum, EKEV Yay., 2001.
- Düşüngen, Beyza, *İslâm'da Eğitim Temeli Olarak Sevgi*, A. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 1971.
- Düzen, İbrahim, *Aziz Neseî'ye Göre Allah, Kâinat ve İnsan*, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1991.

- Ebû Dâvud, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, *Sünenu Ebî Dâvud*, Thk ve nşr. Muhammed Zihni Efendi, İstanbul, Çağrı Yay., 1981, c. I-III.
- Ebu'l-Bekâ, Eyyub b. Musa el-Hüseynî el-Kufî, *el-Külliyat mu'cemun min mustalahâti ve'l-furûki'-luğavî*, th: Adnan Derviş ve Muhammed Mudarî, Beyrut, Müessesetu'r-Risale, 1992.
- Ebu'l-Hüseyn, Ahmed b. Faris b. Zekeriya, *Mu'cemu mekâyisi'l-lüğa*, nşr. Abdusselam Mahmud Harun, Kahire, Matbaatu Mustafa el-Babî el-Halebî, 1972.
- Ekşi, Aysel, *Çocuk Genç Ana Babalar*, İstanbul, Bilgi Yay., 1990.
- Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2010.
- Eroğlu, Feyzullah, *Davranış Bilimleri*, İstanbul, Beta Yay., 1998.
- Eyuboğlu, İsmet Zeki, *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*, İstanbul, Sosyal Yayınları, 2004.
- Ferec, es-Seyyid Ahmed, *Mekâlün fi'l-insân ve't-tevhîd*, Dimaşk, Daru'l-vefa', 1994.
- Firuzâbadî, Muhammed b. Yakub, *el-Kâmusu'l-Muhît*, Beyrut, Müesseseti'r-Risâle, 2005.
- el-Gazâlî, Ebu Hâmid Muhammed, *İhyâu'ulûmi'd-dîn*, (Trc.: Ahmet Serdaroğlu), İstanbul, Huzur Yayınevi, ts. c. I-IV.
-, *İhyâu'ulûmi'd-dîn*, Kâhire, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, ts., c. I-IV.
-, *Kimyâ-yı Saâdet*, (Trc.: A. Faruk Meyan) İstanbul, Bedir Yayınevi, 1981, c. I-II.
- Görmez, Mehmet vd., *İslam'a Giriş; Gençliğin İslam Bilgisi*, DİB Yay., İstanbul, 2007.
-, "İrkçılık: İslam'ın Reddettiği Zihniyet", *Diyanet İlmî Dergi*, S. 270, (2013).
- Gözütok, F. Dilek, *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, Ankara, Ekinoks Yay., 2007.
- Hâkim Ebu Abdillah Muhammed b. Abdillah en-Neysabûrî, *Ma'rifet-u Ulûmu'l-hadîs*, Beyrut, Dar-u İbn Hazm, 2003.
- Hamîdullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, (Çev.: Salih Tuğ), Ankara, İmaj Yay., 2003.

- Hatiboğlu, İbrahim, *İslâm'a Giriş ,Temel Esaslar,"Dini Bilgi ve Hükümlerin Kaynağı"*, Ankara, DİB Yay., 2008.
- Heyet, *İlmihal*, Ankara, DİB Yay., 2006, c. I-II.
- Hindî, Alauddin Ali el-Müttekî b. Hüsameddin, *Kenzu'l-ummâl fi süneni'l ekvâl ve'l-efâl*, Beyrut, Müessesetu'-risâle, 1985, c. I-XIV.
- İbn Abdurrahman, Halil b. Ahmed, *Kitabu'l-ayn*, Tahran, İntişaratun Usve, 1993, c. I-VII.
- İbn Fâris, Ebu'l-Hüseyin Ahmed, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luğa*, Kâhire, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, (h.)1266, c. I-VI.
- İbn Haldun, Abdurrahman Ebu Zeyd Veliyüddin, *Mukaddime*, (Trc.: Süleyman Uludağ), İstanbul, Dergah Yay., 1982, c. I-II.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, Beyrut, Daru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1990, c. I-IV.
- İbn Kesîr, İmâdu'd-Din Ebi'l-Fidâ İsmâil, *Muhtasarü Tefsir-i İbn Kesîr*, (Thk ve nşr.: Muhammed Ali es-Sâbûnî), Beyrut, el-Mektebetu'l-Asriyye, 2009, c. I-III.
-, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm (Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri)*, (Çev.: Bekir Karlıağa, Bedrettin Çetiner), İstanbul, Çağrı Yay., 1991, c. I-XV.
- İbn Mâce, Ebu Abdillah Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe, *es-Sünen*, (Thk ve nşr.: Muhammed Zihni Efendi), İstanbul, Çağrı Yay., 1981, c. I-II.
- İbn Manzur, Ebü'l-Fazl Cemaleddin Muhammed b. Mükerrrem el-İfriki el-Mısri, *Lisanu'l-Arab*, Beyrut, Dâr'u Sâdır, 2008, c. I-XVIII.
- İbn'l-Esir, Ebu'l Hasan İzzüddin, *en-Nihâye fi garîbu'l-hadîs ve'l-eser*, nşr. Mahmud Muhammed et-Tannahi-Tahir Ahmed ez-Zavî, İran, Müessesetu İsmailiyyan, 1347(h.), c. I-V.
-, *Üsdu'l-ğâbe fi ma'rifeti's-sahâbe*, Beyrut, Dâru'l-Kütüb'il-İlmiyye, 1996, c. I-VIII.
- el-İsfehânî, Ebu'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed Râğıb, *ez-Zerîa ilâ mekârimi'ş-şerîa*, Kâhire, Daru's-selam, 2006.
-, *Müfredât Kur'ân Kavramları Sözlüğü*, (Trc.:Abdülbaki Güneş; Mehmet Yolcu), İstanbul, Çıra Yay., 2010.
-, *Tafsîlu'n-neş'eteyn ve tahsîlu's-saâdeteyn*, Beyrut, Daru'n-Nefais, 1988.

- el-Kannucî, Muhammed Sıddık Hasan Han el-Buhârî, *Husnu'l-usve bime sebete mine'llâhi ve resûlihi fi'n-nisve*, thk: Mustafa Sa'id el-Hinnu ve Muhyiddin Mistu, Müessesetu'r-Risâle, ts.
- Karagöz, İsmail, vd., *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, Ankara, DİB Yay., 2010.
- Kardâvî, Yusuf, *Bilgi ve Medeniyet Kaynağı Sünnet*, (Trc.: Özcan Hıdır), İstanbul, Yörüngen Yayınları, 2001.
- Kefevî, Ebü'l-Beka, *Külliyatu Ebi'l-Beka*, Bulak, Matbaatu Âmidî, 1870, c. I.
- Keskin, Yusuf Ziya, “Kur'an ve Sünnet'e Göre Kavmiyetçilik”, *Diyanet İlmî Dergi*, S. 270, (2013).
- Kessler, Gerhard, *Sosyolojiye Başlangıç*, (Trc.: Z. Fahri Fındıkoğlu), İstanbul, İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Yay., 1985.
- Kettânî, Muhammed Abdulhay, *et-Teratibu'l-idâriyye ve Nizamu'l-hukumetu'n-nebeviyye*, Beyrut, yy. 1346 (h.), c. I-II.
-, *Hz. Peygamber'in Yönetimi et-Teratibu'i-idariyye*, (Trc.: Ahmet Özel), İstanbul, İz Yayıncılık, 2003, c. I-II.
- Koptagel-İlal, Günsel, *Tıpsal Psikoloji Tıpta Davranış Bilimleri*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Dekanlık Yay., 1982.
- Kutluer, İlhan, “İnsan”, *DİA*, c. I-XXXXIV.
- Kutub, Seyyid, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, (Trc.: Salih Uçan vd.), Dünya Yayıncılık, İstanbul, 1991, c. I-X.
- Kuzgun, Yıldız; Deryakulu, Deniz, *Eğitimde Bireysel Farklılıklar*, Ankara, Nobel Yayınları, 2006.
- Mâlik İbn Enes, *el-Muvattâ*, İstanbul, Çağrı Yay., 1981, c. I-II.
- Mart, Ömer, *Eğitim Psikolojisi*, İstanbul, Maarif Basımevi, 1952.
- Muhammed Kutub, *İslâm Terbiye Metodu ve Ahlâk Sistemi*, (Trc., Ali Özek), İstanbul, Hisar Yay. 1975.
-, *İslâma Göre İnsan Psikolojisi*, (Trc. Akif Nuri), İstanbul, Hicret Yay. ts.
- Münâvî, Muhammed Abdurrauf, *Feyzu'l-kadîr şerhu'l-cami'i's-sağîr*, Beyrut, Daru'l-Ma'rife, 1972, c. I-VI.
- Müslim, Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Neysabûrî, *Sahîhu Müslim*, Trc.

Muhammed Zihni Efendi, İstanbul, Çağrı Yay., 1981, (I-III).

- Necihî, Muhammed Lebib, *Fi'l-fikri't-terbevî*, Beyrut, Daru'n-Nahdati'l-Arabiyye, 1981.
- Nedvî, Seyyid Süleyman, *Hz. Muhammed Hakkında Konferanslar*, (Trc.: Osman Keskiöglü, Ankara, DİB Yay., 1957.
- Nesâî, Ebu Abdirrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb, *es-Sünen*, (Thk. Muhammed Zihni Efendi), İstanbul, Çağrı Yay., 1981, c. I-VIII.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref, *Riyâzu's-sâlihîn*, (Trc.: Yaşar Kandemir vd.), İstanbul, Erkam Yayınları, 2001, c. I-VIII.
- Nirun, Nihat, *Sistematik Sosyoloji Yönünden Sosyal Dinamik Bünye Analizi*, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1991.
- Ocak, Gürbüz vd., *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, Ankara, Pegem Akademi Yay., 2008.
- Oğuzkan, A. Ferhan, *Eğitim Terimleri Sözlüğü*, Ankara, TDK Yay. 1974.
- Oral, Behçet vd., *Öğrenme Öğretme Kuram ve Yaklaşımları*, Ankara, Pegem Akademi, 2011.
- Öncül, Remzi, *Eğitim ve Eğitim Bilimleri Sözlüğü*, İstanbul, MEB. Yayınları, 2000.
- Özgüven, İbrahim Ethem, *Bireyi Tanıma Teknikleri*, Ankara, Pdrem Yay. 2007.
- Racih, Ahmet İzzet, *Usûl-i İlmi'n-Nefs*, Mısır, yy., 1979.
- er-Râzî, Fahreddin, *Mefâtihu'l-Gayb (et-Tefsiru'l-Kebîr)*, Kahire, Mektebu't-tevfikiyye, ts., c. I-XXXII.
- Saban, Ahmet, *Çoklu Zeka Teorisi ve Eğitim*, Ankara, Nobel Yay., 2005.
- Sarı, Mevlüt, *Arapça-Türkçe Lügat*, İstanbul, Bahar Yay. ts.
- Sarıçam, İbrahim, *Hz. Peygamber'in Çağımıza Mesajları*, Ankara, TDV Yay. 2004.
- Selçuk, Mualla, *Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler*, Ankara, TDV Yay. 1990.
- Sezgin, Osman, *Üçüncü Neslin Eğitimi*, Ankara, TDV Yay., 1991.
- Sofuoğlu, Mehmet, *Sahih-i Buhârî ve Tercemesi*, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2009, c. I-XVII.
- Soyalan, Mehmet Yaşar, *Elmalılı Tefsirinde Kur'âni Terimler ve Deyimler*,

İstanbul, Ağaç Yayınları, 2003.

- Suruç, Salih, *Kainâtın Efendisi Peygamberimizin Hayatı*, İstanbul, Yeni Asya Neşriyat, 2001, c. I-II.
- Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul, Enderun Yayınları, 1989.
- et-Tirmizî, Ebu İsa Muhammed b. İsa, *Sünenu't-Tirmizî*, (Thk ve nşr. Muhammed Zihni Efendi), İstanbul, Çağrı Yay., 1981, (I-V).
- Tunç, Mustafa, *Psikoloji Dersleri, (Terbiye Bakımından)*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay. 1950.
- Turhan, Mümtaz, *Kültür Değişmeleri*, İstanbul, 1972.
- Türkoğlu, Adil, *99 Soruda Eğitim Bilimine Giriş*, İzmir, Memleket Gazetecilik ve Matbaacılık, 1997,
- Ülken, Hilmi Ziya, *Eğitim Felsefesi*, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1967.
- Ünal, Yavuz, *Hadisleri Tespitte Yöntem Sorunu*, Samsun, Etüt Yayınları, 1999.
- Yaparel, Recep, *İslâma Giriş; Ana Konulara Yeni Yaklaşımlar*, Ankara, DİB Yay., 2007.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul, Erkam Matbaacılık, th., c. I-X.
- Yenibaş, Hasan, *Sünnette İnsan Unsurunun Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005.
- Yeniçel, Necati; Kayapınar, Hüseyin, *Sünen-i Ebû Dâvud Terceme ve Şerhi*, İstanbul, Şâmîl Yayıncılık, 2003, c, I-XVII.
- ez-Zâvî, et-Tahir Ahmed, *Tertîbu'l-kâmusi'l-muhît ale tarikati'l-misbehi'l-munir ve esesi'l-belâğa*, by., Daru'l-Fikr, ts., c, I-IV.
- ez-Zebîdî, Muhammed Murtaza el-Hüseynî el-Vâsîtî, *Tâcu'l-Arûs Min Cevâhiri'l-Kâmus*, Beyrut, Daru'l-Fikr, ts., c. I-X.